

ЖАРЫСТАЙМЫ
ДАИНАСЫЛДА!

ШУМ БОЛА

ҒАФУР ҒУЛОМ

НАШРИЁТИМИЗ ХАЗИНАСИДАН

Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент – 2016

ҒАФУР ГУЛОМ

ШУМ БОЛА

Қиссалар ва ҳикоялар

Ғафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент – 2016

УУК 821.512.133-3

КБК 84(5У)6

F 95

Ўзб. араб.

Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи
Олмос

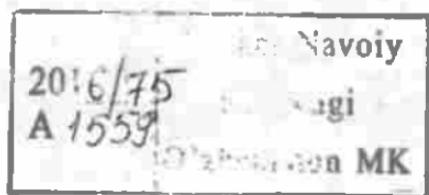
Масъул муҳаррир

Наим Каримов,

филология фанлари доктори, профессор

Faafur Fulom. Shum bola. Qissalap va qikojalap. – T.: Faafur Fulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy yiji, 2016 y. 248-bet.

Ўзбек адабиёти равнақига узининг муносиб ҳиссасини қўшган Faafur Fulom асарлари китобхонлар қалбидан чуқур жой олган. Адабнинг ушбу китобга жамланган насрый асарларини ўқир экансиз, болаликнинг totli damlарини дарбадарликда ўтказган Shum bola, йигитлик қони жуш уриб турган Жўранинг тақдир синонларига дуч келиши сизни фикрлашга, мушоҳада қилишга ундайди. Афандининг турли ҳийалларни, Ҳасан Кайфийнинг топқирилиги қўлбингизни завқга тўлдиради.

УУК 821.512.133-3

КБК 84(5У)6

ISBN 978-9943-03-672-7

© Faafur Fulom nomidagi
nashriyot-matbaa ijodiy
yiji, 2016

КИССАЛАР

ЁДГОР

Ёзниг қизиқ кунлари. Эгнимда елвайгина, күкси очик, ёқасига пилта отган сурп яктак. Бошимда чуст дүпли, белимда шоҳи қийиқ, оғимда нимпошна хром этик. Узун, тор боғ күчаларнинг бирида кетмоқдаман. Зериктирувчи тупроқли кўча – жимжит. Дараҳтларнинг сояси ўз атрофидан бир қадам нарига силжимай, тик туради. Баланд-баланд сўқир пахса деворлар оша кўча томонга шафтоли, олхирот, баъзан аймоқи тоғузумлар осилиб тушган. Ҳар ўн-ўн беш қадамда кўчани чўрт кесиб – бир томондаги кўргончадан чиқиб, иккинчи томондаги кўргончанинг пахсаси тагига кириб кетаётган кўприксиз майда ариқлар учрайди. Пашиша учмаган тилсиз кўчада кетиб бормоқдаман. Борадиган ерим ҳали узоқ. Майда яллалар куйлаб кўраман. Бироқ, ашуланинг айрим бандлари ҳавонинг иссиқлигига эриб кетгандай авжсиз, лаззатсиз.

Кўчанинг иккинчи бошида паранжили бир хотин кўринди. У менга қараб келади. Юзи очик, чачвонини дасталаб ушлаб олган, гёё еллигичдай тебратиб, ўйнаб келади. У рўбарўсида йигит келаётганидан ҳайиқмайди. Лобар, бепарво. Мен ҳам жимжит кўчада ёлгиз бормоқдаман. Бир-икки оғиз гап билан тегишмоқчи, боятдан буён бўлган зерикувнинг ҳордигини чиқармоқчи бўламан. Паранжили хотин менга яқинлашиб келмоқда... Бетма-бет йўлиқиб ўтишга ўн қадам ҳам қолмаган. Мен ундан кўзимни узмай бормоқдаман. У ҳам шундай.

Ана – унинг қип-қизил ва кичик лабларида мени ҳалигача мафтун қилган биринчи ярим табассумнинг ёввойи излари. У сипоҳгарчилик билан қулгисини яширмоқчи бўлди. Лекин лабда яширинган кулги энди қора кўзларда ўйноқлади. Кун иссиғидан анор юzlари бўртиниб кетган. Бахт йўлларидай оқ ва кенг манглайида марварид доналарида майда тер.

Яқинлашдик, яна бир секунд, мен унга, у менга йўл беради. Ҳар икковимиз ўз йўлимизга кетаверамиз. Йўқ, бу

шундай бўлмади. У тўхтади. Бир нафас менинг бошдан-оёғимгача кузатиб чиқди.

— Тўхтант, мулла ака.

Унинг овози чертилган жонон косадай жаранглар эди.

— Хизмат, жоним?..

— Бировга холис хизмат қилиб ўрганганмисиз?

— Йигит кишининг кучи ҳалол. Ҳалигача холисдан бошқа хизмат қилган эмасмиз. Бутун меҳнатимиз далага кетган. Агар хизматингизга муносиб бўлсам, кўзим устига.

— Бўлмаса, бирор овлоқроқ жой топинг, хизматимни айтаман.

Шу кўчанинг сал нарироғида бўйра-палоссиз бир хонақоҳ, бир пешайвон, ариқ ўтган кичик саҳнга эга бир боғ мачити бор эди. Мачит жума кунидан бошқа ҳафтанинг олти кунида кўчиб кетган ҳовлидай бўш бўлар эди. Олдинма-кетин якка тавақа эшигидан кириб бордик...

Қиз бориб айвон даҳанасига ўтириди. Мен унинг рўбарўсида — ариқ лабига чўнқайдим... Қиз мармарлай билакларигача шимариб қўйилган кўйлак енглари орасидан кичик шоҳи рўмолчасини олиб, бурун учлари, дудоқ устларига қўнган шабнамдай тоза терларни арта бошлади. Рўмолчадан сувга ивтилган қалампирмунчоқнинг ҳиди бурқиб кетди. Мачит бино бўлгандан буён бу ерга — муҳаббат ва балофат ҳиди биринчи марта тарқалган бўлса керак. Қиз қошларини чимириб, мени бир марта текшириб, кузатиб чиқди.

— Уйланганмисиз?

— Йўқ.

— Жуда яхши, бўлмаса, мени олмайсизми?

Тўсатдан бўлган бу ногаҳон таклифдан жула шошиб қолдим.

— Хизматингиз шумиди?

Қиз қаҳ-қаҳ солиб кулиб юборди...

— Ростдан ҳам, бировга холис хизмат қилиб ўрганганман денг?

— Агар буюрсангиз, қил билан фил боғлашга, тирноқ билан тоғ қўпоришга тайёрман.

— Бўлмасам, — деди-ю қиз яна ўйланиб қолди, — майли, ҳаммасини айтаман. Диққат билан қулоқ солинг.

Ёшлик китобининг зарҳал саҳифаларида юрак тепишлари қайд қилинган бу сатрларни умрдай майда тўлқинлар билан оқиб бораётган ариқчага термилиб тингладим. Гўё баракати

кетмаган субҳда “Алиф лайли ва лайлата”нинг Шаҳризод афсоналарини сўйлар эди.

— Ота-онам эски одамлар. Булар олдида ишқнинг пуч ёнғоқча қадри йўқ. Ўз раъйлари билан мени эрга бердилар. Эримнинг тайинли касби йўқ; яширинча майда савдогар. Бир йилдан ортди, унинг занжиридаман. Қайгули кечаларни гам тонгларига улайман. У бепарво. Унинг учун муҳаббат ёстиқдан бошқа нарса эмас. Менинг бўлса, у билан бир минут яшагим келмайди. Ажрашмоқчи бўламан. Яхши биласизки, оила эскича бўлганидан кейин, қиз ажратиб олиш жуда катта иснод. Эрим ҳам ажралишимга тиш-тирноғи билан қарши. Баъзида ўлгунча ичib келади-да, мени уради. Шунда: “Агар мендан зериккан бўлсангиз, қўйиб юборинг”, десам, “Сенинг занжиirlарда сочингни оқартириб юбораман”, дейди. Мен ҳали ёшман. Ўз тенгқурларим сингари ўйнагим, кулгим келади. Бундан бир ҳафтача бурун яна ҳар галги жанжаллардан биттаси бўлди. Бу гал дазмол босилмаган шим баҳонаси билан етти отамнинг гўрига фишт қалаб ҳақорат қилди, урди. Бу галгиси жуда ҳам жонимдан ўтиб кетди. Бошимни олиб бирор ерга қочмоқчи ҳам бўлиб қолдим... — деди жувон, кўзларига филт-филт ёш олиб.

Ичимда: “Оббо! Энди мени олиб қочинг, деса, қаерга олиб бораман”, деган мужмал хаёл билан сўрадим:

—Хўш, энди нима қўлмоқчи бўласиз?

Жувон яна бир марта мачит саҳнида қалампирмунчоқ ҳиди бурқитиб, рўмолчасини ёзди. Жингалак киприкларига илиниб қолган ёш доналарини артди. Ярим ўксик оҳанг билан:

— Бир неча кундан бери пойлаб юриб, эримнинг паспортини ўғирлаб чиқдим. Мана шуни олиб бирор соатга менинг эрим бўлиб турасиз, — деди.

— Яъни, қандай? Менинг бу ерда хизматим нимадан иборат бўлади?

Жувоннинг юзидаги қайгулар ўрнини ярим алдовчи мугамбир табассум эгаллади:

— Гёё менинг эрим бўласизу, ЗАГСга бориб, мени талоқ қўясиз...

Жуда алланечук бўлиб кетдим. Ҳалигина тўлқинлари билан овунтирган ариқча терс оқаётгандай бўлди.

Сувга ивтилган қалампирмунчоқнинг ҳиди саримсоқ каби меъдага теккандай бўлди. Калакаланиб қолдим.

— Бу қандай мумкин?

Жувон менинг бу шубҳамни ўз латофати билан енгмоқчи, бу иккиланувимни такаббур кулғилари билан сехрламоқчи бўлар эди. Унинг энди мендан ҳеч кўз олмай тикилиб туришидан, гўё: “Мен сени енга оламан!” дегандай маъно англашилар эди.

— Юрагингиз дов бермаяптими, йигитча? Дўппи, қийик — савлат дэнг-чи бўлмаса?..

— Юрак-ку, дов беришга беради-я, ҳали олганимча йўқ, дарров қўяманми? Бу иш туғилмаган бузоққа қозиқ чопишга ўхшайди.

Жувон шарақлаб кулиб юборди. Бу кулгидан ҳалигача мачит томининг тарновида кукулашиб турган икки мусича чўчиб учиб кетди.

— Майли, сизники шунаقا тескарисидан бўлсин. Аввал қозиқ чопамиз, кейин бузоқ топамиз. Аввал талоқ, кейин никоҳ қиласиз.

— Қайдам?

Жувон бирдан ўзини тундликка олди. Сўзидағи ҳалигача бўлган меҳрибоныликни шиддат қоплади.

Пушаймон оҳанги билан:

— Эсиз, эсиз йигитлик. Зап одамидан холис хизмат сўраган эканман-ку, бўлди-ей, эсизгина сирларим. Келинг, ҳали ҳам бўлса паранжини тўнга айирбош қиласиз, — деди.

Бу гапдан кейин мен анча пўк бўлиб қолдим. Оддин берган ваъдамдан айнишни — йигитлик номига ор, деб билдим. Мени у ҳақиқатан енгган эди.

— Хўш, энди нима қил, дейсиз?..

Унинг кўзлари ғалабадан порлар эди.

— Шу лапашанглигингиз бўлса, ҳали мени ЗАГСда ҳам шармандамни чиқарадиган кўринасиз. Ҳа, майли, таваккалда, яхшилаб қулоқ солинг. Шу паспортни ёнга солиб қўйинг, ЗАГСга бирга борамиз. Эшикдан мен сизни, сиз мени койиб кирамиз. Сиз: “Кўйганим қўйган”, дейсиз, мен: “Чиққаним чиққан”, дейман. Агар ЗАГСдагилар яраштироқчи бўлсалар, насиҳат қилсалар бўш келмайсиз. Бир гапда туриб оласиз... Мен сизни қарғайман, сўкаман, хафа бўлмайсиз. Сиз ҳам бир-икки марта сўкишингиз мумкин... Ишқилиб, талоқ паттани қўлимга олиб берсангиз бас...

Шундай қилиб, жувон тушмагур илоннинг ёғини ялагандай бидирлаб мени авради, бош-кўзимни айлантириди. Икковлашиб ЗАГСга қараб кетдик.

Ярим соатлардан кейин бир-биirimizни куракда турмайдиган қақоратлар билан сүкиб, ЗАГСнинг тор идорасини бошга күтариб, шовқинлашмоқда эдик. У мени “чайқовчи”, деди. Мен уни “тантық, сатанг”, дейман. ЗАГСдагилар ҳар иккомузни босиб қўймоқчи, иложи бўлса битишувчилик билан яраштириб қўймоқчи бўладилар. Мен бўй бермайман. У маҳмадоналиқ қиласи. Хулласи, ЗАГСдагилар ҳам танглика қолдилар. Тезроқ бизнинг талоқ паттамизни бериб, жанжалдан бошларини кутултиromoқчи бўлдилар. Унчалик қийин-қистовга олиб, суриштириб ўтирумадилар ҳам. Паспортимни олиб, патта ёза бошладилар.

Ана энди маркаси ҳам ёпиштирилди. Копияси кўчирилди. Бир нусха унга, бир нусха менга бердилар.

Харажат пулини тўлаб туриб, бир хўрсиниб қўйдим:

— Худоёш шукр! — дедим, — шундай лаззатсиз умрдан кутулдим! Энди ҳеч уйланмаганим бўлсин-а.

Жувон ҳам паттани олиб туриб:

— Уҳ, — деб қўйди, — ёруғлик жаҳонга чиқадиган кунлар ҳам бор экан-а. Эр шу бўладиган бўлса, қаро ер бўлсин...

ЗАГСдагилар бизнинг гапимизга ачиниш аралаш совуққонлик билан қарадилар.

Ҳеч ким бирор сўз демади.

Ишни битириб, бир-биirimizга тўрсайишиб, кўчага чиқдик. Кўчада у менга ёндашиб, бир ўймалаб қўйди:

— Раҳмат. Мен ўйлагандан ҳам юқори қув бола экансиз. Лекин, ҳали ишимиз сал чалароқ бўлганга ўхшайди. Агар сизга бу ёғи малол келмаса, ўн минут мени ЗАГС эшигига кутинг. Мен ҳозир қайтиб келаман. Бир бўлган иш — пухта бўлсин. Ҳа, дарвоқе, паспортни менга беринг. Энди керак бўлмас.

Мен лакалов, гўлгина банда лақقا учдим:

— Хўп, фақат тезроқ келинг.

Жувон трамвайга тушиб кетди. Мен кугиб қолдим. Ҳақиқатан, айтганидан ҳам тез келди. Лекин қўлтиғида — паранжи остида бир нима бордай кўринар эди.

— Юринг, — деди у. — ЗАГСга кириб, ўша қолган чаласини битказамиз.

Кирдик. Яна ўша талоқ столига яқинлашдик.

Жувон қўлтиғидаги тугунчани олди. Кўзларим косасидан чиқиб кетгудай бўлди. У оппоқ қилиб йўргакланган, маза қилиб, ҳамма ишдан бепарво эмизик эмиб ётган ёш бола — янги туғилган чақалоқ эди.

Мен савол кўзи билан унга қарадим. У худо урган ўжар дағдаға билан ЗАГС рўйхатчисига қараб:

— Мана, қўйишга қўйгандан кейин, боласини ҳам боқиб олсин. Ёш умримни бола боқиб ҳазон қилмайман. Керак бўлса ўзи боқсин. Итдан бўлган қурбонликка ярамас! — деди-да, болани менга тутқизиб, жаҳду жад билан кўчага чиқиб кетди. Мен болани кўтарганча ағрайиб қолдим. Нима қилиш керак? Агар: “Хой биродарлар, бу хотин менинг хотиним эмас. Мен ёлланиб уни қўйдим, боланинг ҳам ҳали қиз-үғиллигини билмайман”, десам, балога қоламан. Балки жиноий масъулиятга тортарлар. Гарангсиб қолдим. Йиғла-гундай бўлиб:

— Ахир, мен энди қандоқ қиламан? Буни қаерга олиб бораман? — дедим-да, ўз галимдан ўзим чўчиб кетдим. ЗАГСдагилар менга ҳақоратли назар билан қарадилар, ичларидан биттаси жеркиб:

— Шундай ёш хотиннинг умрига зомин бўлганингдан кейин жабрини ҳам торт-да. Ўз гуноҳинг, ука, — деб пичинг отиб қўйди.

Яна бириси юпатгандай бўлди:

— Хафа бўлманг, эмизикдаги болани қонун онасига буоради. Иннайкейин, хотинингиз сал таптидан тушсин, барибир, оналик муҳаббати қўймайди, болани сиздан олиб кетади.

Жуда шалвираб тушган эдим. Оёқларимга ҳам ишонмай, судралиб қадам ташлардим. Ўша куни узун, кенг, серқатнов шаҳар кўчасида бола кўтариб, тентираб юрганимни кўп киши кўрган эди. Кўчанинг у бошидан бу бошига бир неча марта бориб келдим. Худди бирор нимасини йўқотган кишилардай, интизор, хушим кетган эди. Ора-сира чақалоққа қараб қўяман. Йўргаги юзини яширган бўлса, нафас олишга қийналмасин деб, қия қилиб очиб қўяман. Чақалоқ майда-майда чиройли нафас олиб ётади. Эмизиги оғзидан тушиб кетган. Ҳалигина эмган сўнгти она сутларининг лаззатини тамшаниб қўяли. Ана, у кичкина, қора мунҷоқдай кўзларини очди. Қорачиқлар бекарор, бир нуқтала тўхталиб турмайди. Оппоқ момиқдай юзларида ғивир-шивир ижирғаниш бошланди. Қорни очлимикан ё таги ҳўл бўлиб қолдими — йиғлай бошлади.

Энди нима қиламан? Ахир, бола улғайиб, ота-онасини топиб олгунча, очдан-оч кўчада кўтариб юриш мумкин эмаску! Бирор ошиғич чора топиш керак. Чақалоқнинг йигиси

мени тезроқ бир қарорға келишга чақиради. Онасининг қылган бевафолиги орқасида тор-мор бўлган йигитлик заптини қайта бошлан тикладим. Бўлар иш бўлди. Энди қандай бўлса ҳам болани кутқариб қолиш керак. Ахир, бу гўдакда нима айб? Айб ота-онасида. Эс-хушимни йигишириб олдим. Қатъий қарорға келдим. Болани қучоқлаб трамвайга тушдим. Уйга қараб кетмоқдаман.

Бола трамвайдага ўзини жуда нотинч тутди. Узликиб-узликиб йиглайди. Искаб-искаб она бағрини қидиради. Кўксимга босаман. Лекин менда у қидирган ҳил йўқ. Яна йифлайди. Йўловчилар безовта бўла бошладилар. Мен хижолат чекаман. Ораларидан биттаси:

- Оғайни, болани онасиға беринг, жиндеқ эмизиб берсин, — дейди.
- Онаси йўқ, — дейман. Яна биттаси фудунглаб:
- Онасини уйда қолдириб, ёш болани кўчада кездериш жуда бемаънилик-да, — дейди.
- Онаси бетоб эди, болани тортиргани олиб борган эдим, — деб чучмал жавоб бераман.

Трамвай жамоатчилигидай сермулоҳаза ҳалқ камдан-кам бўлади. Биттаси олиб, биттаси қўйиб, ёш бола тўғрисида гап отадилар. Баъзилари мени аҳмоққа чиқариб қўйган, баъзилари танг аҳволимдан ачингандай бўлади. Ёнимда ўтирган биттаси зарда билан ўрнидан ҳам туриб кетди. Мен билан чақалоқ бу тарафда қолиб, икки киши жанжаллашиб ҳам кетди. Биттаси: “Ёш боланинг йиглагани яхши, кўзи қора бўлади”, деса, иккинчиси: “Йўқ, йигламагани яхши, кўп йигласа, кўзига оқ тушади”, деди. Сўкишишгача бориб етганда, биз — янги ота-бала трамвайдан тушиб қолдик.

Мен эшикдан кириб борганимда ошхона билан айвоннинг устунига арқон тортилиб, укаларимнинг катта-кичик кўйлак-ишгонлари ёйилган, кампир тогора устида ўтирас эди. Кампир кўлимда бола билан кириб келганимни кўриб: “Хойнаҳой, опа-сингилларини етаклаб келаётган бўлса керак”, деб ўйлади шекилли:

— Тағин меҳмон бошлаб келдингми, ким келяпти, Саврими, Раҳбарми ё акангнинг болаларини етаклаб келяпсанми? Ўзинг ҳам, болам, худо урган қўли очик, меҳмондўстсан-да, мунча ака-ука, эгачи-сингилларинта меҳрибон бўлмасанг, бу кун ҳам укаларингнинг кири чала қоладиган бўлди-да, — деди.

Эндиғина сал овунған чақалоқ яна йиги бошлади. Кампир тоғора бошида туриб, чақалоқни овутмоқчи бўлди:

— Нинни, ниннигина неварагинамдан ўргулай, йиғласин, йиғласин, мана, ҳозир бувингиз қўлини артади, дўндиққина, ўзим бағригинамга босаман!

Кампир кўпикли қўлларини тогорага силкиб, ўрнидан турди-да, “набира”ни қўлимдан олди. Менга қараб:

— Ҳой болам, намунча қовоғингдан қор ёғилиб турипти, айта қолсанг-чи, ким келяпти? — деди.

Индамадим.

Кампир ўз умрида ўнлаб бола ўстирган оналарга маҳсус меҳр-муҳаббатли, оила севгиси унинг асл касбига айланиб кетган. У ҳар замон-ҳар замон:

— Болам, куч деган ё суяқдан, ё гўштдан бўлар экан. Худоё шукр, менини суяқдан экан, гўштдан бўлганида эди, шу олти болани ўстириш осонмиди, онанг ўргулсин, — деб қўярди. Мен бу содда гапдан ҳеч нима англамасдим.

Эй, мени бағринг билан парвариш қилган она, эй, менга борлиғингни берган она, эй, менинг тарбиям учун қўз юммасдан ҳулкарлар кўзларингга чўккан она. Эй, қора кечаларнинг зулмати баҳтига чўккан она, эй, ёруғ қунларнинг саодати келажагингга қўнган она! Дунёда онадан ортиқ ким меҳрибон? Ҳалигача бешик тепасида куйлаган аллаларингга баравар шеър ёза олмадим. Ҳалигача мендан чиққан кичик иситма учун тортган қайгуларингга тенг қайғу ҳис қиломадим.

Онам чақалоқни бирорта эгачи-синглиминг ёки акамнинг боласи, деб ўйлаган экан. Бечоранинг ҳозир олтмиш икки ёши бор. Унинг умрлари аллақайси менга қоронғу ўтмиш йилларнинг шох-бutoқларида олма терган қизларнинг этакларидай илиниб қолган. Унинг қўз нурлари биз олти боланинг кўзларига термулавериб тақсимланган. У чақалоқни дарров таниёлмади. Ўз тили билан айтганда, “пири бадавлат” бўлган онам, бу чақалоқни “бирорта набирам бўлса керак”, деб ўйлаган.

— Ойи, — дедим, — шу боланинг чакагини ўчиринг, онаси ҳали-бери келмайди.

Кампир мени койиб кетди:

— Тиниб-тинчимайсан-да, ўғлим, сенинг болажонлигинг тинкамни ҳам қуритди. Нега эмадиган болани онасидан ажратиб олиб келасан, мен энди бунга нима бераман, эгачинг тушмагур ҳам ўлгунча бепарво, боланинг қадрини билмайди. “Омон бўлсанг

пишарсан, бу тағпингдан тушарсан”, улар ҳам ёшликтининг таҳу такосини йиғиштиргандан кейин, зора боланинг қадрига етса, “Онанинг күнгли болада – боланинг күнгли далада”.

Чақалоқ тинмай йиглаб турад эди. Кампир мени ҳам, ювиб турган кирини ҳам унутиб юборди. Болани қўлига олиб, турли ҳаракатлар билан уни тебратиб овутмоқчи бўлар эди. Бола очиқкан эди. Уни овқатсиз, хушмуомала билангина юпатиш анча машақкат эди.

– Оҳ, ёшлар, ёшлар, – дер эди кампир.

Болани менга бериб, ўзи ирвити қутисини очди. Ундан бир-иккита гальвирак бодом олиб янчди. Уни қайноқ сувга ивиттандан кейин, дока рўмолга ўраб, болага шимлира бошлади.

Тасодифан ўша кезларда акамнинг хотини ҳамда кичик синглим туққан бўлиб, кампир бу чақалоқнинг қайси бирисиники эканлигини билмас эди. Бола бир оз тинчланди. Бир оз туриб яна йиглади. Орадан бир-икки соат вақт ўтиб қолишига қарамасдан, кампир кутган “мехмон”дан дарак йўқ эди. Кампир мени койий бошлади:

– Тусингни ел емасин, ўғлим, ҳой, сен қанақа бола чиқдинг? Нега ахир бу ёшгина гўдакни онасидан ажратиб, тентиратиб юрибсан?

– Ойи, – дедим, – ростини айтайми, бу боланинг онаси йўқ. Кутганингиз билан келмайди ҳам. Бу – менинг болам!

– А?.. – деди кампир. – Нима деяпсан, бемаъни? Қандай қилиб бу сенинг боланг бўлади?!

– Киши қаригандан кейин эзма бўлиб қолар экан-да, менинг болам дегандан кейин, менинг болам. Суриштириб нима қиласиз, боқаверинг!

– Ҳой, сен бола, нима деяпсан? Синни солим шу ерга келганда, келиб-келиб энди сенга майна бўлиб қолдимми, болам? Ахир, бу кимнинг боласи ўзи?

Кампирга бир оз баланд келиш керак эди:

– Менинг болам, дедим-ку, тамом! Менинг болам, шуни боқасиз. Мени, ака-укаларимни қандай тарбия қилган бўлсангиз, буни ҳам шундай тарбия қилиб ўстирасиз, бошқа гап йўқ.

Кампир аввал ишонмади. Кейин юзимдаги жиддийликни кўриб, гапларимнинг мазмунига бир оз тушуниб олгандай бўлди. Ўзини тиёлмасдан, ҳўнг-ҳўнг йиглай бошлади.

– Ахир, – деди кампир, – мен энди қандай қиласман? Етти номусимни ерга буқдинг, жувормак! Мен сени ким

кўрганга мақтаб, орқангдан кўрпача солдириб юрган бўлсам, аммангнинг қизига совчи юбориб, унаштириб қўйган бўлсам, сен жувормак охир чоғ уйимга онасининг тайини йўқ болани кўтариб келсанг. Мен бу хўрликка қандай чидайман?! Дўстим бор, душманим бор, маҳмилла-кўй, гузарим бор, қариган чоғимда кенжагинамнинг хотини менга пушти-паноҳ, қўл-оёқ бўлармикан, деган эдим. Худоё, сени отангнинг арвоҳига солдим.

— Ҳадеб обидийда қиласкерманг, ойи, мен ҳам сизни хурсанд қиласман, деб юрган эдим-у, лекин онаси шу болани тугди-ю, ўлди-да... Бўлмасам, келин дессангиз арзигундай келин эди.

— Ахир, кимни олган эдинг? Кимнинг фарзанди эди? Боланинг онаси ўлган бўлса, азасига борай, уйи қаерда?

Чақилюқ яна йиглаб қолди. Кампир мен билан пачакилашиб ўтиrsa, “набира”гина оч қоладиган, кўз ёшларини даканасининг учига артиб, чақалоқнинг ёнига борди. Уни йўргагидан ечди:

— Болагинамнинг таги ҳам бўкиб кетибди.

Ўрнимдан турдим, секин кўзимнинг қирини ташлаб қарадим. Болиш пар ёстиқдай момиққина оқ баданли, тўла ўғил бола экан.

Шу фурсатдан бошлаб менинг юрагимда газаб билан муҳаббатнинг, ўч билан ишқнинг кураши бошланди.

Гувоҳ бўлинг, ўртоқлар, шу — менинг ўғлим бўлади!

Аввалги бир неча кун кампир болага унчалик меҳрибонылик кўрсатмади. Укаларимнинг сут станциясидан ҳар кун келтирадиган сутини ҳам жуда ишончсизлик билан болага бериб юрди. Лекин кундан-кун болага бўлган меҳр-муҳаббати ошиб борганилиги сезилар эди. Ўнинчи кунларга борганда йиғлаб ётган болани кўриб, укаларимни койиётганлигини эшитиб қолдим:

“Ҳой, Қумри, ахир укангга қарасанг-чи, ичаги узилиб кетди-ку! Нонимни ёпиб олгунимча овутиб тургин. Мен ҳозир бориб оламан”.

Ёинки: “Абдугани, тура қол, оппоқ ўғлим, вақтлироқ бориб, укангнинг сутини олиб келиб бермасанг, кун қизиб кетса, олиб келгунча айниб қолади”, деяр эди.

Кампирнинг бу гагилари болага унинг муҳаббати ошиб бораётганлигини равшан кўрсатиб турар эди. Демак, мен тинчлансан бўлади. Боланинг тарбияси таъмиғланади. Ҳарчанд

кампир ҳалигача норғул-норғул азамат болалардан олтитасини ўстирган бўлса ҳам, унинг тарбияси бир оз эскича. Лекин нима қилиш мумкин? Бошқа хил тарбия беришга мен сингари дунё кўрмаган, бўйдоқ йигитнинг чораси йўқ. “Болали уйда фийбат йўқ”, дегандай, ўслим келгандан буён уйимизда анчагина эрмак топилиб қолди. Укаларим мактабдан келгандан кейин ўйнайдиган нарсалари – чақалоқ. Ўзим ҳам ишдан қайтгандан кейин чақалоқни қўлимга олиб, жиндак овунтирган бўламан. “Нинни-нинни”, деб қўяман, “Кулиб беринг”, дейман.

Шунчалик ўзимиздан тиниб-тинчиб-қолганимизга қарамасдан, мен бу чақалоқ тўғрисидан анчагина гап-сўз бўлиб олдим. Анча таъна-маломатлар эшилдим. Аммам қизини менга бермайдиган бўлибди:

– Бо, худо кўтарсин унаقا йигитни, – деяр эмиш, – ким кўрган билан юриб, бола кўтариб келадиган бебошвоқقا берадиган қизим йўқ.

Маҳалла-кўй – гузардаги ким кўрган мени масхара қилиб:

– Ҳа, фарзанд катта бўлиб ётибдими? – деб сўраб қўйишади. Мен ҳам жуда ўжарлик билан қарайман-да:

– Шукур, – деб ўтавераман.

Акам-ку орқаворатдан:

– Бўлди, мен билан борди-келди қилмасин. Унаقا укам йўқ! – деб юрган эмиш.

Олам бўлса кампирни койир эмиш. “Қариган чоғингизда, – деяр эмиш, – сизга нима зарур: боласини қўлига тутқазинг, хоҳлаган жойига олиб бориб боқтиурсин, худо кўтарсин, “Етим қўзи асрасанг, оғзи-бурнинг мой этар, етим ўғлон асрасанг, оғзи-бурнинг қон этар”, дегандек, ҳали бу ўлимтик катта бўлиб, сизга бозордан бир чаким нос олиб келиб берди-ю, бирор кўрмай қолди”.

Хулласи, қариндош-уруг, маҳалла, таниш-билишлардан туртки еявериб хит бўлиб кетдим, номим ёмонликка ўйилди, ким кўрган таъна қилиб таъзир беради.

Шу кезларда менинг жонимга тасодиф ора кирди. Ёшим йигирма иккода бўлгани учун ҳарбий хизматга чақириқ бўлиб, маҳалла комиссияси ҳарбий комиссариатнинг чақириқ қофозини топширди. Бу нарса менга жуда ёқиб тушди. Оғзим қулоғимда. Елиб-ютуриб бориб доктордан ўтдим. Бутун аъзойи баданим пўлатдан қўйгандай сог-саломат бўлгани учун биринчи даражада яроқли бўлиб қабул

қилиндим. Босар-тусаримни билмай хурсандман. Доктор мени кавалерия ҳам пехотага ярайди, деб ёзди. Ҳарбий комиссариат мени пехота қаторида Ашхободга юборадиган бўлди.

Бу иш кампирга маълум бўлгандан кейин жиндақкина кўз ёш қилиб олди. Мен Ашхободга кетгунимча қолган иккичу кун ичидаги уйда жуда сийланиб яшадим. Ҳалигача жирканиб, хор тутилган ўғлимга ҳам ҳеч ким шамолни раво кўрмай, дийдасининг устида сақлаб, ҳурмат қиладиган бўлиб қолди.

Чақалоқ келгандан буён унга тайинли бир исм қўйилмаган эди. Менга ҳурматан кампир унга “Ёдгорвой, Ёдгорвой”, деб исм қўя бошлади. Кампирдан:

— Ойи, Ёдгорвойингиз нимаси, қаёқдаги қолиб кетган эски от-ку? — деб сўрасам, кампир ўпқасини тутиб ололмай:

— Оҳ, онагинанг ўргилсан, болам, сен энди саллотга кетаётисан, худоё худовандо, ёмон кўздан сақласин... Худо душманингни хору зор қилсан. Ишқилиб, ўққа учуб кетмагин. Ўртоқларинг билан енгинглару енгилманглар. Мен ўғлингнинг отини эҳтиёт шартдан Ёдгор қўйдим. Сендан қоладиган туёққина. Яхши ҳам шу бола дунёга келиб қолган экан, сени кўргандек бўлиб юраман, ҳидинг димогимдан кетмайди, — деб йиглар эди.

Кампирнинг гаплари менга кулги туюлса ҳам, ҳурмат юзасидан ҳам болага яхши парвариш қилиш зарурлиги важидан, бир нима демасдан, унга тасалли берар эдим.

Шундай қилиб, ҳалигача юрак тепишлар билан кутган севимли янги оламга — ҳарбий қўшин қучоғига қараб жўнаб кетдим.

* * *

Мен, ўзим қатори чақирилган tengкур йигитлар билан Ашхободга жўнадим. Ҳарбий хизматга чақирилганимда чаласавод, ҳисобдан тўрт амалнигина биладиган оддий бир йигитча, яна тўғриси, олди очиқ яктак кийган ялла бедард ўспирин эдим.

Бизни қабул қилиб олдилар. Уйдан кийиб келган ҳалиги кийим-бошларим аллақачон ҳарбий форма билан айирбош қилинган. Бу кийим-бошларга бир неча кунлар кўниколмай юрдим.

Ҳарбий таълимларни жуда жон-дил билан ўрганаётганим, ҳарбий хизматларга жуда иштиёқ билан бўйин этганим,

берилгандарни озода тутишим, ётоқларимнинг тартибли туриши – ҳаммасини кўрган ўртоқ командир ҳар замонда мени эркалаб:

– Шундай бўлиши керак, сиз яхши аскар бўласиз, – деб қўяди.

Умумий ҳарбий таълимдан ташқари, кечқурун ҳар ким ўз кучига қараб группаларга ажратилган – ўқиймиз. Муаллимлар мендан жуда хурсанд.

Аҳён-аҳёnda ҳовлидан – кампирдан хат келиб қолади. Унда ёзиладиган гаплар, албатта, маълум. “Сени согиндик, ҳеч бандани ота-онасиз қиласин экан. Ёдгорнинг ҳам тили чиқиб қолди, “дада-дада”ни оғзидан қўймайди. Юракларим эзилиб кетади”, ана шунга ўшаган гаплар. Мен ҳам хат ёзиб қўяман. Отпуска олсан бориб кўриб келишни ваъда қиласман. Шундай қилиб, умр ўтиб туради... Кундан-кун жуссам тўлишиб бормоқда, рангим қип-қизил, бақувватлашиб кетганман, теварак-атрофим ошна-офайнilar билан тўлиб ётади. Зерикиш деган нарсани билмайман. Бизнинг полқда турли миллатдаги йигитлар бор, қозоқ дейсизми, ўзбек дейсизми, татар дейсизми, тожик, туркман дейсизми – ҳаммаси билан иноқман. Ҳаммасини ҳам қўяверинг, сўнгги олти ой ичida жуда ҳам қаттиқ ҳавас билан рус тилини анча ўрганиб олдим, ҳовлига юбориладиган хатларнинг манзилини ўзим ёзаман. Яқинда бутун ҳарбий кийим-бош билан сурат олдирдим, шу суратимни конвертга солиб кампирга юбордим. Орадан бир неча вақт ўтгандан кейин акамдан хат келди. Кампир суратни кўлидан қўймас эмиш. Бутун қўни-қўшниларга суратимни кўрсатиб чиқсан эмиш. “Худоё шукур, – деяр эмиш, – шу тентаккина ўғлимга ҳам ақл кириб, ҳукуматнинг саллотбошиси бўлиб кетган”, деяр эмиш. Қувончлари оламга сигмас эмиш.

Бир йилдан кейин кампирни, касал, деб эшийтдим. Ариза бериб, ўн кунлик отпуска олдим. Ўртоқлар билан хайрлашиб кампирни кўриб келмоқчи бўлдим. Мен келган куни ҳовлида тўй бўлиб кетди.

Мен билан аразлашиб қолган акам, опаларим, келинойим ҳам келган. Ўғлим бўлса аллон-таллон юрадиган, бақалоқ, оппоқ бола бўлиб қолибди. Тиззамдан тушмайди, мен ҳам кўлимдан қўймайман. Кўчага чиқсанда ҳам кўтариб чиқаман. Аввалгидай, мени “Ҳа, куёв, ўғилча катта бўлиб юрибди-ми?” – деб мазах қилишмайди.

Аммам ҳам күргани келди. Кетар олдида кампирни холи топиб: “Тақдирни бузиб бўлармиди, йигит деган не кўйларга тушмайди. Тентаккинангиз савлатликкина йигит бўлиб қайтди-я, саллотликдан. Кунига денг, айланай эгачи, совчилар эшигимнинг турмини бузади. Ҳаммасига ҳам: “Йўқ, айланайлар, ҳали қизим ёш, ундан кейин бунинг боши боғлиқ”, деб жавоб бераман. Тоғасининг ўғлига “бешик кетди”, дейман, бунинг йигити Ашхободда саллотбоши, деб мақтаниб қўяман, дебди даромад келтириб. Кампир буни менга оғзининг таноби қочиб, илжайиб гапирганда, мен:

— Қизи ҳали ёш, шошмаса ҳам бўлади. Менга қараса, мен ҳали уч-тўрт йилсиз уйлана олмайман. Ҳали ҳарбий хизматим тамом бўлгани йўқ, ундан кейин яна бир-икки йил ўқимоқчиман, — деб жавоб бердим.

Кампир ҳам:

— Ҳа, айланай болам, ҳали ҳам, эртага тўй бўлсин, деяётгани йўқ, айтганингдек, қизи ҳам ёш, шунчаки даромад қилиб қўяпти-да, болам! — деди.

Тошкентда турган уч-тўрт кунда ўртоқларимни соғиниб, юрагим урап эди. Ўзимнинг севимли полкимни зориқиб-зориқиб соғинар эдим. Шунинг учун ҳам отпусканি тамом қилмай тезда қайтиб кетдим.

Иккинчи йил — тактик ўқиш бўлсин, умумий маълумот бўлсин — жуда жиддий кетди. Мен, айниқса ҳарбий билимлар билан бирликда чала қолган ўрга мактабимни битиришга уринар эдим. Ҳатто йил ўртасига бориб, командир отделения қилиб кўтариладим. Онамдан келган хатларнинг мазмунига Қараганда, кампир ҳам энди мени “ўлимга кетган” саллот, деб ўйламас эди... У: “Айланай болам, яхши ўқигин, яхши машқ қилгин, саёқ бўлмагин, ёлғизгина ўғлингни ёдингдан чиқармагин”, деб насиҳатлар қилиб ёзар эди.

Албатта, ўғлим Ёлгорни ҳам у билан боғланган воқеаларни ҳеч қачон ёдимдан чиқармайман. Билмадим, тақдир унинг ва менинг пешонамга нималар ёзганин?

Асосан ўйлаганда “тақдир” деган сўз кишиларни яратмайди, балки кишилар тақдирни яратади. Мен ўзимга ҳам, Ёлгорга ҳам жуда ёруғ келажак, порлоқ тақдир яратишга ҳаракат қилмоқдаман. Бу тўғридан кампир тинч бўлиши мумкин.

Иш билан ўтган умр жуда қисқа туюлади. Эрта билан вақтли машққа чиқамиз, ортиқча, турмушга алоқасиз

хәёларни ўйлашга құл ҳам тегмайди. Кече билан ўзимни яна дарс тайёрлаб ўтирган ҳолда күриб қоламан. Туриб-туриб ўзимга ишонмайман. Шу менми? Кечагина дунёнинг ишқини, завқини – сайроқи бедана, хром этик, бекасам түн, яхши құлбола мусалласдан иборат, деб юрган оддий чапани – шу менми? Аммо бугун менинг бутун завқим ўзгариб кеттган. Менинг ишқим, муҳаббатим ўзининг мазмунини ўзгартаң. Мен энди Ватанимнинг ишқи билан ёнаман. Шу Ватанимнинг ва мени тарбия қилаётган жамиятнинг яхши ўғли бўлгим келади ва бўламан ҳам.

Йигирма беш ёшимнинг кўклами. Олам чаманларга бурканган, дунё лолалардан, гунчалардан иборатга ўхшайди. Ҳамма жаҳон менга кулиб қарайди. Қўлимни пешонамга қўйиб, узоқларга қарайман. Оёқ остимда баҳмалларга бурканиб ётган улуғ Ватан; узоқ-узоқларда унинг баҳт-саодатли қишлоқлари – шуларнинг ҳаммаси гўё менга ботирлик ишқи баҳш этиб, нимадан хизмат кутиб тургандай бўладилар. Йигирма беш ёшини нима деб атасам экан? Агар табиатнинг ихтиёри менинг қўлимда бўлса эди, яна бир неча йиллар шу ёшимда тўхтаб турар эдим.

Эй, мени тарбиялаб ўтирган, дунёга кулиб қарашга ўргатган, иккинчи онам бўлган ҳарбий қисм, нимага менинг йигит умрим шунча қисқа қўйилди? Икки йил иккита иссиқ ўпичдай тез ўтиб кетди?

Мана, тез орада давомли отпускага ҳам чиқамиз. Лекин мен яна кўнгилли бўлиб қолмоқчиман. Ўқишилар жуда қизғин бормоқда. Кўпчилик фанлардан “аъло” даражага эга бўлсан ҳам, нима учундир... она тилидан бўшроқман. Муаллимларим мени уялтириб қўядилар... Хайр, энди бир фан учун “паст” баҳо бермаслар.

Биз билан битирувчи йигитларнинг кўплари “аъло” даражага олдилар. Командиримнинг менга меҳрибончилиги, айниқса, яхши. Баъзида:

– Ўртоқ командир, – дейман, – агар мумкин бўлса, мени яна кўнгиллилар қатори ҳарбий хизматга қолдирсангиз, – дейман. У илжайиб, елкамга қоқиб, эркалаб қўяди.

– Сенинг тўгрингда менинг фикрим бошқачароқ, –дейди, – керакли жойлар билан сўзлашиб қўйдим. Сени мажбурий хизматинг тугагандан кейин, албатта, энди истасанг, Ленинградга юбормоқчимиз. Ҳарбий академия қошидаги медицина факультетига кириб ўқийсан. Агар у ерда ҳам ўзингни шу маҳалгача

тутганингдек фаол, жиддий, ўз вазифасини англайдиган бўлиб тута олсанг, тўрт йилда яхши ҳарбий доктор бўлиб етишасан.

Бу гапларни эшитиб, жуда ҳам қувониб кетаман. Кўз олдимда яқин баҳтли келажак порлагандай бўлади. Ўртоқ командирнинг қўлини маҳкам сиқиб, унга миннатдорчилигимни билдираман.

Ҳақиқатан ҳам, ўртоқ командир менга берган сўзида тури. Ҳам ҳарбий таълимдан, ҳам бошқа фанлардан аъло даражада имтиҳон бердим. Отпускани олдим.

Махсус комиссиядан ўтиб, академияга йўлланма ҳам олдим. Қувончим оламга сигмайди, икки йил бўйи ака-уқадай бўлиб қолган ўртоқларим билан ажralиш жуда қийин.

Канцелярияга кириб карточкаларимни олдим. Отпускага кетувчилар учун махсус чақирилган кечала ўртоқлар билан, муаллимлар билан, бизни тарбия қилган командирлар билан иссиқ-иссиқ қучоқлашдик, ўпишдик, хайрлашдик. Мен, айниқса, муаллимим бўлиш билан бирликда энг яқин биродарим бўлган командиримга сўнгги честимни бердим:

— Ўртоқ командир, сизнинг шогирдингиз бутун умрида ўз Ватанига содик қолади. Уни ҳар қандай ички ва ташқи душмандан мудофаа қилишда ботир аскар деб ўзини ҳис қиласди. У жонажон Ватанинг, мамлакатнинг ободонлигини ва ҳурматини сақлашга постда турган рядовой аскардай доим тайёр!

Мени тарбиялаб ўстирган Ватаним мендан ҳарбий доктор бўлишиликни талаб қилган экан, мен тез фурсатда бу вазифани “аъло” даражада бажараман.

Тошкентда дўстларим, ўртоқларим, ака-уқаларим — ҳаммалари ҳам жуда ҳурмат билан қарши олдилар.

Ёдгор бўлса яқиндагина қизамиқдан қутулиб олибди, мени ташвишланмасин, деб бу тўғрида ёзмаган эканлар. Ярим-ёрти тили ҳам чиқиб қолибди. Чунончи, “пешона”, деб айттолмайди-да, “шепана”, дейди; “р”ни ҳеч ҳам айттолмайди. “Бораман”, деб айтгин десам, “бояман”, дейди; “патрон”, деб айтгин, десам, “патён”, дейди, “аэроглан”, дегин десам, “аюпян”, дейди. Кулишамиз. Менинг ҳарбий кийимим, айниқса шапкам ёдгорни жуда қизиқтириди. Шапкамни кийиб олади-да, кўзига тушиб кетса ҳам бувисига чопиб боради.

— Буви-буви, мен дада бўлдим, — дейди.

Ишқилиб, болали уйда гийбат йўқ.

Менинг аскарий хизматни тамом қилиб келганимни эшигтан кампир орқаворатдан тўйни тезлатиш ҳаракатига

тушиб қотти. “Ёш бўлса ҳам майли, ўзи дуркунгина, ўзим катта қилиб оларман, мен бундан ҳам ёш тушган эдим, никоҳ патасини ола олса бас”, деяр эмиш.

Мен Ленинградга кетишими ҳали онамга айтмаган эдим. Бу тўғрида опамга айтдим. “Кампирга айтиб қўйинг, тўйдан илгари ногора қоқиб юрмасин. Мен аскарий хизматдан бўшаган бўлсам ҳам, ўқишим тамом бўлган эмас. Ҳали учтўрт йил ўқишим бор. Ўқишини тамом қилганимдан кейин бир гап бўлар, шуни тушунтириб қўйинг”, дедим. Шу билан бу масала ҳал бўлди.

Ўқиш биринчи сентябрдан бошланади. Икки ярим ойлик умрни бекорга ўтказиш маслаҳат эмас эди. Тошкент университетининг медицина факультетига бориб янги кирувчилардан талаб қилинадиган маълумот даражасини билиб олдим. Ҳам шунга қараб Ленинградга тайёрлана бошладим.

Кечки пайтлар бўлса Ёдгорни қўтариб оламан. Паркларга бориб циркларга кирамиз. Айланма от ўйинида Ёдгорни отга миндириб айлантираман. Кувноқ, баҳтли, саодатли умр жуда секин ўтиб туради. Ёдгор янги келган кунларимда бир оз тортиниб турган бўлса ҳам, кейинги кунларда жуда иноклашиб кетди. Мендан бир қарич ҳам ажralгиси келмайди. Бирор соат кўзига кўринмай қолсам: “Дадам ани?” деб жанжал қилас эмиш. Болани отага бунчалик ҳам ўргатиш яхши эмас. Чунки мен Ленинградга кетганимда ичикиб қолиши мумкин. Кампирнинг фикри ҳам шу.

Минутлари соатдай, соатлари кундай узун кўринган, қачон ўша кунлар бўлар экан, деб согинган, юрак уриб кутган вақтлар ҳам яқинлашди. Йигирманчи августда, албатта, Ленинградда бўлишим керак. Бугун бўлса ўнинчи август. Индинга, албатта, жўнайман. Эгачи-сингилларим, акам келди. Уларнинг бола-чақалари келишди.

Мен шундан билдим: агар кампирдан тарқалған болалари, набиралари ҳаммаси бир уйга йигилса, ўзимиз ҳам салкам бир маҳмиладек оила бўлар эканмиз. Уйимиз тўйлагидай бўлиб кетди. Кампир эгачи-синглим билан бирга куюниб-суюниб бўғирсоқларми, патирларми-е, чўзма-чалпакларми-е пиширмоқда, менга йўл озиқлари тайёрламоқда эди. Ҳаммалари менин кузатиш тарафдудида. Ёдгор бўлса, кампирнинг бошқа набиралари билан ўйнаб юради. Ҳаммалари ҳам озор бермасдан ўйнатадилар, эркалайдилар. Акам Ёдгорни эркалаб туриб:

— Үғлинг ўзингдан ҳам ўткир чиқади-да! Қурмагурнинг кўкрагини қара, худди Ҳожимуқоннинг кўкрагига ўхшайди, болдирини қара! — деса, кампир:

— Ҳап кўзингта, қўй, болам, унақа дема, бола деган гулдан ҳам нозик бўлади, — деб қўяди. Гапга келинойим аралашади:

— Ўзи ҳам худди қўйиб қўйгандек ўзингизга ўхшайди. Бир туки ўзга эмас,вой худоё, бола деган ҳам отасига шунчалик ўхшайдими? — дейди. Ичимда кулиб қўяман.

Бундан ортиқ оила муҳаббатига ижозат йўқ эди.

Мен кетишга мажбур эдим. Мени вокзалгача акам, ўртоқларим кузатиб чиқдилар. Акамнинг қўлида Ёдгор, ҳаммалари менга мувффакият тилайдилар. Борган замоним соғ-саломатлигим, имтиҳондан қандай ўтганлигим тўгрисида ёзib юборишини сўрайдилар. Мен ҳам уларнинг хат ёзиди туришларини сўрайман. Акам ҳам жуда меҳрибон бўлиб кетган.

— Бир нарсага муҳтож бўлсанг, дарров хат ёз. Ўқувчилик, қийналишинг мумкин, қўлимдан келган ёрдамни аямайман. Ундан кейин, кампирлардан хотиржам бўл, — деди.

Мен поезд деразасидан қараб тураман. Ёдгор менга талпинади. Қўлимга олдим. Қўзгалишга звонок аллақачон бўлган. Ёдгорнинг ҳар икки юзидан ўпдим. Яна акамга қайтариб бердим. Ёдгор йиғлаб қолди. Поезд қўзгалиб кетди. Мен ҳам ҳалигача ўзимда тажриба қилиб кўрмаган, бир юрак эзилиш, бутун аъзони жимирилатиб келадиган қандайдир бир ички ҳиссиёт билан беихтиёр қўзимга ёш олдим.

— Хайр, хайр...

Поезд кетиб боради. “Имтиҳондан қандай ўтар эканман?” деган фикр билан юрагим уриб қўяди. Ҳалигача ўқиган дарсларимни ичдан такрорлаб, ўз-ўзимни имтиҳон қилиб кўраман.

Узундан-узоқ қозоқ чўлларини босиб ўтиб кетдик. Оренбург чегаралари ҳам босиб ўтилди. Мана энди Самара вилоятига қарашли ерлар, муттасил қуюқ яшил ўрмонлар, поёнсиз галлакорликлар, йўл-йўлакай катта-катта завод, фабрикалар тутун бурқитган ҳалқумларини чўзиб қоладилар. Мен ўз умримда бундай катта сафарга биринчи марта чиққаним. Үҳ-ҳӯ, бизнинг Ватанимиз ҳали шунақа каттами?

Шулар ахир ҳаммаси улуғ Ватанинг айрилмас бўлаклари. Мен эса — шу Ватанинг битта ўғлимани... Қувончим ичимга сифмайди. Дивизияда ўрганган ашулаларни димоғ билан ўзим эшитарлик қилиб кўйлаб қўяман.

Мен билан ҳамроҳ бўлиб Москва авиация мактабининг студенти, бир қозоқ бола ҳам борар эди. У отпуска билан Қизил Ўрдага келган экан. Ватанимизнинг кенглиги, катталиги, ободлиги тўғрисида сўзлаб кетди:

— Ўртоқ, — деди, — сиз аскарсиз. Агар менга ўхшаган авиацийчи бўлсангиз эди, Ватанимизнинг қанчалик катталигини яна яхшироқ кўрган бўлар эдингиз. Ахир Тинч океандан тортиб Қора денгизгача, Шимолий кутбдан тортиб Афғонистон чегарасигача — ҳаммаси бизнинг баҳтли Ватанимиз. Бизда нима йўқ дейсиз? Ҳамма нарса бор. Агар аэропланга тушиб, узоқларга учеб кетсангиз, Ватанимизнинг гўзал шаҳарлари, баҳмал боғлари, ям-яшил ўрмонлари, паҳтазор далалари, Донбасси, Урали, Сибири — ҳаммасини яққол кўрасиз, ана шунда биласиз?

Бу студент жуда очик кўнгилли йигит экан, у ўз турмушидан, ўқишларининг боришидан ва бошқалардан сўзлар эди. Ҳатто у мени доктор бўлишдан айнитиб, авиация мактабига киришга ундей бошлади. Мен унга жавоб бераман: “Тўғри, авиация ҳам жуда қизиқарли илм, лекин доктор бўлишга кўпроқ ҳавасим бор. Ундан ташқари, мен доктор бўлишни ўз командиримга, беш юзга яқин йигитлар олдида ваъда берганман, — дейман ва унинг елкасига қоқиб қўяман. — Эй ўртоқ, — дейман, — сен билан мен — ҳали ёш йигитлармиз, ўттиз ёшгача бир эмас, икки факультетни тамом қилишми? Агар тўрт йил жиддий ўқисам, доктор бўламан. Яна бошқа факультетда, масалан, авиацион инженерликка яна тўрт йил ўқиш сен билан менга қийин деб ўйлайсанми?”

У билан ўтган тўрт кунлик умр жуда кувноқ ўтди. Бир-биримиз билан жуда эски биродарлардай сұхбатлашдик. У менга адрес берди. Мен унинг адресига хат ёзиб, ўзимнинг адресимни маълум қиласиган бўлдим. Москвада у билан ажralдик.

Ленинградга яқинлашган сари юрагим каптарбаччадай типирчилайди. Яна бир неча қуюқ узун ўрмонларни кесиб ўтгач, Ленинград шаҳри ҳам кўрина бошлади.

Ниҳоят, бир талай зориқишилардан кейин поездимиз келиб тўхтади. Юкларимни кўтариб вагондан тушдим. Қўлимдаги адресга кўра ҳарбий академияни қидириб топдим. У ерда мени жуда яхши қарши олдилар. Улуф Ватанимизнинг турли мамлакатларидан келган менинг сингари имтиҳонга тайёрланмоқда бўлган студентлар билан таниша бошладим.

Имтиҳон кунлари етиб келди. Иш – ҳалигача менинг күркіб юрганимдай бўлди. Асосий фанларнинг ҳаммасидан “аъло” ва “яхши” даражалар билан имтиҳон берган бўлсам ҳам русчадан бўшлигим яққол сезилиб турар эди. Лекин имтиҳон комиссияси таржимаи ҳолимда кўрсатилган асосий фактларни эътиборга олиб, биринчи йилдаёқ рус тилини асосан эталлашимни шарт қилиб, ҳарбий академия қошидаги медицина факультетининг биринчи курсига қабул қилди. Кувончим ҳаддан зиёда.

Мана, дарслар ҳам бошланиб кетди.

Мен дунёда ҳарбий академиядан олган биринчи дарс соатимдай лаззатли, ширин умрни эслай олмайман. Ахир, ўртоқлар, ўзингиз ўйлангиз, бундан икки ярим йилгина илгари ҳамма нарсадан бехабар, bog кўчаларда ятласини тортиб юрган чапани йигит, бугун ҳарбий академиянинг медицина факультетида профессорлардан лекция тинглаб ўтиради!

Дарслар кундан-кун оғирлашиб, қизиб бормоқда. Ҳаттоқи, бултурдан бошлаб ёза бошлаган хотира дафтаримни ҳам ёзишга вақтим етмайди. Тошкентдан келадиган хатхабарларнинг ҳам кўпига жавоб ёзолмайман.

Тўғри, энди ҳар қандай бўлмагандა ҳам сабр, қаноат, жиддият, сабот керак.

Бўш қолган вақтларимда кўпроқ рус тилини ўрганишга ҳаракат қиласман. Бизнинг ётоқхонамиздаги студентларнинг кўпчилиги турли миллатлардан бўлгани учун уларнинг ичидаги ҳам менинг сингари русчага нўноқтари кўп. Бир-биримизга ёрдамлашамиз. Ҳар ҳолда кўп умримни рус студентлари билан суҳбатда ўтказишга уринаман. Умуман айтганда, лексияларнинг ҳаммасини яхши тушуниб бораман, сўзлашда ҳам унчалик қийналмайдиган бўлиб қолдим. Лекин ёзувда имло хатоларим кўп.

Ярим йиллик имтиҳонни яхши топширдим. Имтиҳон сўнгидан келадиган ўн тўрт кунлик қишики каникул вақтида ҳалигача жавоб ёзилмаган бир неча хатларга жавоб ёздим. Бу хатларнинг ичидаги, айниқса, мени жуда ҳам таажжубга қўядиган – аммамнинг қизи Саодатнинг хати эди. Мен ҳайрон қоламан. Бу хатни ёзишга уни нима мажбур қилган экан? У билан мени: бир-бировимизга оналаримиз унаштириб қўйишган, деб эшитганман, тўғри, лекин мен Ёдгорни кўтариб келгандан кейин аммам уни менга бермайдиган

бўлган эди. Буни ҳам биламан. Ҳалигача Саодат билан бетмабет учрашиб, ҳар иккимизнинг турмушимиз тўғрисида ёинки бир-бировимизга уйланиш тўғрисида бирор оғиз сұхбатимиз бўлган эмас. Ҳўш, у энди қандай журъат билан менга хат ёзади? Тўғри, у биз унаштирилган вақтда ёш эди. Мен Ёдгорни олиб келганда эндинина ўн уч ёшга кирган эди. Ҳозир у ўн олти ёшга тўлиб қолди. Бўйи етиб қолди, деб ҳисоблаш мумкин. Ҳўш, бу хат қандай хат бўлди? У мени севармикан-а? Мен бўлсам, унга оддий кўз билан, совуққонлик билан қўрайман. Ҳали: “Уни яхши кўрасанми?” – деб ўз юрагимдан сўраб ҳам кўрганим йўқ.

Саодат шундай ёзган эди:

“Жўра ака! Салом.

Ўқишингизга муваффақият тилайман. Имтиҳондан қандай ўтганингиз, дарсларингизнинг бориши, соғлифингиз тўғрисида билишга қизиқаман. Сизга бир янги хабар: ўзингизга маълум, мен бошлангич мактабни битиргандан кейин ота-онам ўқишимни давом эттиришимга розилик бермай, уйга беркитиб қўйган эдилар. Бу йил нима учундир, ё менга раҳмлари келдими, ё ўртоқларимнинг илтимосларини қабул қилдиларми, ўқишимга ижозат бердилар.

Педтехникумнинг биринчи курсига имтиҳон бериб кирдим. Ҳозир ўқимоқдаман. Дарсларим жуда қийин бўлишига қарамасдан (ўзимни мағтагандай бўлмасин), кўпчилик фанлардан “аъло” олиб ўқимоқдаман.

Тунов куни сиздан хат-хабар бормикан, бир билиб келай, деб холамларнинг олдиларига кирган эдим, ўғлингиз Ёдгор дўмбоққина бўлиб ўйнаб юрган экан, жуда ҳам севимли бўлтида. Кўтариб, бағримга босиб, анча ўйнатиб юрдим. Агар қимматли вақtingизни аямасангиз, бир энликини хат ёзсангиз, бошим осмонга етар эди.

Сизга ҳурмат билан: Саодат”

Ҳўш, бу хатга нима деб жавоб ёзиш керак?

Саодатнинг ўзи ёмон қиз эмас. Ўқишига киргани яна яхши бўлибди. Бу галча мен уни синаб кўраман. Расмини сўрасамикан? Йўқ, бу жуда кўп бўлиб кетади. уни чўчитиб қўйишим мумкин.

Мен ундан битта дўлпи сўрайман. Хат ёздим.

“Саодат!

Мендан кўпдан-кўп салом. Согман, соғлиқларингизни тилайман. Ўқишига кирганингни эшлитиб, жуда хурсанд бўлдим.

Келажакда баҳтли бўлмоқни истаган ҳар бир қиз ўқиши керак. Мендан сўрасанг: имтиҳонни яхши топширдим. Мен ҳам (мағтанмай) бирдан олдин, бирдан кейин дарсимни олиб бораётиман.

Саодат! Билмадим, вақтинг бўлармикан, бизнинг ҳовлига борсанг-да, ҳолангта айтсанг, агар мумкин бўлса, бирорга дўппи тикиб юборсалар, чунки баъзан, байрам кунларида миллий кийим кийиб юрган студентларни кўриб, ҳавасим келади. Мен ҳам ҳеч бўлмаса, баъзи-баъзидা дўппи кийиб юрмоқчи бўламан.

Мендан ҳаммага салом айт!

Хурмат билан: **Жўра**".

Мен шундан ортиқча бошқа ҳаёлларга боришим мумкин эмас эди. Чунки биринчи курсдаман. Ҳозирдан боштаб Саодат ва бошқалар тўғрисида ўйлай бошласам, дарсимга ҳалал етиши мумкин.

Яна ўқишилар бошланиб кетди. Яна ўша жиддий умр. Эрта билан туриб, кечки соат биргача студентлик ҳаёти.

Май ойлари келди. Бутун студентлар кечани кундузга улаб, йиллик имтиҳонга тайёрланмоқдалар. Мен ҳам шундай.

Шундай жиддий кунларнинг бирида почтадан кичкинагина посилка олдим. Очиб қарадим: қаватма-қават турли ипаклар билан боғланган қоғоз. Қоғоз ичини секин очиб қарасам, битта яхши ипак тагдўзи дўппи, унинг орасидан битта кичкинагина шоҳи рўмолча чиқди. Шоҳи рўмолчанинг бир чеккасида турли ипаклардан нозик, жуда ҳам санъаткорона қилиб чиройли бир капалак ва қизил гул гунчасининг расми туширилган. Унинг орасида худди аспирин порошоги ўралған қоғоздай кичкина мактубча. Ҳатни очиб ўқидим. Яна Саодат ёзар эди:

“Қадрли Жўра aka!

Туганмас салом. Афв этингиз, ҳоламдан сўраб юборган нарсангизни ўз вақтида юбора олмадим. Сиздан жиндек хафа ҳам бўлдим. Лекин билиб қўйингки, дўппини тикиш деган сўз у— ёшларнинг иши. Бечора ҳолам қариган чогида ҳамма иш қолиб, сизга дўппи тикиб юрсалар уят бўлар дедим-да, ўзим тика бошладим. Маълумингизки, мен ҳам студентман.

Үқишлиар жуда қизғин бораётгандындан тезроқ тикиб битиришга вақт тополмадим. Отпұскалар ҳам яқинлашиб қолди. Тунов күн холамларнинг олдиларига яна бориб, “Мен Жўра акамларга хат ёзмоқчиман, гап-мапингиз борми, қўшиб юборай”, дедим. Холам жуда севиндилар. Айниқса Ёдгорингиз жуда соғинган кўринади. “Даданг отпуска вақтида келадилар”, – деб уни юпатган бўлдим.

Айтгандек, сиз учун яна битта янгилик: яқинда мен ёшлар уюшмасига қабул қилиндим.

Сизга ҳаммадан салом.

Хатингизни кутиб: *Саодат*.

Масала менга бир қадар равшан. Айниқса, шоҳи рўмолчанинг бир чеккасига тикилган ғунча билан капалакнинг сурати мени аллақандай хаёлтарга олиб боради. Алланарсалардан хабар бергандай бўлади.

Ажабо, чиндан ҳам Саодат мени севадими? Мен-чи?

Йўқ, ҳали буни ўзимда ҳис қилиб кўра олганим йўқ. Яхшиси, бундай хаёлларни унтиш керак. Лекин қиз боланинг кўнглини чўқтирмаслик ҳам лозим. Қандай бўлса ҳам бир жавоб ёзмоқчи бўлдим. Унинг дўпписига қарши мен ҳам бирор нарса совға қилиб юборишм мумкин. Унда яна уни алланарсалардан ишорат бергандай қилиб боғлаб кўймасмиканман? Юборгандан ҳам нима юбориш керак? Яхшиси, ҳеч нима юбормайман. Яхшилаб битта хат ёзаман. Шунинг ўзи бас.

Хат ёздим. Хат ўтган галдаги сингари оддий. Бир аканинг сингилга ёзадиган хати эди. Дўппи учун раҳмат айтдим. Бу йил отпуска вақтида бора олмаслигимни билдиридим. Ўзим ҳам қариндош-уругларни, айниқса, Ёдгорни соғинганлигимни айтдим. Сўз охирида тез-тез хат ёзиб туришини илтимос қилдим.

Имтиҳон кунлари етиб келди. Русчам бир қадар тузалиб қолган. Лекин бу ерда иккинчи дард чиқиб қолди. Мен ҳозир буни яширмасдан айтавераман. Анатомиядан қаноатланарлик имтиҳон беролмадим. Шунинг учун отпуска вақтида Тошкентга боришни йиғиштириб қўйиб, академиянинг дачасига чиқиб, ўртоқлар ёрдами билан тайёрлана бошладим.

Лекин чинини айтиш керак. Ёдгорни жуда-жуда соғинар эдим. Ҳеч кутмаганда июнь охирида акамдан юз сўм пул перевод келиб қолди. Перевод билан келган хатида, акам гўё мендан узр сўраган бўлибди. “Кечирасан, – депти, – бола-

чақам кўп, қўпроқ юбора олмадим. Ҳар ҳолда, студент ҳаёти, бирорта керак-яроғингга яраб қолар, оз бўлса ҳам күпнинг ўрнида кўрасан”, депти. Ҳам хатида: “Аммаларинг ҳам шахтидан тушган, “бегонага берадиган қизимиз йўқ: “Саодат Жўраники”, дейдиган бўлиб қолишиди. Бу томондан ҳам тинчланишинг мумкин”, депти. Ҳулласи калом, оилавий гаплар...

Демак, Саодатнинг дўпписи, рўмолчаси ва рўмолдаги фунча билан капалтак сурати – ҳаммаси ҳам бекорчи нарсалар эмас. Масала менга ойдинлашди. Яхши ҳам бу отпускага бормаганим. Нима қылганда ҳамки – йититчилик, ёшлиқ, бирор сабаб билан боғланиб қолишим мумкин. Йўқ, ҳар қанча оғир бўлса ҳам, гарчанд Саодат мени яхши кўриб, мен уни яхши кўрсам ҳам, чидайман? Ўқиши тутатгунимча чидайман.

Дачада вақтда бўш чиққан дарсим биргина анатомия бўлгани учун анчагина бўш вақтларим бўлар эди. Шунда шаҳарга тушиб айланиб, томоша қилиб юраман. Ақамдан келган юз сўм менга тамом ортиқча бўлганлигидан унга Ёдгорга атаб кийим-бошлар олдим. Бу кийим-бошларни янги олдирган катта суратим билан қўшиб ҳовлига юбордим.

Ёдгорга юборган посилкам ҳам расмимдан кейин орадан бир ойлар ўтгач, Саодатдан хат олдим. Саодат бу сафар нима десам экан-а, юрак ютиб юборган бўлса керак, хати киноялар билан тўлиб ётар эди. У ёзар эди:

“Севимли Жўра aka!

Ёдгорга атаб юборган расмингизни холам уйда четларига гуллар тақиб деворга осиб қўйибдилар. Ёдгор ҳар кун “дадам” деб талпинганда, кўрсатар эканлар. Бир нафас термилиб ўтиргандан кейин соғингани қониб, яна олиб қўяр эканлар. Мен бориб: “Қани, Ёдгор, дадантнинг суратини мен ҳам кўрай”, десам, ширингина тилчаси билан: “Қўйиб қўйинг, тегманг, бу – менинг дадам”, деб мени бийлатмади. “Ахир, бу сенинг даданг бўлса, менинг Жўра акамлар-ку”, десам, “Ҳа, майлинг”, деб қўлимга берди. Шунда сизнинг суратингизга қараб туриб ўйтадим. Бу суратни олган сураткаш бир нусха олган экан-да, таниш-билишларига ҳам берар, деб бир-иккита олмаган экан-да, бизга ҳам юборсангиз, ўзингиздан ҳам яхшироқ қилиб сақлар эдик. Арзимабмиз-

да. Мана, сиз юбормасангиз мен юборай, дедим да, Ёлгор билан бирга олдирган расмимни юбордим.

Сураткашдан хафа бўлманг. “Қозонда бори чўмичга чиқади”, дегандай борини олибди.

Дарвоқе, дўппи бошингизга лойиқ келдими?

Жўра ака! Агар сизга малол келмаса, битта мовут беретка олиб юборсангиз, чунки Тошкент қизларининг ҳаммасига беретка кийиш расм бўлиб кетган. Сизга туганмас салом билан, сизни соғиниб: *Саодат*.

Айтгандай, сизга расм юборганимни Тошкентдагилар била кўрмасинлар”.

Хат, айниқса, расм юрагимга ўт ёқди. Ажабо, шу ўзимизнинг Саодатми? Қизи тушмагур анча етилиб қопти-я! Расмнинг ярим дийдор эканлигига энди ишондим. Саодатнинг қора кўзлари мени ишқ мусобақасига чақиргандай, ярим табассумда турган лаблари менга алланималар дегандай бўлар эди. Бўлиқ, тоза оқ юзларига тўзғиб тушган паришон соchlари менинг юрагимни ўз занжирларига боғлаб олмоқ учун тайёр тургандай сезиларди.

Ишон, Саодат, ишон! Мен сени севаман, шу қора жингалак киприкларингта бутун ҳаётимда ёш илнтирмайман.

Қиз ўз латофати билан мени ишққа чақирар эди. У ғолиб келди.

Менда Саодатга чин муҳаббат бошланди. Бироқ ўқиш мавсумлари борган сари яқинлашмоқда бўлгани учун муҳаббат можаролари билан боғланиб қолиш дарс учун анча хавфли бўлиши мумкин эди. Шунинг учун Саодатга бу мавсумнинг сўнгги хатини ёзмоқчи бўлдим. Ҳам бирдан-бир илтимоси бўлган береткани қўшиб юбормоқчи бўлдим. Шаҳар бориб сўнгги модадаги бир береткани олдим. Унга ўз ишқимдан хийлагина очиқ ишоратлар, ишончлар берадиган бир хат ёздим. Хат ичida расм билан, ўқиш яқинлашиб қолганидан жуда вақтим озлигини, бу хатдан сўнг яқин орада хат ёза олмаслигимни билдиридим. Бир чеккаси синоқ, бир чеккаси чиндан Ёлгордан ҳам, кампирдан ҳам хабар олиб туришини илтимос қилдим. Шу билан бизнинг янги бошланган “роман”имизнинг биринчи боби ўқилиб бўлди. Келажак баҳтли бобига – келгуси йилнинг отпуска муддатигача “каникул” берилди.

Отпуска вақтида боролмаганим учун кампир бир оз ранжиган булибди. Ўғлим ҳам бир оз бетобланиб олган эмиш. Қумри тұқымачилік комбинатининг ФЗУсига ўқишига кирибди. Уни ётөқ ҳам стипендия билан таъминлабылтар. Абдуғани бўлса, ҳали бошланғич мактабни тутатмагани учун кампирнинг ёнида экан. Акамдан келган бир хатда: “Кампир, Абдуғани ва Ёлгорлардан хавотир олмасанг ҳам бўлади. Уларнинг машнатидан ўзим хабар олиб турибман. Бу тарафдан қийинчилик йўқ”, дейилган эди. Демак, мен жуда тинч, ҳеч қандай ортиқ ташвишни хаёлга олмасдан ўқишим мумкин. Бу шундай ҳам бўлди. Факультетнинг иккинчи курсида ҳам мен айлочи бўлиб ўқидим. Рус тилида кўрилган бултүрги бўшлигим бу йил сезилмади. Анатомияни ҳам етказиб олдим. Шунинг учун ҳам иккинчи йиллик имтиҳонда кўпчилик фанлардан “аъло”, “яхши” имтиҳон бериб, отпусканни Тошкентда ўтказмоқчи бўлдим.

Йил бўйи турмушимда эсадалик дафтарига ёзиладиган катта ҳодисалар юз бермади. Шунинг учун ҳам иш билан, ўқиш билан ўтган умр майда тўлқинлар билан оққан текис ирмоқдай ўтиб кетди.

Мен отпуска вақтида Тошкентга боришим тўғрисида уй ичиларга ёзган бўлсан ҳам, қай куни, қай вақтда боришим тўғрисида очиқ ёзмаган эдим. Чунки хат ёки телеграмма билан хабар берсам, ҳойнаҳой, Саодат кутиб олишга чиқади. У билан биринчи марта қариндош-уругларнинг олдида учрашув менга жуда нокулай туюлар эди. Тўғриси, ўнғайсизланар эдим. Шунинг учун ҳам стипендиядан орттириб юрган пулларимга кампирга, Қумри, Абдуғаниларга, Ёлгорга, шулар қатори Саодатга ҳам арзимаган майда-чуйда совға-салом қўлган бўлдим-да, июль ўрталарида Тошкентга қараб жўнадим.

Ҳеч кутгилмаганда эрта билан чойнинг устига кириб боришим кампир бечорани жуда довдиратиб қўйди. Шўрлик айвондан йўлакка қараб қучогини очиб, ҳовлиқиб югуриб келиб, бўйнимдан қучоқлаб олди. Севинганидан йиғлаб кўриша бошлади. Юз-қўзимни ўпар эди. Алланималар демоқчи бўлар эди. Лекин тили галдираклаб, айтмоқчи бўлган гапини айттолмас эди. Шунча қарилигига қарамасдан, чамадонларимни ўзи кўтариб, айвонга олиб бормоқчи бўлар эди. Мен унга ижозат бермасдан, ўзим олиб бориб қўйдим. Ҳол-аҳвол сўрашдик. Кўзим атрофга жовдир-жовдир қилас эди. Едгор кўринмас эди:

— Хүш, Ёдгор қани, ойи?

— Вой, дарвоқе, ҳозир олиб чиқаман болагинангии. Унинг катта йигитча бўлиб, боғчага қатнайдиган бўлиб қолган. Эрта билан, аzonлаб ўрнидан туради, иложи бўлса чойни ҳам ичмасдан боғчага қараб чопади. “Хой, кўчада бир нима босиб кетмасин, алашиб қолмагин”, деб кетидан жавраб қоламан. Орқасидан қидириб, каловлаб юраман. Шунинг учун ҳар куни эрта билан Абдуғани мактабга кетишида ўзи қўйиб кетади. Қайтишда яна ўзи олиб қелади.

— Қўйинг, кампир, ўзим олиб қеламан, — деганимга ҳам қулоқ солмасдан, кампир чиқиб кетди. Орадан ўн минутлар ўтганда Ёдгорни қўлидан етаклаб кириб қелди. Эгнида боғча берган кўк халат. Қўлтиғида ўйинчоқ автобусча, ишонар-ишонмас филдиратиб келар эди. Айвонда мени қўриши билан ҳеч тортинмасдан ўйинчоқни ерга ташлаб, чопқиллаб келиб “дада!” деб кучогимга отилди. Бағримга босиб, юз-кўзларидан ўпдим. Шундай маҳмадона, серсавол бўлибдики, ҳар нарса уни қизиқтиради. Бир нафаснинг ичида менинг келганимни, соғинганлигини ҳам унутиб юборди-да, савол ёмғирларини ёғдира бошлади:

- Дада, бу йимади?
- Тугма, ўғлим, тугма.
- Яга юлдзузи бор?
- Ҳарбийларнинг тугмаси шунаقا бўлади.
- Ҳарбий йима бўлади, дада?
- Ҳарбий қўшинни биласанми, ўғлим?
- Биззаям боғчада Ҳарбий қўшин ўйнаймиз.
- Ҳа, ана шуни билсанг, Ҳарбий қўшин шунаقا тугма тақади.

Дарров бериб турган савол эсидан чиқди-да, бошқа саволларга тушиб кетди:

- Қачон келдингиз?
- Ҳозир келдим, ўғлим.
- Йимала келдингиз?
- Поездда, поездни биласанми?
- Шарипги дадаси аэропланда келади-ю?

Кампир Ёдгорни уришади:

— Жудаям эзмачурук бўлибсан-да. Бир нафас мен ҳам гапиришиб олай.

Кампирнинг гапига қулоқ солмайди.

— Дада-чи, дада, мен ашула айтишни биламан.

— Қани, айтиб күр-чи?

У дарров тиззамдан тушиб, ўрнидан турди-да, ашуласини бошлаб кетди...

— Ана, биламиз, биз.

— Ҳа, яша ўғлим, оппоқ ўғлим, мулла бўлиб қолибсан-ку!

— Энди кетиб қолмайсизми?

— Йўқ, энди кетмайман.

— Хайр бўлмаса, мен боғчамга кетдим.

Орқасидан бувиси жавраб қолди:

— Кўзингга қараб, четдан юр. Ҳафтовуз келаётган бўлса, четта чиқиб тургин, тагин босиб кетмасин, болам!

Кампир билан ўтган-кетгандарни гапиришиб ўтира бошладик... Гап орасида кампир:

— Саодат болагинам ҳам вафоликкина қиз: икки куннинг бирида, “хола-хола”, деб ҳолимдан хабар олиб туради. Нима учундир, уч кундан бери келмади. “Тиқ” этса эшикка қараб ўтирган эдим. Барака топкурнинг қўли гулгина. Бир нафаснинг ичида ҳамма ишларни саранжом қилиб бериб кетади. Аnavи куни келиб: “Хола, кирингизни ювиб берайми?” — деди. “Вой, холагинант ўргилсин, омон бўлсанг, бир кун юварсан” дедим-да, унамадим. Ҳаммадан ҳам Ёдгорга меҳрибонлигини айтгин, нах устида парвона бўлиб ўлиб бўлади. Ёдгор ҳам унга жуда эл бўлиб қолган. Икки кун келмаса, “Опам келмади”, деб мактабдан қайтишини пойлаб ўтиради.

Менинг келаётганимни бир неча кишилар қўрган эди. Улар билан сўрашиб ўтган эдим. Ундан ташқари, бир нафас ичида маҳалла-кўй, гузарнинг ҳаммасига овоза бўлиб, бир соат ўтмасдан уйга қариндош-уруғлар тўлиб кетди. Ҳали униси билан кўришиш, ҳали буниси билан кўришиш, ростини айтсам, ўзим ҳам оиласдан хийла узоқлашиб кетган эканман. Бу такаллуфлардан жуда ўнгайсизланардим. Нима учундир кўзим эшикда: шу келган қариндош-уруғларнинг ичида аллакимни қидиргандай бўламан. Мен кутган бирор йўқ. Келинг, шуни яшириб ўтираманми: Саодатга мунтазирман... Бир чеккаси ҳозир келмаганига хурсанд бўлиб қўяман.

Нимага десангиз, шунча эл-уруғларнинг орасида у билан қай хилдагина кўришиш мумкин? Кичкина табассум, икки минутли кўз уриштириб олиш, қисқагина эсон-соглик сўрашиш, вассалом...

Ўша куни кечгача умрим келган-кетгандарни қузатиш билан ўтди. Абдуғани ҳам каттагина дастёр бўлиб қолибди.

У бу йил бешинчи синфда ўқыр әкан. Уни келган мәхмонардан, кампирдан холи қилиб гапга солдим:

— Саодат опаларингниң менинг келганимни хабар қилдингми?

— Боя сиз мәхмонар билан овора бўлиб турғапингизда ойим қўярда-кўймай юборган эдишар. Бориб, айтиб келганман.

— Саодат опанг уйда бор экампи?

— Йўқ, мактабда экан. Аммамга айтиб келдим.

— Поччанг-чи?

— Поччам уйда эканлар.

Абдугани билан суҳбатимиз тугамаган ҳам эдики, эшиқдан сават қўтариб, терлаб-пишиб аммамнинг ўзи ҳам кириб келди. Эшиқданоқ жавраб келар эди:

— Вой аммагинанг бўйингга қоқиндиқ бўлсин!

Аммам мен билан жуда иссиқ, бағриларига босиб қўришиди. Пешоналаримдан ўпди. Мени ўртага олишиб, у ёқдан-бу ёқдан, кўрган-кечирғанларимдан гапга солишибди. Мен ўзимга жуда ҳам улугворлик бериб, сўралган саволларга қалта-қалта қилиб, салобатли жавоб бермоқдаман. Лекин гап орасида Саодатдан сўз очилишини кутаман. Ҳеч бўлмаса, номини эшитиш билан тасалли топмоқчи бўламан. Хизмат вақтини тамомлаб, акам ҳам етиб келди. У билан суҳбатлашиб ўтирганимизда эшиқдан йигитлар чақиришиб қолишибди. Ўйдагилар билан суҳбатни йигиштириб, ўртоқлар олдига чиқишига мажбур бўлдим. Ёшлиқдан бирга ўсган Обид, Мансур, Йўлдош ва маҳалланинг бошқа ёш-яланглари эди. Улар билан қўришиб кетдик. Обид уйига таклиф қилиб, олиб кетди. Ўтган-кетганлардан суҳбатлашиб ўтирик. Сўз орасида Обид менга тегажаклик қилиб Саодатдан гап очиб қаради. Бизнинг Саодат билан бўлган, ҳали барг ёзмаган – куртак ҳолидагина бўлган бу муҳаббатимиз дарров бунчалик эл оғзига тушиб кетганига ҳайрон бўлдим. Ҳойнаҳой бу “холис хизмат” каминанинг кампир иёни аммамнинг ичидагап ётмайдиган “девонаи ростгўй” лигидан бўлса ксрак. Ундан ташқари, Обид хотин-қизлар техникумининг директори бўлгани учун Саодат тўгрисида анча маълумотларни олиш мумкин эди. Суҳбатимиз ярим кечагача давом қилди. Улар билан ҳайрлашиб, ҳовлига кириб ётдим. Чарчаганим учун икки йилдан бўён унутиб юборганим она қучогидай иссиқ оила ўрнида чўзилиб қаттиқ уйқуга кетдим.

Саодат эрталаб ҳам келмади. Менинг юрагим жуда безовта бўлиб, ҳатто ундан шубҳага ҳам туша бошладим. Бир вақтда – сийрак хатлашиб турайлик, деган мазмунда имо-ишора билан ёзган хатимдан хафа бўлмаганмикан, деб ўйлардим. Келиб қолса, гина ҳам қилмоқчи бўлдим.

Тагин ўзимни юпатиб, балки келди-кетдиларнинг оёғи товсилишини кутар, балки онаси бу ерда бўлгани учун мени келиб қўришга ийманар, деб ўйлар эдим.

Эртанги чойдан кейин аммам кетди. Ортиқ битта-яримта келмайдиган бўлгандан, бирров шаҳарни айланиб келмоқчи бўлдим. Лекин юрагим, “ана Саодат келмади, мана Саодат келмади”, деб талпинар эди.

Тошкент жуда ўзгариб кетибди. Мен қўрмаган янги бинолар, янти қўчалар, ҳатто, одамларнинг муомалалари ҳам анча ўзгариб қолибди. Айланиб томоша қилиб юриб соат икки-уч бўлиб қолганини ҳам билмай қолибман. Тезроқ ҳовлига қайтиш керак эди. Ўн-ўн бешта бодринг, иккита ҳандалак кўтариб ҳовлига қайтиб келдим. Кампирнинг қилиб қўйган шўрвасини ичиб, янги газеталарни ўқиб ўтиредим. Кўзим газетада, аммо кўнглим Саодатда: “тиқ” этса эшикка қарайман. Соат беш-олтиларда узоқ муддат юрак уришлари билан кутилган “меҳмон” ҳам кириб келди. У мен ҳалигача хаёлимла суратини чизиб юрган, кўкраги бурма атлас кўйлакли Саодат эмас. Кўлида кичкина амиркон портфелча, эгнида клёш қилиб тикилган крепдешин кўйлак, бошида мен юборган беретка, соchlари турмакланган, ўрта даражадаги европалик бир қиз эди. У эшикдан кириб келишда пастки лабини тишлаб, жуда уялгансимон келар эди.

Юзлари бўртиб кетган, иссиқ кунда узоқ йўл юрганиданми, ё уялганиданми, лаблари, бурун учлари, манглайи майда тер билан қопланган. У тер артиш баҳонаси билан кўзини яширмоқчи бўлар эди. Дарров ўрнимдан турдим. Кўкрагимни ҳарбийларча маҳсус савлат билан олдинга чиқариб, унинг истиқболига чиқдим. Маҳкам қўлини сиқиб, кўзда яширинган табассум билан саломлашдим. У жуда уялиб кетган эди. Шу пайтда, қалдирғочдай “пир” этиб учиб кетишига тайёрдай кўринар эди. Мендан қўлини бўшатиб, кампир билан сўрашди. Кампир дарров ўтқазиб, янги дастурхон қилган бўлди. Биз икков бир-биrimизга рўбарў хонтахта олдида ўтиредик. Кампир нон ушатиб, чой қўймоқчи бўлган эди, Саодат ўрнидан ярим қўзгалиб:

— Овора бўлманг, хола, чойни мен қуя қолай, — деди.
Кампир меҳрибонлик билан:

— Кўявер, холанг айлансин, ўзим қуйиб бераман. Сен ҳозир меҳмонсан, болам! Омон бўлсанг, ҳали куярсан, — деди.

Кампирнинг бу соддагина гапидан орада ивири-шивир бир сир ўтгандай бўлди. Саодат ер остидан қия қилиб менга қараб кўйди. Мен ҳам худди шундай қилиб қарадим. Ҳар иккови-мизнинг кўз қарашимиз ярим секунд ичи дастурхондаги новвот устида тўқнашиб олди. Билинар-билинмас илжайишиб кўйдик. Саодат ерга қаради.

Саодат етилган қизларнинг бутун латофатини эгаллаб олган. Ҳар бир кичик имо-ишоратдан муҳаббатга тааллуқли маънолар англайдиган етукина қиз бўлиб қолибди. Уйда кўзимга ҳамма нарса кулиб қарагандай кўринали. Ҳатто ҳовли саҳнларини бўйдоқ қизларнинг бош кўйган ёстиғининг ҳиди қоплаб кетгандай туюлади. Саодат кичкина қандни қўлига ушлаб, патнис четига секин-секин уриб, ерга қараб ўтиради. Бу ҳол менинг ҳам тилимни боғлаб кўйгандай.

Охири бу қисқа муддатли жимжитликни кампир бузди:

— Сизлар бир нафас гаплашиб ўтиринглар, болаларим. Мен ошхонадан хабар олай.

Саодат:

— Кўйинг, хола, ҳеч нарсанинг кераги йўқ. Овора бўлманг, мен ҳозир кетаман, — деса, кампир:

— Нега кетар экансан? Жўра аканг билан бир нафас гаплашиб ўтири, нима, мен сенга қўй сўярмидим? Ҳар кунги ўзимизнинг қиласидиган оби ёвғонимиз-да, холанг ўргилсин, — деди.

— Шундоқ-ку, — деди Саодат, — сизнинг ошхона ишларига куймалашиб юрганингизни кўрсам жуда ачинаман, хола.

Гапга мен аралашдим:

— Ойи, бўлмаса, сиз майда-чуйдангизни тайёрланг, мен ўзим ҳам анча вақтдан буён ош қилганим йўқ. Ошни ўзим қилиб берай.

— Кўйинг, — деди Саодат, — шу кийим-бошингиз билан қозон-товоққа уринмай қўя қолинг, ҳа, мен-чи?

— Сен куйдириб юборасан.

— Куйдирсам ҳам сизча куйдирмайман.

Яна бир-биримизга қарашиб олдик. Кампирнинг оши гап бошланишига баҳона бўлди. Кампир ошни важ қилиб, бизни ёлғиз қолдириб, ошхонага кетди. Узилиб қолган гапни қайтадан бошлаш учун сўз қидирар эдим:

— Таътил вақтида нима құлыб портфель кутариб юрибсан. Абдуғанини юборсам, “мактабда”, дейишибди. Сизларда ўқиш тамом бўлгани йўқми ҳали?

— Ўқиш-ку тамом бўлган. Мени қўярда-қўймай хотин-қизлар клубида ташкилотчи қилиб қўйиши. Умримда шунаقا ишларни қилганим йўқ эди. Бу, хотин-қизларнинг бошини бир жойга қовуштириш ҳам жуда қийин экан. Эртадан-кечгача шулар билан қўйманаман.

— Ўҳ-хў, жуда активистка бўлиб кетибсан-ку! Мен бўлсам, икки бошни бир ерга қовиштиrolмай ҳайронман.

Саодат яна киноя билан қараб қўйди.

— Ҳар бир гапни бошқа ёқса бураверар экансиз-да. Ленинградликлар муомалага уста бўлади, деб эшитар эдик. Сизни ҳам анча ўргатиб қўйишибди.

Жавоб ўрнига мен чўнтағимдан Саодатнинг ўзи тикиб юборган шоҳи рўмолчани олиб, кўзимни артмоқчи бўлдим, бу билан гўё, “ҳали ҳам ёнимда сақлаб юрибман”, деган ишоратни билдиromoқчи эдим. Саодат рўмолчани таниса ҳам, ўзини билмасликка солди.

Шу пайтда кўчала ўйнаб юрган Ёлгор аравасини етаклаб, алпон-таллон эшиқдан кириб келиб қолди. Мен бу ёқда қолиб, тўғри бориб Саодатнинг қучогига отилди. Бола ғоят севинган эди:

— Опа, қачон келдингиз? Нега эртага келмадингиз? (Кечадемоқчи).

Саодат ҳам Ёлгорни бағрига босиб эркалар эди. Мен буларнинг ҳар икковининг қилиқларини томоша қилиб туриб, келажак тўғрисидаги анчагина хаёлларга ботиб кетдим: “Болага шу муҳаббат чинданми, биз уйлангандан кейин ҳам шу муҳаббатида давом қиласмикан? Қачон бўлса ҳам Ёлгорнинг тарихи очилганда, Саодат бунга қандай қарап экан, нима деяр экан?” Ҳам ўша бир вақтдаги ҳикояларни устидагина бўлса ҳам ўйлаб чиқдим. Ёлгорнинг бевафо онаси билан Саодатни бир-бировларига ҳуснда таққослаб кўрмоқчи бўлдим. Саодат у бевафо хотиндан анчагина ўткир, ақл жиҳатидан ҳам ундан юқорилик қиласди. Тасодифни қаранг-а, бир хотиннинг ташландиқ боласи бир гўзал қизнинг меҳрибон оғушида...

Менинг юзимда озгина бўлса ҳам бу хомуш хаёлкашлиқни кўрган Саодат бирданнiga ўзининг меҳрибонлигини тундликка айлантириди. Кинояли оҳанг билан:

— Жўра ака, — деди, — жуда хаёл суріб кетдингиз...
Оlam деган шунақа бўлар экан, ҳеч истамаган вақтда киши-
ни бир-бировидан ажратади, хафа бўлманг.

Мен сесканиб тушдим, ҳамма хаёлни бир чеккага йиғиши-
тириб қўйиб, жиндал илжайдим. Сўзни бошқа ёққа бурмоқчи
бўлдим. Унинг кўзларига завқ билан термилдим-да:

— Саодат, мунча ҳам яхвисан! — дедим.

Саодат бир чўчиб тушгандай бўлди.

— Мунча, жуда ҳам мақтагингиз келиб қолди? — мен
қолиб Ёдгорга хитоб билан: — Ёдгор, дадангнинг сўзларини
эшитяпсанми? — деди.

Ёдгор баҳонасида анча гап айлантириш мумкин эди. Ле-
кин ошхонада куйманиб юрган кампир, ҳатто Ёдгорни ҳам
бизга халақит бермасин дедими:

— Ёдгор, ҳой Ёдгор, ўғлим, бу ёққа қара, мана сенга
жўхори кавоб қиляпман, — деб алдаб чақириб олди.

Суҳбатимиз боягига қараганда анча очилиб қолган. Бошқа
тарафлардан аста-секин сўз очиш мумкин бўлар даражага
етиб қолган эди:

— Саодат, — дедим, — бугун кечқурун бўшмисан?

— Нима қилар эдингиз?

— Тошкентнинг паркларини томоша қилар эдик.

— Сиз билан-а, қизиқ бўпти-да?

— Ҳа, нима, уяласанми, кап-катта қиз-а?

— Дадамнинг табиатларини ўзингиз биласиз-ку, кўриб
қолгундай бўлсалар, кўринг ҳангамани!

— Сен қизиқ экансан, бугун бўлмаса, барибир кейин
юрамиз-да...

Саодат “ялт” этиб менга қаради-да, эркаланиброқ:

— Ростдан-а, сизга буни ким айтди? — деди.

— Кўзинг айтиб турибди.

— Айний-айний деяпсиз-а, Жўра ака. Холамга айтайми?

— Холанг нима қилар эди, қайтага хурсанд бўлади, кел,
гапни четга бурма, кечқурун бўшмисан?

— Ҳа, бўшман, қўйинг, тагин гап-сўз бўлиб юрмайлик,
уяламан.

Алдаб-сулдаб, унинг ноз-фироқларига қулоқ солмасдан кўн-
дирдим. Демак, учрашувнинг биринчи боби, Ленинградда бошлан-
ган “роман”нинг иккинчи қисми ҳам муваффақиятли чиқди.

Кампир ошни сузив келди. Биргалашиб ўтириб ея бошла-
дик. Кампир сўз орасида ўзини соддаликка солиб, гап айлан-
тироқчи бўлар эди:

— Жүравой, болагинам, кампирларнинг қилган оши сенга ёқадими, бизлар шунаңа ўзимизга ўхшаган ланж, буш қишиб күймиз. Саодат қилганда эди, тасмадаккина қилиб пиширас эди.

— Йўқ, хола, — деди Саодат, — мен мунака ширин қилиб пиширолмайман: сабзи-пиёзни хўп яхши қовураман-у, лекин тузини билолмайман.

Сўз навбати менга келиб қолди:

— Ошни ўзим қойил қиласман-да, лекин, шунда ҳам ўтни бирор ёқиб бериб турса.

— Оҳ, болам, — деди кампир, — тўрут йилдан босри масаллуқли тайёр ошни пишира олмайсан-ку?..

Бу гапдан Саодат уялиб ерга қаради: мен ичимда: “Оббо кампир тушгур, эски зукколикдан биттасини ишлатдинг-а”, деб қўйдим. Яна кампирнинг ўзи гапни бошқа ёқقا бурмоқ учун беш панжасини оғзи-бурни аралаш суркаб ўтирган Ёдгорни қойиб кетди:

— Айланай болам, тўқмасдан сгин. Кўлингни мана бундай қилиб чимчиб олгин!

Кампирнинг пичинги билинар-билинмас ўтиб кетди.

Ошдан сўнг кампир лаганни кўтариб ошхонага кетди. Саодат ўрнидан кўзгалиб кетмоқчи бўлди. Кечқурун паркка бориш тўғрисида қатъий ваъдасини олдим. Ҳовлидан бирга чиқиб кетиш унга ҳам, менга ҳам бир оз ўнгайсиз эди. Шунинг учун трамвай бекатида учрашмоқчи бўлдик.

* * *

Саодат билан кўпинча бирга юрамиз. Ҳатто бир ойнинг ичиди икки-уч марта бирга паркка борувимиз ҳамма учун ҳам масаланинг очилиб қолишига сабаб бўлган эди. Саодатнинг ўртоқлари бир-икки марта унга тегажаклик қилиб кўрган бўлсалар ҳам, бу иш уларнинг олдида ҳам оддий саналиб, ҳеч ким бу тўғрида гапирмайдиган бўлиб қолган эди. Бизнинг кўпинча бирга юрувимиз Саодатнинг отасига ҳам эшитилибди. У акам билан учрашиб: “Энди бўлар ишнинг бўлгани яхши, қиз боланинг тупроги жуда енгил бўлади. Жўравой бу йил ўқишдан қола қолиб, тўйни қилиб кетгани маъқул бўлар эди. “Тўй қачон?” деб сўрайвергандардан жуда зерикдим”, деган эмиш. Акам “Ҳа, хўп, гаглашиб кўрарман”, деб жавоб бериби. Мен ўқишим тамом бўлмагунча тўйни

қилмаслигимни бир талай узрлар билан айтиб, тушунтириб күйишни сўрадим.

Бир кун Саодат менга келиб:

— Жўра ака, дадам сизга салом айтиб юбордилар. Дам олиш куни кечқурун бир-иккита ўртоқларингиз билан бизнигига борар эмишсиз, мендан бошқа дастёлари бўлмагани учун мен шўрлик хабар қилиб юрибман, — деди.

— Ҳа-ҳа, — деб кулдим, — тўйдан илгари чарларни ер эканмиз-да.

— Ҳеч ҳазилкашлигингизни қўймадингиз-да, сизга бир гапни айтишу қочиш.

Ваъда қилинган куни техникум мудири Обид ўртогимни олиб бордим. Қуюқ-суюқ зиёфат жуда яхши бўлди. Лекин Саодат ошхонадан чиқмас эди. Поччам, яъни Саодатнинг дадаси ўзи хизмат қилиб турар эди. Поччам, бу гал жуда ҳам ечилиб кетиб, аммамни чақириб қолди:

— Саодат! Саодат! Бу ёққа қара, мулла Обиддан қочмай қўя қол. Қизимизнинг домласидан ҳам қочасанми? Саодатнингни ҳам чақир, ўзининг кунда кўриб юрган домласида! Уйда сенлар туриб, мен хизмат қилиб юрайми! Жўравой бўлса — ўзимизники.

Обид ҳазиллашиб қўйди:

— Умар ака, бундай, кампир билан бирга боғларга томошага ҳам тушмайсиз!

Кулишдик.

— Эй, ука, — деди поччам, — энди бизларнинг вақтимиз ўтиб қолди. Мана сизлар юрсангиз ярашади.

Дадасининг бу ҳиммати Саодатнинг кутганидай бўлса керак, шу гапдан кейин баъзи нарсаларни даҳлизга олиб келиб, ярим кўринишлар билан хизмат қилиб турди. Мен бўлсам, мумкин қадар эшик томонга қарамасликка ҳаракат қиласр эдим. Сипоҳгарчиликни кўлдан бермас эдим. Анчагина у ёқ-бу ёқдан сўзлашиб ўтирдик.

Кетар олдимизда Ленинградга юборилган тагдўзи дўппининг иккинчи нусхаси аммам томонидан менга кийгизилиб юборилган эди.

Шундай ширин турмуш жуда тез ўтиб бормоқда. Яқинда Ленинградга қайтиб кетаман. Саодат билан бирга ўтказилган соатларнинг қандай тез ўтиб кетганинги билмайман. Менинг кетишга тайёрлана бошлаганлигимни кўрган Саодат:

— Кетманг ё мени ҳам ола кетинг, — деди.

Кетадиган кунларим жуда ҳам аниқланиб қолди. Августнинг ўн бешларидаги йўлга тушаман. Шунинг учун эртага Саодат билан сўнгги марта боғни томоша қилмоқчимиз. Ҳам ўша ерда мен унинг чинакам ваъдасини олмоқчи бўламан. Абдуғанидан Саодатга чумчуқ тилидай хат юбориб, “Хўп”, деган жавобни олдим. Эртасига кеч билан бизнинг ҳовлига келди. Кампир озгина овқат қилиб қўйган эди. Бизнинг ўзимизга айрим сузуб берди. Овқатдан кейин секин-аста Саодатнинг ёнига ўтдим. Қўлини кафтларим орасига олиб сиқдим, кўзларига термилдим-да:

— Жоним Саодат, — дедим, — бугун-эрта мен Ленинградга қайтиб кетаман. Сен ҳам ўқишингга кирасан, шунинг учун сени чақиртирган эдим. Сен билан бизнинг турмушишимиз тўғрисида очиқ фикрингни эшитмоқчиман.

— Қанақа турмуш? Нима демоқчи бўласиз?

— Ке қўй, ўзингни соддаликка солма, биласанки, мен сени яхши кўраман, биламанки, сен ҳам мени яхши кўрасан.

— Буни сизга ким айтди?

— Ҳа, майли, қани жавоб бер-чи, турмушишимиз тўғрисида сенинг қандай фикрларинг бор?

— Ленинградда ҳам педтехникум борми?

— Бор...

— Мен борсам олармикин?

— Олмайди, русчани билмайсан.

— Ўргатмайсизми?

— Сенга бир нима ўргатиб бўладими?..

— Ҳарбий одам бунақанги гап қилмайди, ундан кўра сиз менга команда беринг!

— Хўп, яхши, команда бераман. Ҳозир бўл! Икки йилдан кейин тўйимиз бўлади. Мен ўқишимни битириб келаман. Сен ҳам ўқишингни битириб қўйишга мажбурсан. Порлоқ турмуш учун, чин ҳаёт учун, яхши фарзандларнинг ота-онаси бўлиш учун илгарига қараб шагом марш!

Саодат бу гапдан, кампирнинг эшитиб қолишидан уялишни ҳам эсидан чиқариб, ўзини тўхтатолмасдан шарақлаб кулиб юборди... Суҳбатимизнинг бу томони жиддий борди. Саодат бир нуқтада туриб олиб, Ёдгорнинг онаси ким эканлигини билгиси, шу тўғридаги ҳикоянинг нима бўлганлигини эшитгиси келар эди. Мен унга Ёдгорнинг бутун ҳикояларини тўйдан кейин айтишга ваъда бердим.

Ваъдамиз бир ерда қарор топди. Мен энг яхши доктор бўлиб келишни, у энг яхши педагог бўлишни ваъдалашдик.

* * *

Ленинградда яна икки йил қолдим. Йил ўртасидаги отпускада Тошкентга келишни ўзимга маъқул кўрмадим, айниқса, охирги йилги ўқишлилар жуда оғирлашиб кетган. “Икки қўённи қувлаган бирисини ҳам тутолмас”, дегандек, шу қимматли вақтлардан озгина — бир қисмини бўлса ҳам муҳаббат можароларига сарф қилсан, дарсга халал етиши мумкин эди. Саодат билан бўлса ваъдалашиб қўйганмиз, бу тўғрида ҳеч қандай ташвиш тортмасам ҳам бўлади.

Шундай бўлишига қарамасдан, у менга ёзиб туради, мен унга ора-сира жавоб бериб тураман. Шунинг сингари оила билан бўладиган хат борди-келдиси ҳам ўрта даражада: “Софиндик”, дейдилар, “Ўғлинг айниқса ичикмоқда”, дейдилар, кампир, “Касалман”, дейди. Шунга ўхшаган гаплар...

Сўнгги йилнинг имтиҳонига жуда қизгин тайёргарлик бормоқда. Ишимизнинг кўп қисми амалий тажриба устида бўлгани учун кўпроқ вақт клиникаларда ўтади. Мен ички касалликлар врачи бўлишни ҳавас қилганим учун кўпроқ ички касаллар билан қизиқаман.

Имтиҳон вақти етди. Деярли кўп дарслардан профессорлар билимимни яхши топдилар. Академиядаги бошлиқларнинг маслаҳатича мен ўзимнинг диплом ишимни бажариш учун яна бир йил Ленинградда қолишим керак. Лекин мен диплом ишини Тошкентда ёқлашни сўрамоқчиман. Бу тарафи ихтиёрий бўлгани учун ижозат бердилар. Керакли ҳужжатларимни олиб, муаллимларим, профессорлар ва ўртоқларим билан хайрлашиб, ҳарбий комиссариатдан учётимни Тошкентга кўчиртирдим. Шу билан тўрт йил мени қучоғида сақлаган, тарбиялган, оддий аскардан олий маълумотли

ҳарбий доктор тайёрлаб чиқарган шаҳар – Ленинград билан хайрлашдим.

Фоят шодман, фоят құвноқман. Йүл-йүлакай шу маҳалгача ўтган, айниқса, сұнғғи олти-етти йиллик умримнинг яқунларини мулоҳаза қилиб кұраман.

Тошкентга яқынлашған сари юрагим уради. Ҳар галги одатча қачон боришим тұғрисида ҳөвлидагиларга телеграмма берган эмасман. Фақат менинг қачон кириб боришимни Саодатгина билади.

Поезд секин-аста тийғаниб келиб, Тошкент вокзалида тұхтади. Плашимни билагимга солиб, құлымга чамадонимни уштаб, вагон деразасидан платформага қарайман. Кишилар, хотинлар, болалар – кутиб олувчилар вагон бүйлаб чопадилар.

Деразалардан қараб, аллакимларнинг исемларини қичқириб чақирадилар. Шулар ичиде Саодатни қидираман. Ана у!... Юрак уришлари билан зориқиб-зориқиб күтганим – Саодат! У аллакимнідір қидириб юради. Бизнинг вагон деразаси ёніга келганида, ойнани чертдім. У аланглаб юқорига қаради:

– Жұра ака! – Югуриб эшикка кела бошлади. Мен ҳам купедан чиқиб йүлакқа юрдим. У аллақачон тамбурга етиб қолган эди.

У ҳеч қандай тортиниб ҳам турмади. Кела солиб менга отилди...

Гүё бизнинг ҳар икковимиз Ленинграддан бирга келгандай, бизнинг уйға кириб бордик.

Менинг кириб келувим ҳар икки уйда ҳам, яъни бизнинг уйда ҳам, Саодатларнинг уйда ҳам жуда катта қувончларға сабаб бүлди. Үқишим тамом бүлганини билған онам терисига сиғмай севинар эди. Йиллар бўйи хаёлдан ҳақиқатга ўтмай юрган “кенжатой келин” умиди ортиқ қўлга кирған эди. Ҳар икки уйда ҳам тўй тарафдуди учун жаҳду жад билан тайёргарлик бораётгани қулогимга етиб турар эди. Яна галга солишга қўлимда ҳеч қандай важ-корсон бўлмагани учун мен ҳам бу ишга ўз розилигимни берган эдим.

Олти ёшни тўлдириб, еттинчининг икки-уч ойини яшаб қўйған Ёдгорнинг анчагина эси кириб қолган. Үнга кимdir тушунтирибди. У келиб менинг тиззаларимни қучоқлади-да:

– Дада, менга оппоқ ойи олиб берасиз-а? – дейди. Мен унинг бу ғапидан ўксиб кетаман. “Бечора Ёдгор, –дейман,

— қачон бўлса ҳам мен сенинг ҳақиқий отанг эмаслигимни, сен қандайдир бевафо, бироқ гўзал бир хотиннинг ташландиқ ва қандайдир бағри қаттиқ, мен танимаган саёқ йигитнинг кўзи кўрмаган фарзанди эканингни билиб қолсанг...” дейман, яна ўзимни юпатаман, ўзимга қаттиқ ишонч бераман: “Йўқ, Ёдгор — бу муглақо менинг ўғлим, у Саодатнинг ҳам биринчи боласи”, дейман, уни гапга сола бошлайман:

— Сенга тагин қанақа ойи олиб бераман, ўғлим, катта ойимлар-чи, у сенга ҳам ойи бўлади, менга ҳам, Абдуғани акангта ҳам, Кумри опантга ҳам бўлади. Тағин кимни олиб бераман?

У яна суйканиб келади, эркаланиб:

— Ҳа, олинг-а, у киши бувим бўладилар-ку, менга Саодат опамларни олиб берасиз! Мен у кишини оппоқ ойим қилиб оламан ўзим...

— Оббо жинни-е, буни сенга ким айтди? Хўп-хўп, олиб бераман, — деб кулиб қўяман.

Мұҳабbat қучогидай иссиқ ёз, чарослар баҳт чехрасидай хол отган, қизилтуруғ қовунлар ишқдай ширин. Июль ойининг қизғин кунларидан бирида Саодат билан икков етаклашиб ЗАГСга бордик. Бу менинг ЗАГСга иккинчи борувим... Менга бу ердаги кўп нарсалар, ҳатто умрнинг айрим қоидаси, хунук қисми ҳам таниш. Ҳудди кечагина шу ерга келгандай сезинаман. Тағин бу галги келувим ўша биринчининг ўзи бўлмасин, деб, секин ёнимга қараб қўяман. Йўқ, бу — менинг Саодатим! Вафоли Саодатим! Мен у билан умрли баҳтнинг аҳди учун келганман.

Турмушда ҳар нарсанинг тарозудай икки палласи бўлади, дейдилар: ширинликнинг аччиғи, қоронғиликнинг нури, кечанинг кундузи, тиканнинг гули бўлади. Ёшлиқ гурури билан қилинган бир талоқнинг жабрини тортиб келдим. Аччиқлиги билан ўртандим. Қоронғилиги билан тентиралим. Кечаси билан зулматда қолдим. Тикани билан алам тортдим. Энди буларнинг ҳаммасига ниҳоя.

Энди мен билан Саодат учун баҳт даричасидай очилган қалин муқовали ЗАГС дафтари бошида кулган юзлар билан турмоқдамиз. Узун ва ойдин умр йўйл. Бу йўл нурларга тўлган, ширинликларга мўл, муттасил кундуз, гуллар тўшалган йўл.

Менинг бу бир нафас хаёлга чўмувим Саодатни шубҳалантиридими, билмадим. Қўлимни маҳкам сиқиб қўйди-да:

— Менинг фамилиям нима бўлади? Жавоб берсангиз-чи, кутиб қолдилар... — деди. “Ялт” этиб унинг ишқ ва мұҳабbat

тұла күзларига қарадим. Бутун кечмиш хәлларим бүропта
йүлиққан тутундай түзғиб кетди:

— Ихтиёр сенда, хоҳласанг менинг фамилиямнің ёздирі-
шинг мүмкін.

ЗАГСдан чиқиб, кийим-бош магазинига қараб кетдік...

* * *

Харбий комиссариат мени узоқ чегара туманига юборди.
Мен бу ерда чегара соқчи отрядларининг доктори бўлиб
тайинланган эдим.

Уйланганимдан кейин Саодат билан уйда бўлишим уч-
тўрт ойдан нарига ўтмади. Саодатнинг яна бир йиллик ўқиши
бор. Шунинг учун мен уни ўзим билан бирга олиб келишга
андиша қилдим.

Умримнинг анчагина қисми ҳарбий ишларда ўтгани учун
мен бу ерда ҳеч қандай қийинчилик тортмайман. Лекин согинув
ўз ҳукмини ўтказиб туради. Уйланмасдан илгари бу ҳисни ўзимла
тажриба қилиб кўрмаган эдим. Узун кечалар, юлдузли осмонга
қарайман. Жимиirlаб оқиб турган Амударёнинг майдада
тўлқинларида ой нурининг эрмак бўлганини кўраман. Дарё каби
кенг қучоқ очиб, тўлқинли бағримда Саодатни кўргим келади...

Осмонда шимолдан жанубга қараб Сомон йўли бўйлаб
турналар, фозлар карвони учиб ўтади. Гўё улар менинг бу
орзуларимнинг тездан рўёбга чиқишига башорат бергандай,
“ҳақ-ҳақ”, деб ўтадилар...

Яна ўз уйимга қайтиб кираман. Саодатдан келган хатларни
бир неча марта ўқиб кўрган бўлишимга қарамай, яна қайтадан
ўқиб чиқаман. Хатлар Саодатланиб мен билан сўзлашгандай
бўладилар, секин ўпиб кўяман.

Бизнинг чегара соқчилигидаги йигитларнинг ҳаммаси ҳам
тоғни урса толқон қиласидиган азамат, соғлом йигитлар,
борганимга икки-уч ой бўлишига қарамасдан, буларнинг ичидаги
биорота жиддий касал учратса олганим йўқ. Ошиб боргани
тумов ёки офтоб уриш. Ҳарбий поликлиникада иш оз бўлгани
учун бошликларнинг ижозати билан гражданлар поликлини-
касида ҳам ишлайман. Кўп умрим теварак-атрофдан келадиган
аҳолига ёрдам беришдан иборат. Айниқса, гражданлар ўргасида
номим яхшиликка ёйилган. Менинг ерлик тилни билишим
улярнинг дардларига дармонлардан биттаси бўлиб ҳисобланади.

Гражданлар ўртасида бўлганидек, маҳаллий ташкилотлар ўртасида ҳам дурустгина обрўйим бор. Ўзимга яраша ошна- ўртоқлар, ёр-дўстлар топганман. Дам олиш кунлари улар билан бирликда бир-биrimизга борди-келди қиласми, хуш- чақчақлик билан умр ўтказамиш.

Кунлардан бир кун шу ўртоқларимдан бириси – тума- нимизда масъул хизматлардан биттасини эгаллаб турган бир йигит – мени шахсан уйига таклиф қилди.

– Ўртоқ доктор, – деди, – бир неча вақтдан буён тузалмаётган бир беморим бор, кўп докторларга кўрсатдим, ҳар қайиси ҳар хил фикр беради, лекин бирортасидан ҳам шифо топгани маълум эмас. Ростини айтсан, бемор – ўзим- нинг хотиним. Сиздан илтимосим: бир бориб кўрсангиз.

Бу йигит кўринишда мендан бир-икки ёш катта, кўнглида кири йўқ, жуда хушчақчақ бир киши эди. Айниқса, тумандан ортирган ўртоқларим ичидан мен ҳам унга, у ҳам менга кўнгли- мизни жуда яқин тутар эдик. Сўзини қайтармасдан, вагъдалашган куни уйига бордим. Мехмонхонасида бир оз сўзлашиб ўтиргандан сўнг, мени ётоқ уйига олиб кирди. Уйнинг тўрида пўлат каравотда кўзини шипга тикиб бир ёш хотин – бемор ётар эди. У мени кўриши билан ўрнидан кўзалиб, каравотдан тушмоқчи бўлди. Мен унга озор бермаслик учун кўзгалмаслигини таклиф қил- дим. Хотин бир оз озиб, ранги саргайнини кирдиган бўлишига қарамай, юзларида ўткир хусннинг излари барқ уриб кўриниб турар эди. Ёши йигирма тўрт-йигирма бешларга кирган бир жувон. Мен уни докторларга хос бир эзмалик билан дикқат қилиб текшириб кўрдим. Билмадим, бошқа докторлар қандай ҳукмга келган эканлар, менимча, хотинда ўткир асабийликдан бошқа ҳеч қандай жиддий касаллик кўринмас эди. Мен буни ўртогимга айтдим. Ҳам хотинни саёҳатга юборишни маслаҳат бердим. Сўз ораси болалари бор-йўқлигидан, оилавий турмушларидан сўрадим. У бир хўрсиниб олди-да:

– Боламиз йўқ. Ростини айтсан, бу кишининг касаллари ҳам қисман шу боласизликдан, – деди.

Мен уйланганларига қанчча вақт бўлганини, болалари бўлса ҳам турмаганими ёки ҳеч болалари бўлмаганими, ҳаммасини айлантириб сўрай бошладим. (Чунки докторларга баъзан шундай, турмушдаги майда фактлар кўп нарсаларни билишга ёрдам беради.) Менинг саволларимдан зерикдими ёки эзилдими:

— Ўртоқ доктор, — деди дўстим, — ҳаммасини билгингиз келадими? Хўп, айтиб берганим булсин. Сиз шу ерда бир нафас ўтириб туринг...

Нариги уйдан бир стул кеттириб, беморнинг бош томонида мен, оёқ тарафида эри ўтириди. У ҳикоясини сўзлай бошлади:

— Ўртоқ доктор, мен сизга айтсам, бунинг касали бола важидан. Баъзи-баъзида мен ҳам ўйлаб кетиб, касал бўлгудай бўлиб қоламан-у, нима қўлсангиз ҳамки, бир тарафи эркакчилик, иккинчи тарафи, иш билан овуниб, кўпда эсимга олмайман.

Ўртогим сўзини бўлиб хотинига қаради:

— Айтаверайми, Мехрихон?

Хотин уялгандай бўлиб, юзини терс ўтириди-да:

— Ўзингизга синашта ўртогингиз бўлсалар, у кишидан сир яшириб ўтирасизми, бир бошлаган гапни ўлда-жўлда қўймай айтаверинг энди. — деди.

Ўртогим яна бир хўрсиниб қўйди:

— Шундай қилиб десангиз, ўртоқ доктор, мен бундан олти-етти йил бурун қип-қизил чапани йигит эдим, — хотинини кўрсатиб, — бу бўлса паранжидағи оддий бир ўзбек қизи эди.

Мана энди ўзингиз қуриб турибсиз, биласиз: мен САҚУга кириб ўқидим, масалага бошқача қарайдиган бўлдим. Ҳикоямизнинг бош йилларидаги оддий чапани эмасман. Менинг ҳозирги ҳикоямга бу кунги одамшаванда, маданийлигимнинг алоқаси йўқ. Бу ҳам ўқиб, туппа-тузук активистка бўлди. Мана, беш йилдан бўён бир-бирилизни севиб, қўрмасак соғинишиб, меҳрибончилик билан умр ўтказамиз, мени шу туманга тайин қилишди. Икки йилдан бери шу ерда ишламоқдаман. Албатта, бу гапларнинг сизга қизиги йўқ. Гапнинг қизиги мана қаерда, кулоқ солинг, ўртоқ доктор!

Бизнинг уйланишимизнинг тарихи жуда ҳам қизиқ. Ҳалиги айтганимдек, мен оддий бир чапани эдим. Бу бир мусулмоннинг иффат пардадаги қизи эди. Нима қилай, йигитлик гуури дейсизми, ёшлик дейсизми, биз бир-бирилизни севишдик — бу мендан бошқага тегмайдиган, мен бошқани олмайдиган бўлдим. Лекин бунинг отаси менга беришга розилик бермас эди. Шундай бўлса ҳам, ишқ дегандай, бир-бирилиздан ажралмас эдик. Бирмунча вақт яширин юрдик. Биласизки, ўртоқ доктор, мен дунё қўрмаган чапани йигит бўлганимдан кейин, бу паранжи ичидаги ҳуркович кўнглек, ота-боболарча айтганда, “қофоздаги қантдек қиз” бўлгандан кейин, нима қилишимизни билмай

қолдик. Бу сирни икковимиз ва бунинг онаси билди. Нима қилиш керак, бу сир битта-яримтага ошкора бўлиб қолса, бунинг отасига бош кўтариб юриш ўлим билан баравар эди. Бизга ҳам, айниқса, бунга жуда зўр иснод бўлар эди. Биз ҳар уч гўл кишилар мумкин қадар сирни яшириб, ой-кунини кутишдан бошқа чора топа олмас эдик.

Вой ўртоғ-эй, ўша кезларда мен билан Мехрининг тортган жабру жафоларимизни қўяверинг. Ҳаммага шумшук кўрингандай. Ҳамма мени жиноятчи деб бармоқ ўқталиб кўрсатаётгандай сезинаман. Шахтимдан тушганман. Бўшашиб қолганман. Айниқса, Мехрининг онаси менга кўз очирмайди. “Йигит ўлгур, жувонмарг, қизимнинг номини бир пул қилдинг”, деб қарғайди. Бироқ бу қарғишлар фойда бермас эди. Ё менга Мехрини беришлари, ёки болани йўқотишлари керак эди. Отаси бу сирлардан хабарсиз бўлгани учун онасининг қилған қийин-қистовларига қулоқ солмас, сўзида туриб олган эди. Сўнгти икки-уч ой ичиди, мана ўзининг юзи, кўзи, уйдан остона ҳатлаб кўчага чиққани йўқ. Узоқ кутилган “меҳмон” туғилишига бир неча кун қолганда Мехрини “Далага, холасиникига кетди”, деган баҳона билан отасининг кўзидан бир овлоққа яширдик. У ерда бола туғилди. Икки-уч кундан сўнг Мехри саломатланди. Энди қандай қилиб бўлса ҳам болани йўқотиш ҳаммамизнинг фикримиз бўлиб қолган эди.

Ҳикоя чукурлашган сари бир қоронфиликдан – нурга, шубҳадан яқинга бораётган кишилардай кўзимнинг қорачиқлари кенгаймоқда, баланим аллақандай қўрқинчли учрашувдан дарак бергандай жимиrlашмоқда эди. Хотин бўлса кўзини яшириб, пиқ-пиқ йиғламоқда эди. Ўртоғим ҳаяжонланган... Бир неча секунд оралиқни жимжитлик босди. Гё паشا учса, унинг қанотидан чиққан овоз жимжитликни бузар эди. Ўртоғим хотинига бир қараб қўйди. Ўзини тўхтатиб олиб, яна сўзида давом қилди:

– Шундай қилиб, ўртоқ доктор, оғайни, мен сизга айтсан, болани нобуд қилишга ҳеч қайсимизнинг кўзимиз қиймади: оппоққина, лўмбиллаган ўғилгина бола эди. Минг томонни ўйлаб ҳийла ва чора ахтарар эдик. Бирорта бефарзанд одамга бериб юборайлик, десак, сир очилиб қолишидан қўрқар эдик. Ҳали ҳам маслаҳат Мехрининг ўзидан чиқди. У менинг паспортимни сўраб олди, кўчага чиқиб кетди. Билмадим, болани нима қилди? Эртасига хабар олай деб учрашганимда – бола

йўқ. Ҳеч нимани курмагандай. Менга муюмалати совуқ, Мехри менга паспортимни қайтариб берди. Паспорт ичидан ЗАГСдан олинган, менинг номимга ёзилган талоқ хатининг копияси ётар эди. Жуда ҳайронликда қолдим. Биз илгари у билан никоҳдан ўтмаган эдик. Ҳўш, талоқ хати қаердан пайдо бўлди?..

Гапнинг қисқаси, бола нима бўлганини ҳали ҳам менга айтган эмас, ўртоқ доктор. Мана шу талоқ хатини ҳали ҳам сақлаб юраман.

У қўйин чўнтағидан паспортини олди. Паспорт ичидан тарихий талоқ хатини олиб менга узатди. Қўлларим қалтираш эди. Кўз олдимни йиллар бўйи тўсиб ётган қоронғи туман секин-секин тарқалгандай бўлар эди. Ағрайиб қолган эдим. Бу – ўша, мен кўл қўйиб олган ва мени кўлга туширган талоқ хати эди. Йигитлик забтини йигиб олишга ожиз эдим. Менинг бунча ўзгариб кетувимдан шубҳаланган ўртоғим тўхталиб, менга ҳайронлик билан термилаш эди.

Мехрихонга қарадим. Бу – ўша алдамчи, бевафо кўзлар, бу – ўша бир кулгуси билан мачит тарновидан мусичаларни чўчитиб учирган ёқут лаблар...

Мехрихон йигидан бўртениб кетган кўзини ипак дастрў-молчаси билан артиб олди. Ўйнинг ичини сувга ивитилган қалам-пирмунчоқ ҳиди тутиб кетди. Мен ўзимни бундан етти йил илгари боғ маҷитида, деб ҳис қиласар эдим. Ниҳоят, ўзимни кўлга олдим.

Ўртоғим менинг тинчланганимни кўриб, хотинини қистай бошлади:

– Мехрихон, ҳой, Мехрихон! Кел, қўй энди, соғ-саломат бўлса ўйнаб-кулиб катта бўлиб қолгандир, ўлиб кетган бўлса, айб эски турмушнинг кишиларга кафсан бичишида. Мана бу ўртоғим доктор – ўзимизнинг ҳамشاҳар. Бу кишининг феълатвори менга жуда ёқиб тушди. Жуда улфат йигит экан. Сен ўша етти йил ичингда сақлаб яшириб келган сирингни шу бугун очиб бер. Шу билан бу ҳикояга гўр қазийлик-да, юрагимиздан сидириб таштайлик. Сен ҳам ўзингни диққат қилиб касал бўлиб юрма, мен ҳам сени кўриб ич-этимни еб юрмайин. Қани, қолганини ўзинг айтиб бер, болани нима қилгансан?

Оғир бир жимжитликнинг вазмин кўллари ҳар учови-мизнинг елкамиздан босиб тургандай эди. Гўё қоронғи кечалар занжир ҳалқаларидай бир-бировига туташиб кетган, гўё улуғ бир тилсимот сандифининг қулфига бир қалитнинг туши-

шини кутгандай ҳар учовимиз шу мубҳамликда жаранглаган овоз кутар эдик. Мени эса умри етти йил, лекин мазмуни етмиш йилларга тенг бир ҳиссиёт чулғаб олган эди. Мени ўч билан шафқат, газаб билан марҳаматнинг кураши ўз домига тортган эди.

...Ана Ёдгор, ҳалигина эмган она сутининг лаззатини тамшаниб менинг кўлимда ухламоқда...

... Ана Ёдгор, менинг юлдузли шапкамни кийиб ўйнамоқда...

...Ана Ёдгор, “Менга оппоқ ойи олиб беринг”, деб қистамоқда...

Ёдгор...

Энди Ёдгор йўқ. Ёдгор – у, бироннинг ўғли.

Эй ишқ, мунча ҳам қудратлисан!

Хотин кўзларини очди. Титраган қўллари билан каравот қирғоқларини ушлади-да, қаддини ростлади.

Титроқ ва ҳаяжонли овоз билан:

– Айтайми? Айтайми? Мен бир ўғил ва бир йигитнинг қонига жавобгарман! – деди.

У ярим телба эди. Ҳиссиёт агар муҳит бўлса, у шу муҳитнинг тўлқинига асир бўлган бир чўлоқ чумоли...

Менда шафқат – ўчни енгди, меҳр – газабни, гўё сўқир пахса деворлардан шафтолилар мўралаган узун ва жимжит боғ кўчанинг ялла бедард чапаниси эдим. Ўрнимдан кўзгалдим: Мехрихоннинг иккала қўлини ушладим. Бутун кучимни икки кўзимга йифдим-да, унинг бевафо, бироқ ғамгин, шўх, лекин маъюс кўзларига тикилдим:

– Бировга ҳеч холис хизмат қилиб ўрганганмисиз?

Мехрихон менга жуда қаттиқ термилди. Андиша оёқости бўлди, ору номус бир пул!

– Ўша сизмисиз? Тўгри, сизсиз...

У мени маҳкам қуchoқлади ва хушидан кетди...

* * *

Ҳозир мен Тошкентдаман. Ёдгор ўз ёнимда, баъзан Мехрихонлар оиласига ҳам бориб-келиб туради.

1936

ШУМ БОЛА

І БҮЛІМ

Расталар обод. Қаймоқ бозорининг бурилишида, маҳкаманинг бошида Илҳом самоварчининг каттакон чойхонаси бўлиб, унда граммофон чалинади. Турли-туман пластинкалар орқали Тўйчи ҳофиз, Ҳамроқул қори, Ҳожи Абдулазиз ва Фаргона яллачи хотинлари кетма-кет мақомлар, яллалар, ашулалар айтади. Чойхонада жой етишмайди. Узун раста, жуҳуд раста, атторлик ва бошқа расталарнинг бойваччалари савдодан бўш вақтларида бу чойхонага йигилиб, меҳмонхоналардек ўртада катта баркашларда қанд-курс, писта-бодом, мураббо, нишолда, обинон, ширмой нонлар билан шамалоқ безатилган дартурхон атрофида чақчақлашиб ўтиришади. Баъзи бойваччаларнинг дастурхонида қорнига қалдиргоч сурати солинган, устига походдан тўр тўқилган конъяклар ҳам кўринар эди.

Бу чойхонага бозор-ўчарга санғиб тушиб қолган деҳқон, камбағал косиб, қозоқ, қирғиз ва бошқа оддий фуқаро киромлас эди.

Самоварчи Асра кал деган хипчадан келган, қотма, эпчил йигит эди. Устида олди очиқ яктак, оёғида қала кавуш, зангори шоҳи қийик боғлаган, елкасига холпаранг рўмол ташланган хушфеъл йигит эди. Чойхўр бойваччалардан бирортаси:

— Асра!

Ёки:

— Кал! — дейиши билан:

— Лаббай, мулла ака, чойми, чилимми? — деярди-да, дарров бир қўлида кичкина чойнак, иккита кичкина хитой пиёла ё бўлмаса ярқираб турган каттакон мис чилимнинг сархонасига тамаки босиб, устига чўф қўйиб, бир-икки қулдиратиб тортиб, пишитиб, кашанданинг хизматига югуради.

Бу чойхонада мени маҳлиё қилган нарсаларнинг бири кираверишнинг шифтига илиб қўйилган катта, симларига зарҳал берилган, ҳар хил туморлар, байроқчалар билан безатилган қафас ва бу қафасдаги жонли тўти эди, ўлиб кетай

агар, тирик тўти эди. Патларининг ранг-баранглиги Ойша чеварнинг иш қутисидаги ипаклардай товланар эди. Кўк, қизил, зангори, сариқ, оқ, пушти, жигарранг, гўлос, пистоқи – боринг-чи, дунёда қанча ранг бўлса, шу тўтининг патида бор эди. Айниқса, бу тўти қурмагур шунаقا ҳам бийрон эдик, эндигина тилга кираётган уч яшарлик қизларнинг овозига ўхшатиб:

“Асра, Асра! Меҳмонга қара, бир чой, бир чилим. Келинг, мулла акалар, келинг, бойваччалар”, дегани ҳали ҳам қулогимдан кетмайди.

Биз яланг оёқ, бўз кўйлак-иштонли, кир-чир болалар тўтига яқинлашиб:

– Тўти, тўти...

– Тўти, тўти... – деб қичқирап эдик. Асра қал бизни қувлар эди, қўлига тушсак уради. Тўти бўлса орқамиздан:

– Бувингни... – деб сўкарди.

Бозорда санқиб юрган биз дайди болалар учун қувончли эрмаклардан бири бозор, маҳалла, кўча-кўй жиннилари эди. Уша йилларда Тошкентда шунаقا ҳам жинни кўп эдик, санаб саноғига етолмайсиз: Малла жинни, Карим жинни, Майрамхон, Хол паранг жип-жинни, Тожихон, Жуфт капитар, Олим жинни, Эшон ойи, Овоз жинни ва бошқалар... Ҳар бир жиннининг ўзига хослиги, тантиқлиги, “ширин”-лиги бор эди. Карим жинни сўккани-сўккан эди. Унга на худо, на пайғамбар, на Шоҳидоят ҳожиyo Орифхўжа эшон ва на Олим қозиyo Шарифжон Дума – барибир сўкаверар эди. Етти пуштидан тортиб, астар-аврасини агдариб сўкаверар эди. У илгари бўзчи экан, чит кўпайиб кетганидан кейин бўз ўтмай қолиб, бозори касодга учраб, бола-чақасини боқолмай, жинни бўлиб қолиби, деб эшигтанман.

Эшон ойи деган хотин ҳам жинни эди. У қирқ-қирқ беш ёшлар чамасидаги қораҷадан келган, хушқомат, қаламқош бир хотин эди. Бу хотин аслида қаландархоналиқ Миттихон тўрам деган эшоннинг хотини бўлиб, эшон шу хотиннинг синглиси билан ўйнашиб турганида устидан чиқиб қолиб, жинни бўлиб қолган экан.

“Жуфт капитар”га ҳукуматдан теккан эди: Николай борми, Кауфман борми, Мочалов борми, Наби ўгри деган миршаб борми – ҳаммасини бир қозон қилиб, мартабасининг пасти баландлигига қарамай сўкаверар эди.

Хол паранг таги қўқонлик экан, Қуқонда баҳмал тўқир экан. Кейин дўқон-дастгоҳига ўт тушиб кетиб, жинни бўлиб қолибди. Аваз бўлса ҳаваскор жиннилардан эди.

Кунлардан бир кун Тожихон жинни битта кетмон даста билан ўтган-кетганни қувлаб, уриб, сўкиб: “Ҳамманг бир томонга юр, тарқалиб юрма! Тартиб керак, интизом керак”, деяр эди. Ҳеч ким унга бас келолмас эди. Шунда Олим жинни келиб қолиб:

— Ҳой, ҳой, нима деяпсан, жинни? — деб сўраб қолди.

— Нимага одамлар бир томонга юрмасдан, ҳар қаёққа тарқалиб юради? Николай пошшо замонида тартиб-интизом керак, бир томонга юрсин-да!

Бунга Олим жинни:

— Аҳмоқсан, Тожи, аҳмоқсан. Ер, ахир, тарозига ўхшаган нарса бўлади, ҳамма бир томонга юрса, ер баркашдай бир ёққа оғиб, ҳаммамиз Курдум дарёга гарқ бўлиб кетамиз-ку, — деди.

Зирачани нина билан олгандай, жиннининг гапи жиннига маъқул тушиб, одамларни уришлан тўхтади.

Жинниларнинг ичидаги ўзига хос тантиқларидан бири Майрамхон эди. Асли исми Маматраим бўлиб, ҳалқа “эрка” бўлтанидан “Майрамхон” деб атар эдилар. У эскидан чилангар экан. Кетмоннинг зўғотаси, эски тиш, оташкурак, тунука қайчи, шунга ўхшаган эски-туски темир-терсакларни бир симдан ўтказиб, бошига кийиб юрар эди. Ўз қўли билан овқат емас эди. Унинг бозордаги майда косиблардан ихлосмандлари кўп эди. Бешикчилар, тароқчилар, дугчилар Майрамхонни ўз қўллари билан овқатлантиришни “баҳт” деб билар эдилар. Гёй Майрамхон бирор косибнинг дўконига бориб эгаси қўлидан овқатланса, шу дўконга қут, барака кирган ҳисобланар эди.

Темир-терсак асбоблар заводдан чиқа бошлагандан кейин Майрамхон “синиб”, жинни бўлиб қолган экан.

Хуллас, Тошкентда жинни кўп эди. Баъзи кунлар бир жиннинг тош отиб, иккинчи жиннини ўйинга солиб, учинчи жиннидан калтак еб, кеч кириб қолганини ҳам сезмас эдик. Намозгар-намозшом ўртаси уйга қайтиб аталами, умочми, мошқовоқми, мошхўрдами, угра ошими, апир-шапир ичиб, яна кўчага чопар эдик.

Маҳалламизнинг бир томони Тиконли мозор, бир томони Қўргонтаги. Узун кўчанинг ўнг, чап томонидаги пасқам,

тор күчаларда ўғил ва қыз болалар түпланиб, ҳар хил ўйинлар ўйнаймиз. Кураш, “ботмон-ботмон”, “оқ теракми-күк терак”, “құшимбоши”, “минди-минди”, “ўғри келди”, “бекинмачоқ” деган ўйинларимиз бор.

Булар ҳаммаси оқшом ўйинлари, кундузги ўйинлар бошқа: ҳар хил ошиқ ўйини, ёнғоқ ўйини, түп ўйини, зумчиллак ўйини, ёв-ёв, ўқ камалак отиш, яланғоч пойга, от ўғриси ва ҳоказо. Хуллас, на кечаси, на кундузи ўйин важидан тахчиллик тортмас эдик.

Оталаримизнинг күпчилигиги майда косиблар, қоровул, ходимгар, мешкоб, отбоқар, ҳаммол, сұфи, фолбин, арқон төвлайдиган, ногора-чилдирма қоптайдиган, түқимдүз, чегачи ва ҳоказо бүлганилуклари учун уларнинг құлдан ҳунарларини олиб ёки уларнинг ёнига күмакчи бўлиб тушиш бизга тўғри келмас эди. Оталаримизнинг ўзига иш топилмаганда, бизга иш қаёқда дейсиз. Эртадан-кеч күча chanгитиб, ҳамманинг жонига тегиб, кампирлардан қарғиши шитиб, ўспириналардан калтак еб, сандироқлаб юрадиган увинтуда бекорчи болалармиз. Битта қўлом-қўрошин қўйилган рангдор ошиқ ёки дугчилар қириб берган мўтуз соққа ёки ёнғоқ соққа, ҳеч бўлмаганда, бирорта соатнинг қопқоғи бизнинг катта давлатимиз ҳисобланади.

Рамазон ойида ўйинимизнинг турлари яна кўпайиб кетади. Оқшомлари маҳаллада эшикма-эшик юриб, рамазон айтамиз. Намозшомдан саҳарлик ошгача мачитма-мачит юриб қориларнинг қироатини шитамиз.

Айниқса, ойдин оқшомлар маза қилиб ўйнаймиз. Ёз, куз, баҳор вақтларидагы, күчаларимиз тупроқ бўлганилиги учун юмшоққина, маза бўлар эди, аммо қиши кунлари белгача лой, ботқоқ бўлганидан ўйинларни катта майдонларга ёки бостирма йўлкаларга кўчирамиз. Ҳар маҳаллага биттадан шаҳар думаҳонаси ўтказган хира фонусларнинг ичидаги еттинчи пиликли керосин чироқ ёнар эди. Бу чироқларни ҳар куни кечқурун нарвон кўтарган чироғбон керосинидан, пилигидан хабар олиб, шишиасини артиб, ўзи ёқиб, аzonда ўзи ўчириб кетади. Бу кўча фонусларининг ёруғи унча бўлмайди. Узоқдан қараган кишига қоронгидаги мушукнинг бир кўзига ўхшаб йилтираб кўринади. Четига харсанг терилган тор кўчалардан кетувчи йўловчиларга узоқдан “мен бор” дегандек, қизгиш шуъла кўрсатса ҳам ёруғ бермайди. Бу чироқларнинг тагида ўйнаб бўлармиди? Катта кишилар ҳам хуф-

тонни ўқир-ўқимас, соат етти-саккизлардаёқ уйга кириб кетишади. Күчада зоғ учмайды. Фақатгина бекинмачоқ ўйнаб юрган бизлар қоламиз. Хулласи калом, ўйинимиз күп.

“Күшим боши” шунақа ўйин: болалар икки тұдага ажралишади, улар ичидан иккитаси “онабоши” бўлади. Улар битта латтани қушга ўхшатиб тугади. Ҳар икки бола бир-бирига шивирлашиб, бир қүшнинг отини яширишади. Суттими, ба-лиқчими, читтакми, қумрими, итолғими, қирғийми, миқ-қийми – бирор қүшнинг номини яширишади. Кейин болаларга латтадан қилинган қүшни кўрсатиб:

– Күшим боши шунча, тана-манаси билан мана шунча, топинг нима? – деб савол беради.

Болалар жавобга ошиқибчуввос билан:

– Калхат! – дейишишади.

– Йўқ, тополмадинг. – деб жавоб қайтаришади она бошилар.

– Товук.

– Йўқ, тополмадинг.

– Заргалдоқ.

– Йўқ, тополмадинг.

– Укки.

– Топдинг, топдинг! – деб тан беришади она бошилар.

Уша замон топган томон топмаган томонни битта-битта миниб олади. Ҳаммаси баравар “хих, эшагим”, деб маълум белгиланган жойгача опичиб боради. Ўша ерга борганда она бошиларга болалардан биттаси: “Отлиқми, яёв?” – деб савол беради, агар она боши:

– Ост-устига, – дегудай бўлса, мингандар тушиб, мин-диргандар унга опичиб олади.

Шунда ашуаларимиз ҳам бўлади:

Хум-хум ҳазрати хум,
Умарали хону Мадалибек.
Мадалибекнинг замонида
Тарала гижбангу
Тарала гижбанг.

“Яланғоч пойга” деган ўйинимиз яхши ўйин. Иккита дўппини чаккаларимизга боғлаб, отнинг қулогига ўхшатиб орқа этакларимизни тугиб дум қилиб, турли масофага ким

ўзарга югуришамиз. Бизники Тиконли мозор, Қоратош, Яланқари, Олмазор, Девонбеки, Кўргонтаги, яна Тиконли мозор маҳаллалари бўйлаб ўтган масофада – тахминан, уч чақиримча келадиган бир доирада ўтказилади. Олдин келган болаларга чапак чалиб, баракалла айтиб, ҳурмат кўрсатамиз. Иккинчи пойгагача у зўр ҳисобланиб юраверади.

Кураш ўйинимиз бўлса, ўзингизга маълум.

Ўйинларимизнинг ҳаммасини бир чеккадан таъриф қила-версам, гап чўзилиб кетади.

Бизнинг маҳалламиз кичкинагина бўлса ҳам гавжум. Карим қори деган газламафуруш, Ёкуб қовоқ деган мумфуруш, Абдуллаҳўжа деган бўёғфуруш бойларни ҳисобга олмаганда, қолганлари босмахона ва қандолатхона (кондитерский) ишчилари эди. Маҳалламиизда иккита мачит, битта чойхона, иккита баққоллик бор. Самоварчи – Қодир ака деган ялангтўш киши. Мачитнинг биттаси – Тиконли мозорда, иккинчиси – Еттимачит, Кўргонтагида. Ҳар икки мачитнинг ҳам ёнида мактаб бор. Маҳалла имомлари ўз навбатида ўқитувчи. Тиконли мозор мачитида Шамси домла муаллим, Кўргонтагида Ҳасанбой домла ўқитади.

Мен Ҳасанбой домлада ўқидим. У бизларни “Ҳафтияқ”-дан эмас, “Устоди аввал” китобидан ўқитиб, тез саводимизни чиқарди.

Маҳалладаги менинг ўртоқларим: Омон, Ит Обид, Бит Обид, Туроббой, Йўлдош, Ҳусни, Солиҳ, Абдулла, Пўлатхўжа, Миразиз ва бошқалар.

Омоннинг отаси Турсунбой ота қаламтарош-пичноқ қилали. Хотини ўлиб кетиб, бева яшайди. Омон ёлғиз ўғил.

Ит Обиднинг отаси Зоҳид ака яканчи (эски-туски йиғувчи) эди.

Бит Обиднинг отаси Расулқўзи ака қин тикар эди. Тураббийнинг отаси Зиямат ака гўзафуруш эди.

Йўлдошнинг отаси Бувака бўлса кўн этик тикар эди, лекин ёшлигига ўлиб кетиб, Йўлдош ота-онасиз шум етим эди. Бизларнинг кўп маслаҳатимиз Йўлдошнинг уйида бўлар эди.

Ҳуснибийнинг дадаси Омонбой бўйинча тикар эди.

Солиҳнинг отаси Юнус ака ҳофиз эди.

Абдулланинг отаси Азиз ака керосинфуруш эди. От-ара-ва билан кўчама-кўча юриб “Нобель” ширкатининг керосинини сотар эди.

Пўлатхўжанинг отаси қалъа савдогари булиб, беш-олти йиллаб Қашқарда, Ирбитда савдогарчилик билан юрган йилларида онасининг қорнида “олти ойлик ёпишиб қолиб”, дадаси келган йили уч ойдан кейин тугилган экан.

Уста Миразиз этикдўзликда менинг устам. Отаси Салимбой сўфи қушхонадан сўнгак олиб келиб қайнатиб, ёгини олиб тирикчилик қиласр эди. Сўфи ота ўз вақтида – 1860 йилларда Ёқуббекнинг аскари бўлиб, Қашқар кўзғолонида битта хитой қизини ўлжа қилиб от орқасига мингаштириб олиб келиб, мусулмон қилиб никоҳлаб олган экан. Унинг хитойча отини Баҳтибуви леб ўзгартирган. Миразиз ака Баҳтибувининг уч ўғлидан энг кенжаси.

Маҳалламиздаги мен танийдиган қўни-қўшниларимиз мана шулар, эсимдан чиққанлари бўлса, эсимга тушганда йўл-йўлакай айтарман.

Шундай қилиб, бу фалокатли ишни Йўлдош бошлади. Маҳалланинг бир тўда ўспирин болалари Лайлакмачитнинг жиловхонасига йигилиб, ошиқ ўйнамоқда эдик. Мен бугун жуда кўп ютган эдим. Олача яктагимнинг чўнтаги, енгим, липпам ошиққа тўлиб кетган эди.

– Болалар қанда, ошиқлар манда, – леб севинч билан қичқирмоқда эдим. Ҳудди шу орага Йўлдош шилқим сув-қилди-ю, ишнинг пачавасини чиқарди. У бари могорлаб кетган сурп яктагининг этаги билан бурнини арта-арта гапира бошлади:

- Болалар, ҳалфана қиласизми?
- Бўпти, қиласиз.
- Қаерда?
- Ризқи ҳалфанинг кўчиб кетган ҳоялисида.
- Бўпти.

Ҳалфанага палов қилмоқчи бўлдик. Масавур оталиқнинг набираси Омонбойнинг ўғли Ҳуснибий ошпаз бўладиган бўлди. Қозон, чўмич, туз, қалампир, сув – ундан қолган масаллиқларини шу йўсинда тақсим қилдик: гуруч билан сабзи – Йўлдошдан. Гўшт – Абдулла дўлвордан. Ёғ – мендан. Қолган-кутган нарсалар – Пўлатхўжа муғамбирдан. Ҳамма ҳар тарафга қараб кетди. Мен ҳам ёғ келтиргани уйга кетдим. Онам ошхонада ертандиргага ўт қалаб, қовоқ сомса ёпиш тараддуудида эди. Бизнинг рўзгор майдада-чуйдалари заҳ уйнинг орқасидаги узун ҳужрада бўлар эди. Айвонда ўртан-

ча синглим кичик укамни овугиб ўтирган экан. Унинг ёнидан ҳужрага киришнинг эвини тополмадим, бирорта ҳийла ишлатиш керак эди.

— Шапаг, — дедим унга, — катта тўпинг қасрда?

— Кўгиричоқларимнинг олдида, нима қилди?

— У ерда йўқ-ку!

— Ҳа... ўлгур, сен олгандирсан, ҳозир берасан, бер.

Мен илжайиб туравердим. У овугиб турган укамни қўйидида, қўгиричоқларининг олдига югуриб кетди. Мен ҳам “лин” этиб ҳужрага кириб, хўқачадан ёғ ўйиб олдим. Ёни бир қоғозга турмучлаб, липамга қистирдим. У срдан чиқиб ўтинхонаага кирдим. Кулранг товугим писездан қилинган мояк устида туғиб ўтирас эди. Секин бориб, қанотини кўтариб қарасам, аллақачон туғиб бўлган экан, лекин оналиқ меҳри билан тухум устида босиб ётар экан. Тухумни олдим. Товуқ қақалаб қочди.

Ўртоқларимга яхши кўриниш учун, расамалда кўрсатилмаган бўлса ҳам, ёғ ёнига тухумни ҳам кўшиб олиб боришни ўзимга маъқул қилган эдим. Зингиллаб кўчага чиқиб кетга бошладим. Ошхонамиз йўл устида бўлганидан онам кўриб қолди.

— Ҳой, жувонмарг зумраша, тагин кўчагами? Бу ёққа кел, оловни жўнаштириб кет, тутайбериб кўзимни кўр қилаёзи.

Ноилож қолдим, тухумни қалпоқчамга солиб кийиб олдим-да, ошхонага кирдим. Онам мени тергай бошлади. Мен жимгина қулоқ солиб, ўчоқнинг ёнига чўққайиб, ўт қалаштироққа бошладим.

Мен билмаган эканман. Ўтнинг тафтига липпамдаги ёғ эриб, почамдан оқмоқда экан. Ойим қўлидаги ҳамир ёйиб ўтирган ўқлов билан бошимга астагина урди.

— Жувонмарг, кап-катта бола, уйлансанг боланг бўлади, шу ерда, шундай Фотимаи Заҳронинг дастгоҳлари бўлган куттуғ ерда сийиб ўтирибсанми?

Ойим бошимга ўқлов билан урганда қалпоқ тагида бўлган тухум пачақланган эди. Унинг сариги оқقا аралашиб, чаккамдан сирқиб, юзимга оқмоқда эди. Ойим: “Бола бечоранинг бошини ёриб, қатигини чиқариб юбордимми”, деб эси чиқиб кетган экан. Мен бўлсам, ҳалфана қиламиз, деб ўмарган ўғирлигим очилиб қолганидан, бир чеккаси кўрқиш ва бир чеккаси уй ичидагилардан уялганимдан, ошхонадан чиқиб, кўчага қочган эдим. Ёғ эриб оққан, тухум синган бўлганидан, ҳалфаначи ўртоқларимнинг олдига боришдан маъно

чиқмас эди. Кечқурун уйга қайтиб келиш ҳам мушкул, нима қилиш керак, қаерга бориш керак?!

Үйлаб-үйлаб топдим. Саъвонда битта аммам бор. Шуникига бораман. Ўзи бефарзанд. Ўзи ҳам, эри ҳам мени жуда яхши кўришади. буларнинг уйида киши зерикмайди ҳам. Аммамнинг эри мўйнадўз — косиб. Бола-чақалари бўлмаганидан, уйлари бизнигига ўхшаш тўс-тўполон эмас — йигинчоқ, иннайкейин, буларнинг уйи салқам ажойибхона. Унда дунёдаги ҳамма нарса бор.

Овга киришадиган соҳибчангаль кушлардан — қарчиғай, миққий, қирғий, уришадиган кушлардан — дакангхўрз, оддий хўрз, амиркон хўрз, каклик, бедана (бу сўнгти иккиси сайраш учун ҳам боқилиб, чўт қафасда, тўрқовокда сақланади).

Сайрайдиганлардан: қумри, саъва, булбул, майна ва бошқалар. Булардан ташқари, фақат уйнинг зийнати учун боқиладиган битта ов тозиси, битта кўпрак, битта лайча кучук, беш-олтига болалари билан кўпрак, битта Бухоро бароқ мушуги бор эди.

Уларнинг уйидаги гулларнинг-ку сон-саноги йўқ: гулбенор, гулраъно, гулсафсар, гулҳамишабаҳор, қўқонгул, қалампиргул, намозшомгул, самбитгул, атиргул, картошкагул, қашқаргул — ишқилиб, санаб тугатиб бўлмайди.

Поччам билан аммам бу гул, бу ҳайвонотларнинг ҳар биттасини нуридийдаларидай парвариш қиласидилар. Ҳар ҳолда, менга ўшаган ўйинқароқ болалар учун бу ерда эрмак топилади. Зерикиб қолмайман.

Аммам ва поччам мени эркалаб қарши олдилар.

— Кел-а, бўйингдан гиргиттон бўлиб кетай, сени қайси шамол учирди, акам тирилиб келдими, ҳалигина қовоғим учеби турган эди,— деди аммам.

— Ҳа, балли, азамат, неча кундан буён кўзим учеби, йўлпашша айланиб юрган эди, ҳайтовур яхшиликка кўринди. Сен келар экансан, балли-балли,— деди поччам.

Мен бу эркалатишлардан жуда талтайиб кетдим.

Поччам ҳар куни тўққиз пул чойчақа беради. Мен пулни олиб, кўчага шаталоқ отаман. Бу маҳалладан ҳам янги оғайнилар ортирганман. Камалак отамиз, ошиқ ўйнаймиз, ит уриштирамиз.

Бир кун поччамнинг кўплагини яшириб олиб чиқиб, уриштирудим. Олдинги бир оёғи синиб қайтди ва бир умр чўлоқланниб қолди.

Ёз пайти поччамнинг ўртоқлари қовун сайилга чақирган. Бир тарафи ҳайитлашиб ҳам келаман-ку, деган ният билан ёнига тозисини ҳам қарчиғайини олиб, матраб кўтариб уч-тўрт кунга далага чиқиб кетди, кетар олдида менга учта бухор танга¹ бериб:

— Кушларнинг овқатидан хабар олиб тур, очиқиб қолмасин, — деб тайинлади. Мен жуда қувондим — мана энди ўсиб ҳам қолдим, ёшим ўн тўртга кирди, одамлар менга ишонадиган бўлиб қолди, деб ич-ичимдан севиндим: кимсан миққий, кимсан қирғий, дегандай соҳибчангаль қушларнинг ихтиёри менинг қўлимда.

Кушхонага кирдим, уйнинг бир бурчагида миққий, бир бурчагида қирғий — бошларини ерга тиқиб, қўндоқда ўти-рар эдилар.

Ов қушларининг тезаги оппоқ бўлар экан. Қатиқ ичар-микан-а? Албатта, қатиқ ичади, бўлмаса тезаги оқ бўлмаса керак, деб ўйладим.

Аммадан яшириб, ошхонага кирдим-да, катта хурмачани кўтариб бозорга кетдим. Бир тангани майдалаб, бир пақирга (икки тийин) бир хурмача қатиқ олиб, уйга келдим. Икки ко-сани қатиқ билан тўлдириб, ҳар икки қушнинг олдига қўйдим. Ҳар икки күш ҳам овқатга қўноқдан туриб сипоҳгарчилик билан бир кўзлаб қаради-да, юзини чиртта тескари ўгириб олди.

Нима ҳам қилса зотдор, таги кўрган қушлар-да, киши олдида оч бўлса ҳам овқатга қарамайди. Товуқ бўлганда эди, пастлик билан уялмасдан ўзини овқатга урап эди, деб ўйла-дим. Қушхонадан чиқиб кетдим.

Орадан икки-уч соат ўтказиб, яна қайтиб қушхонага кирдим, сипоҳи қушлар ҳали ҳам ўтирган қўндоғидан тушмай, овқатга терс қараб ўтирас эди. “Чумчуқдай жони билан буларга сипоҳгарчиликни ким қўйган экан, иззат-обрў бўлса қилдим, бирор овқат еяётганда қараб туриш яхши эмас”, деб чиқиб ҳам кетдим. Тағин нимаси қолди! Жаҳлим чиқди. Қушхонанинг қирмагул қозигида поччамнинг күш қўнди-радиган ов кўлқопи илиглик турган экан. Қўлимга кийиб олдим-да, миққийни кўтардим. Бутимга қисиб, оғзини йи-риб, кумуш қошиқ билан қатиқ ичира бошладим. Обдан тўйди, бошқа қушларни ҳам шундай қилдим: “Ана энди

¹ Бухоро амирларни замонасидаги кумуш танга. Бизнинг ўн беш тийинга баранар.

түйдиларинг. Киши бир ерга қадалиб ўтира берса ҳам чарчайди, қорин түқ бўлгандан кейин киши толмайди. Мана энди ўтира беринглар, қорниларинг түқ – қайгуларинг йўқ”.

Шу хилда икки-уч кун аммамдан яшириб, ўз билгимча қушларни қатиқ билан сийлаб юрдим. Қушларнинг ичидагизим яхши кўрадиган биттаси бор эди, унга бошқалардан яшириб қатиқнинг юзини берар эдим.

Учинчи кунга борганда эрта билан қушхонага кириб қарасам, ҳамма қушлар қўндоқдан пастда – ҳаммаси ҳурпайган, бошини ичига олган, айниқса миққий қўндоқ тагида бир қанотини остига солиб, оёғини барадла узатиб, ёнбошлаб ёттан эди.

– Ҳа, мана, бу киройи иш бўпти, – деб ўйладим. – Ярим қоронғи уйда ҳадеб қўниб ўтира бериш ҳам кишини зериктиради. Шунақа ўтириш-туришни ҳам қилиб турган яхши, ёнбош қил, ёт, кериш.

Наҳорликка қушлар яна қатиқ ичишли, тушлик нонуштаси учун сузма бермоқчи эдим, чунки бечора қушлар жуда ҳам ёвғонсираб кетди.

Кушхонага кириб, не кўзим билан кўрай? Миққийнинг қулоғи остида қолган, яъни ўлган эди. Қарчигай ҳам жон берай деб турибди. Масала менга равшан бўла бошлади. Энди поччамга нима дейман! Бу қушларнинг ҳар биттасини у кўзининг қорачигидай кўрар эди-ку. Бу ердан ҳам насибам узилгандай кўриниб кетди. Поччам қушларга овқат олиш учун берган пулдан икки тангаю бир мириси ҳали ёнимда. Катта дарвозанинг рўпарасидаги йўлакнинг тепасига қафасда осиб қўйилган бир жуфт қумрини жуда ҳам яхши кўрар эдим. Аста бориб, қафасни илгагидан чиқардим. Бошимга қўйиб, катта сафар учун йўлга тушдим, аммам мушукларга шовла пишириш билан овора бўлгани учун менинг чиқиб кетганимни пайқамай қолди. Белимда пул, бошимда савағичдан тўқилган катта қафасда кукулаб турган бир жуфт қумри. Этакни турмаклаб, сафимга бир муштлаб, “ҳайё, ху” деб, шаҳардан ташқарига қараб йўлга равона бўлдим.

Мен кетарман йўлда йиғлаб, сен қолурсан зор-зор,
Кумри қушнинг боласидек иккаламиз интизор.
Интизорлик торта-торта танда тоқат қолмади,
Йўл чивиндек саргайиб, юрарга ҳолат қолмади.
Йўл чивиннинг ҳолини йўлда йўловчидан сўранг,
Биз ғарибининг ҳолини ақли расолардан сўранг.

Бир талай манзил-мароҳил йўл босиб, кўп юриб, кўп юрсам ҳам мўл юриб, Аччабод деган “шаҳри азим”га борганимда, бир тўда катта-кичик қора-қура ўспиринлар атрофимни ўраб олишди. Ораларида жуссаси менга бир яримта келадиганлари бўлгани каби тўртласини бир мушт билан кулатадиганлари ҳам бор эди. Аввалига яхшиликча қумрини сотишни сўрашди, кўнмасам, зўрлик билан олиб қолишлари менга маълум бўлган эди, чор-ночор сотишга кўндим, ол-ғирлар қумрини молга алмаштиришни зўрлаб илтимос қилдилар. Қумрини молга мовоза қилдим, молнинг турлари куидагилардан иборат:

Уч дона ғалвир гардиш, битта ёғоч шақилдоқ, икки дона болалар ўйнайлиган ёғоч бешикча, битта териси ва гардиши қизилга бўялган чирмандача, битта туташ дасталик курак, икки чайнам сақич ва бошқалар...

Мендан кетдими, улардан кетдими – худога аён. Таваккал, ё остидан, ё устидан.

Бу юклар қумрига қараганда икки баравар кўпроқ оғир эди. Ҳаммасини елкамга қўйиб, бу шаҳардан ҳам чиқиб кетдим. Оддимда катта бир чўли азим пайдо бўлган эди, “қуш учса қаноти, одам юрса оёғи куядиган” бу чўлда елкамда бояги юклар билан кетиб борар эдим. Узоқдан бир кишининг қораси кўрина бошлади. Мен унга, у менга қараб келар эдик. Ниҳоят, тўқнашдик, бу тўқнашиш менинг беҳал ва бепоён хурсандчилигимга сабаб бўлди. Чунки бу киши ўз шаҳримдан, бир маҳаллалик, мендан бир-икки ёш каттароқ Омонбой – Турсун пичноқчининг ўғли, ўз ўртоғим эди. Елкасида етти ярим қадоқлик кетмон – мардикор ишлаб юрган экан. У менинг устимдаги юкларни кўриб ҳайрон қолди. Айниқса, гардишни кўриб мени чалма қуийш учун қишлоққа чиқиб кетяпти, деб ўйлаган экан. Йўлнинг чеккасига чиқиб, бу чўл-биёбонда бўлган яккагина жийданинг салқинида ўтириб ҳасратлаша кетдик.

Якка жийдада мева кўринмас эди. Мен Омонга жуда биладиганлардай маънодор қараб:

– Жийда солқаш¹ кўринади, бу йил мева қилмапти, – дедим. Омон менга қараб кулди.

¹ Бир йил ҳосил қилиб, бир йил ҳосил қўлтмайдиган мева дарахтлари солқаш деб аталади.

— Вой, аҳмоқ. Ҳозир саратон. Саратонда жиЙда мевалари данагига алиф ёздириш учун Маккага кетади. Бир ойдан кейин мевалар қайтиб келади, — деди. — Мен эсимдан чиқарған эканман.

Ҳар икковимизнинг ҳам дунё қидириб, бахт излаб юрган ўспиринлигимиз маълум бўлди. Молу жонни бир қилиб, аҳду паймон қилишдик-да, катта, улуғ сафарни мўлжал олдик. У ҳам келган изи билан орқага қайтди, биргалашиб, “чўли малик” билан кетар эдик. Кечга яқин жуда ҳам катта бир “шаҳар”га кириб бордик. Бу шаҳарнинг оти Кўктерак экан. Ўртогимнинг ёнида мардикорлик билан топган пули — миркам икки танга, менда бўлса қатиқдан қолган икки танга бир мири пул бор. Самоварга тушдик. Бозорни кутиб, икки-уч кун шу пуллар билан самоварда тунадик. Жума куни бозор эди. Эрта билан бозорга чиқдик.

Ҳай-ҳай, бозор бўлганда ҳам қандай бозор, дэнг? Бу томони Эрону Турон, Маккаю Мадина, Майманаю Майсара, Хитою Чин, Истамбули Мозандарон — на қўйи, на паст, на ўнгу на чап. Бундай катта бозорни одам боласи кўрмаган бўлса керак. Бозордаги расталарни айтинг, молларнинг шифал тўлиб кетганлигини айтинг, бозор аҳлининг турланганини айтинг. Савдо гарларнинг маккор башараларини, рангоранг кийим-бошларини айтинг. Бай-бай, бундай бозор “Қиссан үл-анбиё”да ҳам, “Ҳурилиқо” деган китобда ҳам ёзилмаган, ҳеч қаерда — тарихда йўқ.

Мана, бир чеккадан томоша қилинг! Мана бу атторлик. Бир қатор атторлар эски қоп, яғир шолча, йиртиқ бўз парчалардан қизил, оқ, кўк, яшил лахтак қуроқлардан турли-туман соябонлар ясад, молларни бевосита ернинг ўзига ёйиб қўйибдилар. Бу моллар ичидаги жаҳондаги атторликнинг ҳамма жиҳози топилади. Бит, бургага қарши ишлатиладиган ўлдирилган симоб дейсизми, қўтирга қарши индов ёғи, ёмон ярага қарши хуни дори, мози, занжабил, санойи макка, кучала, кўзмунчоқ, думалоқ упа, кўрпа игна, соқол тароқ, ҳалилаи занг деган қувват дори, иштонбог, иштон почса, бухор сақич, қора сақич, ҳар қандай ярага дори бўлган бальзаммой, қалам-пирмунчоқ, томир дори — қўйинг-чи, ҳамма нарса бор. Ирвит дейсиз, Ирвит!

Бу молларни саралаб турлаганга, бир ерга жам қилишга ақли етган кишига қойил қолавериш керак.

Ана, иккинчи раста! Бир томонда кулоллик моллари, бир томонда совунгарлик. Сопол тогора дейсизми, тогорача дейсизми, хумдан янги чиққан хум дейсизми, хурмача, хўқача дейсизми? Чертеб кўришга маҳтал: жаранглаб кетади.

Бир томонда кулча совун, яхнак совун, мум шам. Совунгарлар олдида қопда, хуржунда ҳаром ўлган молларнинг жиззаси, ичак-човоқлари. Минг-минг зангори пашшалар гувиллаб турибди. Булардан бир қадоқ совун олмоқ учун ё димогни рўмол билан боғлаш керак, ёки бурунни енг ичига олиб туриш керак. Баъзи хушмуомала совунгарлар харидорни алаҳситиб, ўзига жалб қилиш учун бир пиёла чой, бир бурда нон ҳам таклиф қилиб қўядилар. Дунёдаги ҳидлар ичиде совунбозорнинг ҳидидай “хушбўйлик” жаҳонда бўлмаса керак. Кимга нима ёқади? Омонга совун бозор ёқар эди.

Бу бозорлар ичиде, менимча, таъриф-тавсифи етти иқлимга кетгани “бит бозор” деб номланган раста бўлса керак. Бу ерда жонингизга ором берадиган ҳамма нарса топилади: салдоти шим дейсизми, пойма-пой сағри кавуш дейсизми, бирор етти йилгина кийилган, асли матои нима эканлиги маълум бўлмаган гуппи дейсизми, Маллахон замонидан қолган мурсак дейсизми, чевар қизлар учун ранго-ранг қуроқлар дейсизми, от бўктаргиси, ёлпўш, гулчин билан тагчарм қўйилса ҳали кийса бўладиган нимдошгина саҳтиён маҳси дейсизми, пайтавабол молларнинг ва лунгибон матоларнинг сон-саноғи йўқ.

Бу молларни ёйиб ўтирган чайқовчиларнинг афт-башарасини айтмайсизми. Бетларига бу ҳафта ичи сув тегмаган, соқоллари устарадан озод, башараларидан “нур” ёғилиб турди. Бирор молни сўраб қолсангиз, энг аввал худди аммасининг ўғли тирилиб келгандек, албатта, қўл олиб сўрашади, кейин нарх айтади. “Амиркон-амиркон” деган жой бор, деб эшишиб юрар эдик, амиркони шудир-да!

Худди ана шу бозорда ўз маҳаллам, ўртоғим, бўйинчадўз Омонбийнинг ўғли Ҳуснибийни учратиб қолдим. У ота касбини ўзгартириб, лахтакфурушлик қилиб юрар эди. Лахтак, деб ҳар бир тўп молнинг тагида қолганини айтилади. Чунончи, бир туп читни газлаб-газлаб сотиб бўлгандан кейин охирида тўп таги бўлиб, ярим газ, чорак кам бир газ лахтак қолади. Бу лахтакларни катта читфуруш газламачилар арzonроқ баҳо билан кўтarmачиларга сотадилар. Улар бу ранг-ранг, гули гулига тўғри келмайдиган турли-туман лахтаклар-

ни хуржуңга солиб, елкага ташлаб, бозорма-бозор сотиб юрадилар. Энг каттаси бир ярим газдан ошмаган бу лахтакларнинг харидори кўп бўлар эди. Чунки бир газ арzon чит саккиз ярим пақир (бир пақир – икки тийин) бўлгани учун бош-оёқ кўйлак-иштонни нуқул читдан қилиш кўп камбагалларга мусассар бўлмас эди. Шунинг учун улар кўйлак-иштонни бўздан қилиб, кўйлакнинг енг учини, иштоннинг почаларини – кўринадиган жойларини читдан қилишар эди.

Ҳуснибий бир хуржуннинг икки кўзи тўла лахтак, кўлида газчўп:

– Поглин дейсизми, хушвоқ дейсизми, чидаганга чиқарган дейсизми, бурга чит дейсизми, роҳатбадан дейсизми, мади-полом дейсизми, сурп, тик, шайтон тери дейсизми, кеп қолинг, харидор! – деб бозорни бошига кўтариб, бақириб юрар эди.

Бирданига мен билан Омонга кўзи тушиб қолди. Худди Имом Ҳасан билан Имом Ҳусанни тирик кўргандек кувониб кетди.

– Ия, ўзларингми? – деди-да, менга қараб: – Сен лўлига шогирд тушдингми? Сен-чи, Омон? Мен ота касбимдан барака топмайдиган кўриндим. Лахтакфурушлика ўтдим. Дастмоям уч ярим сўмга етди. Мана бу молларни қара, Юсуф Давидовнинг магазинида ҳам йўқ.

Сўнгра менга қараб жаврай кетди:

– Ўзинг бир ҳафта-ўн кундан бўён қаерларда санқиб юрибсан? Онанг бечоранинг қидирмаган жойи қолмади-ку. Бир оғиз хабар бериб қўйсанг ўлармидинг! Ҳайтовур поччанг келиб онангни тинчтиб кетибди. Беш кунча бизникида турди, ундан кейин Қоплонбекка амакилариникига чиқиб кетди. Кузгача деҳқончилигига қарашиб, бирор нима ортириб келмоқчи экан, дебди. Ундан кейин ойинг йиғламай кўйди. Бирров тушиб чиқ, аҳмоқ.

– Унча-мунча пул қилай, кийим-бошимни тузатай.

– Вой, абллаҳ-эй, поччангнинг қумрисини нима қилдинг?

– Нима қилибман?

– Лўлиларга сотган экансан-ку!

– Сотмаганман, молга айирбош қилганман.

– Молларинг шуми, бой бўлиб қолибсан, эй лўливачча. Қўрқма, поччанг Наби миршабни етаклаб бориб, икки сўм тўлаб қумрисини ажратиб олибди.

– Ажаб бўлти, бундан кейин хушёр бўлади, ким кўринганга “бойвачча” қушларини ишониб топширавермайдиган

бўлади. Ҳа, майли. Энди буни қўй, маҳаллада нима гап, қизиқроқ гап борми?

— Нима ҳам бўлар эди. Жалил баққол мачит тобутхонасининг тепасига беда босиб қўйган экан, ўт тушиб кетди. Ўт ўчирувчилар келиб, роса томоша бўлди.

Пўлатхўжа акасининг тўппончасини ўғирлаб, қоровулнинг итини отиб қўйган эди, миршаб бир кун қамаб қўйди. Текширгани иккита миршаб билан Мочаловнинг ўзи келди. Ҳамма ин-инига уриб кетган дегин, мен билан Солиҳ Мирализзиз аканинг болохонасидан мўралаб роса томоша қилдик.

— Ай-ай, сарт, — деди Мочалов, — жаман, савсем жаман, тувая Сибирь пойдешь, эй кизимни...

— Жуда ҳам даҳшат. Пўлатхўжанинг акаси “пожалиска, пожалиска”, деб анча пул бериб зўрга ажратиб олди.

Шундан буён Пўлатхўжа ўртоқларимиз ичидаги Миршабингдан ҳам, Мочаловингдан ҳам, Кўр Раҳим қоровулингдан ҳам кўрқмайман, деб кеккайиб юрибди. “Қўй-қўй”, десак, “Ҳаммангни отиб таштайман”, деб дўқ қиласди.

— Ўзим боргандага танбеҳини бериб қўяман, — дедим.

Омон пичинг аралаш: “Шундай қилиб қўй”, — деди.

— Ойимга, укаларимга салом айтиб қўй, хавотир олиш масин. Тўхта, мана шу бир мирини Йўлдошга бериб қўй, тунов куни ошиқда ютқазган эдим. Фирромлик қилди, деб юрмасин. Хайр!

Икковимиз икки томонга кетдик. Омоннинг кетмони билан менинг қумрига мовоза қилган молларимни бозорга солдик. Харидор жуда кўп бўлди. Молларимизнинг бозори чаққон. Харидорлардан ҳам кўра сўраб ўтувчилар кўп эди. Бу кишилар, айниқса, менинг молларимнинг баҳосидан кўра, бу моллар турмушда нималарга керак бўлишини сўрас эдилар.

Бирор соат санқиганимиздан кейин, Омоннинг кетмони билан менинг ёғоч курагимни сотишга улгурдик. Шунда ҳам ўртага даллоллар тушди.

— Қани, ҳа, ука, барака де,— деб ярим соатча қўл силтаб савдолашгандан кейин кетмонни ярим сўмга, куракни бир ярим тангага “бор барака топ” қилдик. (Ёз бўлгани учун куракнинг бозори касод эди, аттанг, арzon кетди.)

Пулнинг ҳаммасини Омон белбогига тугди. Энди қолган молларни пул қилиш керак эди. Бола бешик билан шақилдоқни Омонга бердим. Гардишлар билан чилдирма менда эди. Мен

чилдирмани, Омон шақылдоқни бозорга солиб чала кетдик. Бу текин сайёр концертнинг ногаҳон овозини эшигтан, теварак-атрофда саланглаб юрган ўзимиз сингари бир талай увинтуда болалар бизни құршаб олған эдилар. Айниңса, бир дўлворгина болага шақылдоқ ёкиб қолди. Деҳқон бола экан. Кўярда-қўймай бир қовун, икки тарвузга алишиб олди. Мен Омонга: “Қойилман, қўлинг енгил экан”, дегандек кўзимни қисиб кўйдим.

Чилдирмани нақд пулга, биттангайи ашрафга саман от мингандан хушмўйлов йигитга пулладик. Тез орада гардишлар билан бола бешикнинг ҳам “кўр ҳаридори” топилди. Бозорга товуқ, тухум, сўқ, курт олиб тушган қозоқ кампир:

— Вой-бўй, қарақларим, ўси бешикти маган берагўй. Болдаримга бозорлиқ олиб бориб қувонтирайин, — деди.

— Бешик гардишдан ажратиб сотилмайди. — деди Омон Хўтандан савдогарларга хос сипойигарчилик билан.

— Вой-бўй, қарағим, тўри жўқ, ғалбирингни не қилайн. Кейтайин, олсан олайин. Болдар ўйнаб жуарар. Не берайин, не сўрайсинлар?

Узоқ савдолашдик. Кейин йигирмата тухум, бир дўппи сўқ, ўнта түя қуртга биз ҳам рози бўлдик, кампир ҳам кўнди. Молларни тамоман сотиб, қушдай енгил тортдик.

— Чарчадик, озгина овқатланайлик, — деди Омон.

— Юр бўлмаса, нима еймиз?

— Ўзи арзону тўқ тутадиган овқат бўлсин, — деди Омон.

— Бўлмаса тариқ гўжа ичамиз.

— Бўлти.

Бир пақирга иккита қовоқ солган зогорани олиб, овқат бозорга кетдик. Бу ердаги неъматларни кўринг. Ҳай, ҳай, ҳай! Бир оз ҳиди бўлса ҳам жигар кабоб дейсизми, картошка сомса, оқшоқ бўтқа, умоч, буғдой гўжа, тариқ гўжа дейсизми — ҳаммаси ҳам челак-челак, хўрандага мунтазир. Хўрандалар сотувчининг атрофини ўраб, ерга чўққайиб ўтирибдилар. Ошплазлар чўмичлаб сузиб бериб турибди. Бир товоқ увра ошдан бир нима чиқди шекилли, хўранда:

— Бунинг нимаси? Пашшами? — деб сўраб қолган эди, ошпаз:

— Ошда пашша нима қиласи! Пиёзнинг куйгани, — деб косага қўл тиқиб “куйган пиёз”ни олиб оғзига солиб юборди.

Арzonгинаси, ҳалолгинаси шу деб биз ҳам бир товоқдан қўйдирдик. Бир товоғи тўққиз пул — уч тийин экан. Биз

савдолашиб икки товоини бир мири – беш тийинга күндирик. Бай-бай, маза бўпти-да. Қирсиллаб турган зорора билан сал ачинқираган увра ош оғзимизга қаймоқдай татиб кетди. Товоқни бошига кўтариб, ҳузур қилиб хўриллатиб ичаётган Омон пешонасидағи маржон-маржон терларини чап қўлининг бармоги билан дам-бадам сидирар эди.

Овқатдан сўнг, маза қилиб керишиб олдик. Тухум, сўк, куртларни менинг белбоғимга туғиб олдик. Омон:

– Озиқлик от ҳоримас, қолган зорорани ҳам рўмолга туғиб қўй, – деди.

Қовун билан тугунчани мен, тарвузни Омон кўтариб олди. “Семизлиқни қўй кўтарар”, деганларидек, Омонга бадавлатлик ёқмас эди. Ўртадаги ҳамма пулимиз аллақачон уч сўмдан ошиб кетгани учун Омон янги қилиқ – бойвачча қилиқ чиқара бошлади.

– Юр, – деди у менга, – қўй бозорга кирамиз.

– Нима қиласми?

– Мен ўзимга тегишли ақчага бирорта тўқли олиб шаҳарга ҳайдаб кетаман.

– Нима-нима? – дедим мен. – Дарров пул қутуртиридими? Ўзинг сўққа жонингни боқолмайсану тўқлини қандай қилиб боқасан. Ёки даданг Турсунбой аканинг тўқлига кўзи учиб турибдими?

Барибир, гап кор қилмади. Мени судраб мол бозорга олиб кирди. Тугуни-ку, ишонмас эдик. Бозор дарвозаси олдида турган паттачининг олдига қовун билан тарвузни омонат қўйиб ичкари кирдик.

Маҳшар деганинг худди ўзгинаси шу ерда экан. Бир томонда бир арқонга боғланган қўшоқ-қўшоқ кўйлар, бир томонда эчкию улоқлар тинмай маърашиб турибди. Бир чеккада қорамол бозори: сигирлар, бузоқлар, гунаҗинлар, буқалар, ҳўқизлар. Нариги томонда от бозори. Жаллоблар қирчангиларни Золариқ сувига солиб, қамчилаб, аргимоқдай дингиллатиб харидорларга кўз-кўз қилиб юрибди. Сотувчи кўп, ундан олувчи кўп, ҳаммасидан ҳам даллол кўп.

Кун – тигида, жазирама, чанг. Ҳаммаёқни тезак, тер, жун ҳиди босиб кетган. Бир мешкоб орқасида бир меш сув, қўлида иккита сопол товоқ;

– Оби худойи, оби худойи, – деб чанқаганларга сув улашиб юрибди.

Берган бирор чақани сопол товоққа ташлайди, бермаган билан иши йўқ.

Бир чеккада яланг оёқ иккита бола “муздек айрон”, деб қичқиради. Челакнинг ичида бир бурда кир муз. Музни қаердан олди экан?

Бозорнинг бир чеккасида – бешёғочлик қўйчи бойлардан Сойибназар қўйчи билан Илес бўрдоқи. Кийиз чакмонли, намат қалпогини бостириб кийган қозоқ қўйчилари қўл силташиб савдолашяпти. Даллоллар: “Олинг, олинг”, “сотинг, сотинг, бой ота”, деб жавраб турибди. Буларнинг савдоси оз деганда юзлаб қўйнинг тепасида.

Биз ҳали бирор түянинг тишини кўрмасдан, бирор отнинг йўригини билмасдан, бирор буқага “бор, барака топ” демасдан, қўй бозорнинг кунчиқар томонидан ғала-ғовур жанжал кўтарилиб қолди.

– Ур, шешангди!..

– Кисабир, кисабир!

– Бозорга ури аралабди!

“Чур-чур” хуштакбоззлик. Бир қўли билан қиличини кўтариб, кўк мовут шимини эплай олмай, алпонг-талпонг бир қозоқ ва бир ўзбек миршаби ўша томонга қараб югурди. Ҳамма ўша ёқقا қараб чопди. Биз ҳам уларнинг кетидан югурдик.

Не кўзим билан кўрай, мана, ишонмасангиз, Омон ҳам гувоҳ. Ўртада бизга қўшни бўлган Қўргумоч маҳаллалик машҳур Султон ўгри турар эди. Бу гал у кисавур сифатида эмас, балки пул ўғирлатган жабрдийда бечора сифатида косибсимон ювошгина бир йигитнинг ёқасидан ушлаган ҳолда кўзига ёш олиб турар эди.

– Мусулмонлар! – дер эди у. – Пулимни олдириб қўйдим. Ёнимда мана шу йигит илашиб юрган эди, гумоним шундан.

Йигит бечоранинг ранги кув ўчиб кетган, лаблари пир-пир учади.

– Эй худо, қуруқ тұхматингдан асра, қандай балога йўлиқдим, ўзинг сақла! – деб жавоб берар эди у.

– Қанча ақчанг бор эди? – деб сўради қозоқ миршаб Султон кисавурдан.

– Саккиз сўму мирикам тўрт танга. Ола тик ҳамёнда эди. Ичида “Ё Али” деган тамғалик кумуш узугим ҳам бор.

Ўзим камбағал косиб одамман, бирорта ориқ-туриқ қүй олиб кузгача семиририб юраман, деб келган эдим.

Шу тобда Султоннинг кўзи мен билан Омонга тушиб қолди.

— Мана бу болалар ҳам гувоҳ!

Ҳанг-манг бўлиб қолган Омон: “Ие, ие”, — деганича дадасига тўкли олиб боришни ҳам эсидан чиқариб орқасига қараб қочди. Мен безрайиб туравердим.

— Сени қанча ақчанг бор эди? — деб сўради миршаб шўрлик косиб йигитдан.

— Меники ҳам олача тик ҳамён. Мен ҳам қўй олгани келган эдим. Пулим саккиз сўму мирикам икки танга (мирикам икки танга — ўттиз беш тийин).

— Гувоҳ-пувоҳнинг ҳожати йўқ. Қани, икковинг оқсоқонинг олдига юр-чи, ўша ерда ечамиш. Оломон тарқалсан, — деди ўзбек миршаб.

Икковини етаклаб бир томонга олиб кетдилар. Биз орқаларидан бормадик.

Султон ўғри гувоҳликка тортгандан кейин қўрқиб қочган Омонни кечгача қидириб, бозор тарқалганда Туя саройидан топиб олдим. Ҳали ҳам қўрқанидан ўзига келмаган эди.

— Охири нима бўлди? — деб сўради Омон мендан.

— Кисавурга сен шерик экансан. Миршаблар қидириб юрибди, — дедим мен.

— Ростингми? Энди нима қиласмиш?

— Нима қиласмиш. Сени жатингга қовун билан тарвуз паттачининг қўлида қолиб кетди.

— Энди қаерда ётамиш?

Бир-иккита самоварга бориб қўрдик. Ҳаммасини сайдогарлар, латтафуруш чайқовчилар эгаллаб олибди, ёгар жой йўқ.

— Энди қаёқقا борамиш? — деди Омон.

— Қўрқма, бултур тогам билан шу яқин орада бир бўзагар кампирнинг уйида ётиб қолганмиз. Яхшиқиз деган кампир мени танийди. Ўшанинг ўтовида тунаб қоламиш.

Ит қувган тулкидай олазарак Омон менга эргашди. Тугунни кўтартирдим. Яхшиқиз деган бўзагар кампирнинг ўтоворига қараб кетдик.

Кампирнинг ўтови Золариқнинг чап қирғоғида эди. Атрофи озодагина қилиб супурилган. Тупроқдан каттагина супача кўтарилиб, устига бир кир шолча ташлаб қўйилган. Ўтovнинг

ёнбошида лой ўчоқقا ўртача катталиктаги бир қозон ўрнатылған. Ўчоқдан нарироқда иккита айрига ип арқон тортиб, унга чамбаракларда уч-түртта сопол товоқ осиб қўйилған. Сут-қаймоқ бўлса керак. Иккита қовоқ идиш осиғлиқ турибди. Уларда қатиқ бўлса керак. Қозон тувоқсиз, унинг ёнида бир ўғир, битта кув турибди. Битта ечиқ бузоқ шаталоқ отиб ўйноқлаб юрибди. Чала қуриган бир толга боғлаб қўйилған қари ола кўпрак жуда ҳафсаласизлик билан кўксовларнинг йўталига ўхшаган овоз билан ҳуриб бизларни кутиб олди. Итнинг овозига ўтов ичидан кампир — Яхшиқиз чиқиб келди. Олтмишлардан ошган бир хотин, оқ оралаган сочлари тараалмаган бошида дакана, белида шол белбоқ. Аёлнинг орқа сочига беш-олтита бир сўмлик, ярим сўмлик сўлқавойлардан сақина¹ осилтган.

— Салом, шеше.

Кампир алик олишдан аввал итга “шпчт адрағовур” деганга ўхшаган овоз чиқарди. Ит ҳуришдан тинди.

— Келинглар, жигиттар, ўси жерга ўтириб туинглар, — супадан ўрин кўрсатди у.

Мен имлаб қўйдим. Омон қўлидаги тугунни кампирга тутқизди.

— Озғинтой бозорлик, — дедим мен.

— Кереги жўқфўй. Не қилиб алек бўлиб журибсендар, — деган бўлса ҳам тугунни олиб ўтловга кириб кетди.

Бир нафасдан кейин чиқиб:

— Қани, жигиттар, бўза ичасингдарми? Эт осайми? — деди.

— Жўқ, шеше, бўза ҳам ичмаймиз, эт ҳам османг, ўнтача тухум пишириб берсангиз бўлади. Жой берсангиз тунаб кетамиз.

— Жақси, — деди кампир, — худойнинг осмони ҳам, ери ҳам кенг. Жоз куни. Қалаған ерларингда жота берасинлар. Икковинг бир танга берасин.

— Жўқ, шеше, — дедим, — икковимиз ярим танга берамиз.

— Сарттинг боласи қув бўлади, жота қолларинг. Бу кеча бозор кеч, қўноқлар келди, бойвашшалар келди, ангиме зўр бўлади.

Кампир бизга тухум қовуриб бергани қозоннинг тагига ўт қўйиб, таппи тутата кетди. Омон билан икковимиз эндиғи сафаримизнинг режасини тузиб, маслаҳатлашиб ўтиридик. Ярим соатлардан кейин битта сопол лагандада тухум қовурдоқ билан

¹ Сақина — сочпопук ўрнига тақилади.

қозонга ёпган иккита чап-чал нон келтирди. Бир косадан совуқ сувни олдимизга қўйиб, моҳазарни тушира кетдик.

Омон лаганинг тагини нон суркаб ялаб турганда кўча-кўйни тўлдириб, айқириб-чайқириб беш киши кириб келди. Новча бир йигитнинг елкасида бир нимта гўшт, қўлда тугун, унда нон, картошка, пиёс бўлса керак. Яна бир йигит мулла-ваччаларга ўхшаш қулф соқол қўйган, бошида гирдак кир салласи бор, хуштавозе. Ич яктагининг устидан белбоғ боғлаб, унинг устидан яна битта яктак кийиб олган. Олдинда кимсан, Султон кисавур. Шимининг почаси шимарилган, белбоғи бураб-бураб арқон қилиб боғланган. Эгнида ёқаси очиқ тик яктак, исқирип дўплисининг бир чеккаси қайтаришган. Боши сал орқага мойил, башараси беҳаё. Кўлида тўртта хирпа ошиқни ўйнаб келар эди. Қолган икки йигитни ҳам Султоннинг нусхаси деса бўлади. Фақат биттасининг бир кўзида фўлакдек оқи бор. Биттасининг ўнг елкаси чап елкасидан баланд. Шунинг учун ҳам чап қўли ўнг қўлидан узун кўриниади.

Буларни кўриш биланоқ Омоннинг чайнагани оғзида, ютгани бўғзида қолиб, менга бақрайиб қаради. Мен унга “супани бўшатамиз” дегандек имо қилдим. Ўрнимиздан турдик. Золариқ ёқасида ит боғланган толнинг тагидаги майса-га бориб ўтиридик. Султон кисавур:

— Шеше, омонмисан? — деди. — Бу кеч бизни қўноқ қиласан. Яхши чиққан бўзалардан борми?

Кейин бизга кўзи тушиб қолиб:

— Ҳой, сен ҳаромилар, бу ерда нима қилиб юрибсанлар? Қани бу ёқقا кел! — деди.

Ўзи ва улфатлари супага чиқиб ўтириб, бизни ҳам ёнларига чақирдилар. Ноилож келиб ўтиридик. Кампир кир дастурхонга бир даста нон ўраб олиб келиб ўртага ташлади. Кейин катта қуруқ ёғоч чора ҳам олиб чиқиб ўртага қўйди. Султонга қараб сўради:

— Оқшоқ бўза ичасиндерми, тари бўза ичасиндерми?

— Зўр чиққанидан олиб келавер, — деди Султон. Кампир ўтовга кириб кетди. Султон бизларга қараб:

— Ҳали мол бозорда нима қилиб юрувдиларинг? — деди.

— Ўйнаб юрувдик.

— Ҳа-ҳа. У ерда нима ўйин бор экан? Ё ўзимга шогирд қилиб олайми? — Омонни кўрсатиб: — Мана бундан томтешар чиқади. Кисавур бўлолмайди, қўпол, — деди.

Шу ҳазил-мазах пайтдан фойдаланиб, ундан сүрадим:

— Султон ака, ҳалиги жанжалнинг охири нима бўлди?

— Воқеа аслида бундай бўлган эди, ука,— деб Султон кисавур гапириб кетди.— Кўктеракнинг самоварида бир неча кисавурлар ўзининг эпчиллиги, кўрқаслиги, айёргилиги билан мақтанишар эдик. Шунда мен ўтиргланган пулимни ҳалол қилиб, эгасини рози қилиб ололаман, деб юборган эдим. Улфатни бўзага тўйдиришдан баҳс бойлашган эдик. Кўй бо-зорга кирдим. Кўзимга ўша кўрганинг баёв косиб йигит учраб қолди. “Шилт” этиб ҳамёнини олдим, пулини санаб кўрсам, саккиз сўму мирикам икки танга экан, ёнимдан унга икки танга қўшдим. Узутимни ҳам ҳамёнга солиб, ҳамёни қайтадан йигитнинг чўнтағига жойлаб қўйдим. Кейин ўша кўрганинг майнабозлик, ёлғондакам айюҳанносни солдим. Миршаблар оқсоқолга олиб боришиди. Оқсоқол менинг даъвомни, унинг раддини эшишиб, пулни текширишга тушди. Косибининг чўнтағидан ҳамённи олиб, ичидагиларни хонтахтанинг устига қўйди. Менинг даъвом тўғрилиги учун йигит “кисавур” бўлиб чиқди.

Ҳамённи, пулни, узукни менга олиб бердилар. Лекин бир ярим танга чўтал олиб қолдилар. Шундай қилиб, ўртоқларим билан қилинган гаровни ютдим.

— Ие, шўрлик бегуноҳ косиб йигит қулоғини ушлаб кетавердими?— дедим.

— Йўқ, бирпас қамалиб ётди, кейин бечорага раҳмим келиб, миршабга бир сўм пора бериб, йигитни қутқазиб юбордим, даъвом йўқ, дедим. Йигит бечора хурсанд бўлганидан бўйнимдан қучоқлаб ўпиб:

— Раҳмат, ака, бу яхшилигинизни ўлгунимча унутмайман, қиёматли ака-ука тутиндик, уйим Тўқли жаллоб маҳалласида, отим Абдурайим, — деб миннатдор бўлиб кетди.

— Балли, йигитлик шундай бўлти-да, ака, — дедим.

Султон кисавур мийигида кулиб, “шундай”, дегандек қилиб қўйди.

Ҳаммамиз қаҳ-қаҳ уриб кулишдик. Султон кисавур ёнбошлиб, тирсагига таянган, новча киши супанинг ёнида тикка турибди. Мулланамо киши тиз чўкиб, икки қўлини қовуштириб Султоннинг гапларига мийигида одоб билан табассум қилиб ўтирас эди. Қолган икки йигит бир-бирига рўпара чордана қуриб, гутурт отишиб “эрмак қимор” ўйнаб ўтиришганди.

Кампир эт осиб юборди. Ўчоқдан чиқсан зангори тутун осмонга ўрлаб, теварак-атрофга кўрпадек ёйилар эди.

Шом чўкиб, куёш ботиб борар эди... Ўчоқда ўт тулашиб кетгандан кейин кампир ўтовга кириб иккита қовоқ манак (бўза қуйиладиган идиш)да бўза келтириб қўиди. Бир неча заранг коса олиб келди. Новча йигит дарров белбоини ечди, уни қоқсан бўлиб, чоранинг устига таранг қилиб ёйди, бўзани суза бошлади. (Бўза одатда илитиб ичилади. Кампир олиб чиқсан бўза куни бўйи офтобда тургани учун илитишга ҳожат йўқ эди.) Бўза сузишнинг ўз қоидаси бор. У сиқиб сузилмайди, балки рўмолни сидириб сузилади.

Новча йигит сузган бўзадан озгина татиб кўриб, биринчи оёқни Султонга узатди.

— Ҳаммага қуй! — деди Султон.

Новча йигит иккинчи-учинчи оёқни ҳалиги иккита йигитга узатиб, сўрагандай Султоннинг ўзига қаради.

— Болаларни қўя тур, домлага узат, — деди Султон.

— Йўғ-э, йўғ-э, ўзларидан бўлаверсинг. Биз ичмаймиз. Яъни худо каломида айтганки...

— Калом-паломингни йигиштириб қўй, қачондан буён ичмайдиган бўлиб қолдинг, — деб ўшқирди Султон, — испловатда сарқитимизга маст бўлиб юрар эдинг-ку.

— Яъни, яъни... тавба қилганимиз.

— Кисавур билан ўғрининг тавбаси тавба эмас. Эсингдами, кисавурликни ҳам уддасидан чиқсан қиласиди. Бултур кузакда Салор бўйидаги Каппонда орага мен тушмасам, олон мон сени ўлдириб юборар эди. “Ўғри қариса сўфи, гар қариса парихон бўлади”, деб бекорга айтилмаган-да. Тавба қилдим, дейди-я! Ҳа-ҳа, энди эшон бўлиб, қишлоқма-қишлоқ мурид овлаб юрибсанми? Ол буни!

Домла жуда қимтиниб, ўнгайсизланиб заранг косани қўлига олди.

— Дурвазанг қизигандан кейин алёр ҳам айтиб берасан ҳали. Ич-эй, пайғамбарнинг меросхўри.

Ортиқча гап ўтмаслигини сезган домла кўзини чирт юмиб, бўзани шимириб юборди.

Бизни ичишга кўп зўрламади. “Ҳали обдан ичарсанлар”, — деди Султон.

Манак устига манак келди. Чала пишган шўрва келди, ичавердилар, домла бўлса аллақачон салланичуватиб, белига

боглаб олган. Худонинг бирлигини ўртага солиб, тилаб олиб ичмоқда эди. Алмойи-алжойи алёрлар:

Бу тоғларнинг ёнбошида отим юрган,
Қуюшқони сағрисига ботиб юрган.
Сендек-сендек номардларни мен күп кўрган,
Оқ томогим, ўргаланг, алёр бўлсин.
Онасини бойваччага сотиб юрган,
Алёр-ей-алёр, алёр бўлсин-эй.
Тоғдан қуён қочирдим, ияги йўқ,
Қизлар кўйлак кияди жияги йўқ.
Жияги йўқ жойларига қўлим солсан,
Кўш капитари ҳуркиб қочар, суяги йўқ.
Алёр-ей-алёр, алёр бўлсин.
Оқ томогим, ўргаланг-эй, алёр бўлсин.

Ўтириш секин-секин бемаъни томонга қараб қизиб борар эди. Секин ўрнимдан туриб, Омонни имладим. Ялиниб-ёлвориб Яхшиқиз кампирдан битта кичик шолча билан битта хушвақтдан тикилган кир лўлаболиш сўраб олдик. Ўтоворнинг орқасига ўтиб, жой қилиб ётдик. Мастилар пайқагани ҳам йўқ. Тун ярим кечадан оққан бўлишига қарамасдан мастибозлик, шовқин-сурон, тўполон тобора авжига чиқар эди. Яна кимлардир келиб қўшилди, таниш бўлмаган овоз кўпайиб кетди. Кимдир кулар эди. Кимнидир тутиб олиб урадилар шекилли, додлаб, худони ўртага солиб йиглар эди.

— Азбаройи худо, борим шу, бошқа пулим бўлса, имом Аъзам урсин.

— Липпасини ахтар, даюсни!

Домлани тунамоқда эдилар. Бундай тўполонларни кўра бериб кўнишиб кетган Яхшиқиз кампир бемалол ўчоқбоши билан ўтов ўртасида хизмат қилиб юрас эди.

Кейин ухлаб қолибмиз. Қанча ухлаганимизни билмайман. Фира-ширада кимдир биқинимга туртганидан уйгониб кўзимни очдим. Тепамда кечаги домла турар эди. Бошида шошиб-пишиб ўралган кир салла, бир чаккаси кўкарған, қовоғи шишган, бир кўзи қонталашган.

— Тур, ука, туриңлар, ҳаммаси данг учиб ётибди. Қочмасак бўлмайди. Менинг бўладиганим бўлди, расво қилишди. Нос пули ҳам қолмай, бор-йўғимни шилиб олишди. Яна бир балога йўлиқмайлик. Бошим ёрилгудай чарсиллаб турибди.

Омонни уйғотдим, дик этиб туриб, Золариқнинг муздек сувига апир-шапир юз-құлнимизни ювган бўлдик, ўз этагимизга артиндик.

— Хўш, қаёққа қочамиз, тақсир?

— Худой таолонинг даргоҳи кенг, тўрт томонимиз қибла.

Юқорига, Қингироқ тепа томонга қочамиз.

Учовлон “шилт” этиб чиқиб кетаётганимизда Яхшиқиз кампир йўлимизни тўсди:

— Қадеққа қочяпсанлар, ақчамни бериб кетларинг!

Омон чўнтақ ковлаб битта ўн беш тийинлик Бухор танга берди.

— Мана, шеше, ярим танга ҳаққингизга, бир мири нон билан тухум қовурган ёғнинг пули.

— Хўш,— деди пулни олиб кампир, — келиб-кетиб туринглар.

Шундай қилиб, каллайи саҳарлаб йўлга равона бўлдик.

II БЎЛИМ

Уч соатча йўл юргандан кейин Тепагузар деган бир мавзега етдик. У ерда бир чол баққол эндигина дўқонини очган экан. Ундан йўл харажатларини, сафар анжомларини олдик. Чунончи: бир қадоқ туз, икки қадоқ туршак, олтита зогора нон, ип, нина, иккита ичи тушган босволди. Ҳаммаси етти пақир бўлди. Тўрт пақирни домла уст якtagининг баҳясига яширган жойидан олиб тўлади. Уч пақирни биз тўладик.

Яна йўлга тушиб ярим соатча юргач, Ойнабулоқ деган ерда бир толнинг тагида, чашма лабида зоғорани ўргага кўйиб, қовунларни ёриб нонуштага ўтиридик. Нонушта орасида домла ўзини бизга таништириб кетди:

— Бизнинг аслимиз Бухоройи шарифдан бўлар экан. Ҳозир Тошкентнинг Пуштиҳаммомидатурамиз. Бобойи-бобокалонларимиз жуда забардаст эшонлар ўтган. Дадам раҳматлик ҳам “куф” десалар сувни тескари оқизиб, “суф” десалар кўрнинг кўзини очиб юборадиган улуғ зот эдилар. У кишига ихлос кўймаган одам камдан-кам эди. Она томонидан ҳам жуда ҳаққа етишган одамлармиз. Ўз онам ҳозир ҳам чилдирма билан фол очиб, хипчин билан саваб, янги сопол идишга тилсум ёзиб тандирга кўйиб, ошиқ-матшукларни бирбирига иссиқ-совуқ қиласидиган катта отиндир. Мен бир неча

Йил аввал ота касбимнинг ҳадеганда жўнига тушиб ололмай, анчагина шалоқликлар ҳам қылганман. Аввалига йигит-ялангларнинг базмida бачча бўлиб ўйнаб пул топдим. Наша-пашалар ҳам чекиб юрдим. Кейин унча-мунча кисавурлик ҳам қилиб курдим. Аммо бу ҳунар биздай зотдор кишиларга тўғри келмас экан. Бир кун Каппонда оломонда қолиб кетай дедим. Йўқ, худога шукр, мана энди йўлимни топиб, ота касбимни бошлаб юбордим. Далайи даштларда одамларни куфсуф қилиб, эзивички ёзиб бериб, иссиқ-совуқ қилиб бинойидек тирикчилик қилиб юрибман. Ота касбida гап кўп экан, бирим икки бўлиб боряпти.

Ўзим мадраса кўрмаган бўлсам ҳам, саводимни чиқарганман. Ўқимасам ҳам уққанман. Заъфар билан дуойи тумор, исми аъзам ёзиш кўлимдан келади. Кўпчилик қишлоқилар менга ихлосманд. Баъзилари “эшон почча” дейди, баъзилари “қори ака” дейди, баъзилари “мулла ака” дейди. Асли исимим Мулламуҳаммад Шариф бинни Мулламуҳаммад Латиф ибни Фавсил аъзам.

Мана энди учаламиз бир ёқадан бош чиқарсак, ҳамма ишни бамаслаҳат қилсак, эл-юрт олдида сизлар менинг ҳурматимни бажо келтириб “ҳазрат”, “ҳазрат” десаларингиз, мен сизларни “пирбаччалар” десам, шариатга хос таъзим-тавозеларни ўргатсам, кузгача биримиз ўн бўлиб, бисоти бағал ортириб, қўйин-қўнжимиз тўлиб, сен же-мен же – шаҳарга иззат-обрў билан тушиб борсак, ёмон бўлмайди.

Шундай бўлсин, ҳеч ким йўқ вақтда мулла ака ёки Шарифхон ака, деб чақирсаларинг ҳам бўлаверади. Нимаики топсак – ўртада, тўртга бўламиз. Икки ҳисса меники, бир ҳиссадан сенларники. Ким шу ваъдадан қайтса, бети қибладан қайтсин, омин облоҳу акбар, – деди.

Биз ҳам қўшилишиб қиблага қараб фотиҳа ўқидик.

Яна бир оз салангланиб ўтирган эдик, қаршимиздан чанг кўтарилди. Чанг борган сари бизга яқинлашар эди. Кейин қорасини танидик. Бир отлик қишлоқ ўзбеги эди. От чопа бериб кўпирив кетган. Чавандознинг чопонининг икки бари тақимидан чиқиб елда учиб келар эди. Бизнинг тепамизга келиб, отни аранг тўхтатди.

– Салому алайкум, мўлдакалар, жўл бўлсин?

Биз ҳам унинг саломига жавоб қайтариб: “Алай бўлсин, олгани”, – дедик.

— Йигитлар, — деди ўзбек, — ичларингда имон шариатни биладиган, ўлик жувотурғанларинг борми?

Домла бизга қаради, биз таъзим билан унга қарадик. Домла томогини бир қириб қўйиб, савлат тўкиб:

— Топилиб қолар, нима хизмат эди? Ўзимиз тошкентлик бўламиз, эшонзодаларданмиз. Мадраса кўрган муллайи забардастлардан бўламиз. Ҳозир таътил вақти бўлгани учун қишлоқларда табдили ҳаво қилиб юрибмиз. Бу икковлари ҳам пирбаччалардан,— деди.

Бу муқаддима гаплардан ўзбек данак топган тентакдек жуда қувониб кетди.

— Вой-бўй, тақсирлар, вой-бўй, тақсирлар! Сизларни худойнинг ўзи жетказди. Қани жулинглар, айтпасам. Ўзи жақинда бизнинг кўчкин чорва злет бор. Бир жигитимиз новқасланиб қаза қилган эди. Уни жувиб жаноза ўқийдиган киши жўқ. Вой-бўй, тақсирларим, сизларни худой жетказди. Қани кетдик!

Омон дастурхонларни йигиштириди. Ўзбек отдан тушиб, отга домлани миндирди. Учов пиёда, домла отлиқ кета бошлидик. Анчагина олис йўл экан. Бир-икки ерда дам ҳам олдик. Бир қирнинг тепасига чиққанимиздан кейин узокда бир кўргон ва бир-икки ўтов кўринди. Ўзбек ўша томон кўлини чўзиб кўрсатди:

— Ҳов, ўша кўринган қўргон — бизнинг қўналға. Ҳадемай етамиз.

Кун қиёмдан оққанда етиб бордик. Бу кўчманчи элатнинг асли турар жойи бу ердан юзлаб чақирим нарида, даштнинг ички томонида қолган экан. Мол-қора, бола-чақа, хотин-халажлари ҳам ўша ерда қолган экан. Орада ўлим рўй бериб қолгани учун у ерда ювиб, жаноза ўқийдиган домла топилмаганидан йигирма чоқли йигит-яланг, бир-икки қарип-қартанг ўликни олиб келиб, шу ерга қўнган экан.

Ҳамма “гурр” этиб ўрнидан туриб, бизга қўл қовуштириб салом берди. Ҳазрат: “Ўлик қаерда?” — деб сўрадилар. Ўлик кўргоннинг ичидаги экан. Кўргон ички тузилиши жиҳатидан қайсилидир бир чорвачи бойнинг кўй қамайдиган саройини эслатар эди. Унда-бунда туйнукли деворлари мустаҳкам, қўш тавақа дарвозаси ҳам бор. Лекин вақт ўтиб, тахталари чириган, хўқиз сузса бузилай деб турибди. Кўргоннинг ўрта бир ерида сизот сувлардан тўплланган, ўртаси ковланиб чукурроқ қилинган бир ҳовузча ҳам бор эди. Ҳовузнинг четларини ҳар

хил пўпанак ўтлар босиб кетган. Лабида бир-икки кўнданак тол ҳам бор эди. Ўлик қурғоннинг оғилхонасида экан.

Ростини айтиш керакки, на мен, на Омон, на ҳазрат умримизда ўлик ювмаган эдик. Айниқса, мен бўлсам, одам ўлиги у ёқда турсин, мушукнинг ўлигидан ҳам чўчир эдим. Ҳазрат бўлса, ўзини умр бўйи ўлиқдан бошқа нарсани ювмаган кишидай қилиб кўрсатишга ҳаракат қиласа эди. Қадам-қадамда пичирлаб бир балоларни ўқиб, атрофга куф-суф қилиб, фотиҳа ўқигандай қўлларини юзига суртиб қўяр эди. Аммо биз билар эдикки, буларнинг ҳаммаси жўн гап. “Пул – дарди кабоб” учун қилинаётган найрангбозлик.

Домланинг ишораси билан Омон бошқаларни қўргондан чиқариб, кафанликни сўради. Олти газ келар-келмас эски бўз парчасини келтириб бердилар. Сўнгра бутун йигилганларга: ўлик ювилиб тайёр бўлгунча қўргонга яқинлашмасликлари, бу томонга мўраламасликларини тушунтириди. Чунки қараса гуноҳкори азим бўлар экан. Одам офатга йўлиқар экан.

Ҳамма чиқиб кетди. Дарвозани бекитдик, орқасига бир катта харсангни олиб келиб тамба қилдик.

Ҳазрат бизга қаради. Биз ҳазратга қарадик.

– Энди нима қиласиз? Икковингдан биринг ўлик ювиб қўрганмисанлар? – деди ҳазрат.

– Йўқ, – дедик биз.

– Мен ҳам ювмаганман. Лекин бу ўзбеклар билан ўн сўлқавойга гаплашиб қўйдим. Ювмасак, пул увол бўлади. Беш сўмни мен оламан, икки ярим сўмдан сенларга.

– Хўп, бўлмаса, ўзингиз ювасиз, – дедим мен.

Қўрқа-писа ўлик ётқизиб қўйилган ҳужрага кирдик. Мурда узала тушиб ётган экан. Оёқ томони очиқ. Бетига бир эски яктак ёпилган. Чамаси, ювгувчи топилмай бир неча кун туриб қолган бўлса керак, анча ҳидланиб кетган эди.

Олдинда ҳазрат, кейин Омон, унинг орқасидан мен, орқамизга тисарила-тисарила бир-бировимизни олдинга қараб итаришар эдик. Ҳужранинг ичидаги ўликнинг арвоҳи айланисиб юргандай чўчиб-чўчиб, юрак ютиб, оёқ уни билан юриб ўликка яқинлашшик.

Менинг олдимда кетаётган Омон тўсатдан ўзини орқага ташлаб “ғийқ” деган овоз чиқарди-ю, ўзидан кетиб қолди. Домла орқага бир сапчиб, ҳужра эшиги олдида қотиб қолди. Ўликка бир қараашдаёқ Омоннинг ўзидан кетиб қолишининг

сабабини тушундим. Қайси күзим билан қарай, биз ювоқчи бўлган ўлик тирилган эди. Оёқлари қимирамагани ҳолда бетига ёпилган яктакни қимирлатиб бошини кўтармоқчи бўлар эди.

Юрагим ёрилгудай бўлди. Орқага қайтиб қочаман деб, ерда йиқилиб ётган Омонга қоқилиб, думалоқ ошиб тушдим. Кўзим ҳазратга тушди. Унинг ҳам ранги ўчиб кетган. Алланималарни ўқиб, ўзига ва атрофга дам солар эди. Нафасим оғзимга тиқилиб, жонҳолатда ўрнимдан турдим. Юрганимча қўргоннинг саҳнига чиқдим. Орқамдан ўлик қувлаб келаётгандек орқамга қайрилиб боқар эдим. Ҳовлига чиқиб бўғиқ ва ҳаяжонли овоз билан додлай бошладим.

Менинг бу кўрқинчли овозимни эшитган ўлик эгалари ҳовлиқишиб, эшикни очишга уринсалар ҳам эшик очилмади. Чунки харсангни тираб жуда ҳам маҳкам тамбалаган эдик. Бориб, харсангни олиб, эшикни очишга менда мажол йўқ эди.

Домла ҳазрат бўлса, сассиқ ҳовуз лабига ўтириб, ҳадеб таҳорат қиласар эди. Ўлик эгаларидан бир-иккитаси девордан ошиб тушиб, эшикни очди. Қолганлари ҳам кирдилар. Мен нафасим оғзимга тиқилган ҳолда уларга воқеани айтдим. Улар ўликка биздан кўра жонкуярроқ бўлганликлари учун кўзла-ри қинидан чиқиб, ҳовлиқиб кетган эдилар.

Энди Омоннинг аҳволидан хабар олиш зарур эди. Кўпчиликнинг далласи билан ҳужра томон юра бошладим. Юрак олдириб қўйган эканман. Ҳар нафас орқамга қараб қочадиган йўлни мўлжаллар эдим.

Шовқин-сурон билан ҳужрага кириб борар эканмиз, яктақ судраган бир олғир қир мушуги сапчиб, Омоннинг устидан сакраб, бизнинг оёқ ораларимиздан ўтиб ҳужрадан чиқиб кетди. Ҳаммамизнинг ҳам кутимиз учиб, серрайиб қолдик. Шу пайтда Омон ҳам ўзига келган эди. Ўликнинг “тирилганлиги” сабаби бизга энди англашилди.

Ўлик бизнинг кўзимизга бош кўтаргандай бўлиб кўринганлиги шундай экан: қир мушуги яктакнинг тагига кириб олиб, ўликнинг кўкрагига ўтириб, ҳадеб бурнини кемирмоқда экан...

Ўлик эгалари ўликнинг бурунсиз қолганидан қанчалик қайғурган бўлсалар, биздек ёш, нўноқ, уч ўғлон фассолнинг “довюраклиги”дан шунчалик маза қилиб кулар эдилар.

Мушук яктакни судраганича кетди. Ўлик эгалари бизни қолдириб ташқарига чиқдилар. Эшик орқасига яна харсанг

тамбаланди. Омонни ҳовуз бўйига ўтқазиб, юзига сув сепган бўлсак ҳам ҳадеганда ўзига келмай, афтида “бир қари бўз битгандай” бўлиб хомуш ўтирас эди.

— Тўхтанг, укам, тўхтанг, ўзим бир дам солиб қўяй, кўрмагандай бўлиб кетади, — деди ҳазрат. Алланима балоларни ўқиб, Омонга куф-суф қила бошлади.

— Ана холос, ўзингизга келиб қолдингиз. Иншоолло, дуога шак йўқ.

— Тур энди, уят иш қилиб қўйган боладай серрайиб ўтирма, — дедим мен койиб.

— Йўқ, меники бўлди, ўзларинг бир бало қилиб амаллаб қўя қолларинг, — деди Омон.

— Ювиш шариатда уч кишини талаб қилади, — дедим мен.

Ялиниб-ёлвориб Омонни турғаздик. Учовлашиб “сен олдин бор, мен кейин борайин” дегандай ҳужранинг эшигига бориб, икки қулоқ беридан мўралай бошладик. Омон домла билан менга қараб зўрма-зўраки бир илжайди-да:

— Хўш, энди иш боштайлик. Қандай қилиб ювамиз. Ҳалқ маътал бўлиб қолмасин, — деди.

— Faccолбоши ҳазратим бўладилар. Икковимиз сув қуйиб турамиз. Яхшилаб баданларини ишқалаб ювсалар, мурда озор топмаса, бурнига эҳтиёт бўлсалар — ҳамма савоб ҳазратимга. Бизга йириш кифоя, — дедим.

— Эй,— деди домла,— ёшлар хизматда, катталар роҳатда, деганлар. Сизлар ювасизлар, мен сув қуйиб тураман. Дуо ҳам қиласман.

— Дуо ўзингизга керак бўлади. Эҳтиёт қилинг, тақсир, яхшиликча ювсангиз ювганингиз, бўлмаса ўлик эгаларини чақириб шармандангизни чиқараман.

— Шундай, — деди Омон.

— Ия, ия, — деди ҳазрат. — Шу ҳам шерикчилик бўлдими? Қани юринглар, мен оёғидан кўтараман, сизлар бошидан.

— Йўқ, тақсир, сиз бошидан, бизлар оёғидан.

Жанжалимиз ташқаришагинарга билиниб қолмасин деб, эшикнингтириқишидан мўралаб-мўралаб секин-секин гапиришар эдик. Ташқаридағилар бўлса ўликни солиш учун тол новдадан замбар тўқимоқда эдилар. Бир оз жанжалдан кейин Омон менга деди:

— Икки қулоч арқон бўлганда яхши бўлар эди.

— Нима қиласан?

— Ҳийласини топдим, — деди қувониб. — Қани, юр, қидирамиз.

Иккаламиз биргалашиб құрғоннинг бутун оғилларини ахтариб чиқдик. Бахтимизга, бир бурчакда эски охур ёнидаги қозиққа икки қулочдан мүлроқ жүн арқон боғланиб ётар эди. Ечиб олдик. Яна ўлик ёттан ҳужрага кирдик. Икки құлларини бир-бирига ишқаган домла йүлакда шивирлаб юрап эди.

Бу гал энди Омон ўз ақлига қойил қолғани учунми, дадилланиб кетган эди. Домлани ёнига чақириб ўликни күтаришга буюрди. Домла аввалига бир оз тихирлик қилиб турған бұлса ҳам, орқаси билан ўликка юз ўғириб, минг жирканчлардан кейин ўликнинг оёғини күтариб берди. Омон бояги арқонни ўликнинг ҳар икки оёғига тұпифидан юқори маңкам сиртмоқ солиб боғлади. Учаламиз арқонни тортиб, ўликни ҳовуз бүйига қараб судрай бошладик. Тескари судрашдан ҳар иккәла құли очилиб, қулочи ёзилиб кетган эди. Бечора агар тирик бұлса орқаси шилинганидан бизга шикоят қылған бұлар эди.

Ҳовуз лабига келиб тұхтадик. Омон гапириб кетди:

— Яхиси шуки, ўртоқлар, бош томондан сувга тушириб, уч-тұрт марта яхшилаб чайқаб оламиз, ҳаппа-ҳалол бўлади қолади.

— Иншоолло, — деди ҳазрат, — албатта, ҳалол бўлади. Худо ўз каломида ҳам шунга ишора қылған. “Иннамал ҳавзатүн таҳоратўп ҳаллолун”, деган.

— Ўлганингиз яхши, — дедим мен унга.

Ҳаммамиз кулишдик. Бу маслаҳат ҳаммамизга ҳам ёқсан эди. Арқондан ушлаб, ўликни сувга шўнгитдик. Ҳовузнинг у бошидан бу бошига судраб чайқата бошладик. Учовимиз ҳам янги ҳаваскор фассол бўлганимиз учун қизиқиб кетиб уч мартағина эмас, ўн-ўн беш марта чайқаб, жуда ҳам оқ ем қилиб юбордик. Ҳар қанча варзиш етказган фассол бўлса ҳам бир ўликни шунчалик ювар-да!

Кейин, секин-секин ҳовуз қирғогига торта бошладик, лекин ўлик қимирламай қўйди, ўрнидан жилмайди. У худди ҳовузнинг тагига жипслашиб қолгандай эди. Омоннинг ранги яна қув ўчиб кетди. Домла бўлса “ё мадад, ё мадад”, деб арқонни силтаб тортар эди. Мен яна бир додлаб кўрай дедиму бу ишнинг бизга нафи тегмаслигини билиб, хап қолдим. Омон буни фаҳмлади шекилли:

— Тўхта, аҳмоқ, — деди, — нима қилмоқчисан?

— Додласаммикин?
— Додлашга берадиган кучингни арқон тортишга бер!
У овозини чиқармасдан тишини гижиrlатиб мени жер-
киб ташлади.

Учовимиз бор кучимиз билан түнгак толға оёқ тираб ар-
қонни торта бошладик. Анча уриндик. Ўлик бечоранинг бел-
лари қирсиллаб, тахминан, ярим газча чўзилиб кетди.

Шу пайт эшик тақиллаб қолди. Домла югуриб бориб
жавоб берди.

— Ҳали тура туриングлар, раҳматликнинг ҳали белигача
ҳам ювиб бўлганимиз йўқ. Ўзимиз чақирамиз.

Қайтиб келди. Яна торта бошладик. Бултур ёздан бери
оғилхонада куя тушиб чириб ётган арқон ўлгур шартта узи-
либ кетди-ю, учаламиз чалқанчасига тушдик.

Вақт кечикиб борар эди. Ҳаяллаш хавфли эди. Учови-
мизга ҳам ўлик ўзимизницидай бўлиб кўнишиб қолган эдик.
Паҳлавонларча жасоратланиб кетган Омон шартта кўйлак-
иштонини ечиб, ўзини ҳовузга ташлади-да, шўнғиб кетган
ўликни қидира бошлади.

— Қани, тақсир, сиз ҳам ечининг, беш сўмни жўнликча
оловермайсиз, — дедим мен.

— Яъни масалан, ечмасам нима бўлади?

— Ўлик эгаларига айтиб, оломон қилдириб юбораман.

Домла разаб билан менга қараб “хинзир”, деди-да, кўйла-
гини ечиб, оқ иштони билан ҳовузга тушди. “Бу хинзир
дегани нима дегани экан? Сўкканимикан? Қойилман дега-
нимикан?” Омон билан икковлон қидириб кетдилар. Бир
вақтда ўликнинг оёғини осмонга қилиб, белидан маҳкам
кучоқлаган Омон уни ҳовуздан олиб чиқишига уринар эди.
Домлага узилган арқоннинг учини тутқаздим. Ўликнинг
оёғида қолган ерига улаб берди. Лекин ўликнинг боши тол-
нинг айри илдизига кириб қолган экан. Мен ҳовуз лабидан
туриб тортар эдим. Омон билан домла белидан олиб суғу-
ришга ҳаракат қиласар эдилар. Ниҳоят, зўр бериб ўликни
ҳовузнинг четига чиқардик. Бироқ бурунсиз бош йўқ эди.
Буни кўрган Омон яна ҳовузга шўнғиб кетиб толнинг илди-
зидан каллани ажратиб олиб, домлага узатди. Икковлари
четга чиқдилар. Шошиб-пишиб дарров сафар халтадан йўл
учун олинган ипни олти қаватлаб пишитиб кўрпа қавиқ нина
билан каллани ўз жойига кўйиб тика бошладик.

Қойил, ҳазрат кўп хунарни биламан деганича бор экан, чокка уста экан.

Иш жўнашиб кетди. Ҳаш-паш дегунча кафанин ҳам кўклидик. Ўликнинг очиқ бадани мумкин қадар кўздан яши-ринган эди. Лекин кафани учун берилган бўз парчаси тўпигидан нарига ўтмай, оёғи очилиб қолган эди. Оёғида бўлса ҳалигина чамбарчас қилиб боғланган жун арқоннинг шилиб юборган ўрни кўрга кўмган лавлагидай кўриниб турар эди.

Сафар ҳалтани бўшатиб, ичидагини белбоқقا тугдик. Ҳалтани ўликнинг оёғига кийгазиб, кафана қўшиб кўклидик.

Омон кўйлак-иштонини кийиб олди. Домла ҳам иштонини, салла, тўнларини намозжумадагидай савлат қилиб кийиб, қўл қовуштириб, башарасига пайғамбар нусха бериб, лабларида бир нималарни шивирлаб ўқиб, ўлик тепасида турар эди.

Мен бориб эшикдан харсангни кўтардим. Жанозага йиғилган таъзиячиларни чақириб келдим. Ташқарида бўлса, тол новдадан тўқилган узун дастали замбил аллақачон тайёр бўлган эди. Замбилнинг икки томонидаги араванинг шотисига ўхшаш узун дасталари ўртасига олдинма-кетин икки от қўшилган эди. Ўликнинг эгалари атрофни қуршашиб, бъзилари унинг бетларини силаб йиғлай бошладилар. Шунда бирисининг қўли ўликнинг бош тарафига тегиб, чалқанчасига ётган ўликнинг боши чаппа бўлиб қолганини сезди.

Маълум бўлишига қараганда, биз шошибиб, узилган қаллани тескари ўрнатиб қўйган эканмиз.

— Бунинг бети нега терс бўлиб қолди? — деб сўради ўшакиши.

Бир оз шошиб қолган, аммо сипоҳгарчиликни қўлдан бермаган ҳазрат:

— Тириклигига кўп гуноҳ қилиб қўйган бўлса керак, худо юзини терс қилиб қўйди, — деб жавоб берди.

Мен бу ерда домланинг шунча зийрак, ҳозиржавоблигига қойил қолиб, ичимда “ўқиган илминг шу ерда иш берди”, деб қўйдим.

Бироқ бу билан сир яшириниб қолмади. Ўликнинг боши узилганлиги, қаллани гавдага терс ўрнатиб чатиб қўйилганлиги маълум бўлиб қолди.

Ўлик бир ёқда қолиб, оломон учовимизни қуршаб олди. Ҳазрат ҳам ишбоши, ҳам ёш жиҳатидан бизлардан катта бўлганлиги учун ҳамма унга тикилган эди. Омон билан ик-

ковимиз оломоннинг орасидан бир амаллаб сирғалиб чиқиб, кўчага томон қочдик. Орқамиздан кўпроқ умри отда юриб, пиёда қувлашга унча ҳам эпчил бўлмаган бир-иккита ўзбек келар эди. Ана шундай вақтларда тарқалиб қочган яхши. Омонга бақириб, “Чапга қоч”, дедим. Ўзим ўнгга қараб қоча бошладим. Домла оломоннинг орасида қолиб кетди. Нима бўлди, билмайман. Тирик бўлса бирор гўрдан чиқиб қолар, ўлган бўлса, Худо раҳмат қилсин.

Омон қочиб қайга борди билмадим, мен бир зумдаёқ кўздан фойиб бўлиб борар эдим. Оддимда бир тўқайлик пайдо бўлиб қолди. Тўқайнинг ичида ёлғиз йўл бор экан. Шў йўлдан чопиб кетавериб бир сизот зовурга учрадим. Зовур мента бирдан-бир бошпана бўлди. Ўзимни зовурга ташладим. Орқамдан қувиб келганлар мени бир муддат қидириб боргач, изимни йўқотиб, қайтиб кетдилар.

Вақт кечикиб бормоқда, ўрталиқ қоронғилашмоқда эди. Кўрқа-писа зовурдан чиқиб, тўқайдаги сўқмоқ йўл билан кета бошладим. Лекин қўнглим Омон сўлтидан ва ҳазрати домла жиҳатидан анча ташвишда эди. Бечораларнинг бошига қандай кунлар келди экан. Нима бўлди экан, уриб ўлдирмадилармикан?

Хуфтонга яқин яна катта бир “шаҳри азим”га кириб бордим. Кичкина хонақо ва жиловхонадан иборат бўлган де-ворлари пахса қилиб урилган мачитнинг эшигига уч-тўртта чол кишилар хуфтон намозини пойлаб ўтирап эдилар. Мен ҳам салом бериб, секингина уларнинг ёнига бориб ўтирдим. Сўфи аzon айтди, гарчанд, таҳоратим бўлмаса ҳам, шу ўтирганларнинг раҳм-шафқатини келтириш учун кириб, жамоат билан намоз ўқидим. Намоздан кейин ҳамма уй-уйига тарқалди. Мен мачитдан қўзғалмадим.

Бу мачитда бундан илгари бир неча марта жойнамоз, на-мат ўғирлангани учун сўфи ҳам, домла-имом ҳам мендан шубҳаланиб, бир неча марта ер остидан кўз қирини ташлаб, хўмрайиб қараашди-да, сўфи сўради:

— Ҳа, ўғлим, жуда ўтириб қолингиз? Намоз тамом бўлди.

— Отажон, мусофириман, — дедим. — Агар рухсат берсан-гиз, эрталабгача мачитда қолсам, йўлимдан адашдим.

Гапга имом аралашди:

— Ўзинг қаерлик бўласан, ўғлим?

— Тақсир, тошкентликман.

— Бу ерларда нима қилиб юрибсан?

Омондан ўрганган гагларни ишга солдим.

— Ўзим мадрасада ўқир эдим, ҳозир таътил вақти бўлгани учун бир оз пул топиш мақсадида мардикор ишлаш учун сафарни ихтиёр қилган эдим. (Яна ичимда, бу ерда ҳам гассоллик хизмати чиқиб қолмаса яхши эди, деб ўйлар эдим.)

— Қайси мадрасада ўқир эдинг, мударрисинг ким?

Кўлга тушдим. Тошкентда нима кўп — мадраса, нима кўп — мударрис.

— Тақсир, ўша катта мадраса-да, домламиз ҳам ўша катта домла бўладилар.

Домла кулди:

— Ҳа, ҳа, муллаваччаман дегин, дарсхона эмас, хирсхонада таълим олганман, дегин. Яхши, бўлмаса, мен билан ҳовлига кетасан. Қорнинг қалай?

Уялиб жойнамозга қарадим.

— Қани, юр бўлмаса. Бизга ҳам жиндак хизмат қилиб кўй, овқатинг ҳам ўтиб қолар.

— Домлага эргашиб, ҳовлисига бордим. Домла иккита кўрга кўмилган жўхори билан битта сопол товоқда мошхурда чиқариб берди. Бу лаззатли таомни ҳузур қилиб ичиб олдим. Домла ичкарига кириб кетди-да, бир оздан кейин қўлида битта катта пичноқ, бир болта ва бир оз чийратма арқон билан тўппа-тўғри менинг олдимга келди. Мен бўлсам, домланинг нима ниятда эканлигини тушунмасдан, ҳуркович кийиклек оёғимни бир ерга фуж қилиб, қочишга ҳозирланган, оғзимни бўлса, додлашга жуфтлаган эдим.

Домла менинг ҳаракатимдан бир нарса сездими, ҳайтовор кулимсираб, мени юпатиб, деди:

— Кўрқма, сени сўймайман, мен ём-ём эмас. Сенга бир хизмат бор, ўғлим, бир пой ҳўқизим бир неча кундан буён бўкиб, новқасланиб ётибди. Мана шу асбобларни бошинингта қўйиб ҳушерроқ ётасан. Мабодо, ҳўқиз ёмонлаб қолгундай бўлса, бориб, дарров бўғзига пичноқ тортиб юборасан-да, мени чақирасан. Эҳтиёт бўл, лекин тагин ухлаб қолиб, ҳаром ўлдириб қўйма.

— Хўп, тақсир, — дедим. — Чой-пой йўқми?

— Нима-нима, нимчорак чой бир мири-ку, сен чой ичсанми, сув ариқда оқиб ётибди, эринсанг, ана, обласгада ҳам бор, ичавер...

Домла буюрган ишнинг осон кўчганлигини билиб севиндим, домла ичкарига кириб кетди. Домла чиқариб берган кўрпачага чўзилдим. Аллавақтларгача кўкка қараб, термилиб ётдим. Кўргончанинг атрофида ҳар бир қорайган кўланка ҳовузда боши қолган ўликдай ваҳималаниб, олдимга келгандай бўлар эди. Ухлай олмадим. Ярим кечадан оғиб, тонг яқинлашиб қолганда кўзимни гира-шира уйку босган бўлса ҳам ҳаёлим уйгоқ эди. Оғилхона тарафда бир ниманинг “гурс” этиб ерга йиқилиб, хирилай бошлагани эшитилди.

“Оббо, ҳаром ўлгур ҳўқиз ёмонлаб қолди-ёв”, деб ўйладимда, арқон билан пичоқ-болтани кўтариб, оғилхонага қараб югордим. Қоронгида қандайдир бир ҳайвон ерда ётиб, типирчила-моқда эди. Тикка олдига бориб, девкор саллоҳлардай “шоҳидан” ушлаб, “бисмиллоҳу олоҳу ақбар”, деб бўғзига пичоқ тортиб юбордим. Қон деганингиз тизиллаб отилиб кетди. Оёгимдан тортиб башарамгача қонга бўялдим. Жон бермоқчи бўлған ҳайвон энг сўнгти нафасида маъраб қолмоқчи бўлдими, ичидан бутун ўпканинг сиқилиб ёйилишидан пайдо бўлған ҳансираш билан катта ҳаммомнинг дудбуронидай пишқириб юборди.

Ҳайвон жон бериб бўлди. Гарчанд домла: “Мени чақир ёки ҳафсаланг келса терисини шилиб, нимта қилиб қўйгин”, деган бўлса ҳам, қоронги бўлгани, ҳам бир чеккаси — ўзим чарчаганим учун ҳамда гўшт қон-қушга тегиб ҳаром бўлмасин, деб бу ишларни эрта тонгга қолдирдим. Катта бир ташвишдан қутулган кишилардай осойишталик билан тинчланиб, яна кўрпачага чўзилиб, уйқуга кетдим.

АЗонга яқин ширин уйқуда эканман, оч биқинимга тумшуғи қайрилиб кетган баланд пошнали сагри кавушнинг берган аччиқ тепкисидан чўчиб уйгондим. Тепамда халта кўйлакли, бир кўли билан истибро кесагини ушлаган, ҳар бир кўзи ғайин олхўридек қинидан чиқиб кетган домлапоччам туради. Аланглаб ўрнимдан туришим билан домланинг қўлидаги тескари ушланган болтанинг муҳраси елкамга келиб тушди. Аламланиб кетдим.

— Ҳа, тақсир, бир етимни ҳадеб ура беришми, хизматга туҳматми, тақсир? — деб йиглаб юбордим.

— Ҳа, хизматинг бошингни есин! — деди домла. — Эшакни сўйиб қўйибсан-ку, падарлаънат! Мен бу эшакни Бухорий шарифдан уч тиллога олган эдим. Ўзи ҳам қандай эшак эди-я, бай-бай... эшагим...

Эшакка мотамзада бўлган домла мени ҳеч имкон бермай савар эди.

Матлум бўлишига қараганда, мен кечаси қоронгида янглишиб, кулга ағанаб ётган эшакни — новқас ҳўқиз гумон қилиб, бўғзига пичоқ тортиб юборган эканман. Ҳўқиз бўлса, аллақачон ёмонлаб ҳаром қотган экан. Сирланган хумчага тушган сичқондай тўрт томонга аланглаб, ўзимга бир најот йўли қидирапар эдим. Кўзим оғилхонанинг томига қўйилган нарвонга тушиб қолди. Томнинг лабида бўлса, марҳум эшакнинг қуюшқонлик палангини қуритиш учун офтобга тўнкариб қўйилган экан. Зинадан чиққан итдек тўрт оёқлаб нарвонга тирмашиб томга чиқдим. Энг сўнгги дамда домладан бир марта бўлса ҳам ўч олиб қолмоқчи эдим. Палангни азот қўтариб, домлани мўлжаллаб отдим. Лекин кўп афсуслар бўлсинки, эгасини сўйиб қўйганим учун мендан ўч олишни кутиб ётган салмоқли паланг қуюшқони бўйнимга илиниб, ўзи билан бирлаштириб, икки қўллаб домлапоччамнинг олдига мени судраб тушган эди. Бир чеккаси — палангнинг устига тушганим, иккинчидан, баданим калтакнинг зарбидан шишиб кетгани учун томдан йиқилишишмнинг илмини сарҳисоб қилишга ҳам улгурга олмаган эдим.

Менинг шаккоклигимдан яна ғазаби алангланиб кетган домла беҳол ҳўқизнинг оёгини боғлаш учун кечаси етиб келган ва бир неча марта уришга ҳам ултурган эди. Мен яна туриб қочдим. Яна ўша нарвонга тирмашиб томга аранг чиқиб олдим. Томга чиқиш билан орқамга қарай-қарай томматом қочиб кетмоқда эдим.

Бахтимга, анчагина томлар бир-бирига туташ эди. Орачорада тор кўчалар йўлимни тўсиб қолса ҳам, тулки қувлаган товуқдай сакраб ўтиб кетар эдим. Каллайи саҳарлаб бошдан-оёқ қонга беланиб, томма-том қочиб келаётганимни баъзи уйкуси зийрак, сўфитабиат қари-қартанглар ҳам кўриб қолган эдилар. Домла эса бир неча том нарида ҳарсиллаб-турсиллаб, қутурган нортуюдай қўпириб, қувлаб келар эди. Ҳайтовор домла иштонбогини маҳкам боғламагани учун чопиш вақтида оёғига тушиб, кишан бўлиб пайпокдор товуқдай қалавлаб қолди-да, мен қочиб қутулдим.

Бироқ бизнинг бу ваҳимамиздан кўп хонадонлар томга чиққан эди. Мен ҳали ҳам қочмоқда давом этар эдим. Бир орқамга айланиб қаратанимни биламан, бехосдан “шўп” этиб қамиш-

тупроқ аралаш пастта йиқилиб тушдим. Мен йиқилиб тушган ер ошхонанинг мўриси эди. Мўри ерга қўнцирилган тандирнинг рўпарасида бўлганлиги учун мен томдан тикка тандирнинг ичига тушган эдим. Оёғим кўксимда бўлиб, гужанак ҳолимда тандирнинг ичига тиқилиб қолган эдим. Чап қўлим ҳам ёнимга жипслалиб тушган, бироқ ўнг қўлимгина эркин ҳаракат қила олар эди. Анча уриниб кўрдим, тоза ҳам типирчиладим. Орқамдан қувлаб келганлар менинг бирданига фойиб бўлганлигимни куриб, қурқиб кетган, инсми-жинсми деб ўйлаб, кўплари “астағифурӯлло” айтиб, ноумил орқаларига қайтиб кетган эдилар. Бечоралар нима деб ўйладилар экан. Ҳазрат Исо деб ўйладиларми ёки Кўҳиқофдан келган Абдураҳмон парининг лашкарларидан биттаси деб ўйладиларми, ишқилиб, мен йўқ эдим. Кечгача туз тотмай, ўтирган жойимдан қимиrolломай, тандир ўчоқнинг ичиде ётдим. Қош қорайгач, ошхонанинг эшиги очилиб, бир хотин келиб кирди. Менинг ёнимдаги кичкина ўчоққа ўт қалай бошлади. Хотиннинг шарпаси келган замоно мен эркин қолган ўнг қўлим билан тандирнинг лабида турган лойтувоқни олиб, устимга ёпган эдим.

Хотин мошкичири қилмоқда эди. Пиёздорининг ҳидлари димогимга кириб, иштача ҳам намозшомгулнинг карнайидай очилиб кеттан. Қозонда бўлган масаллигарнинг ёф билан аралашиб чиқазган “жаз-буз” овози юрагимнинг энг нозик жойларига бориб қадаларди. Бу мамлакат – дала шаҳри бўлгани учун ўтин сероб экан. Бундан ташқари, меш қурғур, билмадим, қайси тошлоқда битган эканки, ҳадеганда очила бермади. Хотин ҳам аямасдан ўтинни қалаштиromoқда эди. Борабора қўшни ўчоққа ёқилган ўтнинг тапти секин-секин мен ётган тандирнинг деворига ўта бошлади. Ёнбошим секин-секин қизиб бормоқда эди. Агар у бадбаҳт имилдоқ хотин ўт ёқицда яна давом этаверса, тандирда кабобдай жизғанак бўлар эдим. Қозонда ҳар бир мошнинг кўз очиши менинг кўз очишим билан баравар эди. Энг охири узоқ мунтазирлик ва азоблардан кейин хурматли мошкичири тайёр бўлди. Ошпаз хотин ўчоқнинг оловини тортди, бироқ қозондагини икки лаганга сузиб, бир лагандагисини қайтариб қозонга қўйди-да, иккинчи лаганни кўтариб чиқиб кетди. Ўчоқда ўт ҳам ўчди. Лекин менинг оч юрагимга ўт ёқиб кетди. Мен бечора мошкичирининг азобини бекаму кўст тортганим ҳолда хўрсинардим. Хотин чиқиб кетгандан кейин тандирнинг сарпўшини

олиб, бир оз эркинроқ нафас олдим. Гүё бу “хитой беклари”-нинг қийноғидан қутулиш учун турлича режалар тузар эдим. Намозшом бўлди. Намозшомдан кейин қонуний равишда, албатта, хуфтон ҳам бўлди. Мен бечора қинга солинган паккидай, зинданда ётар эдим. Хуфтондан анча ўтиб қолганда, менга бирдан-биргина кенг оламнинг даричаси бўлган мўридан осмонга қараб ётиш мұяссар бўлди.

Ана у – Мезон юлдузининг думи, мана бу юлдуз – Етти қароқчининг бошлиги, мана бу – Ҳулкар, кеча шу тикка келганда эшак сўйилган эди. Мана бу – Сомончининг йўли, кеча шу кунботарга яқинлашиб қолганда домла биқинимга тепган эди.

Мен шу хаёлларда эканман, “фийқ” этиб эшик очилдида, бир киши оёқ учи билан юриб келди. Мен секин-секин гўё дарчанинг пардасини тортгандай, лойтувоқни устимга ёпдим. Келувчи киши мен ётган тандирнинг устига ўтирида, ҳуштак билан музика чала бошлади.

Тўғри, музика яхши нарса, мен қарши эмасман. Тинчлик вақтда ҳар қаерда эшитишим мумкин. Лекин ўзингиз ўйланг, бирорни тандирга қамаб, устига ўтириб музика чалсин, деб қайси қонунда ёзилган экан? Мумкинми шу?

Орадан яна бир оз ўтиб, эшикдан мошкичирипаз хотин кириб келди. У ҳам секингина келиб, бояги ҳуштакчи йигитга яқинлашди. Менинг бошимдан бир газча баланд жойда “чўлп” этган овоз эшитилди. Балки ўпишгандирлар, қулагимга хумга тушган арининг овозидай гўнғир-гўнғир гапиришганлари эшитилар эди.

– Кутиб қолмадингизми? – деди хотин. – Эрим ўлгур бошқа вақт қуриб қолгандай, шу бугун насия дафтарларини очиб, олдига чўтни қўйиб, ҳисобга тушиб кетди, эндигина ухлатдим-да...

– Ҳа, майли, жоним, – деди йигит. – Нима бало бўлди, эринг икковимизнинг ишимизни сезиб қолганми, дейманов ёки пук бериб қўйдингми? Бугун дўконидан тўққиз пулга нос олгани борсам, жуда ит хўмрайиши билан қараб, берган носига носқовоғим ярим ҳам бўлмади. Ҳар қаерда тўққиз пулга носқовоғимни тўлдириб нос оламан.

– Ўзлариям ўлгунча кўзи тор, зиқна, мурдор одам, пул бўлса бўлгани, – деди хотан. – Менга қайрилиб қарамайдилар ҳам, хотиним борми, йўқми демайдилар ҳам...

– Кел, гапингни қўй-чи, овқат-повқатинг борми?

“Ха, бу киройи иш бўлти”, деб ўйладим. Йигит тушмагур, нима қылса-да, далатоб, азamat йигит-да. Иштаҳаси ҳам карнайдаккина экан. Хотин қозоннинг қопқогини очди – балиқдай бўлиб, опток лаганда мошкичири чиқди, ўртага қўйдилар. Йигит қуллуқ қилди-да, менга озор беришдан чекиниб, тандирнинг устидан турди. Ўчоқнинг олдига тиз чўкиб ўтириб, мошкичирини иштаҳа билан ея бошлади. Азamat олиб турибди, хотин бўлса аҳён-аҳёнда ошдан чўқиган бўлиб, ўзининг олдиндан чиққан гўшtlарни ҳам унга териб бермоқда эди.

Мошкичирининг тамом жабр-жафосини торптган биздай ёнボши қуйган бечоралар тандирнинг ичидаги азоб-уқубатда. Мен тоқат қилиб туролмадим. Тувоқни секин қия қилдим-да, эркинликда бўлган ўнг қўл билан мен ҳам лаганга чўзилиб қолдим. Икки-уч олишдаёқ лаган бўшай деб қолди. Қоронгилик. Ошикмашшуқ сұхбатга машғул. Йигит кургур сезиб қолди, пойлаб туриб шартта билагимдан ушлади-да, машшуқасига қаради.

– Ҳой, тўхта! Бу кимнинг қўли, мана шу менинг қўлим, мана бу сеники, энди мана бу қўл кимники?

Хотин “ҳа-ҳа”, деб қўрқиб кетди. Агар ўзларининг хавотир ишлари бўлмаса эди, бугун менинг умримга фотиҳа ўқилса ҳам бўлаверар эди. Йигит лойтувоқни олди-да, билагимдан азот кўтариб, тандирдан суғуриб чиқарди. Белларим қисирлаб, уюшган жойларим роҳатланиб кетди. Қани ўша йигит бир уқалаб қўйса, деб ўйладим.

– Говуртинг борми?

Хотин енгиз нимчасини пайпаслаб, гугуртни олиб чақди, бир чеккаси қўйлак-иштоним эшакнинг қони, иккичидан, мўрининг қоракуяси баشاрага урган. Сурра тўн кийган эшондай бўлиб кетган эдим. Хотин дағ-дағ қалтирас эди. Йигит ҳайтовур довюрак экан.

– Хўш, сен кимсан?

Мен ҳам худди шу гапни такрор қилдим.

– Сен ўзинг кимсан?

– Сендан сўрайпман!

– Ўзингдан сўрайпман!

– Жонингдан умидинг борми, ҳой йигит?

– Ўзингни жонингдан умидинг борми?

– Тавба!

– Астағифурулло!

Орага хотин қўшилди.

— Ҳой, айланай, ука, — деди, — менга қарагин, кимсан ўзинг, ўчоқнинг ичиди нима қилиб куйманиб юрибсан? Жинмисан, шайтонмисан ёки жиннимисан? Қоронги кечада нега бирорнинг ўчогига беижозат кирасан?!

— Бу нима қилиб бирорнинг ўчогига суқилиб юрибди?
Йигитни кўрсатиб тўнгилладим.

— Бунинг нима ҳаққи бор?

Қарасам, йигит саллоҳларча ҳаракатланмоқчи, янгишлик қурбони бўлган эшакнинг қасосини оладиган кўринади.

Мен ҳам эски ҳунарни ишга солмоқчи бўла бошладим.

— До...д!!!

Хотин шапла оғзимни ушлади.

— Ҳой, сен нима қилмоқчисан?

— Нима қиласар эдим, додлайман.

Икковлари уриниб, мени енга олмагач, сулҳ-салоҳга келишиди.

— Қани, тур бўлмаса, чиқиб кет! Яхшиликча жойингни топ!

— Қорин оч.

— Тирик товонга қолдим-ов, — деди хотин.

Уй томонга оёқ учи билан бориб, супрадай иккита жиззали нон келтириб берди. Қўлтиққа қисиб олдим. Лекин ҳали ҳам қўзғалишга раъйим йўқ эди.

Йигит:

— Қани, энди бир жўнаб қол-чи, — деди.

— Жиндай пулдан чўз!

Йигит бўғилди, тишларини фижирлатди. Яхшилаб, қуртдаккина сўкишни ҳам эшитдим. Ноилож, чақа-танга аралаш икки танга пул берди.

Шунинг билан “ёпиқлик қозон – ёпиқлик”, мени чиқариб, чиқишимда “түя кўрдингми – йўқ” қилиб менга қасам ҳам ичирдилар.

Қоронги кечада қўлтиқда нон, белда пул, яна сафарга чиқиб кетдим. Вақт жуда ҳам кеч, бора-бора катта бир бозор майдонидан чиқдим. Бу ер тагин ўша, наҳс босган Калас бозорининг ўрни эди. Борарга жойим, қўнарга маконим бўлмагани учун бир бурчакка бориб, иккита фиштни бошга қўйиб уйкуга кетдим...

Бу гал олаговур уйготиб юборди. Кўзимни очиб қараганимда, атрофим оқ қалтак, қора қалтак оломон билан давра қилиб ўраб олинган эди.

— Худди шунинг ўзи, — деяр эди биттаси.

— Нима, ким? — Мен ҳайрон эдим.

Мени турғизиб құлимни орқага боғладилар. Бозорма-бозор айлантириб, бошимга қамчи билан уриб, “сазойи киши одам ўлдирисин”, деган сүзни баланд овоз билан тақрор қилишга мажбур қиласа эдилар.

Воқса бундай экан: Мен келиб күчада ётиб қолғанда, кечаси самоварга тушган аллақайси чорвачи бойни ўғрилар тунаб, ўзини ўлдириб кетибдилар. Менинг кийимларымдаги қон-құшни күриб ўша ўғриларнинг биттаси бўлса керак, деб ушлаган эканлар.

Мени сазойи қилиб бўлғанларидан кейин оломон тошбўрон қилиб ўлдирмоқчи бўлди.

Оломон яна кўпроқ йигилсин учун иккита ўғил бола иргай новдаси билан кепчик қоқар эди. Ўша ерда мен жуда ҳам беҳуд бўлиб, “фийқ” ётиб ўзимдан кетдим.

Бир неча фурсатдан кейин дилим уйғонди. Қулогимга ҳали ҳам ўша кепчикнинг овози келиб турибди, кўрқа-писа кўзимнинг бир тоқасини очдим. Ҳеч ким йўқ, икки кўзимни рўйирост очдим, ҳеч ким йўқ...

Бундай бўлибди. Йигилганлардан бири:

— Биродар, — дебди, — аввало шуки, одам ўлдириб босқинчилик қилишга бу бола ҳали ёш, иккинчидан, мабодо, бу ўша ўғри босмачиларга шерик бўлғанда эди, буни шу аҳволда ташлаб кетишган бўлишмас эди, учинчидан, бу бола соғ эмас, тутқаноги бор кўринади. Ўғри деган баччагар ўзига эсипаст — тентакни шерик қилиб олмайди, ахир, ўғрининг ҳам сири бор, ўзидан кўрқади, биродарлар, — дебди.

— Бўлмаса нега уст-боши қон? — деб, шубҳа билдирибди биттаси.

— Ия, ия, мен болани танийман, бу бола юқори қорасувлик Ашур қассобнинг ўғли-ку, кеча бозор куни Ашур қассоб ўғлим уйдан қочди, қидириб юрибман, жарчи ҳам солдирдим, деган эди. Бу ўша бола... — дебди.

— Ҳа, ҳа, тўғри, бозорда жарчи, ўн беш ёшли увил бола жўғолди, топганга бир тўқли... деб юрганини эшитган эдим, — дебди яна бир “гувоҳ”. Шу билан мендан қўлларини тортиб, ҳамма ўз йўлига тарқабди. Мен ёлғиз қолибман.

III БЎЛИМ

Ўзим соғ-саломатман. Қўлим ихтиёrimda. Оёғим раъийм билан юради. Қўзим ихтиёrimda. Хунук нарсаларга истамасам қарамайман. Оғзим, жағим, тишим жодидек, истаган ха-

шакни қирқиб чиқаришга ярайди. Аммо баданда бир саркаш аъзо бор, у менинг ихтиёrimдан ташқари, ўзбошимчароқ. Унга менинг ҳукмим ўтмайди. Билмаганлар билсин ва огоҳ бўлсинки, у аъзо камдан-кам кишиларга вафо қилган – қорин. У бадан мулкининг ҳокимлигини баъзан қўлимдан олиб қуяди. Бошқа аъзолар ҳам унинг исёнчи талабларига қўшила бошлайди. Кўзим ношаръий, ҳаром луқмаларга туша бошлайди. Қўл қорин ҳукми билан баъзида энг паст кишиларга тاما капгиридай чўзилади. Оёқ қутмаган жойларга олиб боради.

Шунда зор-зор, чун абри навбаҳор йиғлаб, эсимда қолган ушбу ғазални айтаман, ғазал бу туур:

Бу қаро қўзлар мудом йиғлар, чотиқ қош остида,
Кўзга олам терс кўрингай, мижжалар ёш остида.

Дарбадарман, меҳрибон, иссиқ қучоққа интизор,
Тонггача ер – кўрпаю бир парча гишт бош остида.

Эй юрак, тирпинма, бахтнинг тонги балки тез отар,
ЛАълу гавҳар бир умр яшринмагай тош остида.

Чарх тегирмон тошидай айланди бошим устида,
Парчаи нондур насибам шунча бардош остида.

Навоий айтибидирки: “Бахтли ул кишидирким, у дунёни тарқ қиласди, дунё уни тарқ қилмасдан”. Ўзимни ўлдираими, йўқ қиласми? Йўқ, ҳали ёшман, менга аталганининг қаймоги бузилгани йўқ. Саъдий айтибидирки: “Бир мамлакатда гариб бўлсанг, хурматсизлансанг, сафарни ихтиёр қил”, деб. Кўктеракдай шаҳри азимда бошимга теккан тошларнинг сони кўзимдан оққан ёшлардан кўпроқ.

Ўз-ўзимга: “Бу фурбат фикрларни бир чеккага қўйиб тур, энг олдин сой бўйига бор, ўзингта жиндек оро бер”, дедим. Сой бўйига бориб, бир ҳоли жой топиб кўйлак-иштоним, белбог боғланган рўмолни ишқор ўт билан тозалаб, неча мартабадан ишқалаб ювиб, қуригани толга илдим, кейин ўзим сойга тушиб, кирим кетгунча ўз-ўзимни ишқалаб чўмилдим. Бу озодагарчилик учун кам деганда бир ош пишим вақт кетди. Кийимларимни кийиб, ўзимни силаб-сийлаб бинойидай бўлиб, бозор томон жўнадим. Ризқаст – фисқаст, деганларидаи, бир амаллаб қорнимни тўйғиздим. Ёнимда ҳов анов ошиқ йигит берган икки танга борлиги дўстларимизнинг ёдларида бўлса керак.

Жума куни, қўйлар маъраган, туялар бўкирган, отлар кишнаган, бозорчилар сўкишган, толе осмонини бозорнинг чангига қоплаган, даллолларнинг билаклари “бор барака топ!”да чарчаган. Мен ўша олағовур ичида; селда қолган чумолидай беихтиёр эдим, гангиб юрар ва ноилож бўғилардим...

Шаҳар томондан бозорга қараб еттига қаландар жўш, хуруш, соchlари патила-патила гирди камарига тушган, эгниларида жандай Муҳаммадий, бошларида кулоҳи Аҳмадий, елкаларида ридойи Мустафо, маст бўлган түядек оғизларидан кўпиклар сочиб, жазаваи том билан талқин айтиб келар эдилар:

Бугун бозорга ўхшайди,
Етимлар зор қақшайди,
Ё олло дуст, ё олло.
Ҳақ дўст, ё олло.
Етимнинг ҳолини сўрсант,
Отаси йуққа ўхшайди.
Ё олло дўст, ё олло.
Ҳақ дўст, ё олло.

Энг олдинда бир нуроний қаландар, елкасида каттакон қора қўнғизни эслатадиган качкил, белига анвои ранг-баранг латталар боғлаган, қўлида боши қайнаб битган бужғун таёқ (Назар отанинг таърифига қараганда, бу таёқ ҳазрати Мусо асосининг амакивачаси бўлар экан). Ихломанд кишилар бу таёқни кўз ёшлари билан ўпадилар, ихлос билан бир қарич латта боғлаб кетадилар. Таёқ кўтарган қаландари барҳақ нуроний, кетмон соқол кишига пул, нон (Баҳоваддинники бўлса еттига, Фавсул Аъзамники бўлса ўн битта), эчки, товук, қўй, ҳатто туягача назр-ниёз қиласидилар. Етти қаландарнинг орқасида бир неча яловкаш тушган назр-ниёзларни йиғиштириб, бит бозорнинг нариги ёғида бир четан аравага босмоқда. Кўктеракка фулгула тушиб кетган. Бугун бозорга Эт емас эшонбуванинг занжирбанд қаландарлари келибдилар. Овозаларга қараганда, жаноб эшоннинг бу етти қаландар турадиган қаландархонасига кечалари жаброил осмондан ваҳий олиб келиб турар экан, ҳазрат эшоннинг ишлари бир чеккаси худо билан шерикчиликдай экан (топган-тутган ўртада). Қаландарлардан олдинда отлиқ, мўйловлари арқон тишлиған итдай, катта қиличи отнинг белидан пастга тушиб турган бир городовой қамчи ўйнатиб, оломоннинг орасини ёриб, қаландарларга йўл бўшаттириб келар эди.

Чидаб туролмадим. Гёё юрагимга осмондан бир нур тушди, баланим эриган қўрғошиндек изтиробга келди. Беихтиёр бориб етти қаландар бошлигининг қўлини олдим, ўпиб йифлай бошладим. Қаландар менга меҳрибонлик қилиб бошимни силади, ўрнимдан турғизди ва айтдики: “Эй бўтам, нима муродинг бор, худодан сўраб берай?” Мен бечоранинг тилим гулдураб, арз-ҳол қилшимки, мени ҳам шу ҳалқаи илоҳийга бир қўзойнак занжирдай тиркаб, қаландар-баччаликка қабул қилсалар экан. Менинг бу сўзимни эшигтан, атрофни ҳалқа қилиб олган дэхқонлар, хотин-халажлар ўртасида олашовур қиёматдай нолайи фигон кўтарили. Қаландарлар бошлиги икки қўлини кўтариб, мени дуо қилди.

Демак, мен шу соатдан бошлаб ер кишиси эмас, “худо” маҳкамасининг масъул ўринларидан биттасига қоровуллик вазифасига тайинландим. Бу касб менга кўп маъқул тушди. Ёгулик-ичгулик истагандан мўл, ёмғирдек ёғилиб келиб турарди. “Ё олло дўст, ё олло”ни яхши ёдлаб олсанг бас. “Ашулага ош-нон беради”, деган мақол шу ерда тўғри келади. Қаландарлар ҳалқасига қабул қилинган соатдан бошлаб ҳушимни йўқотган эдим. Етти қаландардан ўн қадамча олдинда юриб, бош яланг, кийим-бошлар йиртиқ, оғзимдан тупук сачратиб, ғазаллар ўқиб, талқин қилмоқда эдим:

Дукур-дукур от келар,
Ё олло дўст, ё олло.
Чиқиб қаранг ким келар,
Ё олло дўст, ё олло.
Бизни ёрни сўрасанг,
Ё олло дўст, ё олло.
Хипча белли Зебихон.
Ё олло дўст, ё олло.
Ҳақ дўст, ё олло.

Бозор ҳалқи мендай таркидунё девонабаччани кўриб қаландарларга бўлган ихлослари ҳаддан зиёда ошмоқда, назрниёз ёмғирдек ёғмоқда эди.

Кеч билан бозорни олиб, сомон сотиб қайтган туючининг туясига иккита-иккита мингашиб Эшонбозорга қараб йўл солдик. Чунки Эшонбозор шаҳри жаноб эшоннинг маконлари эди. Шунинг учун ҳам бу ер Тошкент, Чимкент ва Сайрам музофотларининг чоракам бир каъбаси ҳисобланар

эди. Ҳамма шаҳарларга осмондан нур ёғилганда, бу ердан осмонга нур чиқар эди.

Эшонбозорга етиб бордик, түялардан юкларни туширдик. Түкашларга түя ҳақи учун қаландарбоши дуо қилиб қўйди. Маълум бўлишига қараганда, бу дуога бошқа ерларда битта от берар экан, шундай йўғон дуо экан.

Эшоннинг уйлари зикр тушадиган хонақоҳга туташган эди. Қаландархона ҳам шу ерда эди. Биз аввал хонақоҳга кириб бордик. Қаландарбоши эшикдан майдага талқин бошлаб кирди. Тоинки жаноб эшонга бизнинг келганилигимиз маълум бўлсин. Қаландарлар айвонда давра олиб ўтирилар. Камина қаландарвачча кавшандозда қўл қовушгириб, тавозе билан хизматларига интизор бўлиб турдим. Талқин давом қиласа эди. Хонақоҳ яловкашлари – сўфилар бизнинг назр-ниёз ва ноз-неъматларни ҳужрага жойлаштирилар. Ҳужранинг икки тарафидан эшиги бор эди. Бир томони хонақоҳ тарафдан, иккинчи томони эшоннинг ҳовлиси – ҳарами хослари томонидан.

Орадан бир муддат ўтгандан кейин талқин тўхтади. Ичкари томондан узун малла тўн, оқ салла, сағри кавуш кийган, қўлларидаги минг доналик тасбеҳ, кўзларига сурма тортган, узун мош-гуруч соқолли, хушмўйлов, мош еган хўроздай қизил юзларидан “нур ёғилиб” турган, Муҳаммад алайҳиссаломнинг тўққизинчи хотинлари Биби Ойишиай Кубронинг томдан итапар набиралари (уз даъволарича) хаст эшон таманнолик билан ерни “миннатдор бўлсанг босаман”, деб чиқиб келдилар.

Ана шунда, билмадим, бошқа ғофил бандалар қўрдими, йўқми, ёнбошларида бир ярим мингта малойика эргашиб келаётганлигини ўз кўзим билан кўргандай бўлдим. Ҳаммамиз ўрнимиздан турдик, таъзим-тавозе билан салом бердик. Хаст эшон қаландарбошидан бугунги амри маъруф: нахий мункарнинг даромадини сўраган бўлсалар керак, қаландарбоши качкил ичидан танга-чақа, қофоз аралаш бир талай пулни жаноб кибриёнинг этакларига тўкли. Жаноб эшон пулнинг қофозини, сўлкавойларини малла тўннинг енгидан ичкари қилиб, қолган майдага танга-чақаларни:

– Ҳай, ҳай, ҳай, мен пул ушламагайман, дунё ҳаром, “ад-дунё жийфатун ва толибуҳо килоб” (дунё ахлат, уни қидиувчиликлар итлардир). – деб қаландарнинг олдига итариб қўйдилар.

Ана шу пайтда у жанобнинг назарлари камина қулбаччалирига тушиб, жуда ҳам меҳрибонлик билан:

— Бу бачча ким? — деб илтифот қилдилар.

Қаландарбоши мени таъриф-тавсифлаб кетди. Жазавала-римнинг зўрлигидан гапирди. Бир чойнак чой ичгунча олами фанодан олами бақога ўтиб кетган, беҳуд Машраби девона, дили жазавам илоҳи билан тўла қаландарбачча, ўрга қўллек эканимни тушунтириди. Ана шунда хаст эшон менга шафқат кўрсатиб, шаҳодат бармоқлари билан ўз олдиларига имладилар. Тавозе билан олдиларига бордим. “Муборак” қўллари билан пешонамни силаб:

— Бай, бай, бай, бўтам, жуда “худо” назар қилган бачча экансан, осмонга қара, ўғлим! — дедилар.

Шунда беш панжаларининг орасидан етмиш битта жантат кўрибман.

Маросим тугади. Увингўдаларнинг орасида хонақоҳнинг бурчагида тонг оттирдим. Қорин важи унча мақтарли эмас. Бир нав қаноатланурли. Ҳар хил жаннатий хаёлларга бориб келмоқдаман. Чунончи, назр-ниёз ҳужрасининг учинчи эшиги йўқмикан, хаст эшон бугун манти еганмикинлар, палов еганмикинлар ҳам қайси хотинлари билан ётган эканлар, бошлирига қўк чойнинг яхнаси қўйицганмикин ёки чанқаб қолганикинлар ва ҳоказо...

Кечаси ўзимни на жаннатда, на дўзахда кўрдим. Хонақоҳ муздек, жимжит эди. Мен жунжимоқда эдим. Чала туш кўрдим, рўпарамдан бир ит чиқиб, совуқда қалтираб ғингшир эмиш. Бир ривоятда шу ғингшиётган каминанинг ўзлари эмишман.

Эрта билан мени сўфи уйғотди. Хонақоҳда аврод бўлар экан. Аста-секин одамлар йигила бошлади. Мен ҳам чала-чулпа таҳорат олган бўлдим. Каттакон давра қурилди. Одамлар даврага йиғилишиб тасбех ўгира бошладилар. Хотин-халаж, бола-чақа, кўр, шол, бефарзанд, қарздор, заҳм касалига учраган, иши қозига тушган одамлар келиб эшонга сифиниб, ҳожат талаб қила бошладилар. Эшон ҳалигиларнинг обдаста, чойнак, кумғон ва бошқа идишлардаги сувларига дам уриб бера бошлади.

Намоздан кейин қаландарлар билан бирга енгил-елпи нонушта қилган бўлдик. Эшон қаландарларни Назарбек бозорига жўнашга буюрди. Мен ҳам қаландарлар билан бирга жўнашга ҳозирланиб турган эдим, эшон:

— Сен қолгин, болам, оёқ-қўлинг чаққонгина кўринади, бу ерда ички-ташқининг хизматини қилиб турасан, — деди.

Эшоннинг сўзини қайтара олмасдан қаландарлардан ажраб қолишга мажбур бўлдим. Лекин жуда ўқиндим. Аттанг, бебилиска пул топадиган касб қўлдан кетадиган бўлди-да! Чиндан ҳам бўзчининг мокисидек эшоннинг ичкари-ташқариси ўртасида бепул оёқдан ҳориб, қатнаб юришдан кўра, ҳавойигина бозорда ашула айтиб, ўйнаб юриб пул топишга не етсин!

Қаландарлар кетгач, хаст эшон меҳрибонлик билан лутф қилиб, мени ҳужраи хосларига чақирдилар. “Лаббай, пири комил”, деб югуриб бориб хизматларига ҳозир бўлиб турдим. Қўлимдан тутиб ҳужрага олиб кирдилар. Оқ бўйрага чўкка тушиб ўтиредим. Лекин ҳайрон эдим. Токчадан қалин муқовали Куръонни олиб қўлимга тутқаздилар. Уч марта ўпиб, бошимга текказиб Куръонни олдим. Эшон кўз юмиб пи chir lab bir narсаларни ўқигандан кейин менга қараб қуйидаги сўзларни айтишга буюрди: “Мен фалончи-фалончи ўғли хаст эшоннинг ихлосманд муриллари дурман, пиrimning буюрган хизматларини ҳеч сўз қайтармасдан баҳараман. Бошимга қилич келганда ҳам эшоннинг буйруқларидан ташқарига чиқмайман. Ҳеч бир хиёнат қилмайман. Айниқса, пиrimning ҳар тўртала хотинларини онамдан ҳам зиёда кўраман, кўз олайтиrmайман. Шу даргоҳда кўрган “сир”ларнинг ҳеч бирини кишига изҳор қилмайман. Агар ошкор қилиб қўйсан, кўр бўлай, шол бўлай, тил тортмай ўрай. Омин оллоҳу акбар”.

Шу сўзларни айтиб бўлгандан кейин, ўйлаб қарасам, оқ бўйрада ўтириб қип-қизил қасам ичиб қўйиман. Хайр, бўлар иш бўлди. Шу кундан бошлаб ичкари-ташқарига мокидай қатнай бошладим.

Хаст эшоннинг кичик хотинлари ўн еттига етар-етмас, жуда ҳам қулинг ўргилсин. Ҳудди “нўғой қошиқ”дай. Баъзида кўнглим аллақандай бадхәлларга бориб қўяди-ю, қандай қилайки, оқ бўйрада чўкка тушиб Куръон ўпгандарим эсимга тушиб кетиб, шайтонга “ҳай” бериб, зўрга ўзимни тұхтатиб қоламан. Ичкари-ташқарига қатнаб юрганда, оғзимдан талқин тушмайди:

Хипча белли Зебихон,
Ё олло дўст, ё олло.

Бир кун эшон мени яна ҳужраи хосларига чақириб:

— Ўғлим, — дедилар, — мана энди бизга анча хизматинг сингди. Ички-ташқининг рафт-омадини олдинг. Ўзинг кўриб

турибсанки, хотин-халаж, бола-чақа, күшчи-кулончи, сүфи фаррош дегандай, бизнинг қўлимиизга қараб қолганлар кўп. Уларни боқиши керак, кийдириш керак. Фақатгина қаландарларга ва бевосита ўзимизга келадиган назр ва ниёзларга тикилиб ўтираверсак, ҳаммаси очдан ўлади. Мана, мен сени синадим. Сен ҳам сирлардан боҳабар бўлдинг. Оёқ-кўлинг чаққонгина, эпчил йигитсан. Сен ҳам ахир қараб турмасдан, бошқачароқ йўл билан бўлса ҳам тирикчиликнинг пайдан бўлсанг эди, ўғлим... — Мен аввал турли хаёлларга бордим: Яъни “бошқачароқ йўл” нима бўлди экан?! Эшон у ёқдан-бу ёқдан айлантириб, шама қилиб тушунтириди. Шундан кейингина мен бу “бошқача йўл”нинг фаҳмига етдим.

— Хўп, тақсир! Битта жонимиз пири комилга қурбон бўлсин, — дедим. Эшон менинг елкамга қоқиб, дуо қилди ва муғамбир кўзларини қисиб, илжайди. Мен жуда ботирланиб, илҳомланиб кетдим.

Шу топда эшон “дик” этиб ўрнидан турди. “Бир оз мени кут!” — деб ичкарига кириб кетди. Бир оздан сўнг бир рўмолча тугуғлик сарпо кўтариб чиқди. Бунда эшоннинг бултур тутқаноқда ҳовузга чўкиб ўлган ўғлининг эски кўйлак-иштони, дўппи, босма читдан қийифи бор эди.

— Мана, бўтам, мана буларни кийиб ол. Худо раҳмати ўғлим Миёнқудратнинг арвоҳига дуо қил, омин.

— Омин, жойлари жаннатда бўлсин...

— Иншоолло...

Бу гапдан уч кун ўтганда кеч пайти бир ердан қайтиб келар эдим. Бизнинг даргоҳга яқин жойда икки яшар чамали бир ола танача бебошбоқ ўтлаб юрар эди. Подадан адашиб қолганми, уйини тополмаганми — ишқилиб, теваракатроф кузатувчисиз эди. Секин белбогимни счиб, шохига боғладим, даргоҳга етаклаб келдим.

Эшон бу ишдан чандон-чандон хурсанд бўлдилар. “Бўладиган бола экансан. Худо назар қилган экан. Ишқилиб, ҳеч ким кўрмадими, балли, ўғлим, балли, бўтам! Бир гапни ана шундай зийраклик билан англаб олсанг, хор бўлмайсан, ҳар икки дунёйнинг обод бўлади...”, деб кўп мақтади. Кеч билан ўзим бош бўлиб таначани сўйиб, ёғ-тўштини хумга урдик. Терисини эшон, вақти келганда маҳси қиларман, деб ошлашга буюрди.

Танача эгаси шу қишлоқлик чорбозорчи аттор экан. У из қидириб, эшон дарвозасигача келса ҳам, эшондан шубҳа қилиш гуноҳ бўлганидан истигфор айтиб, қайтиб кетган.

Шундан кейин эшоннинг ихлоси менга жуда баланд бўлиб кетди. У жаноб ҳоли ерда мени учратгудай бўлса:

— Ўғлим, энди бозор-ўчарнинг ҳам пайдан бўлинг. Ахир, кисса-кармон деган гаплар ҳам бўлади. Нақдина пул — ҳам енгил, ҳам қиммат, ҳам яширишга осон булади. Нақдина бўлсин, болам, нақдина бўлсин, — деяр эди.

Агар бир воқеа билан мени эшон оқ қилмаганида эди, келаси ҳафтадан бошлаб чорбозорларга қатнаб, “нақдина”нинг — киссанинг пайдан бўлмоқчи эдим. Бу воқеа шундай юз берди:

Хизматни қойил қилиб юборганман, эшон жуда хурсанд. Кунлардан бир кун хаст эшон мени чақириб:

— Ўғлим, қаердан бўлса ҳам бир эшак топиб кел, — деб буюриб қолди. Ҳайрон бўлиб кўзларига тикилдим. Эшон дарғазаб бўлиб:

— Нимага бақраясан, эшак топиб келиб, қўргончадаги тутга бойлаб қўй! — деди.

Эшак нимага керак бўлди экан, эшонойиларимнинг биттагиримтасига “эшак еми” тошдимикан, деган хаёллар билан бориб, қишлоқнинг чорбозорчи аттори “ўсма кет, сурма кет, иштонбоғ кет”, деб қишлоқма-қишлоқ дайдиб юрадиган бир кишининг эшагини бир соатга иккита ойимқовоққа ижара-га олиб келтирдим. Олиб кириб ҳовлининг ўртасидаги тутга боғладим. Ўртанча эшонойим эшакни кўриб жуда ҳам севи-ниб кетдилар ва менга жуда очиқ юз билан эшак боғланган тутнинг салқин ерига сув сепиб, супуриб, палос солишга буюрдилар. Мен бўлсанм, жой солишнинг ҳаракатида юриб одми хотинлар орасида Биби Фотима Захронинг набирала-ри деб таърифланадиган эшонойим томонидан эшакка қўлин-ган бу даражадаги ҳурматдан чандон-чандон ҳайрон эдим. Жой солиб бўлгандан кейин мени ташқарига чиқариб юбо-риб, дарвозани ичкарисидан занжирлаб олдилар.

Эшак тўғрисидаги хаёлот бошимдан ҳеч чиқмаганлик ва-жидан мен ҳам секингина хонақоҳга кириб эшикни юзига ёпдим. Мачитнинг ҳовли тарафидаги девордан бир гул қозиқни суғуриб олиб, қозиқ ўрнидаги тешикдан ичкарига қараб эшак билан бўлаётган самимий муомалани томоша қила бошладим.

Эшонойим қайчи билан эшакнинг ҳар иккала қулоги-нинг учидан қирқиб қон чиқардилар. Ўзлари мен ёзиб бер-ган палосга шойи кўрпаchalарни, ёстиқларни солиб, ёнбош-лаб эшакка тикила бошладилар. Бир оздан кейин эшакнинг

қон чиққан қулогига пашшалар қўниб, эшакнинг тинчлиги ни кетказа бошлади. Пашшалар жабридан аламзада бўлган эшак бечора бошини чайқатиб, ҳар иккала қулогини бир-бирига уриб, шалвиратиб хира пашшаларни кўримоққа киришди. Эшонойим эшакнинг бу ҳаракатидан жуда ҳам завқ билан лаззатланиб, худди эшакнинг бўйнидан қучоқлаб олгундай бўлиб унга хушомад қилар ва ширин сўзлар билан уни олқишилаб, ер ва кўкда йўқ севинар эди:

— Вой, опагинанг ўргулсин! Вой, қулоқларингнинг қимирлашига ўзгинам гиргиттон бўлай! Уни қаранг, ойимчаон, қулоқлари бирам чиройли қимирлайдики... Вой, эшақжонга жонгинамни қоқай!

Нима учундир, бошқа эшонойимлар эшакдан ҳеч қандай лаззат олмасдан, ўртанча ойимнинг ҳаракатига кулишар эдилар.

Мен ҳам эшонойимнинг бу қувончили ҳаракатларини кўриб, ичагим узилгудай бўлиб кулар эдим. Бир чеккаси ич-ичимдан ўқиниб ҳам кўяр эдим. Кейин билсам, тантиқ эшонойим эшакнинг қулоқ қимирлашига бошқоронги бўлган эканлар. Умрда сийрак учрайдиган бу ишни кўзимни тешикка тиқиб томоша қилар эдим.

Бирданига елкамга қаттиқ бир мушт келиб тушди. Чалканча ағдарилиб тушдим.

— Падар лаънат, нима қиляпсан!

Бир-икки тепки биқинга ҳам келиб тушди. Мени ураётган жаноб эшон эканлар. Мехробнинг деворидаги қозиқ ўрнидан менинг мўралаб турганимни кўрган эшон ҳар хил бўлмагур хаёлларга борган экан. Ҳақиқатда бўлса менинг бошқоронги хотиннинг ҳаракатини томоша қилишдан бошқа гуноҳим йўқ эди.

Менга энди бу даргоҳ ҳам ҳаром бўлди.

Эшон мени оқ қилди.

Аттанг-аттанг, кўлга кирай деб қолган нақдина жаннатдан ажралдим. Шу ондаёқ хайр-хўшни насия қилиб биёбонга йўл солдим. Осмон узоқ, ер қаттиқ эди. Қаерга кетиб бораётганимни ўзим билмас эдим. Олдинда бирор мўлжаллаган ниятим ҳам йўқ эди. Дарбадарликдан, ўзимнинг симобдай бекарор саёқлигимдан жуда ўқинар эдим. Салгина босиқ, салгина ўйинқароқ бўлмасам, ҳамманинг ҳам нонини түя қилиб бера олар эдим. Уст-бошим бут, қорним тўқ, қайгум йўқ бўлар эди. Хайр, майли, энди афсуснинг фойдаси йўқ.

Аср билан шом ўртасида рўпарамдан катта бир дарё чиқиб қолди. Мен бу ерлар билан таниш бўлмаганим учун бу дарёнинг қайси дарё эканини ва исмини ҳам билмас эдим. Дарёдан кечиб ўтиб бўлмаганидай, сузиб ўтиш ундан ҳам машаққат эди. Орқага қайтиш мумкин эмас. Дарё қирғогида бирорта уловли йўловчини кутар эдим. Олдидан катта дарё чиқиб қолган машҳур сайёҳларнинг ашулаларини сувнинг шарқироқ оқинларига куйлар эдим:

Дарё тошқин, сувлар тулқин,
Ўтолмайман-а, ёр-ёр.
Отим ориқ, манзил узок,
Етолмайман-а, ёр-ёр.
Отгинамни ориқ қилган
Шу майда тош-а, ёр-ёр.
Рангнамни сариқ қилган
У қаламқош-а, ёр-ёр.
Оппоқ уринг-а,
Ҳеч томмасин-а,
Жоним ёрим-а, ёр-ёр.
Дарёларнинг ул юзида
Үйларингиз-а, ёр-ёр.
Оқаришиб кўринади
Бўйларингиз-а, ёр-ёр.
Илданмиди, ипакмиди
Кийганингиз-а, ёр-ёр.
Бизлардан ҳам ортиқмиди
Севганингиз-а, ёр-ёр.
Оппоқ уринг-а,
Жоним кўзим-а,
Алёр бўлсин-эй, ёр-ёр.
Дарёларнинг ул юзида
Олтин кўза-я, ёр-ёр.
Олтин кўза кўтармакка
Билак керак-а, ёр-ёр.
Бу дарёдан кечиш учун
Юрак керак-а, ёр-ёр.
Оппоқ уринг-а,
Жон мусофир-а,
Чанқов кетсин-эй, ёр-ёр, —

деб бир ҳовуч сувни лаззат билан шимириб турган эдим, гард намоён бўлди. Гард орасидан ориқ байталга мингандар бир узумчи чол пайдо бўлди. Мен унинг барига ёпишиб, мени ҳам ўтказиб қўйишини иштимос қилдим. Узумчи: “Отим ориқ, янги қулунлаган, юким кўп, иккита девдай киши битта байталга мингашса уят бўлади”, деб баҳона қилса ҳам хиралик қила бердим. Ноилож қолиб ўтказиб қўйишга мажбур бўлди.

Бу дарёning исми Калас деб аталар экан. Ҳозир чиқсан ўримиз дарёга нисбатан Кури Калас қишлоғи деб номланган экан. Борарга маконим, таниш-билишим йўқ эди. Узумчи гайрибуддиёр эканимни фаҳмлаб, баъзи маслаҳатларни берди. Бу қишлоқда Сарибой бўлис деган катта ер згаси бор экан. Унинг минг таноблаб ҳисобланган олмазорига эпчил қўлли хизматкор доим зарур бўлиб турар экан. Айниқса, ҳозир олмалар пишган вақти бўлгани учун менга ўхшаш оштомогига юрадиган арzonқўл кишиларни эшигидан қувламас экан. Бу кеча унинг хизматкорлари ётадиган кўшхонада ётишга қарор бердим. Узумчи менга йўлбошловчи бўлиб кўрсатиб қўйди. Бойнинг қари-қартанг аралаш йигирма чоқ хизматкорлари кечки жувари гўжа устида эдилар.

— Ассалому алайкум, — деб кириб бордим. Жуда меҳрибонлик билан ўз ўрталарига қабул қилдилар. Арз-додимни уларга айтдим. Улардан битта кексароги:

— Асиш умринг Сарибойда бекорга ўтиб кетади, ука, ёш экансан. Биронта бошқа касбнинг пайидан бўлганингда яхши бўлар эди. Ҳа, майли, сал ўзингни тутиб олгунингча ўн-ўн беш кун ишлаб тур. Кейин йўлингни топиб оларсан... — деган дудмал маслаҳат берди. Битта бўш сопол товоқقا бир чўмич гўжа қуйиб бердилар. Икки бурда жайдари нон билан шу ошни маза қилиб ичиб олдим.

Ётишда ҳам шулар ўртасида қолдим. Яхши олмаларни жойлаб, узоқ шаҳарларга юборадиган яшиклардан иккитасини ёнма-ён каравот қилдим. Бошимга олма ўрайдиган ёғоч қириндисидан ёстиқ қилиб роҳат-роҳат уйқуга кетдим.

Бу уйқу эшон хонақоҳига қараганда жуда шоҳона эди. Ҳеч бўлмаса, бу ерда, тонг азонда авродчи сўфиларнинг қиҷириб фўлдирайдиган ҳар хил дуолари кишини уйқудан безовта қилмас эди. Эрта билан бўлиснинг олдига бордим. Бир қанча силкилашишлардан кейин бой менга хизмат ҳақи учун ойига хом-пишиқ аралаш, она сутидан ҳалол икки пуд

ўн етти қадоқдан олма берадиган бўлди. Шу пайтда бойнинг авзойини кўриб, менинг ҳам ҳаромзода томирим уриб қолди. “Мендан нима кетди, бир шарт қўйиб қўяй, бир кун бошинга бирор иш тушиб қолса, шу баҳона қутулиб кетарман”, деган хаёл билан: “Бой бува, — дедим, — энди-ку, савдомиз пишди. Шариат юзасидан мол сотганда ҳамма айбини айтиб сотса ҳалол бўлар экан. Менинг ҳам бир айбим бор, шуни бошдан айтиб қўйганим яхши”.

— Хўш, нима айбинг бор? Сийроқмисан, тутқаноқмисан?

— Йўқ, айбим бу эмас, айбим шуки, ёшлигимдан одат бўлиб қолган, ҳар замон-ҳар замонда беихтиёр ёлғон гапириб қўяман, шунда койимасангиз бас. Хизмат ҳаққи майли, сиз айтганча бўлсин.

— Оббо баччагар-эй, қув кўринасан-а, ҳа, майли-майли. Лекин кўп ёлғонламагин!

Қиладиган ишларим унча ҳам қийин эмас. Олмаларга тиргович қўяман, тўқилган олмаларни териб, қоқи қиласман. Бое қўрийман. Баъзида хўжайнинг пул зарур бўлиб қолса ҳом-хатала олмаларни аравага ортиб, Дарвоза, Сариоғоч атрофлардаги буғдойкор қишлоқларга олиб бориб сотиб келаман. Молга тўғраб берса мол емайдиган олмаларни чўлда, буғдой ўриб турган деҳқонларга бир қадогини икки қадоқдан буғдойга алишаман.

Сарибой бўлис ҳалигача хўжайниларимнинг ичидаги энг худо урган бадбахти, зиқнаси эди.

Унинг олдига бир иш билан борсангиз, бўлар-бўлмас ерда “иннайкейин” деб сўрайдиган одати бор эди. Ана шу “иннайкейин”га жавоб топиб бера олмасангиз, онангизни Учқўронда курасиз. Қамчи билан елкага тушириб қолгувчи эди. Чунончи, борсангиз-да, унга “қандил олма пишибди”, деб айтсангиз, у сизга “иннайкейин”, деб савол беради. Сиз албатта: “Шу пишган олмани териш керак”, дейсиз. Яна худо қаргаган “иннайкейин”, дейди. Хайр, “Сотиш керак”, дейсиз. Яна “иннайкейин”, деб сўраб қолади. Ваҳоланки, шу ерда гапнинг ўзи тамом. “Иннайкейин” деган саволга ҳеч ҳожат йўқ. Ана шунақа ўринда жавоб топиб бера олмайсиз-да, бойдан калтак ейсиз.

Сарибой Чувалачидаги Юсуф контор билан қимор ўйнаб, унинг мевазорлари, ички-ташқи қўргончаси, бутун дов-дастгоҳининг ҳаммасини ютиб олибди. Юсуф конторнинг боги, айниқса, унинг баҳаво шийпони бизнинг хўжайнинг маъкул

тушиб қолиб, дарров ўша ердан битта дўндиққина қирғиз хотинни олиб, бир борганча ўн-ўн беш кунлаб Қаласга қайтмайдиган бўлиб қолди. Олмалар пишиб, тўкилиб кетаётиби, хўжайндан рухсатсиз теришга ҳеч ким ботина олмайди. Отларга ем-хашак йўқ. Хизматкорлар оч, лекин бойнинг олдига боришга ҳеч кимнинг юраги дов бермайди. Ҳар гапдан кейин бериладиган “иннайкейин” саволидан ҳамма қўрқади.

Бир кун кечқурун хизматкорлар билан ўтириб қандай қилиб бойни ўз жойига чақириб келиш тўғрисида маслаҳатлашдик ҳам ким боришини ўлашдик, нима деб чақириб келишни фикрлашдик. Тоинки “иннайкейин” дардидан кейин бойнинг ўзини тинкаси қурийдиган бўлсин.

Чек менга чиқди.

Эрта билан бир отга миниб, бойнинг олдига қараб йўл солдим. Йўл-йўлакай минг хил хаёлларга ботиб ўлайман. Қандай қилиб “иннайкейин”ига жавоб топиш керак?

Етиб бориб отдан тушдим. Бой шийпонда калла гўшли билан нонушта қилиб ўтирган экан. Салом бериб, секингига пойгакка тушиб ўтирдим.

— Ҳўш?

— Шундай ўзим, сизни соғиниб, бир кўриб келай деб келган эдим.

— Яхши, яхши, баракалла, жуда ҳам қуруқ келмагандурсан, бирор ишинг бордур, ҳўш, нимага келдинг?

Шу пайтда бойга хизматкор юришда қўйган шартим эсимга тушиб қолди. “Шарт қилган ёлғонни энди гапирмасанг, қачон галирасан”, дедим-да, гап бошладим:

— Анави, ҳалиги, дандон сопли пичоғингиз синиб қолиб эди, шунинг хабарини бергани келдим.

Ана шу сўздан кейин менга “иннайкейин” саволи ёгила бошлади.

— Ҳўш, иннайкейин, қандай қилиб синди? Рўзгорда менинг пичоғимдан бошқа пичоқ қуриб кетган эканми?

— Този итингизнинг терисини шилаётган эдим, суюкка тегиб синиб қолди.

— Ия?! — деди бой. — Тозининг терисини менинг дандон сопли пичоғимда шиласанларми, ўзинг айт-чи, нимага шилдиларинг?

— Шошиб қолдик-да, ўлиб қолгандан кейин, бекор кетмасин, деб терисини шилиб олдик.

- Нима қилиб ўлди?
- Ҳаром ўлган отнинг гүштидан кўп еб қўйган экан, бўкиб ўлди.
- Ҳаром ўлган от гўсти қаёқда экан?
- Ҳа, ўзимизнинг тўриқ қашқанинг гўштини еб ўлдида, бегона от эмас.
- Бой аланглаб қолди.
- Ҳай-ҳай, бола, оғзингга қараб гапир, тўриқ қашқа ўлди дедингми? Ҳўш, тўриқ қашқа нима қилиб ўлди?
- Ҳомлик қилиб ўлди.
- Нимага ҳомлик қиласди?
- Ҳеч аравага қўшилмаган экан, биз уни аравага қўшиб, сув ташиган эдик, зўриқиб ўлди.
- Нима деяпсан, ҳароми, бошқа шунча аравакаш отлар туриб, келиб-келиб менинг бирдан-бир боқиб қўйган улоқчи отим билан сув ташийсанларми, падарлаънатилар?
- Ҳа, ўт тушгандан кейин унинг улоқчилигига қараб ўтирадими, дуч келганини қўшиб, ишқилиб, бир чеълак бўлса ҳам сув таший беради-да!
- Бойнинг чайнаб турган яхна тилни ютишга ҳам дармони қолмади. Оғзидан олиб қўйди-да, бақрайганча менга тикилиб:
- Ўзинг жинни-пинни бўлдингми? Ўт тушди деганинг нима деганинг, қаерга ўт тушди, нимага тушади?
- Согман, хўжайин, ўт аввало оғилхонага тушди. От шўрликларнинг ҳаммаси нобуд бўлиб кетди-да, хўжайин.
- Ийя, оғилхонада ўт нима қиласди?
- Менинг ҳам фикрим шу, бошқа хизматкорларингизнинг ҳам фикри шуки, ўт омбордан ўтган бўлса керак.
- Ахир омборда ўт чиқадиган нарса йўқ-ку? Бугдой бор эди, тўғри, гуруч бор эди, тўғри, ёг бор эди, газмол бор эди, тўғри, шулардан ўт чиқадими?
- Бердисини айтгунча шошманг, хўжайин, омборга қўргондан ўтибди. Оғилхонага омбордан ўтган бўлса керак. Шунақа қилиб бир-бирига туташиб кетган-да.
- Ийя, ҳали қўргон ҳам ёнди, дегин!
- Қўргон ҳам ёнди, омбор ҳам ёнди, оғилхона ҳам ёнди, отлар ҳам ўлди, итингиз ҳам ўлди, пичоғингиз ҳам синди.
- Қўргонга қаердан ўт кетибди?
- Шамдан туташиб кетибди, шамдан.
- Ҳой, ўзинг жинни бўлиб қолибсан, ўғлим! Ахир, менинг даргоҳимда шамга кун қолдими? Қатор-қатор лампалар, ўзим

Тошкентдан атай сотиб олиб келган қирқинчи фанорлар қаёққа кетибди, керосинни бўлса бир йилга етарлигини бочка-бочка запас қилиб қўйган эдим. Нимага шам ёқасанлар!

— Хўжайин, — дейман, — ўзингиз ҳам одамни жуда хит қилиб юборар экансиз-да! Бутун бошлиқ ўликнинг арвоҳига шам ёқмай, лампа ёқиладими? Келган арвоҳ ниманинг шульласи билан ўйнашади. Ахир, косага сув қуйиб, устига олма шохи қўйилади. Келган арвоҳ аввал шохга қўниб ўтиради. Бир нафас дамини ростлагандан кейин ҳалиги шамнинг пирпираб турган шуъласи билан ўйнашади.

Менинг энтак-тентак сўзларимдан бой талмовсираб қолди. Гўё шу гапларни эшитгиси келмагандай, секин, кўрқа-писа сўради:

— Ким ўлди?

Шу ерда мен юзимга қалбаки қайгулар чиқариб, хўнграб йиғлаб юбордим.

— Кенжатой ўғлингиз Бўрибойвачча, теракка чиқиб, чумчук боласини оламан деб йиқилиб тушиб, бир марта “дада”, деди-ю, “ғийқ...” этиб жон берди.

Бой гапларимнинг кейинги жумлаларини эшитдими, эшитмадими — билмайман, чой ичиб турган пиёласини бoshига уриб, чаккасини ёрди-ю, соқолини юлиб, додлаб йиғламоққа бошлади. Мен ҳам қўшилишиб йиғлар эдим.

Бир нафас айюҳаннос солиб йиғлагандан кейин мен тўхтадим, бой ҳам тўхтади. Бойнинг жуда ҳам ўпкасини узиб юборганимдан энди уни юпатиш учун ўзимдан бир гап тўқимоқчи эдим.

— Хўжайин, — дедим, — худо берардан қисмасин, хафа бўлманг, борди-ю, ўғлингиз ўлиб, уйингизга ўт тушган бўлса, отлар ўлган бўлса, ит нобуд бўлган бўлса, пичоқ синган бўлса, ҳаммасининг ўрнини босадиган битта хушхабар ҳам топиб келганман.

Бой гиқиллаб туриб сўради:

— Хушхабаринг қурсин, падарлаънат, қанақа хушхабар?

— Ўрганча қизингиз Адол опам дунёга арзидиган битта ўғилча туғдилар.

— Ийя! — деди бой кўзларининг шох соққаси чиққудай, — Адол опанг ҳали эрга чиқмаган-ку!

— Биз ҳам шунисига ҳайронмиз-да, хўжайин. Худо бера-ман деса, эрга тегмаса ҳам берар экан. Болани айтинг-а,

болани, набирагинанғизни айтинг-а, хұжайин. Бадал арава-кашингиз бор-ку, қүйіб құйғандай ўшанинг ўзгинаси.

Бой ортиқ чидаб туролмади. Ҳушидан кетиб Йиқилди. Мен ҳам қамчи ўримидан ейдиган калтакни насия қилиб жүнаб қолдым. Мендан бирор соатлардан кейин тулпор са-ман отда барлари осилиб кетган, алпанг-талпанг, бир күзи ерда, бир күзи осмонда, эгар қошига қамчи дастани тираб, йиғлаб бой келиб қолди.

“Яна бирор фалокат юз беріб қолмасин”, деб ўзимни четта олдим. Бойнинг йиғлаб келишини үй ичлари эшитиб, улар ҳам “бир бало бўлипти шекилли”, деб уйдан йиғлаб чиқа бошлади-лар. Бир-бирларини қучоқлаб аросат бошланиб кетди.

Йиги тамом бўлғандан кейин, бир-бирларини англашиб, суриштира бошладилар. Кейин маълум бўлишига қараганда, на от, на ит ўлган, на қўрғончага ўт тушган, на пичоқ син-ган. Бўрибоявачча бўлса сўлакайини оқизиб ўзи чиқиб қолди.

Ўша куни мен қўринмай юрдим. Эртасига бой мени қиди-риб, чалпак қилиб кўтартириб олиб келди. Аввал қуртаккина қилиб йигирма қамчини бош-кўз аралаш едик. Сўнгра сўради:

— Ҳой итдан туққан, бу қилифинг нимаси?!

— Ахир, бошида бай қилишган эдик-ку, айланай хўжа-йин, ҳар замонда бир ёлғон гапираман, деб.

— Бу ўша ёлғонингми?

— Лекин ҳаммаси эмас эди.

— Агар ҳаммаси бўлмаса, бутун ёлғон қилсанг, мен хона-вайрон бўлар эканман-да, тур-эй, падарингта лаънат сени, қор-нинг ошга тўймасин, жувонмарг бўл! Ҳайданг бу каззобни!

Ҳайдаб чиқармоқчи бўлдилар. Кетиш олдида бойдан ҳақ талаб қилдим. Чунки бойнинг эшигига бир ою ўн тўққиз кун ишлаган эканман. Ҳалигача берган йигирма икки тий-ин чойчақани босиб қолиб, қаёқдаги сасиган, қурт тушган олмалардан икки пуд олмани битта чипта қопга солиб берди. Мен шунга ҳам шукр қилиб, намозшом йўлга тушдим.

Яна ўша дарбадарлик, яна ўша маконсизлик балоси. Кўндоқдан ажраган какку боласидай, қўнарга шох-буток-сиз. Каласдан юқорироқ томон ўрлаб кетар эдим.

Қирга чиққандан кейин узоқда бир ўтов кўринди. Шун-га қараб бордим. Ўтовнинг эшигини қоқиб, “худойи қўнок”, дедим. Бу кеча тунаб кетишга ижозат сўрадим. Аввал менга бир сидра шубҳа билан қараб чиққанларидан кейин, қабул

қилдилар. Орқамдаги юкни кўриб, ўгри деб хаёл қилган бўлсалар керак. Қопнинг оғзини очиб, болаларига иккита-иккитадан олма олиб бердим. Бошлари кўкка етиб кетди. Улар мени тия сути – қимрон билан меҳмон қилдилар. Қозонга ёпилган нондан яримтасини олдимга ушатиб кўйдилар. Қорин тўйгандан кейин, қопни бошга кўйиб уйқуга кетдим.

Тонг аzonда туриб, ўтов эгалари, эр-хотин билан хайрлашиб, “Сариоғоч қайдасан?” деб йўлга тушдим. Ўша кезларда менинг толеим жуда ҳам шўр эди. Қайси қишлоққа борсам, бозорнинг устидан чиқар эдим. Аксига юриб бугун Сариоғочнинг бозор куни эди.

Мендан бошқа ҳам бозорга олма келтирганлар кўп эди.

– Кеп қолинг, армонда қоласиз, сотаману кетаман! Буни еганлар нон емайди, шинавандага сотаман, – деб жавраб, мақтаб, пешинда аранг сотиб тутатдим. Фалладонни ҳисоблаб кўрсам, олти танга бир мири бўлти. Кейинги бир неча ой мобайнода белбокқа тугилган нақдина шундан иборат эди.

Пул кўп, қайгу йўқ. Бозорни айланниб юриб ҳамма нарсага харидор бўлиб кўраман. Ҳамма нарсанинг нархини билгим келади. Бир кишининг тунука ваннасига харидор бўлиб, кам сўраганим учун ундан яхшигина сўкиш ҳам эшитиб олдим. Кийим бозорга кириб қундуз ёқалик бобрик пальто-ларга харидор бўлиб кўраман.

Кўй бозорига кириб, шохлари муллаваччаларнинг салласидай буралиб-буралиб кетган дўнг пешоналик, катта бир кўчкорга харидор бўлиб турганимда кўзим таниш бир башарага учради. У қўшоқланган бир қўра қўй устидаги кузатиб турар эди. Бу ким, қаерда кўрган эканман?

Чанг босган киприклар тагидаги қўй кўзлар менга жуда таниш.

Йўлнинг гард-ғубори қоқилмаган наматдек қилиб юборган бу башара кўзимга иссиқ-иссиқ кўринади. Лекин эгнидаги қозоқи чакмон билан бошидаги тескари ағдарилган телпак, қўлидаги боши чўқмор калтаги менга таниш эмас. Ундан кўзимни узмай тикилиб тураман. У ҳам менга филт этиб тикилиб турарди.

Бирдан қичқириб юбордим:

– Омон!!

Бир-бировимизнинг қучогимизга отилдик, ялаб-юлқашдик, ҳол-аҳвол сўрашлик. Ўз бошимдан кечиргандаримни

бир четдан ҳикоя қилиб бердим. Саргузаштимнинг охири ёнимдаги танга-чақа аралаш олти танга бир мири пулни жарақлатиб қўйиш билан тамом бўлди.

У ҳам бошидан ўтганларини сўзлаб кетди:

Ўлик ювдирган қўчманчиларнинг қўлидан аранг қочиб кутубиди. “Улардан битта-яримтасига учраб қолиб, тагин бир балога йўлиқмай”, деган хаёл билан қишлоқма-қишлоқ гадойлик қилиб юриб, адашиб-улоқиб ўн етти кун деганда Чимкентга етиб борибди. Чимкентга бир амакисини қора тортиб борган экан. Лекин бу бечоранинг толеига амакиси ҳам аллақачонлар ўлиб кетган экан. Шу билан дард қолиб, чор-ночор тошкентлик қўйчи бойлардан биттасига бир йилга икки тўқли-ю, бир эчкига чўпонликка ёлланибди. “Худо бериб, ҳар қайсиси иккитадан эгиз туғиб берса, зора хўжайнимдек катта қўйчи бой бўлиб кетсан”, деб мўлжал қилибди. Ҳозир шу бойнинг қўйларини ҳайдишиб Тошкент бозорига келтирмоқда эканлар. Бугун Саригочнинг бозорида, “нархи келса сотамиз”, деган умид билан қўйларни бозорга солиб турган эканлар.

Омоннинг бу топган хизмати менга жуда маъқул тушди. Омоннинг толеига кунлаша бошладим.

— Жон ўртоқ, хўжайнинингта айтиб, мени ҳам бир амаллаб, қўйчивонликка олцирсанг-чи, астайдил холис хизмат қилиб берар эдим, — деб Омонга ялиндим. У ҳам маъқул кўриб:

— Кўктеракка борганда хўжайнимга айтиб кўраман, — деди.

Кечгача Омоннинг қўйларини қайтаришиб юрдим. Сариоғочда бу бозор эчкининг сўрови чаққон экан. Ҳамма эчкилар сотилиб кетди-ю, лекин қўйлардан кўпи — етмиш учта қўй бозордан қайтди. Кечга яқин хўжайнин ўзининг ўўргасига минди-да:

— Ўртогинг яхши бола кўринади, унчалик кўп ҳам қўй қолгани йўқ. Омон ука, ўртогинг билан икковинг кечалаб қўйларни ҳайдишиб, эрталаб Кўктеракнинг бозорига етказиб бора қолларинг. Мен олдинроқ бориб турай, — деб отига қамчи бериб жўнаб кетди.

Биз қўйларни бир саройга қамаб, овқатланган бўлдик. Бир оз ёнбошлаб дам олдик.

Ярим кечада ой кўтарилгандан кейин, олдинма-кетин хуштак чалишиб, “курей-қўрей”лашиб, Кўктеракка қараб кета бошладик.

Күй деган ҳаром ўлгур жуда ахмоқ, асов ҳайвон бўлар экан. Уни эчки эплаб юрар эди. Эчки бўлмагандан кейин боши оққан ёққа санқиб кета берар экан. Эчки бўлмаганида, эшакка миниб, олдинга тушиб маъраб бориш керак бўлади. Бизда на эчки бор, на эшак бор. Мен янги, ҳаваскор чўпон бўлганим учун маърашни унча ўринлата олмас эдим.

Кетиб борамиз. Ойдин кеча, салқин ҳаволи қир.

Аҳён-аҳён қўйлар маъраб қўяди. Бир ёнбошимизда темир йўл ёқасидаги телеграф симлари гувуллаб туради. Жуда гаштли умр, авжини баланд қилиб, ашулани қўйиб юбордим.

— Айт, ука, — деди Омон. — Анча вақтдан буён шунаقا бир роҳат, таниш овоз эшитганим йўқ, — деди.

Унга сари мен завқланиб кетганман, авжига авж қўшиб бораман, осмоннинг четларини титратиб юборгим келади. Темир йўлни ёқалаган узун йўлда қўйлар жуда тихирлик билан илгариламоқда. Эчкининг қадри foят ўтмоқда.

Қандайдир кичкина қишлоққа ҳам яқинлашиб қолдик. Унинг пастак-пастак пахса деворлари кўриниб қолди. Темир йўлга туташиб кетган қишлоқ кўчасида қўйларни гуж қилиб ҳайдаб кетмоқдамиз. Омон темир йўлни кўрсатиб:

— Поездда юрган одамлар хўлам мазза қиласди-да, — деб қўяди. — Поездга тушиб узоқ жойларга кетсанг, — дейди.

— Шуни айт-а, оғайни, — дейман. — Қани энди одоқ бўлмас пулинг бўлса-ю, юраверсанг. Қовунчига борсанг, Туркистонга борсанг, Чинозга борсанг, Маскопга борсанг, ҳеч ким чурқ этмаса, кета берсанг, яна кета берсанг, мазза... — дейман.

Поездни таътиф-тавсифлаб келамиз.

— Рост, қани энди, — дейди Омон.

Шу пайт узоқда икки олов кўзлари ёниб, поезд кўриниб қолди. Ҳар икковимиз ҳам қувонишиб кетдик. “Маза қилиб томоша қиласиган бўлдик”, деб ўйладик. Поезд яқинлашимасликка уринар ва кўчанинг девор томонига сиқишириб олиб борар эди. Шунда поезд етиб келиб қолди. Узундан-узоқ қизил вагонларни тиркаган, бир эмас, иккита катта паровоз юқ состави экан. Паровозлар нимагадир ишорат қилгандек, жонининг борича навбатма-навбат уч мартадан олти марта қичқириб юборди.

Шу пайтда бораётган қўйларимиз худди бўри теккандай ҳуркиб, тумтарақай бўлиб кетди. Мен ҳам қўйлар қатори бу

баҳайбат овоздан юрагим ёрилгудай бўлиб қурқиб кетган эдим. Поезд даҳшат билан илгарилар эди. Ана, энг кейинги вагон ҳам ўтди. Унинг орқасида бир тоқа шайтон кўздан қизил чироғи ҳам кўриниб қолди. Қўйларнинг бу ёппа ҳаракатидан қишлоқ кўчасининг чанги хумдан тутунидай осмонга кўтарилиб кетган эди. Чангдан ҳеч нима илғаб бўлмас эди. Чанг орасида битта-яримта кўксов қўйларнинг йўталгани эшитилар эди. Чанг орасидан Омоннинг йиғламсираб:

— Кур-ей, эй ҳаром ўлгурлар, қур-ей, — деган мунгли овозини эшитдим.

— Омон, қаердасан? — дедим.

Омон менга жавоб бермасдан ўзининг “курейи...” билан овора эди. Орадан ўн-ўн беш минут ўтгандан кейин, чанг босилиб, битта-яримта нарсанинг қораси кўринадиган бўлди.

— Қўйлар қани? — деди Омон.

— Қўйлар қани? — деб сўрадим мен.

Бир бурчакда пахса ёнига қисилиц “ҳайт” деса резинка коғтоқдек сапчиб кетишга ҳозирланиб турган беш-олтига чўлоқ бўғоз қўйлардан бошқа саломат қолган қўйлардан ном-нишон йўқ эди. Поезд овозидан хурккан, ҳаром ўлгур асов қўйлар жон талвасасида паст-баланд пахса деворлардан такадай сакраб тарқалиб кетган эди. Омон белидан қўшоқ арқонини ечди. Қолган қўйларни қўшоқладик-да, навбатма-навбат пахса ошиб қўй қидира бошладик. Бу ишимиз худди қоронги кечада қора палос устидан қора чумолининг қора кўзини қидиришдай қийин кўчган эди. Уч соатга яқин қўй қидирдик. Бештасини у қўргондан, учтасини бу чолдевордан, экин ораларидан топиб, ит азобида судраб келиб қўшоқقا тиркардик.

Охири кучдан қолдик. Тўплаган қўйларни бир чеккадан санаб чиқдик. Асл дастмояга ҳали еттита етмас эди. Омон менга қаради, мен унга қарадим. Унинг кўзлари чангдан пахса деворга мунчоқ қадагандай йилтирас эди.

— Энди нима қиласиз? — деди Омон.

Мен йиғлаб юбордим.

— Еттита қўйга иккаламиз икки йил хизмат қилсак ҳам кутула олмаймиз-ку!

— Юр, тагин қидирамиз.

Яна қидириш кетди...

Кун ёришиб қолган эди. Темир йўлнинг бир чеккасидан онда-сонда сочилиб қолган қўй кумалогини кўриб, шу ор-

қали ис қидириб юра бошладик. Темир йўл этагидаги сойдан яна икки кўйни топдик. Уни ҳам олиб келиб қўшоқقا тиркадик. Қолган беш кўйни қидириш қудуққа тушган нозик мунчоқни қидириш билан баравар эди. Умидимиз узилди. Саломат топилган қўйларни жуда эҳтиётлик билан ҳайдаб йўлга тушдик. Нима учундур бир қўй тўдадан орқага силтаниб қолиб, калта-калта йўтал аралаш маъраб, қўзларини жавдиратар эди. Тўдага етказиш учун қилинган ҳаракат унинг қулоғига кирмас эди. Чатаногини кериб ерга ўтироқчидаи бўлар эди. Рўпарадан бир отлиқ қозоқ чиқиб қолди.

— Ҳой, жигиттар, ўси совлуқ туватун кўринади, кўп қистаб айдаманглар! — деб ўтиб кетди.

Дарҳақиқат, синчилаб қарасак, боя поезд даҳшатидан қўй бечора бевақт қочган ҳаромзода боласини чала ташлаш учун кучанар эди. Қўйларни четга буриб, Омон икковимиз доялик қилиб кетдик. Қўй бечоранинг қўзлари айланиб, инграб, ўқтин-ўқтин кучанарди. Қўйнинг азобланишига раҳми келган Омон ҳам қўй билан қўшилишиб кучанар эди.

Бирмунча катта-кичик тўлғоқлардан кейин қўй бечорани кўзи ёриди. Она қўй, бола муҳаббати билан, биздан қизгана-қизгана қўзичоқни бошдан-оёқ ялаб чиқди.

Тезроқ бозорга бориш керак бўлганлигидан бундан ортиқ оила муҳаббатига ижозат йўқ эди. Белбоғимни ечиб, қўзичоқни йўргаклаб, кўтариб олдим. Туққан қўй янги бўшанганинг қарамасдан бола иштиёқида менинг орқамдан жуда эпчиллик билан эргашар эди. Баъзан қўзичоқдан кўзи олиниб янгилишиб қолса, қўзи ўрнига ўзим маъраб қўяр эдим. Чала туғилган қўзичоқ ҳали маърашни билмас эди.

Қўй туққандан кейин, бизга қадрини ўтказиб келаётган эчкининг ҳам кераги бўлмай қолди. **Қўй** бир-бирининг кетидан эргашадиган жонивор. Туққан қўйнинг кетидан бошқа қўйлар ҳам бизни қийнамасдан эргаша бошлади. Кечадан бери Омон “эчкисиз қандай ўтамиз”, деб ташвиш тортиб келаётган Калас сувига ҳам келиб етдик. Омон-эсон сувдан ўтиб олсак, нариги ёғи ҳеч гап эмас. Кўктеракка сал қолади-ку!

— Хўш, қандай қилиб ўтамиз?

Биринчи ўтишга калласини кесса ҳам ҳеч қайси кўй кўнмайди. Она муҳаббатидан фойдаланишга тўғри келди. Омон қўлимдан қўзичоқни олди-да, яланғоч бўлиб сувга тушди. Бош тарафини қўйлар турган томонга кўрсатиб, маъраб, се-

кин-секин кечиб ўта бошлади. Она қўй бир нафас сув қирғоғида олазарак бўлиб, қўрқиб турган бўлса ҳам, лекин бола муҳаббати қўймади. Ўзини сувга иргитди. Омон қўтартган қўзи-чоққа эргашиб, сузиб ўта бошлади. Буни қўрган бошқа қўйлар ҳам бирин-кетин ўзларини сувга ташлай бошладилар, мен юраги дов бермаган қўрқоқ қўйларнинг орқасидан итариб сувга туширас эдим. Қўйлар худди сутга тушган сичқондай бошларини кўтариб сузар эдилар. Сув оқими билан баъзан уларни анчагина пастга қараб оқизиб борар эди. Қанчалик қўрқиш ва ташвиш бўлишига қарамасдан, бу гал бизга толе кулиб қаради-ю, омон-эсон сувдан ўтиб олдик.

Кун тиф уриб қолган эди. Ўрталик аллақачон ёришган. Бир томондан Кўктеракнинг қораси қўринар эди. Қўйлар чарчаган, очиқиб, қорни ич-ичига қапишиб кетган, биз ҳам ундан зиёда азобланган эдик. Шу аҳволда қўйларни бозорга киргизиб бўлмас эди. Озгина бўлса ҳам ёйиб, сал қорнини чиқариб, харидоргир қилиб бозорга етказиш керак эди. Ҳар икковимиз маслаҳатлашиб, қўйларни ўша ердаги чимзорликка ёйдик. Ўзимиз ҳам андак-андак такия қилиб олмоқчи бўлдик. Тўнтарни ёнбошга солиб, маза қилиб ўтлаётган қўйларни кузатиб ётдик. Лекин ҳар икковимиз, “йўқолган қўйлар учун нима жавоб берамиз”, деган хаёлни суриб ётар эдик. Орадан қанча вақт ўтганини билмайман, жуда қаттиқ ҳақорат овозидан уйғониб Кетдим. Тепамизда саман отга минганд, мош-кичири соқолли, бурни худди паҳтали тўнга қадалган тугмадай ичига ботиб кетган пучуқ бир киши қамчи ўйнаташ сиёсат қилар эди. Пайдар-пай Омон бечоранинг елкасига бешолти қамчи қелиб тушди. Қўзимизни очиб қарасак, аллақачон қўйлар очилиб турган паҳталарни оралаб кетган экан. Бизни ҳақорат қилиб савалаётган киши шу ерларнинг эгаси – машҳур Азим пучуқ деган бой экан. У от билан паҳталарни кўриб юриб, шу фалокатнинг устидан чиқиб қолибди.

Омон икковимиз қўйларни қайтаришга югурдик. Қўйлар анчагина жойнинг паҳтасини пайҳонлаган экан. Қайтариб олиб чиқдик. Шу пайтда бой кораишаларини чақириб, қўйларни қўрғонга ҳайдашга буюрди. Биз узангига ёпишиб, ялиниб-ёлвора бошладик:

– Давлатингиз бундан ҳам зиёда бўлсин, бой ота, бизлар бир ғариб-етим болалармиз, сизнинг давлатингизда, дуойи жонингизни қилиб, нон топиб юрайлик!

Бой бизнинг ялиниб-ёлворишларимизга қарамай, ҳеч аямасдан ҳақорат қиласр эди. Омоннинг қўлтиғида қўзичоқ, биз ҳам қўйларнинг кетидан эргашиб борамиз. Қўрғонга яқинлашгандада Омон етиб бориб:

— Ахир, бой ота, бугун бозор куни, бизни бозордан қўйманг, хўжайнимиз ўзингизга таниш бўлса керак, бозорга етиб бормасак, худди бизнинг теримизга сомон тиқади, — деб ялина бошлади.

— Хўжайнинг ким? — деди бой.

— Хўжайнимиз — бешёғочлик Қораҳўжабой бўладилар, — деди Омон. Бой бир оз бўшашгандай бўлди.

— Ундай бўлса, яхши, мен хўжайнинг билан гапиришаман, сенлар ҳали бировнинг қўйига шундай бепарво қарайсанларми? Сен аглаҳларни яхшилаб адабларингни бериш керак. Бир мўминнинг не-не машаққатлар билан топган моли сендай бадбаҳтларнинг қўлида шундай талон-торож бўлиб юрибдими, ўзим ҳам бугун бозор тушаман, саломат бўлсам Қораҳўжани кўриб, сенларни яхшилаб танбеҳингни бердириб кўяман. Ҳайда, қўйларнинг тезроқ бозорга етказ! Кун чошка бўлиб кетди-ю, қўйларни бозордан қолдириб, сенлар салқинда ухлаб ётибсан, итдан туққанлар!

Худога минг қатла шукрлар қилиб, секингина қўйларни ҳайдаб бозорга кетдик.

Биз бозорга яқинлашганимизда хўжайнин чиқиб қарши олди. Кечга қолганимиз учун яхшигина сўкиш эшидик. Қўйни қистов билан ҳайдаб бозорга етказдик. Бой қўшоқлашга буюрди. Ҳар икковимизнинг юрагимиз дард теккан терак япроғидай қалтираб турибди. Тўртингчи ўнни қўшоқлаганимизда қўйларнинг атрофини харидорлар ўраб қолди. Бугун Кўктерак бозорида қўйнинг бозори чаққон экан. Қолган қўйларни қўшоқласак, саноги маълум бўлиб қолар эди. Нима қилиш керак? Қўйни қўшоқлаб туриб Омоннинг бикинига бир туртиб қўйдим:

— Нима қиласиз, Омон?

— Дамингни чиқарма, бойнинг қўзини шамгалат қилиб қочамиз.

Хўжайнин харидорлар билан қўл силташиб қўй сотиш билан овора эди. Четга қочган бир қўйни тутиб келиш баҳонаси билан Омон ўзини тўдага урди. Мен ҳам бойнинг қўзини четга қоқиб, Омоннинг кетидан югуриб қолдим. Бозор-ўчар

деган жойда ўзингни тўдага урдинг, қутулдинг кетдинг-да!
Кисавурлар ҳам тўдага уриб, қутилиб кетади-ку!

Омон бозорнинг бир чеккасига чиқиб, телпак билан чакмонни ечиб қўлтиққа урди. Бирпасда бозорнинг чеккасига чиқиб ит қувлаган соқовдай нафасимиз оғзимизга тиқилган, орқамизга қараб-қараб кета бошладик. “Ҳайт-хўйт” дегунча ўзимизни шаҳарга кетадиган катта йўл устида кўрдик. Катта йўлдан кетиш бизлар учун бир оз хавфли бўлганидан тор боғ кўчалар, сўқмоқ йўллар билан девор оша қочар эдик. Энди ўзимизни хўжайин таъқибидан қутқаздик, деган мўлжалга келиб бир бузук қўргончада дам олиб ётдик. Қорин оч эди. Яқин ўртадаги боғ гузарларига чиқиб нон-пон олиб келишга ҳар иккимизда ҳам юрак йўқ эди. Билмадим, бир соат ётдикми, кўпроқ ётдикми, ҳикоя бошида айтгандай, “бўш қоп тик турмас”, саркаш иштаҳа, бедаво қорин ўз хуммини юргизар эди. Ўриндан туриб қут-лоямуг қидиришга мажбур эдик. Ўрнимиздан турдик. Бир-икки марта керишib ҳам олдик. Бешта қўйни йўқотганимиз, хўжайндан қочоқ бўлишимизга қарамасдан, Омонни-ку, билмайман, менинг жуда руҳим енгил эди. Ўзимни ҳар қандай бандбўғовдан озоддай ҳис қиласар эдим. Омон уйқудан чап ёнбoshi билан турди. Қовоғининг пешайвони тушиб кетган, тўғри гапга ҳам терсайиб жавоб берар, мечкай касалга учраган болалардай инжиқ эди. Гап орасида мени жеркиб ташлар эди.

— Сенинг касрингга қолиб шунақа бўлди. Бўлмаса туппа-тузук ишим юришиб кетган эди. Бу замонда бирорвга битта бузоқни ким беради. Икки тўқлию бир эчкидан ажрадим. Сен ўзинг наҳс босган йигит экансан, — деяр эди.

Мен ҳам хуноб бўлар эдим:

— Сенинг совуқ дийдорингни кўришга унча ҳам зор эмас эдим. Мен бўлмасам, кўйингнинг ярми йўқолар эди. Қўргонма-қўргон, деворма-девор ошиб, қидиришиб берган, кўйингни туғдиришга доялик қилган ким, хизматга туҳмат экан-да, оғайни, — дер эдим.

Хайр, бу аччик-тизиқлар ҳам узоққа чўзилмади. Яна юриб кетдик. Лекин Омоннинг баъзи ҳаракатларидан унинг менга жиддий кек сақлаганлиги сезилиб турар эди. Кун огиб, пешин бўлди. Уват ёқалаб йўлга чиқиб олишни мўлжаллар эканмиз, бир пайкалда уч-тўртта одам уймалашиб юрган экан.

— Ҳорманглар-ов!

Ёнларига бордик. Йўл сўрамоқчи бўлдик. Бу кишилар сабзи кавлаб, қопламоқда эдилар. Улардан Қорасаройнинг йўлини сўрадик. Улар бизнинг уст-бош, фариб вазиятимизни кўрдилар. Ораларидан бир мўйсафид киши:

— Болаларим, бозор-ўчаринг бўлмагандан кейин шаҳарда пишириб қўйибдими, бизга қўмаклашинглар, сабзи кавлашинглар, бир-икки кун ишлаб бирор қоп сабзи қилиб кетсаларинг чойчақа бўлади, — деди.

Бизнинг кўзимизга чол худди қаромати бордай кўринди. “Ёпираи, бу чол бизнинг санқиб юрган дарбадарлигимизни қаердан билдийкин?” деб ўйладик. Омон:

— Шаҳарда ҳам унча ишимиз йўқ. Шунчаки иш-пиш қидириб келаётибмиз-да, — деди.

— Эй болаларим-эй, ишни қидириб юрмайдилар, иш деганинг ўзи оёқнинг тагидан ўрмалаб чиқади. Бу ердаги чўпни бу ерга олиб қўйсанг ҳам иш-да, келинглар, сабзи кавлашинглар, иншоолло, сизларга ҳам бўлади, бизга ҳам бўлади, — деди чол.

Бу гап икковимизга ҳам маъқул туши. Тўн-телпакни пуштага қўйиб, сабзи кавлашга тушиб кетдик. Сабзиси кургур жуда ҳам битган экан, энг кичкинаси қайроқтошдай. Бир оз кавлагандан кейин битта-иккитадан сабзини этакка артиб, тозалаб, карсиллатиб, маза қилиб еб олдик. Қорин очлигиданми, билмадим, жуда мазали татиб кетди. Беш-олти кетмон уриб, бир сабзини чўтал қилиб турар эдик. Шу хилда қилиб сабзи кавлаб, деҳқоннинг қопларидан бир нечтасини тикладик. Шу қаторда ўзимизнинг “қоп”ларимиз ҳам хийла тикланди.

Кечга яқин отга миниб хўжайн келиб қолди. Хўжайнинг қорасини кўргандан кейин биз яна ғайратга миниб кетдик. Хўжайн келиб “ҳорма, бор бўл” қилишгандан кейин, ишбоши чолдан бизнинг ким эканлигимизни сўради. Чол бизни таъриф-тавсифлаб кетди:

— Бу барака топгурларни бизга худо етказди. Йўл кетиб турган, жуда ҳам қобил йигитлар экан. Бир оғиз гапимни сийлаб, иккови ҳам пешиндан бўён талай сабзи кавлаб ташлади.

Бой бизга меҳрибончилик билан қаради:

— Ундей бўлса, бу йигитларни қўргонга олиб боринглар, овқат қилишсин. Бундай ҳалол йигитларга ҳар ким ҳам нон бераверади, — деди.

Бой кетгандан кейин яна бир нафас ишладик. Сабзиларни аравага юклаб, қўргонга кетдик. Омоннинг ранги сал бўзариброқ турибди, ора-чора қорнини силаб қўяр эди.

Кечки овқатта хұжайиннида мошхұрда қилинған экан. Бойнинг ҳиммати тутиб кетіб, мошхұрдан беүлчов тогорада олиб чиқиб ўртага қўйди. Омон билан менинг қўлимга узун дастали, баракалигина, нўғой қошиққа қараганда иккى баравар “юқ” кўтарадиган, кўлбола ёғоч қошиқ тўғри келиб қолибди. Мошхұрда биз учун жуда ҳам тансиқ эди. Бошқаларга гал бермасдан ҳаш-паш дегунча тогорани бўшатдик. Биз билан сабзи кавлаганлар ҳашарчи қўни-қушнилар экан. Улар овқатдан кейин фотиҳа ўқишиб, ўз уйларига тарқалишиб кетдилар. Биз бойникида қўнадиган бўлдик. Оғилхонага кирадиган йўлак ёнидаги ғулом гардишдан ётишга жой кўрсатди. Биз ётадиган жойда битта эски арқон каравот турар эди. Кўп вақтдан бери каравотда ётишни орзу қилиб юрган Омон тагига бир пўстак солиб, чакмонини устига ёпиб, каравотга чўзилди. Менинг ёшим ундан кичикроқ бўлгани учун ерда ётдим. Лекин Омоннинг каравот ғижирлатиши менга уйқу бермас эди. Дам ўтмай ўрнидан туриб, инграб, ташқарига чопиб чиқиб келар эди. Чамаси, овқатлар ичиди “хушҳазм” бўлган мушак сабзи ҳунарини кўрсатмоқда эди. Мен бўлсам, эшик санаб юриб, ҳар хил ҳашаки овқатларга ўрганиб қолганим учун мошхұрда менинг қорнимда ўз уйида ётгандай тинч, роҳатда эди. Омон тонг отгунча шу хилда югур-югур билан ғингшиб чиқди.

Эрта билан вақтли, ҳовуздан юз-қўлимизни ювиб, хўжайиннинг хизматига ҳозир бўлиб турдик. Лекин Омон бечоранинг анча ранги олинган эди.

Хўжайин бир қумғонда жийда пўстлоқ солинган чой дамлаб, иккита нон билан олиб чиқди. Чой ўртасида хўжайин бизни гапга солди:

— Хўш. Йигитлар, энди нима қилмоқчи бўласизлар? Мана шу қўрғончада сизлардан бошқа яна бир-иккита хизматкорларим бор, улар кеча қирга сомонга кетишган эди. Агар қоламан, десаларинг, олди қиши, овқат-озикларинг бемалол, қишида унчалик иш ҳам бўлмайди, мол-ҳолга қараб, мана шу ерда гулхан ёқиб, маза қилиб ётасизлар, кийим-бошларингни чақмоқдай қилиб қўяман. Борингки, ҳафтада чойчақангизни ҳам бериб турай, илло бошқа пул важидан узр...

— Хўп, хўжайин, ўйлашиб кўрамиз, — деди Омон. Хўжайин ичкарига кириб кетгандан кейин Омон икковимиз маслаҳатлашдик. Дарвоқе, хўжайиннинг айтгани тўғри, олди

қишиш, борадиган, ётадиган маконимиз йүк. Бундан күра дуруст жойнинг топилиши ҳам гумон. Мендаги олти танга бир мири билан қишиш чиқариш қийин.

Шу ерда қолишга рози бўлдик.

— Бўлмаса, — деди хўжайин, — чўзилиб чой ичишиб ўтируманглар, укалар. Биттанг бу ерда қол, биттанг, отамерос, бошинг тошдан бўлгур сигирим бор, шуни олиб чиқиб, экиндан бўшаган ернинг уватларида етаклаб юриб боқиб келасан, бу ерда қолганинг битта-яримта меҳмон-излом келса, чойпойга қараб турасан, — деди.

Омон уйда қолишни ёқтириб қолди. Чунки самоварнинг жағиллаганига қулоқ солиб, меҳмонларнинг гапини тинглаб ўтиришни яхши кўрап эди. Ундан ташқари, бугун кечаси бечора беш-олти марта “қатнаганидан” далага чиқиб, сигир ўтлатиб юриш унга хийла жабр бўлар эди.

Шундай қилиб, сигирни мен боқадиган бўлдим. У уйда қоладиган бўлди. Хўжайин оғилхонадаги ола сигирни кўрсатиб, олиб чиқиши буюрди. Сигир жонивор оғилхонадан олиб чиқишида жуда ювош кўринди. Етаклаб олиб кетдим. Сигир орқамдан эргашиб келарди. Бир оз йўл юриб, тўқайга яқинлашганда сигирнинг қадами сустлашиб қолди. Орқага тортилди. Жонивор чарчаб қолди шекиlli, деб ўйлаб, орқасига қўлимдаги хипчин билан бир урарманми, сигир ўзини ерга кўтариб урди. Кўзлари олайиб кетган, оғзидан кўпик чиқариб дағ-дағ титраб, оёқларини силкитар эди. Жуда ҳам кайфим учиб кетган, нима қилишимни билмасдан сигирнинг атрофида парвона бўлиб айланар эдим. Ёрдамга чақирай десам, ҳеч ким йўқ...

Шу аҳволда типирчилаб ётган, теринг сангопда чиригур сигир бирдан иргиб ўрнидан туриб, думини хода қилиб бир қочиб берди. Қани энди бу ҳаром ўлгур ўзига етказса. Хўжайиннинг отамерос, қадрдан сигири бўлгани учун кўздан йўқолмасин деб, мен ҳам оёқ-поёқларимга тикан-чўкиртак кирганига қарамасдан, жонимнинг борича уни қувлар эдим. Гўштинг олақарғага хомталаш бўлгур, мен етиб боргунимча ўт чимдиди туради, етиб борганимдан кейин, менга бир қараб қўяди-да, худди сағрисига бўка тушгандак яна ўйноқлаб қочади. Кечгача шу зайлда сигир қувлаб умрим ўтди. Кун бўйи унинг бошбогини қўлга киргиза олмадим. Ит қувлаган тулкидай ҳолдан тойган эдим. Кун ботишга оққанда бутун ку-

чимни оёғимга түплаб, астойдил чопиб бошбоғини құлға киргиздім. Минг сұлташиға қарамасдан маҳкам ушлаб судрай бошладым. Минг мاشаққатлар билан құрғонға етказиб оғылхонага бояладым.

Рангим ўчиб кетған бир қолатда Омоннинг ёнига келдім, Омон үзининг муҳаббат қўйған арқон каравотида ёнбошлаб ётар эди. Ҳол-аҳвол сўрадим:

- Ҳа, ишинг қалай, Омон оғайни?
- Э, сўрама, ўртоқ, — деди, — бўкиб қолдим.
- Ие, нимага бўкасан?

— Сен кетганингдан кейин хўжайнинг бир-икки қурошналари меҳмон бўлиб келишли, уйда десанг, янгаларим тушмагур жуда ҳам пазанда экан, минг турли ноз-неъматларни пишириб чиқариб турибди, ҳали манти, ҳали тандир кабоб, ҳали лагмон, ҳали ҳолвайтар дейсанми, ишқилиб ноз-неъматларнинг ичига кўмилиб кетдим. Битта-битта чўқилаб, қорним ёрилгундай бўлиб кетди. Кечаги сабзихўрликнинг бугун ҳиссаси чиқди. Ундан кейин меҳмонлар тарқалишиди. Хўжайнинг уч-тўртта қўшни деҳқонлардан оласи бор экан, менга чўтни қўлтиқлатиб олдилар, орқаларидан эргашиб юрдим. У қарздор деҳқонникига борамиз, бу қарздор деҳқонникига борамиз. Ҳаммаси ҳам: “Қани, бу ёққа, бу ёққа”, деб таклиф қилишади. Чўт кўтарганимни кўриб, “бойнинг мирзаси”, деб бечоралар мени ҳам сийлашади. Палов дейсанми, шўрва дейсанми, қўй-чи, оғайни, мени гапга солма, жуда оғир бир аҳволда бўлиб, бўкиб ётибман, овқат босди, овқат!

Бу ноз-неъматларнинг қўпини мен факат отинигина эшигган эдим. Жуда ҳам Омоннинг баҳтидан кунлашар эдим. Энди қандай бўлса ҳам Омонни лақиллатиш керак эди. Чунки, эртага эганг ўлгур, тутқалоқлик сигирни у ўтлатгани олиб борса, чўт қўлтиқлаб меҳмондорчиликла юрсам, деган фикр бошимдан кетмас эди.

— Хўш, сенинг ишинг қандай? — деб сўради Омон.

— Э, менини ҳам, қўявер, тозаям маза қилдим-да, бу жонивор сигир шундай ёввош, шундай бир барака топгур эканки, етаклаб олиб юриб, бир уватга қўяман, худли қозиққа боялаб қўйгандай ўша ердан бир қарич қимирламасдан ўтлади, ўтлаб турган жойида ўт соб бўлиб қолса, “нарёққа ўтсам мумкинми”, дегандай қилиб менга секин қия қараб қўяди.

“Ҳа, жониворгина”, деб етаклаб нарироққа жилдириб құяман. Шундай қилиб, қарасам, сигир эмас, жоннинг роҳати экан, кейин бир серүтрок уватга етаклаб олиб бориб қўйдим-да, ариқ бўйидаги толнинг салқинида маза қилиб уйқуни урдим. Икки-уч кундан буён бўлган ҳамма ҳордиқларим чиқиб кетди. Яхши ҳам бу ерда қолмаганим, меҳмонларга хизмат қиласериб, тоза ҳам чарчаган бўлар эканман.

Омон ҳам менинг гапимга “пук” учган бўлса керак, икки гапнинг бирида “ҳаҳа-ҳаҳа” деб қўяр эди.

Кечқурунги овқатга хўжайниннидан айрон-атала чиқди. Овқатнинг сал “ҳашаки”роқлигидан таажжубланиб Омонга қарадим, Омон фаҳмлади шекилли:

— Бу овқат, лекин менга тўғри келади, — деди. — Бу кунги еган овқатларимнинг ҳаммаси ҳам зўр, иссиқ мижоз овқатлар эди, энди шуни ичиб олсам, бас, шу билан ичимда қалашиб қолган ҳалиги овқатларни ҳазм қилиб юбораман, — деб ича бошлади.

Мен ҳам:

— Хайр, бизнинг насибамиз ҳам шу экан, куни бўйи ухлагандан кейин зўр овқатни ҳам кўтармайди, — дедим-да, ичавердим.

Эрта билан уйқудан туриб хизматга қоим турганимизда, хўжайн янга кечагидай икки нон, бир чойдиш жийда пўстлоқ чой кўтариб чиқди.

— Хўш, йигитлар, — деди у, — бугун нима қиласми?

Ким нима иш қиласди?

— Хўжайн, бир маслаҳати бўлар, — деди Омон.

Хўжайн ичкарига кириб кетгандан кейин Омон:

— Инсоф ҳам керак, — деди, — бугун сен зиёфатда қол. Мен сигир боқишга бора қолай, лекин сенга айтиб қўядиган бир насиҳатим бор, ука. Хўжайн ҳали меҳмондорчиликка бориши олдидан яримта нонга сузма суртиб чиқариб беради. Сен уни ема. Бунинг маъноси шуки: “Агар меҳмонга олиб боришида тўйдирив олиб бормасам, суклик қилиб, мени уялтириб қўяди, не қиласа тагипаст, баднафс очқўз-да”, дегани бўлади. Сен хўжайнинг раҳмат дегину сузма нонни емагин, — деди.

Мен ҳам унга сигир боқиш тўғрисида баъзи маслаҳатларни бердим.

— Омон, — дедим, — менинг фикримча, арқон каравотингни ола кет. Кеча заҳда ётавериб, менинг белим оғриб

қопти. Ҳозир куз тушиб қолган вақт, айниңса, түқай ер, захкаш, сигирни ўтлатиб құясан-да, ўзинг каравотни бир салқын жойга қўйиб, маза қилиб ухлайверасан.

Менинг маслаҳатимга Омон, Омоннинг маслаҳатига мен унадим. Омон бориб оғилхонадан сигирни ечди. Фулом гардишдан арқон каравотни орқалаб олиб чиқиб кетди. Бир нафасдан кейин ичкаридан хўжайин чиқди.

— Омонбой қани?

— Хўжайин, бугун сигирни у боққани олиб кетди.

— Яхши, яхши, — деди хўжайин, — чойни маза қилиб ичиб олдингизми, қани бўлмаса туринг!

Ўрнимдан турдим, қўлимга кетмон билан болта-тешани берди. Кўрғоннинг орқасига олиб чиқиб, тепаси ер баравар кесилган иккита терак тўнқасини кўрсатиб:

— Қани, бир файрат қилиб, мана шу тўнкаларни кавлаб чиқариб беринг, қишида ўзларингиз маза қилиб гулхан қиласизлар. Кеча Омонбой барака топкур ҳам тоза файрат кўрсатдида, бундан ҳам катта икки тўнкани кавлаб чиқарди. Ҳалол йигит экансизлар, барака топкурлар, — деди.

Мен дилимда: “Меҳмонлар келгунча биттасини кавлар эканман-да”, деб ўйладим. Тамом файрат билан ишга тушиб кетдим. Кун қиёмдан оққанда қўлида яримта ноннинг юзига сузма суртиб хўжайин чиқиб қолди.

— Ҳа, баракалла, азамат, баракалла! Қани, мана буни бир маза қилиб еб олинг.

“Бугун хўжайинникига меҳмонлар келишмайдиганга ўхшайди. Энди чўт қўлтиқлаб қарз қистагани борар эканмиз-да”, деб ўйладим.

— Йўқ, хўжайин, қорин тўқ. Ҳеч нима егим келмай туриби, — деб сузма суртилган нонни олмадим.

Хўжайин кўп қистаб ҳам ўтиради:

— Майлинг бўлмаса, сизлар ҳали ёш, ичларингизда мой қайнайдиган йигитларсиз, — деб нонни қайтариб кўрғонга олиб кириб кетди.

“Ё қарз қисташга борамиз, ё меҳмондорчиликка борамиз”, деб умидвор эдим. Ҳали кутаман-ҳали кутаман, ҳеч гапнинг дараги йўқ. Меҳмондорчиликка боришнинг ширин хаёлида очлигимга ҳам қарамасдан биринчи тўнкани кавлаб чиқариб, иккинчисининг ҳам бир тарафини очиб қўйдим.

Түнкалар жуда ҳам чатоқ, серилдиз экан. “Энди бўлди”, деганингизда тагидан яна битта йўғон илдиз чиқиб қолади.

Кун ботишга яқин иккинчи тўнкани ҳам қулатдим. Жуда тинкадан толган эдим: “Уҳ”, деб бориб, ўрнимга чўзилдим. Шу пайтда Омон ҳам келиб қолди. Елкасида каравот, ранги бўздай оқариб кетган, сигирни маҳкам ушлаган, “ҳорма-бор бўл” ҳам қилмасдан каравотни ерга қўйиб, сигирни олиб бориб оғилхонага боғлади.

Ҳар икковимиз бир-биirimizни алдаганимиз учун андиша қиласар эдик. Омон мени эски кеки юзасидан алдаган экан, мен уни шунчалик қизиқчилик қилиб алдаган эдим. Чамаси, девона сигир кечаги менга қилган “хунари”ни икки баравар ошириб Омонга ҳам кўрсатибди. Каравотни қўйиб сигирга қарай деса, бирор ўғирлаб кетиши мумкин, сигирни қўйиб каравотта қарай деса, сигир бир зумда кўздан йўқолади. Хуллас, бечора Омон каравотни орқалаб олиб, кун бўйи сигир қувлади. Елкалари шилиниб кетибди. Оёқларига тиканлар қадалиб тўлибди.

У менга гапирмас эди. Мен бийронлик қилиб, уни юпатдим:

— Шукр қил, оғайни, яхши ҳам каравотинг темир каравот эмас экан.

Бир нафас терсайишиб ўтиридик.

— Кўздан оғайнимиз, Омон! — дедим. — Бундай бир-биirimizни алдаб юришимиз яхши эмас. Кел, ҳали ҳам кекни ташлайлик. “Маслаҳатли тўн тор келмас”, деганлар. Бир иш бўлса маслаҳат билан қилайлик. Мен ҳам бугун “зиёфат” еявериб, жуда ҳам сассиқкеирдак бўлиб кетдим. Ростини айтсан, хўжайинга “мирза”лик қилишдан ҳам бўларим бўлди.

— Дуруст, — деди Омон. — Кел, ука, шаҳарга тушиб кетайлик, ахир очдан ўлмасмиз. Бу хўжайининг жуда худо урган одам кўринади... Бугун кечаси бир амаллаб қочамиз.

— Қуруқдан-қуруг-а!

— Ҳа, бўлмаса нима қиласа эдинг, том тешиб, тим урармидик.

— Муздини чиқариб кетсак бўлар эди.

Бояги, мен домланицида, эшонникида юравериб хийла қўли эгриликка ўрганиб қолганман. Эгаси йўқ мол афандиники, деган матьқул гапга кўнишиб кетганман. Омонни йўлдан чиқариб, бойнинг бирорта молини ўлжа қилиб кетиш пайида эдим.

Узоқ тортишувлардан кейин Омон ҳам кўнди. Бизни икки кундан буён саргардон қилган тентак сигирни сўйиб, унинг

гүштини кутарганимизча олиб, шуни сотиб тирикчилик қылмокчи бўлдик.

Кечки овқатга хўжайин ширқовоқ қилдирган экан, олиб чиқиб олдимизга қўйди ва қовоқнинг мўъжиза эканини мақтаб-мақтаб, буни ичган киши дўзах бетини кўрмаслиги тўғрисида гапириб кетди.

Овқатдан кейин хўжайин дарвозани қулфлаб ичкарига кириб кетди. Биз яна жойимида ётиб уйқуга кетдик...

Ярим кечадан ўтганда Омон уйғотди. Икковлашиб оёқ учи билан оғилхонага кирдик. Мен не қилса ҳам эшак сўйиб корафта бўлиб қолган саллоҳ. Жинни сигирни йиқитиб оёгини бойладик. Омон ёнидан пичоқни олиб берди. Пичоқни биринки ёнимга қайрадим-да, “бисмилло оллоҳу акбар”, деб сигирнинг бўғзига пичоқ тортиб юбордим.

Наридан-бери ичак-човогини ағдариб ташлаб, терисини шилиб, энг яхши жойларидан, сұксиз қилиб, уч пудча гўшти оғилхонадаги кунжара солиб қўйилган қопни бўшатиб, ўша қопга тўлдирдик. Мен тўнка бўлиб турдим. Омон томга чиқди. Аввал қопдаги гўшти, ундан кейин арқон билан мени тортиб олмоқчи бўлди.

Ой ботиб, кеча қоронгилашиб қолган. Жуда авайлаб, тусмол билан ҳаракат қиласиз. Омон томда. Лекин менинг кўнглимга сал шубҳа келиб қолди. “Балки бу гал ростакам қилиб мендан ўчини олар, ўзи кетиб қолар-да, мен бу ерда хумчага тушган сичқондай қамалиб қоларман”, деб ўйладим-да, дарров қопдаги гўшти бўшатиб ичига ўзим тушиб олдим. Қопнинг лабига битта кесак ўраб, арқонни маҳкам қилиб боғлаб, “торт”, дедим. Омон зўр билан тортиб олди. Мен ўша пайтларда уч пуддан ортиқ келмас эдим. Омон мени гўшт деб ўйлади. Дарҳақиқат, менинг фикрим тўғри чиқди. Қопни тортиб олгандан кейин пастга қараб:

— Кўлга тушдинг-ку, қани энди хўжайнинга жавоб бериб кўр, ҳа, номард! — деди-да, инқиллаб-синқиллаб, секин, авайлаб, қопни арқон билан кўчага туширди. Ўзи томнинг пастроқ жойини мўлжаллаб сакраб тушди-да, қопни кўтара жунаб қолди.

Шундай қилиб, бир бутун сигир гўшидан бир чайнам ҳам бизга насиб бўлмади. Шунча оворагарчиллик бошимизга юқ бўлди.

Омоннинг орқасида жуда секинлик билан нафас олиб борар эдим. Йўлда “уҳ” деб қопни ерга қўйиб, бир-икки жойда дам ҳам олди. Билмайман, қайси қишлоққадир кириб борар

эдик. Мен қопнинг ичидә бўлсам ҳам кун ёришаётганлигини сезар эдим. Йўлдан бир ит чиқиб қолди. Омонни талади, қишлоқнинг ҳар томонидан вовиллашиб бошқа итлар етиб келди. Омонни ўраб олиб атрофилда турар эдилар. Итлардан бири келиб қопни тишлади. Итнинг тиши қоп, кийим-бош аралаш бўксамга ханжар ургандай ботган эди. Чидаб туролмадим:

— Войдод, Омон, юқорироқ кўтариб ол! — деб қичқириб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолдим. Омон сигир гўшти тилга кирганлигидан кўрқиб кетиб, қопни ташлаб юборди. Ана шунда бир қоп гўштдай ерга шилқиллаб тушдим.

— Бу сенмисан, гўштмисан? Гўшт бўлсанг, ўзинг қани, ўзинг бўлсанг гўшт қани?

Омон довдираб, нима деяётганини ҳам билмас эди. Қопдан чиқдим. Икки киши бўлиб қолганимизни кўрган итлар аста-секин чекина бошладилар.

— Қани юравер, бердисини кейин айтаман.

Омон хомуш эди. Бир-биримизга қарамай, тонг аzonда қишлоқ йўлида кетиб борар эдик.

IV БЎЛИМ

Омон шунчалик дарғазаб эдики, жон оғритгани жондор қидираб эди. Кўча четида ўсиб ётган олчалардан қамчи дастасидай биттасини шартта синдириб, дадаси ясад берган пи-чоқча билан новданинг учини, тагини кесиб, таёқча ясад олди. “Тагин шу таёқча билан мени савалаб қолмасин”, деган хавотирда мен ҳам ўзимга унивидан йўғонроқ таёқ тайёрламоқчи бўлдим. Битта ўрик кўчатини синдириб:

— Оғайни, пишоқчангни бериб тур, шуни текислаб олай, — дедим.

— Пишоқни ҳаром қиласан, нас босган, — деди Омон.

— Мен нас босган бўлдимми? Сен билан шунча юрдим, бирор марта чўмилганингни кўрганим йўқ! Юз-қўлингни ҳам ўлгунча эринчоқчилик билан гиёвандлардек сесканиб аранг юласан. Қўлтиғингта қўл урсанг, бир кафт бит чиқади. Мана мен ўтган ҳафта Каласда ярим соатча чўмилдим. Кўйлак-иштонларимни ҳам отқулоқ ўтдан совун қилиб тозалаб ювдим. Сен нас бўлмай, мен насми?

— Бўлти, — деди Омон. — Нас бўлмасанг песлирсан, орқа этагингда намоз ўқиса ҳам бўлаверадиган песлардан.

— Сенчалик шумқадам болани умримда кўрмаганман.

Орамиздаги жанжал күчайиб борар эди. Омон мендан гина қилганча бор эди. Чунки у гүштни сотиб, гуппи тикирмоқчи, чақмоқи телпак олмоқчи экан.

— Куруқдан-куруқ шүппайиб шаҳарга тушиб кетаверамизми, кўрган-билган не дейди, шунча вақт санқиб юриб, икки бармогимни бурнимга тиқиб бораманми, ўзинг ўлгунча нас босган пес деганимча бор бола экансан, сен билан бирлашганимдан буён ишим ўнғалганини билмайман. Сен йўлиқмаганингда ҳов анов пулга тўқти олган бўлардим, ҳалигача тўқлим — қўй, қўйим — бия, биям — туя бўларди, — деб мени койирди.

— Бунинг маслаҳати ҳали ҳам осон, — дедим. — Дорбозга шогирд тушсанг, духобадан шим қилиб беради. Ҳаммомга ўт қаловчи — гўлоҳликни ўргансанг, эртао кеч ўт олдидан жилмайсан, гуппи билан чақмоқи телпакнинг ҳам кераги бўлмайди. Қўй, бия, туя, бу гаплар энди ортиқча зийнат, бекорчи ташвиш, ем-хашакни қаердан топасан? Унинг устига ҳовлинг кичик. Бу ҳайвонлар учун катта сарой қуришинг керак. Ҳали ҳам бу машмашаларни хаёлингдан чиқар-да, ҳар шанба куни билан чоршанба мол бозорга бор. Ҳимматингни баланд тут. Бозорни ўз оғилхонанг деб ўйла, бутун шу ҳайвонлар ўзимники деб дилингдан ўтказ. Буларга ҳам қаноат қилмай, кўнглинг фил истаб қолгудай бўлса, Юпатовнинг от ўйинхонаси қочиб кетгани йўқ. Билет олиб кўришга, албатта, сенда нақд ақча бўлмайди. Ўзингни эҳтиёт қилиб ташқаридан, тахта тирқишидан ёки ўша атрофдаги биронта дарахтта чиқиб кўришинг мумкин. Аммо ҳали айтгандай, қорувулнинг илон қамчисидан эҳтиёт бўл. Қани, юр, узун гапга фурсат йўқ, шаҳарга тушиб сени кутиб ётган бунча довластгоҳ, иззат-давлатларни томоша қил, — дедим.

Омон отаси ҳам қилиши мумкин бўлмаган бу маъқул ва жўяли маслаҳатни палағда тухум ютгандай ўқчиб, ижирғаниб тинглади. Энг охирида зардаси қайнаб кетди:

— Сендай оғайнидан менга ҳаром ўлган сигирнинг елини яхши эди, нима қилса ҳам совунгар пул тўлаб олар эди-ку. Хайр. Совуқ дийдорингни қиёматда ҳам кўрмай, — деди-да, келган йўлига қараб қайтиб кета бошлади.

Қаерга ҳам борар эди? Йўл қайтса, сигири сўйилган бойнинг одамлари уни тугиб олиб, миршабга топширади, умри Сибирда ўтиб кетади. Барибир, тентираф, ҳалаканинг итидай

санқиб шаҳарга қайтади. Бу жиҳатдан кўнглим тинч, қорним тўқ эди. Орқасидан қичқирдим:

— Мулла Омонбой, шаҳардаги қўшчи-кулончи, сайис, мироҳур, бою боёнлар, ошна-оғайниларингизга хат-патингиз йўқми, Орифхўжа эшон, Мақсадхон дума, Гуломхон қозиларга¹ номингиздан салом айтиб қўяйми?

Омон чурқ этмай борар эди. Орамиздаги жанжал пуч ёнгоққа арзимайдиган бўлса ҳам ҳар иккаламиздаги ўжарлик ўзимизга етарли эди: қайтиб келишга у ор қиласр эди, мен бўлсам, отдан тушсам ҳам эгардан тушмас эдим. Мен кимман, ахир. Омон қўсқига бўйсуниб кетавераманми!

Хўш, энди ўзимизга навбат, ўзгинамиз, яъни мен нима қиласман, қаерга бораман?

Бу вилоятлардан умидим узилган, кимсан, Кўктерак, Эшонбозор, Қоплонбек, Шаробхона каби шаҳри азимларда (кўп воқеаларни ушбу саргузаштда ёзганим йўқ) қилмаган ишим қолмаган, етти иқлимда номим ёмонликка ёйилган, мазкур мамлакат ва вилоятларга қайтишим мумкин эмас. Оиласизга — онамнинг олдига борай, десам, уст-бошим юпун, оёғим яланг, ҳаммом тушган бўталоқдай шир яланғочман. Онам ўйликнинг бева-камбағал рўзгорига жодидай жағ билан боришим ўзимга ҳам ўнгайсиз, уларнинг ҳам менга қўзлари учуб турмаган бўлса керак. Аммо, барибир, менинг олдимда битта йўл бор эди, холос, у ҳам бўлса шаҳар. Ундан ташқари, ҳали баён қилганимдай, саёҳат қилинган ерлардан ҳалигим зўр.

Омон билан тотувчилик вақтларда менга бир иш ўргатган эди. У ҳам бўлса, “тўдага ур” фалсафаси. Қишлоқдан-ку бадарғаман, чумчукдек жоним билан шаҳарга тушиб кетсам, “қора пўстакдан бурга қидириш қийин”, дегандай, шаҳардан мени ким ҳам топиб ола қолади?

Шаҳар.

Шаҳар. Савдогарлар, миршаблар, гадойлар шаҳари. Селдан сўнг лойқаланиб оқсан дарё. Шу дарёнинг мурдор тўлқинлари ичиди мен шўрлик нима, битта хас-чўпдек ютилиб кетишим мумкин. Аммо мен ўзим эса шаҳарни астойдил ёмон кўраман. Кўкнорининг исириқ солган декчасидай бадбўй шаҳарда мен димиқиб кетаман. Яна ўша мустаҳаб қилмаган, ёғ босган башаралар, узун-узун расталарнинг дўкончаларида газчўп ушлаб, харидор кутган ялқов бойваччалар, чарви еган

¹ XX аср бошларидаги Тошкентнинг кузга кўринган боїлари.

мушукдек күзи ялтироқ ҳаннотлар, оқсоқ лайлакнинг соясидай аранг-аранг судралувчи бир тўда тиланчилар, уларбулар, хулласи, мен шаҳарни ёмон кўраман.

Атторликни айланиб чиққандан кейин бир қозоқнинг боласи:

— Дада, бу дўкондорлар нима иш қиласидилар? — деб дадасидан сўраган экан:

— Эй, ўғлим, булар бозор куни ҳалқни алдайдилар, бегим куни бир-бирларини алдайдилар, — деб жавоб берган экан дадаси. Бир оз камситиб айтиби. Булар ҳар куни, ҳар соат ҳалқни алдайдилар.

Нима қиласман, осмон узоқ, ер қаттиқ. Қиличини кўтариб қиш келаётир. Мен ахир кўчиб кетган қишлоқнинг тандири эмасман-ку, қишин-ёзин оғзимни очиб, эснаб ўтирасам. Бир товуқقا ҳам дон керак, ҳам сув керак. Ёз кунлари жазиллатиб товондан узадиган қизғин йўлларга кеч кузакнинг салқин ивишиғи тушган. Тупроқ оғирлашган, чанг кўтарилимайди, сувлар тип-тиник. Баъзи совуқроқ тонгларда шабнам ҳам тушади, ариқларнинг чети кўкка теккан сигирнинг қаймогидай юпқа шира ва боғлайди. Бева онамни, етимча сингилларимни кўп ўйлайман, ичим ачишади.

Нега мен бундай ношуд бола бўлдим, кимга бўлса ҳам шогирдми, югурдакми бўлиш керак, бирор нима топиб онамга қарашиб юборишим керак-ку, дейман. Ўқинаман, ўзимни ўзим койийман, баъзан-баъзан йиглаб қўяман. Аммо шу ҳолда уйга қайтиш қийин.

Омоннинг учиб кетган қораси орқасидан термилиб, ўзимнинг юқоридаги гўдак фалсафаларимни мулоҳаза қиласа эдим. Ер совуқ, оёғимни обжувознинг пойкўпидай бирисини олиб, бирисини қўймоқдаман. Кечаси билан Омон бечора икковимиз ўз ташвишимиз билан овора бўлиб кетиб, совуқни унча сезмаган эканмиз.

Узоқдан карvon қўнғироғининг овози эшитилди. Қўнғироқ жарангি, кимсасиз қоронғиликда меҳрибон оҳанг билан дилга далда бериб, уфқда эриб кетар эди.

Нили саҳролардан карvon ўтган чор
Унга пешвоз чиқар ҳаттоки саҳар.
“Гул тонг”, деб, “Гул тонг” деб урган қўнғироқ
Бахти келажакдан беради ҳабар.

Карвон яқинлашиб етиб келди. Ўн беш чоғлик түя, уларни бешта-бешта тиркаб, етаклаб эшак минган чол, бир ёш йигит келарди. Туяларга ортилган хашаклар, туяларнинг тумшуғи, чолларнинг соқол-мўйловлари гира-шира Қиров боғлаган. Мен бирданига карвонга яқинлашиб:

— Йўл бўлсин, акалар? — дедим. Тўсатдан, томдан тараша тушгандай бу сўрашиш карвонни чўчитиб юборди.

“Алай бўлсин!” деб берилиши лозим бўлган одатдаги жавоб ўрнига олдинда эшак минган чол етаклаган ит менга ташланди. Яхши ҳам чол шаҳарга ўрганмаган итни адашиб кетишидан кўркиб, эшакнинг қанжигасига боғлаб олган экан, бўлмаса пок титигимни чиқарар экан. Маълумки, итдан юрак олдириб қўйганман. Яrim соатгина илгари қоп ичиди туриб итлар билан учрашган эдим. Сағримдаги тишнинг алами ҳали тарқалгани йўқ.

— Нима қилиб бу ерда турибсан, чирогим, яхшиликка бўлсин эди, — деди чол.

— Шаҳарга тушмоқчи эдим, янгилишиб қишлоқдан барвақт чиқиб қолибман, йўлдош кутиб турган эдим, баҳтимга сизлар келиб қолдингиз, — дедим.

— Ҳов анави қирнинг устида ҳам бироринг кетаётиди, ўзларинг неча киши, айтакўй, чирогим, итни ешайми, йўқми? — деди чол.

— Қизиқ одам экансиз, мен итни ёқтирамайман. Қирда кетаётган кишини бўлса танимайман. Қўй оғзидан чўп олмаган худонинг бандасиман. Йўлдош бўлишдан ҳазар қилсангиз, нима ҳам қиласардим. Зорим бор, зўрим йўқ, ўзим орқангиздан сизни қора тортиб кетавераман, — дедим.

— Вой-вой, — деди чол, — чакакликкина мол кўринасан, қирдаги киши нега сени сўкиб кетаётиди бўлмаса?

— Сўксса сўқаверсин, мен эшитмагандан кейин оғзига келганини ўтласин.

— Танимайман, дегин?

Ичимдан зил кетдим. Нима дейишимни билмай қолдим. Индамасдан эргаша бердим. Кейиндаги түя етаклаганлар ҳам менга шубҳа билан қарай бошладилар. Ўртага тушган бу соvuқчиликни устимдан кўтариш учун гапни бошқа ёқقا бурмоқчи бўлиб, чолга гап отдим:

— Мана шу ёруғ юлдузнинг оти нима, отахон?

— Ҳи, ҳи, қув бола кўринасан, юлдуз отини билиб ядачиллик¹ қиласармидинг? — деди-да, бошини осмонга кўтариб шарқ томондан ярқираб чиқсан юлдузга қаради:

— Мана буми? Бу юлдузни “Зухро” дейдилар, асли бир камбағал кишининг қизи экан. Ота-онаси ўлгандан сўнг, подшо бунга совчи қўйдирибди. Зухро қиз: “Ўзимнинг севганим бор, шунга тегаман”, дебди. Подшоҳ қизнинг севганини топтириб дорга осибди. Дорнинг ёғочи узун, жуда-жуда баланд экан. Қиз кечаси келиб севган йигити осилган дор ёғочига тирмашиб чиқаверибди, чиқаверибди, бошига етибди, ундан у ёғи осмонга бир қадам йўл экан. “Бир кунмас-бир кун, ерда зўравон подшолар йўқолса қайтиб тушарман”, дебди-ю, кўкка чиқиб кетибди. Ана ўшандан буён ҳар куни тонготарда кўқдан ерга мўралаб қўяркан. Бу юлдуз тонг қидирғанларнинг манглайига чиқади, ухлаб ётганлар буни кўролмайдилар...

Чол қўли билан осмонда турли шакллар чиза бошлади:

— Ҳув анов, шимолдагиси, Олтинқозиқ юлдози. У юлдуз осмоннинг ўқи бўлади. Шунга қараб юрган киши йўлдан адашмайди. Мана бу тўкилган тутдай чўзилиб кетган ёруғлик Сомончининг йўли. Мана шу йўлнинг остида ота-боболаримиз минг-минг йилдан бери қатнаб келган. Мана мен ҳам шу йўлдан қатнайвериб қартайдим. Тушундингми, ядачи бола?

Гаплашиб кетсанг йўл қисқаради, дегандай, шаҳарнинг Чигатой дарвозасига келганимизни сезмай қолибмиз. Олдиндаги нортугя бўйнига осилган қўнғироқ данғир-дунғир чалиниб борар эди. Шаҳарнинг тор кўчаларида янграган қўнғироқ овози деворларга урилиб майдаланар, ерга тўкилар эди.

Тўхтажонбойнинг масжидига яқинлашганда, қудуқнинг қолипи сингари мезанадан ярим белини чиқариб кучанаётган манқа сўфининг:

— Ҳайна ҳананхола... Ҳайна ҳананхола... — деган овози эшитилди. Беш кунлик бевафо умрида бундай хушқироат овозни ҳатто ўз жинслари ўртасида ҳам эшиитмаган чолнинг ити чўчиб кетди, сўфига жўровоз бўлиб увламоққа бошлади. Чол қўлидаги таёқ билан итни бир туртиб тўхтатди.

— Бунинг нима деб бақираётибди, ўғлим?

— Шўрликка худо икки дардни бирдан берган экан, ҳам манқа, ҳам сўфи, ҳозир мезанадан тушолмай бақириб ётибди, — деб ҳазиллашдим.

¹ Гўё юлдузга қараб ёмғир ёғдира оладиган сеҳргар киши.

Оёқ кийимлар сотиладиган вофурушлик раастасига келганды чол билан хушлашиб ажрашдик. Чолнинг ити ҳам менга ўхшаш раастадан кўрқар экан. У думини чотига қисиб, эшакнинг пинжига суқилиб, олазарак бўлиб кетар эди. Жуда раҳмим келди. Бу раста ичида ҳар қадамда эснаб, керишиб, нос чекиб турган қоровулларнинг “кимсан?” деяверишидан зерикиб, қассобликка бурилдим. Қассоб бозорида бир катта қора кўппак бир қанча итларни эргаштириб изғиб юрар эди. Мени куриши билан ириллай бошлади. Узр айтиб, совунгарчилликка бурилдим. Бу ернинг итларида ҳам худди шундай муомала – чопсам қувлайди, тўхтасам – теваракка давра қуради. Қадамни илдамроқ таштаб эски Хотин ҳаммомнинг ёнидан Кулоллик орқали Каппонга қараб йўл солдим. Қаерга кетаётиман – ўзим ҳам билмайман, мени кўр тақдир етаклар эди.

Бу йил ит йили эканми, билмайман. Кулолликда ҳам мени итлар тинчитмади.

Дуруст, қассоб бозорининг итлари-ку, мени без тергани келган, деб қизғаниши мумкин эди. Совун бозоридагилар қириндилардан иборат ризқларига шерик бўлади, деб ўйландирлар. Хўш, Кулолликнинг итлари нимани қизғанади? Мен қуруқ, бўш хумни, ошсиз сопол товоқни ёки сув тегмаган қувурни еб қўяманми?

Энсам қотиб йўлимдан кетиб боравердим. Маҳкама бозорининг бошига, Хости Уккоша деган мачит рўпарасига чиқдим. Уккоша дегани бир одамнинг исми экан. Бу одам араблар бизнинг Ўрта Осиёни босиб олганларида лашкарбоши бўлиб келиб, шу ерда ота-боболаримизнинг ўқига учиб ўлган экан. Кейин араб ҳокимлари унинг қабри устига мачит кўтариб, нишонлаган эканлар. “Отангни ўлдирганга онангни бер”, деган муросасоз мақол юзасидан шаҳарларимизни вайрон қилган, ота-боболаримизни ўлдирган, халқимизни ёппасига қул қилувчилардан бири бўлган Уккошанинг мозори бу замонга келиб зиёратгоҳ бўлиб қолган эди. Мозор тагидан чиқадиган сизот сувлардан пайдо бўлган бир булоқ ҳам бор эди.

Бу мозорга ва булоққа халқнинг ихлоси жуда баланд эди. “Бу мозорга сифинган, бу булоқ сувидан ичган ёки чўмилган киши пес бўлса тузалади, шол бўлса юради. Кўр бўлса кўзи очилади”, деб ишонар эдилар.

Хости Уккошадан кунботар томонга кетаверсангиз, чала новвойликка чиқар эдингиз.

“Оғзи қаро аломат, ичи қызил қиёмат – уни топинг дил-барим”, бу ҳамма биладиган оддий топишмоқ, яъни тандир.

Катта-кatta тандирларда аланталаныб ўт ёнмоқда эди. Кўкси очиқ бўз яктак кийган, чаккасини боғлаган кишилар, тез-тез лахча чўғли тандирларнинг ичига кириб-чиқиб, иссиқ нон узмоқда эдилар. Гўё куёш корхонасида тўлин ой ясалмоқда эди. Қизил мағиз, лоларанг бўлиб пишган нонларнинг юзи офтобдан ҳам иссиқ эди.

Қани энди жилдираб оқаётган шу ариқнинг лабига ўтириб олсангу, шу нондан бир саватини олдингта қўйиб қўйсалар, ҳеч қандай такаллуф бўлмаса, сувга ботириб еяверсанг, еяверсанг. Саватдан нон узилмаса, ариқдан сув. Тўйдим деганимда, ўрнингдан туриб бир керишиб қўйсанг, ҳеч ким сендан пул сўрамаса. Кейин новвойга: “Раҳмат, ака!” десанг-да, йўлингга кетаверсанг.

Аммо бундай пайтларда биздай камсуқумларни ноннинг саховатли ҳидигина тўйдира оларди. Исиниш баҳонаси билан новвойхонанинг эшиги олдида ноннинг ҳидини ҳидлаб турар эдим.

Елкасига рўмол ташлаб, сағри кавушини чарви ёғи суриб ялтиратган, олтмишлардан ошган, лекин бир оз букчайган чол келиб бир рўмол нон олди. У остонодан чиқа туриб, менинг уст-бошимга бир қур синчиклаб қаради-да: “Ҳим-м. Отанг айлансин, болам, мана шу нонни кўтариб элтиб бермайсанми?” – деди.

“Хўп”, деб қўлидан тугунни олдим. Орқаладим. У олдин, мен кетин кета бошладик. Чол оёқ остида учраган қофозларними, латталарними ҳассасининг учи билан аввал бир тит-килаб текшириб, кейин ердан олиб девор ковакларига тиқиб кетар эди. Орқамда иссиқ нонлар. “Менга улардан бир бурда тегадими ё йўқми, ёки китоб ортилган эшакдай бебаҳра қолавераманми?” деб ўйлайман. Чоли тушмагур шунча нонни нима қиласди, ё тўйи бормикин, тўйга бўлса – бу нон кам, рўзгорга деса – кўп. Бу одам каллайи саҳарлаб, товуқ қўноқдан тушмасдан қаёққа етаклаб кетаётиди? Нарироқча бориб, жарликка бурилдик, сув ёқалаб борар эдик. Чол майин овозли, жуда ҳам хушгал чиқиб қолди:

– Нима қилиб тонг азонда тентираб юрибсан, болам?
Нима йўқотган эдинг?

– Даладан тушдим, ота.

— Ҳа, шундай бўлади, болам. Тошкентнинг таригини еган чумчук Маккатулиодан қайтиб учиб келади. Ота-онанг борми?

Гапни чўзиб ўтирмаслик учун “ўлиб кетганлар”, деб қўя қолдим.

Шунаقا бўлади. Ота-она деган мўрт келади. Ҳай, зарарсиз. “Яхши бузоқ икки онани эмибди”, дегандек, ўзинг эпчил бўлсанг, ота топиб оласан. Отаки топилади, она деган ўз оёғи билан келади. Ишқилиб, катта Чорсудан омон-эсон ўтиб олибсан. Марра сеники. Ёмонлар кўпайиб кетган. Ҳа, шунаقا. Оёқ яланг экансан, болам. Ундай деса, Маллахоннинг туяси ҳам оёқ яланглигича сўйилиб, шулон ошига тушиб кетган, югурик оёққа кавуш топилиб қолар. Аввал оёқ омон бўлсин-чи. Ҳа, шунаقا!

Мана, уруш бошланганига ҳам бир йилдан ошди, шундан буён ҳамма нарсанинг нархи ошиб кетди, шундан буён пойабзалнинг ҳам нархи қўтирилиб қолди, шунаقا, болам. Пошшолар тинч яшаса, хотини талоқ бўладигандай, оқ пошшомизни айтаман-да, тинчгина юрг сўраб, моржнини еб, ёмонларни дорга осиб, маржалар билан айш-ишрат қилиб ётавермайдими? Нимаси етишмайди, фуқароси бўлса хом гўштдай итоатли, миршабу полескалар қиличдай. “Fuc”, деса, тап-тайёр, ҳар беш вақт намозда эшону уламолар ҳақига дуо қилишиб турибди, пулга зориқмайди. Жумлай бою боёнлар мадалда. Тагин нима керак? Уруш қилиб, халойиқни қириб, кесакка ҳоким бўладими? — чол ўз-ўзича жавраб, саннаб борар эди.

Мен индамадим. Орадан бир оз жимлик ўтди. Ўн-ўн беш қадамдан кейин чол ғингиллаб ашула айта бошлади:

— Отаси ўлмаган ким бор,
Онаси ўлмаган ким бор.
Бирорвнинг юртига бориб,
Мусофири бўлмаган ким бор?

Ҳай, машойихларнинг садагалари кетай. Отам раҳматли икки ҳаж қилган эдилар. Мени ҳам ўзлари билан кейинги гал олиб бордилар. Биз ҳам эй мусофиричиликларни бошдан ўтказгандикиз, болам. Киши мусофири бўлмагунча мусулмон бўлмайди, деган эканлар азизлар. Ҳа, шунаقا бўлади. Ўзинг қайси қишлоқдан бўласан?

— Учқургондан, — дедим энсам қотиб.

— Шунаقا дегин, болам, мен учрамаганимда онангни Учқурғондан кўтарар экансан. Домла-помлага борганимисан?

- “Сүфи Оллоёр”нинг¹ ярмисида қочганман.
 - Ҳа, шунақа. Бай-бай, гапнинг айни қизғин жойида қочган экансан. “Жаҳаннам”дан қочган экансан-да, а, болам?
 - Ҳа, шунақа.
- Чол “Сүфи Оллоёр” китобининг “Жаҳаннам қасидаси”-ни куйлай бошлади:

Жаҳаннам узра бир кўприк эзур, оҳ,
Ўшал кўприк Сирот отлиқ гузаргоҳ.
Қиличдан тез эзур, қилдин ингичка,
Пушаймонлар ўшал кун тушгай ичга.

Чолнинг қўлидан бир амаллаб қутулиш пайдан бўлиб:

- Ота, — дедим, — нонингизни бир оз ушлаб туринг, сув ичиб олай, чанқаб кетдим.

Чол сесканиб, чўчиб кетди:

- А? — деди. — Сув ичаман? Ичингда мой қайнаётидими ё қази-қарта едингми? Юравер, баччагар, ҳозир чой ичсан, э, тавба-ей, этим жимирилашиб кетди-я. Саратонда қўл ювишга эринасан киши-ю, кеч кузакда, тагин аzonлаб, наҳорга, муздек қавс сувини ичар эмиш-а. Э, тавба-ей, ота онанг гозмиди, ҳароми? Шунақаям бўладими?

Чол мени койиб жавраб кетмоқда эди. Жар ёқасида хароба бир уйнинг эшигига келиб бурилди. Мен ҳадиксираб эшик олдидা тўхтадим. Чол орқасига қаради.

- Ҳа, нега қоракашлик қилаётисан, шунақа бўлади, болам, киравер.

Яна шубҳаландим.

- Ия! — деди чол. — Нега бузоқдек бақраясан? Бу ер қушхона эмас. Мадраса, мадраса. Шунақа бўлади. Чала қолган саводинг шу ерда чиқади.

Қўрқа-писа таваккал қилиб тутундан қорайиб кетган пастак эшикдан энгашиб ичкари кирдим.

Ҳаммаёқ ачимсиқ, кўзни ачитадиган ҳидга тўлган эди. Юқорида миёна рўзгорнинг самовари, ўртacha бир кир самовар қайнаб турар эди. Ердан икки қаричча кўтарилган сўричада олти киши давра куриб ўтирибди. Ўртада манқалдонда олов,

¹ Эски мактабда савод чиққандан сўнг уқитиладиган китоб. Катта-қурғонлик Сүфи Оллоёр деган шоир асари (XVII аср).

олов атрофига синиқ-мертик чойнаклардан уч-түрттаси терилигән. Күчада аллақачон қүёш чиққан бўлишига қарамай, бу ергаги шишиаси қорайган еттинчи чироқ пилпиллаб ёнмоқда. Кўча томонга очилган туйнукларга ёпиштирилган ёғлик қоғозлардан сарғиш нур гира-шира кирмоқда. Тараалмаган сариқ соқоли юзини босган, қўш кўзойнакли, ўрта ёшли бир киши чироқ ёнида қалин бир китобни очиб ўтирибди. Қолганилари ҳар хил шаклда ўтириб уни қуршаб тингламоқдалар. Биз кириб боришимиз билан манқалдондаги чўғни оташкурак билан титиб ўтирган, ҳожи дўппилик пучук бир киши қувониб кетди.

— Ана, Ҳожи бобомнинг ўzlари ҳам келиб қолдилар. Ўзларидан сўраб қўя қоламиз.

Китоб ўқиётган бошини кўтарди:

— Ҳожи бобо, китобдаги бир масалага шубҳа қилиб қолдик. Абу Муслимий соҳибқирон билан Насири Сайёри Беордашти Хуросонда жанг қилгандан ул жанобнинг бошларига-ку, Насири Сайёр тўқсон олти минг ботмонлик гурзигарон билан урган эди. Шунда ул жаноб тиззагача ерга ботган эдиларми ёки белгачами? Бултурги ўқиган нусхамизда тиззагача дейилган эди. Бу йилгисида белгача, деб ёзилган.

— Тиззагача дегани тўгри, — деди Ҳожи бобо, — чунки қоидай паҳлавонлик уч зарб бўлади. Биринчи зарбда таззагача, иккинчи зарбда белгача, учинчи зарбда елкагача. Наузанбилоҳ, бир зарбда ул сақбачча жанобни белларигача ерга ботирган бўлса, иккинчи зарбда қулоқларигача ботириб, зўравонлик Язийд билан Марвониҳарда¹ қолар эди. Ҳа, шунақа.

— Фикри соҳиби хона, албатта, маъқул аст², — деди даврадагилардан қотмача келган қора бир киши.

Булар “Жангномаи Абу Муслими соҳибқирон”ни ўқимоқда эканлар. Ҳожи бобо нонни мендан олиб, самовар тагидаги бир сандиққа тахлади. Саккизта нонни бир патнисга қўйиб, ҳар қайси ноннинг устига бир кафтдан майиз, жийда солди. Кўтариб келиб, ҳар қайси одамнинг олдига тўйларда тўқизтўқиз тортилганда биттадан қўйиб келди, ўзи ҳам даврага кирди. Мен ҳали ҳам серрайганимча устунга суюниб турад эдим.

— Ҳей, — деди Ҳожи бобо, — деворга суяб қўйган куракдек нега серрайиб турибсан, амакиларингга салом бериб, бу ёққа чиқ, болам, ҳа, шундай бўлади.

¹ Шарқ адабистига афсонавий ришарлар.

² “Уй эгасининг фикри тўгри”.

— Ассалому алайкум! — деб торгинибрөқ юқори чиқдим. Ҳожи бобо ёнидан жой берди. Ҳалиги нонлардан биттасини менинг олдимга қўйди. Чой қўйиб берди.

— Нонни ушат, чойни ич, кўмақайлик қилмай яхши чайнаб еябер, болам. Ҳаммаси ўзингники, ҳа, шунаقا.

Бу ердагилар ҳеч қандай такалтуфни билмас эдилар. Ҳар ким ўз чойнагидан чой ичар, ўз нони билан майизини еяр, бир-бировига “олинг-олинг” йўқ эди. Ҳалиги форс тилида гапирган, қўқ саллали қотма, қора киши Ҳожи бободан сўради:

— Соҳиб, ин бача кист?

— Новвойлиқдан топиб олдим, шаҳримиздаги етим-есирларни кам санаб, ўзини ҳам шуларга қўшмоқчи бўлган бир бепадар. Оёқ-қўли эпчил, тили бурро, жафи бутун кўринади, хизматларингни қилиб юрар, — деди.

— Жуда маъқул, балли-балли, Ҳожи бобо.

Ҳамма Ҳожи бобони олқишилади.

Бу ер кўкнориҳона — такя эди. Демак, мен бу ерда гиёҳвандларнинг чой ташувчиси, чилим солувчиси, Ҳожи бобонинг югурдаги, фарроши бўлиб қолар эканман. Жой иссик, эрмак тўлиб ётибди. Ахир, бу шўрлик одамларнинг қай бириси эрмакдан қолишади. Ноңу чой ўз қўлимда, сал фурсатда бир-икки танга пул жамгарсан бўлади. Демак, Тошкентнинг қаттиқ қиши менинг учун чанада шувгандай тез ўтиб кетади. Ундан ташқари, мен шу аҳволда онамнинг олдига боролмас эдим. Қўлим бир оз пул-мул кўрсин, бирор нима орттириб уйга кириб борай, дедим.

Чой ҳали тугалмаган ҳам эди, қотма, қора киши ўрнидан турмоқчи бўлди.

— Имрўз бозор, соҳиб, дўкона барвақт кушодан лозим аст, ба ман ижозат¹.

— Хўп-хўп, боринг, кечки обиёвғонга келарсиз, албатта?

— Албатта.

Мен боя диққат қилмаган эканман, у тумшуғи осмонга қараган кавушини кияётганда юзига қарадим. Икки қошининг ўртасида бухор тангадай қизили бор эди. У чиқиб кетди. Мен Ҳожи бободан сўрадим:

— Бобо, бу киши ким, ўзи қаерлик?

— Ҳи, — деди Ҳожи бобо, — энг аввал, ҳи, мен бобогина эмасман, балки Ҳожи бобоман, ҳароми. Ҳароми? Иккинчидан,

¹ Бутун бозор куни, тезроқ бориб дўконни очишим керак.

сен палисамистр эмассанки, бу ерга келувчиларнинг ким, ота-онасининг оти нима, касби қандай, ўзи қаерлик, ҳисоб бериб ўтирасам. Бу мусулмон ҳинди бўлади, болам. Пишавур шаҳридан, ўзи ҳиндининг саррофи. Унча-мунча судхўрлик ҳам қилиб туради. Шунақа. Ҳар қачонки ҳиндининг пули бир лакдан ошса, тиллани қиздирив манглайига босади-ю, қизил нишон қиласди. Бунинг пули лак-лак, шаҳри Тошкентнинг қанчаки савдогари бор, ҳаммаси қўрқади, буни кўрганда дағиллайди, ҳаммаси бундан қарздор, болам, шунақа. Тур. Чилим сол. Кечгача яхши хизмат қилиб мени тинчлатсанг, кавуш топтириб бераман.

Бу ер менга жуда ҳам фором келиб қолди. Хизматни аямадим. Ҳожи бобо ҳар гапга бир мақол ўқийдиган эзмароқ табиатли киши бўлса ҳам кўли анчагина очиқ, баҳишлиги йўқ, хусусан, ҳисобга нўнокроқ одам эди. Чунончи, у олтида нарсани кетма-кет санамоқчи бўлса, тўртдан кейин янглишиб кетар, дарров мени чақирав, бу жиҳати менга, хусусан, ёқар эди. Сарроф ҳинди менинг севганларимдан биттаси эди. У келганда, айниқса, менинг оёғим олти, қўлим саккизта бўлиб хизмат қилас эдим. Бунга сабаб икки нарса эди: биринчидан, у Ҳиндистоннинг ажойиб-гаройиботларидан ҳикоя қилас эди. Чунончи, марварид кўчаларда сочилиб ётади. Ҳинд болалари кўнгалагига марварид, ёкут солиб ётади, нон дараҳтда пишади, одамлари беш юз ёшга кирганда мўйлови чиқади. Ҳаммасидан шуниси қизиқки, эру хотин яланғоч юради. Қиши бўлмайди, кўй текин, она-болали фил тўрт танга ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Бу гапларнинг бир қисмини мен чалакам-чатти болалардан эшигтганим бор эди. Ич-ичимдан Ҳиндистонга бора олиш ҳаваси булоқдай қайнаб тошар, “оҳ, гўзал Ҳиндистон”, деб қўяр эдим.

Иккинчидан, сарроф ҳинди жуда сахий эди. У Тошкентнинг йирик, дона-дона носини эмас, фақат Бухоронинг хокиносини чекар эди. Мен қаердан бўлмасин ўша носни топиб, унга келтириб қўяр эдим. У:

— Баракалла, баракалла, — деб қўлимга нос пулидан ташқари, уч мири, бир танга чойчақа берар эди. Бозор кунлари кечқурун такяга бир халта тилла тангаларни кўтариб келар, энг аввал менга битта аччиқ чой буюрар, сўнгра бир бурчакка ўтириб пул санар эди. Кўпинча саноқнинг ярмига борганда мудраб қолар, чўчиб-чўчиб уйғониб, чилим сўрар, пағ-

пага тутун тарқатиб, яна саноқقا тушар эди. Шундай пайтларда мен тепасида туриб, унинг давлатини ёмон кўздан сақлар эдим, уйкуси тиниб яна саноқقا тушганда, билмадим, мўлжалдан кам келгани учунми:

“Мошоолло!” деб қўяр эди.

Хуллас қалом, мен ҳиндси саррофни ёқтирас эдим.

Ҳожи бобо билан сарроф ҳиндидан ташқари, бу ерга келувчиларнинг ҳаммаси ҳам унча қўрс эмас, афюндан сўнгги пинакни ҳисобламаганда, ҳаммалари ҳам хушгап, хушмуомала одамлар эди. Дунёда бўлиб турган ва бўладиган ҳангамалардан сұхбатлар бўлар эди. Китоб ўқиларди: унинг намунаси юқорида кўрсатиб ўтилди.

Мен бу ерга келганимнинг учинчи ҳафтаси уруш бошланганига ҳам бир йилу икки ойга яқинлашиб қолган эди. Урушнинг совуқ таъсири кўкнорихона – такяга ҳам кириб келган эди. Гиёҳвандлар ҳам сиёсатдан гапиришадиган бўлиб қолган эдилар.

– Николаю фаранг бир томон, Гермон деган бир томон, тоза урушаётган эмиш. Гермон дегани олтита томонидан кўзи бор, қанотли бир тоифа эмиш. Оқ пошшонинг бир талай шаҳарларини ер билан яксон қилган эмиш. Айниқса, ўрмаловчи бир тўп чиқарган эмиш, бу тўпи аждар наслидан эмиш. Гермонга фақат Абу Муслим, Қаҳрамони қотил, Халифа Румдай соҳибқиронлар бас келмаса, бошқаси бас келолмас эмиш. Оқ пошшонинг аскарлари ўртасидан ола чиқиб: “Урушмаймиз, урушса пошшо билан вазирлар урушаверсин”, деб турган эмиш. Шу бебош аскарларнинг бошида Мастеровой деган бир полвон турган эмиш...

Урушнинг қизиб бораётгани тўғрисида саёҳат қилиб юрган қишлоқларимда ҳам қулогимга чалинган эди, шаҳарга тушганимдан бўён бу гап аниқ эканини билдим.

Шундай қилиб, сиёсат тўғрисида бораётган гап нима саббандир тўсатдан паррандабозликка айланиб кетар, ким қандай қилиб тўтини “аҳмоқ” дейишга ўргатганини, ким загчани чакидахўр қилганини, ким товуққа қичқиришни машқ берганини, олатўфanoқ оғзидан тухум қилишини сўзлай бошлайдилар. Бир нафасда бу гап ҳам ўзгариб, “ер нега қимиirlайди” баҳси бошланар эди. Хуллас, мен учун бу ер шикоят қиласи даражада зериктирувчи жой эмас эди.

Хизматларим Ҳожи бобога маъқул тушди. У ҳам ваъдасининг устидан чиқди. Ўша пайтларда Тошкентда калишлар, ка-

вушларнинг нархи ошиб кетган эди. Оч-яланғоч косиб, камба-галларнинг топгани опорка бўлиб, ҳамма опоркага ўзини урган эди. Опорка дегани урушда ўлган солдатларнинг этигининг соғи эмас, паст бош қисми бўлиб, қайсилир пулга ўч, жонкуяр ҳарбий идора буларни йигар экан. Бу гапни Тошкентдан туриб эшитган аллақайси бой: “Киройи фуқаропарварлик бундай бўлади”, деб скорий поездга тушиб, урушнинг орқасига борган экан. Бир эмас, саккиз вагонни нақд пулга харид қилиб Тошкентга келтирибди. Ана шуни энди майда-майдалаб, ўн жуфт, йигирма жуфтдан якка қўл ямоқчиларга сотар экан. Ямоқчилар уни сеплаб, фуқарони қимматбаҳо қалиш, кавуш ташвишидан қутултиар эканлар. Ҳожи бобом шу опоркадан музболтадайининг биттасини менга олиб берди.

Пайшанба, жума кунлари, айниқса, такя гавжум бўлар эди. Такянинг доимий йигирма-йигирма беш тақжой мижозларидан ташқари, жўра-жўра бўлиб солма ош қилиб ейдиганлар, “иштаҳа очиш учун”, “дилхушлик учун” бир-икки чилим, наша ҳам чекадиган ёш-яланглар келар эдилар. Булардан кўп қисми майда ҳунарманд, косиб йигитлар бўлиб, аҳён-аҳён бойвачча болалар ҳам кўриниб қолар эди.

Одат бўйича, ҳар чоршанба куни эрталабдан намозгаргача Ҳожи бобо менга дам берар эди. Шу куни Ҳожи бобонинг баъзи бозор-ўчар ишларига ёрдам бериб, қолган вақтлар ўз ихтиёrim билан бозор айланар эдим.

Ҳар ҳафта чоршанба куни кечгача менинг “ҳордиқ” куним – жума ҳисобланар эди. Эрта билан Ҳожи бобо қўлимга ярим танга уч мири жума пули бериб:

– Ма, болам, ўйнаб кел, барвақт қайт. Боққолнинг маймунидек ким кўринганга ажува бўлиб юрма, почтачининг отидек ҳар бир дўконнинг олдида тўътаб, аграйма, қассобликка кириб қолган бегона итдек кўринган билан ёқалашма. Ҳайитда қандолат бозорига тушган қишлоқидек балнафс бўлма, кўринган нарсани олиб ея берма. Ҳа, шундай бўлсин, болам, шундай бўлсин.

Дарвоқе, ма, мана бу бир мирига Ҳўжа рўшнойидаги уста Толиб совунгардан бир қадоқ шам ола кел, ҳидлаб ол, сассиқ бўлмасин. Эрта жумаҳшанби, арвоҳларга ёқамиз. Сассиқ бўлса арвоҳлар ранжийди. Боравер, болам, боравер.

Ҳа, тўхта-чи, тамаки саройга ҳам туш, мана бу тўқиз пулни ол, ўша ерда бухоролик дўкондор бор, бу пулга бухоро толқони носидан ола кел ҳинди амакингга, – деди.

— Пулни қүя беринг, носга ўзимда пул бор.

— Ҳм, — деди Ҳожи бобо, — “ҳар күжо пул аст онжо дил күшо”. Ҳинди сарроф билан ўрталарингдан қил ўтмаслигиги ни биламан. Ҳиндига деганда пулни ҳам кераги йўқ. “Оладиган қўлим берадиган”, деганлар. Шундай бўлади. Ҳу, жавдирамай қўзинг курсин. Бора қол. Ирғай қамчинга ўхшайсан-а, озодсан. Озодликка не етсин.

Ҳожи бобо тагин орқамдан алланималар деб жавраб қолди. Мен шаталоқ отганча кўчага кетдим.

Бугун чоршанба — бозор кун. Тўғри Мажжомининг орқасидаги ялангликка, қовун бозорига югурдим. Кеч куз бўлгани учун қовун-тарвуз демаганингиз тог-тог бўлиб ўюлиб ётар эди. Мешкоблар ҳаммаёқقا сув сепиб, салқин қилиб қўйган эди. Уч-тўрт жойига гарам-гарам ҳўл бедалар уйиб ташланган. Четан-четан қовун олиб келган деҳқонлар аравадан отни чиқариб арава шотисининг соясига газ бўйи окург қовунларни, хумчадек келадиган сарғиш, қизгиш қирқмаларни, думига пичоқ қўйиш билан тарсиллаб неча бўлакка ажралиб кетадиган қизил уруг шакарпалакларни уйиб ташлаганлар. Қувадан, Марғилондан, Фарғонадан, Олтиариқдан четан-четан анор олиб келган деҳқонлар ҳам аравани лайлак қилиб, ҳар биттаси ҳандалакдек каттакон анорларни уйиб қўйибди.

Ўзим tengi битта саёқни топиб: “Ҳой, бола, отинг нима?” — дедим.

— Нима ишинг бор эди: отим Отабой, — деди.

— Битта қовун олсам, шерик бўласанми?

— Шерик бўлардиму пулим йўқ.

— Пулинг бўлмаса, бозорда нима қилиб юрибсан?

— Қовун туширадиганларга ёрдамлашаман, сапча, туйнак беришади.

— Йўлингдан қолма, сен менга тўғри келмас экансан.

Кичкина битта қизилуруғни бир пакирга сотиб олиб, ёриб ея бошладим. Ўз бошингча ўз пулингга олиб, ўзинг ёриб еган қовунга не етсин. Ўзим эрқакларнинг орасида яшасам ҳам, такя деган жойга ҳўл мева кирмас эди. Афюн, таряқ егувчи, кўкнор ичувчи кишилар ҳўл мевадан мушук сувдан ҳазар қилгандай ҳазар қиласар эдилар. Кунлардан бир кун Ҳожи бобога қўярда-қўймай битта шафтоли артиб берганимда, озгина татиб кўриб:

— Ҳу, ҳароми, бунинг нима, шафтоли-шафтоли деганинг шуми? Шафтоли деган нарса думалоқ сув бўлар экан-ку! Жунжиб кетдим-а! — деб қўлимга қайтиб берган эди.

Шунақа, гиёҳбонлар такяларга ҳўл мева, совуқ сув, олича, олҳирот, кўксултон, анор, сут, қатиқни сира йўлатиш масди. Бу меваларнинг ўзи у ёқда турсин, отини эшитганда сесканиб кетишарди.

Қовунни маза қилиб еб олдим. Энди икки донагина анор ҳам олай, деб мўйсафид бир фарғоналик деҳқонга бир мири пул узатдим. Чол бўйи бастимга синчиклаб қараб:

— Анор еинг келдими, болам, пулингни чўнтағингга солиб қўя бер, ҳали бай очганим йўқ, бай очишдан илгари чакана савдо қилмайман, — деди-да, иккита катта анорни олиб менга узатди. — Бирини ўзинг е, бирини укаларингга олиб бор, дуо қилсаларинг бўлди. Мозор босиб келган анор.

Чолга жуда ҳурматим ошиб кетди. Анча яхши гаплар гапирмоқчи эдиму, бу гапларимни биттагина маъюслик билан айтган, “раҳмат, ота”, деган сўз билан тамомлаб қўя қолдим. Белбоғимни устимдан боғлаб, анорни қўйнимга солиб олдим.

Қовун бозордан чиқиб эски каппон олдидан ўтиб кетаётуб бутун Эски шаҳар бозоридаги қоровулларнинг бошлиғи Раҳматулло саркорга кўзим тушиб қолди.

— Ие, ука, — деди у, — катта йигит бўлиб қолибсан-ку! Мирза акам омон-эсон юрибдиларми?

— У киши ўлиб кетгандар.

— Эй, аттанг, ҳа, майли, худо раҳмат қилсин. Онанг омон-милар? Нечта бола қолдиларинг?

— Онам соғ-саломатлар, мен, яна учта синглим бор.

— Бай-бай, ёш қолибсанлару.

У қўйини кавлаб битта ориқ бедана олиб берди.

— Ма, буни тўрга солиб боқ, ўтқир сайроқи чиқади.

“Раҳмат”, деб уни ҳам қўйнимга солиб қўйдим.

— Олазарак бўлиб турибман, ука, йигитчилик курсин, басма-бас ўйнаб, Қорабой тожикнинг бели чиқиб кетди, аравага солиб мошфуруш табибникига олиб кетишган эди. Келмай турибди. Шунга хавотир олиб турибман.

— Нима қилиб бели чиқди?

— Атторликдаги бойваччалар билан катта қанор тўла йиғирма пуддан ортиқ кўзмунчоқни аравадан ёлғиз ўзи кўта-

риб саройга олиб кираман, деб белини чиқариб қуибди. Бойваччалар билан бас ўйнаб бўладими? Нима қилса ҳамки, камбағални майиб қилиш пайдан.

Эски шаҳардаги қоровулларнинг аксарияти тожиклардан бўлар эди. Булар расталарни пойлар эдилар, кўчаларга сув сепар эдилар ва савдогарларнинг, ҳаннотларнинг, дўкондорларнинг арава-арава келадиган юкларини ортиб-тушириб берар эдилар.

Раҳматулло саркор эл-юрт ўртасида обрўга эга. Деганидеган, сулҳ-салоҳлик кишиларнинг бири эди.

— Бўш бўлганингда ҳовлига кел, укаларинг билан ўйнаб кетасан, — деди Раҳматулло саркор.

Хайрлашиб маҳкама томон йўл олдим. Кўмир саройига қараб кетаётганимда қулогимга карнай-сурнай овози эши-тилиб қолди. Ёш-яланг болалар ўша томонга югуриб борар эди. Чорсунинг ўртасида иккита тахта аравада Юпатовнинг циркчилари тўхтаб жарсолар эдилар. Бир араванинг устида иккита сурнайчи, битта карнайчи, битта дўмбирачи. Ҳар хил қалпоқлар кийган, бетларини бўяб, узун-узун қизил бурун кўйган, сариқ-сариқ патила сочли, ой, юлдуз нусха олабайроқ тўнли масҳарабозлар, бир қарич келадиган қизил лабларини тиржайтириб, ҳар хил масҳарабозлик кўрсатмоқдалар.

Биттаси тухумни оғзидан ютиб қулоғидан олади, биттаси бурнининг катагидан лента сугуряпти.

Иккинчи аравада бир рус хотин тўрт-бешта лайча кучукларга кичкина кийим-бошлар кийгизиб:

“Люблю, люблю, Мамажон,
Люблю, Мамажон.
Акушкадан қараган,
Люблю Мамажон.
Истаконда чой ичган,
Люблю, Мамажон”,

ашуласига ўйнатяпти.

Учинчи араванинг устида битта чала яланғоч хотин почаларига пистон қадалган иштонини кўз-кўз қилиб, турли мақомларда қўл-оёқларини ўйнатяпти. Битта полвон икки пудлик қадоқ тошлардан тўртласини бирин-кетин осмонга иргитиб илиб олиб ўйнаяпти. Бир киши давранинг ўртаси-

да гижинглаган отни олдинги оёгини кўтартириб салом бердиряпти.

Ҳаммага таниш бўлган Рафиқ масҳарабоз:

— Хой, билғанлар билсин, билмаганлар бошқаларга айтсин. Сартия халқининг эски таниши Юпатовбой ва у кишининг қизлари Майрамхон кўмир саройига от ўйини қурдилар. Билетлар бир миридан биттангагача. Кеп қолинг, армонда қоласиз! — деб қичқирап эди.

Сурнайчи-карнайчиларнинг олдида биринчи қаторда томоша қилиб турар эдим. Шу тобда анор егим кеб қолди. Кўйнимдаги анордан биттасини олиб, ёриғидан иккига ажратиб икки кўлим билан сиқиб, том иштаҳа билан ейишга тушдим. Серсув қайанорнинг шарбатлари энгагимдан тирқираб оқиб кетмоқда. Нима учундир карнай-сурнайнинг овози аввалгидек шаҳдам эмас, виқиллаб чиқар эди. Пуфлай бериб лунжи пуфакдек шишиб кетган кекса кўса сурнайчи “гийқ” этиб сурнайни тўхтатди-да, елкасидаги рўмолни олиб оғзини, лунжини артди.

— Хой, қизталоқ бола! — деди.

Кимни чақираётган экан, деб аланглаб қарадим.

— Сенга айтяпман, — деди у мени кўрсатиб, — даврадан чиқ, анорингни бошқа ёқقا бориб е!

Мен билмас эканман, карнайчи билан сурнайчининг олдида анор, кўксултон, олхўри, тоғолча, сузма-корт каби нордон нарсаларни еб бўлмас экан. Буни кўрган карнайчи-сурнайчиларнинг оғзидан сўлакайи оқиб, пуфлай олмай қолар эканлар.

Битта масҳарабоз келиб, мени туртиб даврадан чиқариб юборди.

Ўйин ҳам тугаб қолган эди. Жўнаб қолдим.

Сочим ўсиб, елкамга тушиб кетгани учун олдирмоқчи эдим. Маҳкама мачитининг тагида кўчага эски бир кир қизил лунги осиб кўйган сартарошхонанинг эшигига бориб тўхтадим. (Сартарошхоналар маълум бўлсин учун кўчага вивеска ўрнига лунги осиб кўйиларди.) Сартарошхонада уч-тўрт киши бор эди. Биттасининг икки чаккасига иккитадан тўртта зулук солиб қўйилган эди. Бир кишининг икки чаккасида қортиқ. Қортиқ дегани хўқиз ёки сигирнинг шохидан ични ўйиб ташлаб икки томони тешик қилинган бир асбоб. Бу билан сартарош бош оғриғи кишиларнинг чаккаларини тилиб, устига қортиқ қўйиб қон олар эди. Икки чаккасига

қортиқ қўйилган киши байни ҳўкизга ўхшарди. Бу икков пастаккина эшакка – скамейкага ўтириб бошларини қўйи солган ҳолда ихрар эдилар. Мўйсафид сартарошнинг ўзи бир кишининг жағ тишини суғуриш билан овора эди. Чолнинг кўзи менга тушиб қолди.

– Ҳа, бола, соч олдирмоқчимисан? Бир пақир туради. Пулинг борми?

– Ҳа, бор.

– Бўлмаса, қараб турма, маҳкаманинг ҳовузида яхшилаб ишқалаб сочингни ивитиб кел.

Сартарошлар ҳамма иш қўлидан келадиган “доно” кишилар эди. Улар соч-соқолни қириб қўйишдан, соқол-мўйлов бўяшдан ташқари, табиблик ҳам қилар эдилар. Ҳафақон – бош оғриқ бўлганларнинг томиридан қон олиш, зулук солиш, қортиқ қўйиш, тиш суғуриш, сургу дори бериш ҳам буларнинг вазифасига кирап эди. Айниқса, болаларни хатна қилиш сердаромад ишлардан ҳисобланар эди.

Бизга ўшаган ёш-яланглар сочимизни олдирмоқчи бўлганимизда, бошимизни ҳўллаб ишқалаб ўтиришга ҳафсалалари келмай, сочимизни ивитиб келишни ўзимизга буюрар эдилар. Маҳкама ҳовузига кириб бошимни ҳўллаб, қиртишлаб ишқалай бошладим. Обдан меъёрига етти деганда, сартарошхонага бордим. Уста тиш оғригининг тишини суғуриб бўлган эди. У бечора бир чеккадавой-войлаб ўтирап эди.

Уста яна банд. Бир мўйсафид кишининг мўйловини қайчилаб қўймоқда эди. Кўзи билан менга “ўтириб тур” дегандек, бир курсичани кўрсатди.

– Бошингни ишқалаб тур, сочинг қуриб қолмасин?

Навбат менга келди. Уста бир кир қизил лунгини бўйнимга солди. Бошимга қўл тегизиб: “Яхши ивитмабсан-ку, баччагар!” – деди-да, сопол обдастадан қўлига сув солиб узукли қўллари билан бошимни ишқалай кетди. Худди теримни шилиб олгудай бўлди. Айниқса, сартарошхонанинг қашқа пащласини айтинг. Шилинг почча-оёқларимни шунаقا узуб чақадики, дол, деб юборасан киши.

Кейин уста шапалоқдай пакки устара билан чаккамдан иш бошлади. Устарани ҳар бир тортганда бошимдан арра юргизаётгандай, ўрнимдан иргиб-иргиб тушар эдим. Уста: “Қандай бесабр боласан, жим ўтири!” – деб койиб қўяр эди. Бошимдан бир-икки жойини қирқиб ҳам олди шекилли, пахта ёпиштириб борар эди.

Соч олдириш қиёмига етганда саррочлик – эгар-жабдуқ растаси томонидан қийғос түполон овоз күтарилиб қолди. Бутун оломон ўша томонга югуриб кета бошлади. Мен ҳам лунгини иргитиб ўрнимдан қўзғалдим. Уста баримдан ушлаб:

– Пулимни бериб кет, бу ер Салмон покнинг дастгоҳлари, у кишини алдаб бўлмайди, болам, кал бўлиш, бошга мойхўрак тошиш, темирӯтки – ҳаммаси Салмон покнинг ҳақларини еганликдан бўлади, – деди.

– Устара, қайроқ, лунгининг ифлослигидан эмасми? – дедим.

– Тил теккизма, шум бола!

Сартарошнинг ҳақи – бир пақирни бериб, шоша-пиша оломон кетидан саррочлик томонга югурдим. Бир томони саррочлик, бир томони саҳҳоб – китоб бозор, бир томони воғурушлик – оёқ кийим бозори, бир томони ноғора бозор, бир томони пичоқчилик, намат бозор, жиққамушт оломон билан тўлган эди. Одамларнинг биқини тагидан, оралиқлардан ўтиб, якка чорбозорнинг ўртасидаги ялангликка сирғалиб борар эдим. Бозор ўртасидан ўтадиган жангтоҳ сувининг кўприги устига келганимда:

“Олиб чиқишли, олиб чиқишли, ана бадбаҳт Ҳожи, қўшмачи Ҳожи!” – деб бақирган овозлар эшитила бошлади. Кўзим ноғора бозорининг даҳанасига тушди. У ерда қўш тавақали, кўк мойга бўялган бағдодий эшиқдан бир неча норғул йигитлар хипчадан келган хушсурат фўрум, қора соқол-мўйловли, Хитой жужунидан бешмат камзул кийган, белига пуштиранг шойидан белбоғ боғлаган, соатининг тилла занжири кўкрагининг ўнгидан чапга қараб салқа осилган, амиркон маҳси-кавушли, чамандагул дўппили қирқ ёшлардаги бир кишини судраб чиқар эди.

Ховли ўз замонасининг машҳур яллачиларидан бўлган Ойша яллачининг ҳовлиси бўлиб, бу фўрум киши унинг эри – Раҳмат ҳожи эди. Халқ уни “қўшмачиликда” айблаб оломон қилиб ўлдирмоқчи эди.

Судраб чиқсан йигитлардан тўртаси уни чалпак қилиб кўтардилар. Кейин силтаб-силтаб тортиб, ноғора бозорининг оқовадан ботқоқланган кўчасига бир қоп дондек иргитиб отдилар. Ҳожи ерга жуда зарб билан тушган бўлишига қарамасдан, ўрнидан қўзғалиб тура олди. Оломонга ўнг қўлини қўтариб:

– Ҳой, мусулмонлар, ҳой, халойик! – дея олди, холос.

Үтгиз ёшлар чамасидаги қора тўридан келган яриндор бир қассоб йигит кела бир калла уриб, орқасига чархпалак қилиб йиқитди. “Ур, номард қушмачини!” деган овоз ҳаммаёқдан кўтарили.

Оломон Ҳожининг оёғини судраб чорраҳанинг ўртасидағи майдонга олиб тушди. Фазабга келган ҳалойиқни ҳеч қандай қудрат тўхтата олмас эди. Ҳожига кўли ета олган ёки ета олмаган ҳар бир мусулмон ишқилиб бирор мушт уришними, бирор марта тепишними, савоб деб билар эди. Арининг ишига чўп сукқандайчуввос тўполон ичидаги ҳеч ким ҳеч кимни танимас эди. Ҳамманинг дикқати ўртада ётган Ҳожининг ўлаксасида эди.

Ҳожининг бутун кийим-бошлари лойга, қон-қушга беланиб кетган, пошнали этикларнинг зарбидан ўйилган кўзлари, эзилиб кетган жаглари таниб бўлмас ҳолга келган, баданида соғ жойи қолмаган, жонини аллақачон ҳаққа топшириб, бир халта гўштга айланган эди. Шундай бўлса ҳам оломоннинг газаби ҳали таскин топмаган, уриш давом қиласа эди.

Мочаловнинг яёв, отлиқ миршаблари атроф-атрофдан келиб ҳалқни тарқатмоқчи, ҳуштақлар чалиб тартибга чақирмоқчи, осмонга ўқ узиб ҳалойиқни чўчитмоқчи бўлса ҳам бефойда эди.

Ярим соатдан мўлроқ вақт ўтгандан кейин ҳалойиқ ўзўзидан тарқала бошлади. Унда-бунда қолган тўп-тўп одамлар бир-бирларидан ўсмоқчилаб, ҳеч гапдан хабарлари йўқдай:

— Ўзи нима гап, кимни оломон қилишиб? — деб суриштирган бўлар бўлилар.

Ваҳоланки, текшириб кўрганда, биринчи муштни урган киши шуларнинг ўзи бўлиб чиқар эди.

Асли воқеа бундай бўлган экан: Раҳмат ҳожи шу йил ёзда Фарғонага саёҳатга борибди. Ҳаммага у ўзини бой киши деб таништирибди, уйланмоқчи бўлганлигини арз қилибди. Шунда уни марғилонлик бир косибининг Латифахон деган, эри ўлган қизига уйлантириб қўйишибди. Бир неча кун Марғилонда тургандан кейин хотинини кўч-кўрони билан Тошкентга олиб келибди. Латифахонни ўз уйига олиб бормасдан илгари катта хотини Ойша яллачига ялинниб-ёлбориб:

— Жон хотин, йигитчилик, бир аҳмоқлик қилиб шу ишни қиласа қилиб қўйдим, беш-олти кун орзуим қонгунча турганимдан кейин яхшилик билан юртига жўнатиб юбораман.

Унгача сен менинг “синглим” бўлиб тур, мени шарманда қилма, ундан кейин то ўлгунимча бир итинг бўлиб хизматингни қилишга тайёрман. Майли, улгуржироқ пул топсанг, иккинчи борища сени ҳам ҳажга олиб бораман. Дунёларни томоша қилиб, гуноҳларимиздан пок бўлиб қайтамиз. Жон хотин, шарманда қилма, оёқ ювган сувингга чой қайнатиб берсанг ҳам ичаман, – деб илтижо қилибди.

Ойша яллачи бу сўзларга пўк учib, “хўп”, деб кўя қолибди. Кейин Раҳмат ҳожи марғилонлик хотинини уйига етаклаб олиб келибди. Бу ерда ҳам кичкина бир маълум ош қилиб берибди. Орадан кунлар ўтибди, ойлар ўтибди. “Янги ёрни кўрганда, эскидан кечмоқ керак”, деганларидек, Ойша яллачига қиё қарамай қўйибди. Ҳатто Латифахоннинг олдидаги уни камситиб, ҳар хил ифлос хизматларни ҳам буюрадиган бўлиб қолибди.

Бу муомалалар, албатта, секин-секин Ойша яллачининг сабр-косасини тўлдира борибди. Кунлардан бир кун эри Раҳмат ҳожи уйда йўғида у Латифахонни олдига чақириб:

– Менга бир оз қулоқ беринг, Ойимпошша, сиз ўзингиз шундай соддамисиз ёки марғилонликларнинг ҳаммаси шундай содда бўладими? Келганингизга уч ойдан ошди, ҳали ҳам ҳеч балони сезганингиз йўқми? Ҳожи акангиз менинг акам эмас, менинг эрим бўлади, сиз менга келинойи эмас, кундош бўласиз. Бу уйнинг бутун рўзгор харажати менинг елкамда, эрингизни бойвачча қилиб қутуртириб қўйган ҳам мен бўламан. Мен Тошканнинг донги чиққан яллачисиман. Тўйларда, ҳашамларда шогирдларим Саври яллачи, Фотма яллачи, Рисол яллачилар билан бирга бориб тонг аzonгача ўйнаб, ялла айтиб, муқом қилиб, хушомадгўйларга ўзига яратшув жавоб бериб, бойваччага бойвачча қилиқ, косиббачага косибча қилиқ кўрсатиб, юзимизни ерга суриб тилангандай бўлиб беш сўм-үн сўм орттириб келаман. Ана шу яллачиликнинг пулидан эргинамиз Раҳмат ҳожи бунчалик эррайим бўлиб юрибди. Наҳотки шуни сезмаган бўлсангиз.

“Шериклик ошни ит ичмас”, деганлар, айланай, поишшахон. Мен-ку эрсираб кетаётганим йўқ. Агар истасам, қадамимда юзтаси топилади. Не-не дангиллама меҳмонхоналар Ойшахонга мунтазир. Пешонаму икки бетим, энгаким ёпиширилайдирган ўн сўмлик тиллоларга тўлиб кетади¹. Битга қийғир бўйин

¹ Тўй-базмларда яллачиларнинг бети, юзига бойлар олтин танга ёпишириб, “мукофот”лар эдилар.

қилиш билан осмондаги қүшни овлайман. Менинг учун гап пулда ҳам эмас. Эрда ҳам эмас. Сиз ёш экансиз, сизга раҳмим келяпти. Гапингизга қараганда ҳамиятли, ҳимоятли, беш вақт намозни канды құлмайдыган мусулмон бир косибнинг қизи экансиз. Ҳожи сизни ҳаром құлмоқчи. Ҳожи сизни Тошканнинг катта пулдор бойваччаларига қүшмоқчи. Бир кечалигин-гиз учун у әллик сүм оладими, юз сүм оладими – унинг иши.

Үзингиз марғилонликсиз, Фарғонадаги сой бўйини билсангиз керак. Сизни ҳам Ҳожи акантис “сой бўйи” қизларига айлантириб қўймоқчи. Ҳушёр бўлинг, Латифахон, оппоққинам. Яна ихтиёр үзингизда, – дебди.

Ойша яллачининг бу сўзларини Латифахон ҳанг-манг бўлиб тинглабди. Юзлари бўздай оқариб, юпқа лаблари титраб кетибди.

Сўз тамом бўлиши билан у кар қўлинган беданадай довдирраб, ўрнидан турибди. Ўз уйига кириб ярим соатлардан кейин бошида паранжи, қўлтиғида бўхча билан чиқиб келибди:

– Раҳмат, Ойша опа, ақлимни киргиздингиз, кўр эканман, ман энди Марғилонга кетаман. Нимаики қылган бўлсам, билиб ўтган, билмай ўтган гуноҳларим учун кечириңг. Мен юртим – Марғилонга кетдим.

Иккалалари ўпишиб, кучоқлашиб, кўз ёши қилиб хайрлашишибди.

Орадан беш-олти минут ўтар-ўтмас Раҳмат ҳожи уйга қайтиб келади. Латифани тополмай, Ойшадан сўрайди.

– Латифа қани?

– Латифа сени ташлаб Марғилонга кетди. Ўша ердан туриб сендан талоқ хати сўрап экан. Мен кундош билан туролмайман, – дебди Ойша яллачи.

– Сен айтиб қўйганмидинг?

– Мен-ку, айтганим йўқ. Аммо эл оғзига әлак тутиб бўлмайди. Ойни этак билан ёпиб бўлмайди. Мингта одам кириб чиқадиган эшигимиз бор, биттаси эмас-биттаси айтгандир.

– Иш расво бўлибди. Кетганига қанча бўлди?

– Беш минут ҳам бўлгани йўқ. Ҳали ҳам илдам юрсанг, орқасидан етиб оласан. Марғилон паранжилик, қўлтиғида бўхчалик хотин ўтдими, деб сўрасант, ҳамма айтиб беради.

Ҳожи ҳеч қаёққа қарамасдан алпонг-талпонг кўчага чиқиб кетибди. У суриштира-суриштира қассоб бозорнинг этағида Латифахоннинг орқасидан етибди.

— Тўхта, Латифа!
— Тўхтамайман, қўшмачи!
— Нима деяпсан, манжалақи?
— Кўшмачи деяпман. Минг лаънат Ҳожи деган исмининг-
га, шўрлик пешонам курсин. Дод! Мусулмонлар!!

Булар сан-манга бориб қолишибди. Ўткинчилар, қассоблар
буларни ўраб олишибди. Ишнинг чатоқлигини пайқаган Ҳожи
уйга қараб қочишибди. Ўргада қолган Латифахон воқеани тўплланган
кишиларга оқизмай-томизмай ҳикоя қилиб беришибди.

Бир йилдан ошиқ охири кўринмаган урушнинг кунда-
лик ваҳимасидан асабийлашиб қолган халойиққа баҳона то-
пилган эди. Оломонга оломон қўшилди. Растаю бозор одам-
ларга лиқ тўлди. Ойша яллачининг уйидан Раҳмат ҳожини
олиб чиқиб оломон қилингани юқорида баён қилиб ўтилди.

Миршаблар Ҳожининг ўлигини майиз саройга олиб ки-
риб, устига бўйра ташлаб қўйдилар. Полиция бошлиги Мо-
чалов ва унинг югурдаклари қанча изғисалар ҳам Раҳмат
ҳожининг аниқ қотилини, бирор гувоҳини тополмадилар.

Латифахон қаерга кетди, уни ҳам билмас эдилар.

* * *

Кун намозгарга яқинлашиб қолгани учун бозор-растас-
ларда одам сийраклашиб қолган. Мен ҳам Ҳожи бобонинг
буйругини бажариб бир қадоқ эмас, бир қадоғу чорак яхши
шам, бир мирига ҳинди саррофга атаб толқон нос олдим.
Яна ўша ердаги фариб-гураболарга мендан бозорлик бўлсин
учун уч пақирга ярим қадоқ пашмак ҳолва олиб, такяга қараб
кета бошладим.

Худди тандир бозорнинг оғзи, Бадалмат думанинг ҳам-
момига келганда рўпарамдан Расулмат гўзафурушнинг ўғли,
ўз маҳаллам, қадрдон дўстим Туроббой чиқиб қолди.

— Ҳа-ҳа-ҳа, — деб қучоқлашиб кетди. — Вой-бўй, тирик-
мисан, хумпар, Тошкентга қаҷон келдинг? Онанг бечора сани
ўлди деб аза очмоқчи бўлиб турувди. Шунаقا меҳринг қаттиқ
боламисан?

— Гапларинг тўппа-тўгри, ўртоқ, лекин уст-бошимни
кўриб турибсан. Шу аҳволда қандай қилиб уйга кириб бора-
ман. Келганимга бир ҳафтача бўлди (ёлғонни худонинг ўзи
кечирсинг). Хўжайним қўли очиқ, сахий одам қўринади.
Яна бирор ҳафталарнинг ичидаги уст-бошларимни тузатиб олол-

сам, уч-тўрт танга пул ортирасам, укаларимга уни-буни олиб борсам, дейман. Лекин сендан битта илтимосим шуки, мени кўриб қолганингни ҳеч кимга айтиб юрма. Келгуси ҳафтага, албатта, ўзим бораман, жон ўртоқ. Онам, укаларимнинг аҳволи қалай? Маҳаллада нима янгиликлар бор?

— Онанг, укаларинг яхши, — деди Туроббой, — тоганг қарашиб турибди. Маҳаллада нима ҳам янги гап бўлар эди. Салимбой сўфи отанинг эркак эчкиси туғди. Ҳуснибий лахтакфурушлиқдан синди. Мачитдаги олача жойнамозни ўғирлашиб кетищди. Кўп одамлар: “Исмат девонанинг чопони шундан”, деб ўйлашяпти. Зиёд ота кўр бўлиб қолди. Лапарининг ёнига яна лапар қўшилди.

Хом терини ийласанг ултон булур,
Нафсини тийган киши султон бўлур.

Шунга ўхшаган бўлар-бўлмас гаплар-да, оғайни. Дадамнинг ишлари яхши. Фўзанинг нархи ошиб кетган. Бир қалла кунжара икки тангага чиқди. Қолган гапларни маҳаллага борганда эшитасан.

Бир ҳафта кутаман, майли. Келар шу бугун маҳаллага бормасанг, кўрганимни ҳаммага айтиб юбораман. Энг аввал ойингга, ундан кейин ўртоқларга айтиб шармандангни чиқараман. Дарвоҷе, хўжайининг ким, нима иш қилади?

— Уни ҳозир айтмайман.

— Бачча тушдингми?

— Тур-эй, отангнинг гўрига... Ўзинг бачча бўла қол, қошкўзинг келишган. Дорбозга шогирд тушдим.

— Дорбозга шогирд тушган бўлсанг, духоба шиминг йўқку. — Иккаламиз ҳаҳолашиб кулишдик.

— Айтгандек, Омон қаёқда? — деб сўрадим.

— Икки ойча бурун бир аҳволда бўлиб қайтиб келган эди. У келиб сенинг тўғрингда тоза ҳам бўлар-бўлмас гапларни тапириди. Барибир, ҳеч ким ишонгани йўқ, “худо урсин, каломулло урсин”, деб қасам исча ҳам ишонмадик. Ҳозир унинг иши йирик. Абдулла қорақошга шогирд тушган, уйига сув ташиб, от боқиб юрибди. Оёғида Абдулла акам берган эски хром этик, белида саллоти камар. Пиёнбозорга, хўжайинининг олдига ош ҳам олиб бориб туради. Ўрисча сўкишларни ўрганиб олган. Дадаси Турсунбой аканинг дўкони босиб қолган эди, йигит-яланглар ҳашар қилишиб, тузатишиб бердик.

— Яхши, яхши. Қолганини ўзим борганимда билиб оларман. Ҳозир шошиб турибман, — дедим.

Күлтиғимдаги беданани олиб Тураббойга узатдим.

— Ма, ўртоқ, мана буни түркөвөкқа ташлаб қўй, жуда ўтқир сайроқи чиқади. Тумшуғини қара, парини қара, маржонини қара.

Тураббой беданани қўлига олиб қулоғига гувиллаган бўлди. Яна бир марта текшириб кўриб:

— Ие, бунинг макиён-ку! — деди.

— Шунча далада юриб макиён билан туллакни мен ажратмай, сен ажратасанми, абраҳ! — дедим, лекин кўнглимда шубҳа бор эди.

Ўткинчи бир йигитни тўхтатиб:

— Мулла ака, шуни кўриб беринг, шундан сайроқи чиқадими, йўқми? — дедик.

У йигит беданани қўлига олиб кўрди:

— Ҳа, бунинг болаларидан сайроқи чиқса чиқар, лекин ўзидан чиқмайди, — деди.

Демак, макиён экан. Сирни бой бермай, Тураббойга:

— Бўпти, олиб кетавер, ошга босарсан, — дедим.

Тураббой макиённи қўйнига солди. Ҳайрлашиб ажралишдик.

Ҳожи бобо, унга иқтидо қилиб турган гиёҳвандлар нағоз аср ўқиб турганларида такяга кириб бордим. Дарров шамни, ҳолвани, носвойни, анонни бир чеккага қўйиб, чилимнинг сувини янгилаб, сархонасини тозаладим. Самовар, чойнакларни артиб, куракча билан кулларини олиб челакка солдим, елкамда сочиқ, қўлимда супурги, ҳеч нима кўрмагандай, хизматда қоим турганимда намоз тамом бўлди.

Ҳожи бобо:

— Ҳа, етим тойлоғим, қайси гўрларда бесару сомон йўқолиб кетдинг. Етимнинг отаси кўп, деганлар. Ҳа, шунаقا. Битта-яримта ота топилиб қолдими? Ҳу, мулойим шупурги бўлмай, гермоннинг ўқига учиб кет!

— Зовол вақтида қарғаманг! — деди гиёҳвандлардан биттаси.

— Ўзбошимча-да, ўзбошимча! — деди Ҳожи бобо.

— Ҳўш, бозорда нима аломат-қиёматларни кўрдинг?

— Ойша яллачининг эри Раҳмат ҳожини халойиқ оломон қилиб ўлдириб юборди, Ҳожи бобо, — дедим.

— Ие! — деди Ҳожи бобо. — Ўзи ҳам кўзга яқин, хушрўй бесоқоллардан эди. Ҳай, майли, худо раҳмат қилсин. Ҳалқ

оломон қылган бўлса, “шахиди аўло” қаторида кетади. Бундайларга дўзах ўти ҳаром, ҳм... шунаقا.

— Қани, батафсилроқ гапириб бер-чи? Ие, сочингни ҳам олдирибсан. Эрон подшоси Аҳмадали кал подшога ўхшаб қолибсан. Суратини кўрганман. Хўш, гапир!

Мен биттага ўнта қўшиб, тамом ваҳима аралаш оломон воқеасини сўзлаб бердим. Менинг гапимда ярим пошшо Эски шаҳарга икки лак аскар туширди. Ётмиш бир марта халойикча қараб ўқ отилди, деган гаплар ҳам бор эди. Тўққизта хотин боласини чала ташлади. Кўкалдош мадрасасининг битта мезанаси қийшайиб қолди, саррочликни Мочаловнинг миршаблари талади. Хотин ҳаммомда чўмилаётган хотинлар ҳаммаси додлаб кўчага яланғоч чиқди, деган гаплар ҳам бор эди.

Бир соатдан мўлроқ гапирдим.

Шу ҳикоя сабаб бўлди-ю, Ҳожи бобо менинг гуноҳимни унугиб юборди. Ҳикоя вақтида секин-секин кечки кайф учун йигилган тарёкийлар ўн-ўн икки кишига борган эди. Ҳинди сарроф намоз асрдан сал ўтар-ўтмас саройдан қайтган эди. Бугун унинг чехраси очиқ. Менинг ҳикояларимни тушунсатушунмаса, “мошоолло-мошоолло”, деб эшитиб ўтирас эди. Бир неча тарёкийлар менинг ҳикояларимдан ўзларидан кетай деб қолдилар, баъзилари ҳозиргина еган афюнлари эсларида йўқ, яна устама афюн еб олдилар. Келувчиларнинг баъзилари оломон воқеасидан хабардор ҳам эдилар. Улар ҳам менинг гапимни тасдиқлаб, ёнига қўшимча қилар эдилар.

Кўкнорилар жамоатчилиги айбни гоҳ яллачига, гоҳ Раҳмат ҳожининг ўзига, гоҳ марғилонлик хотин Латифаҳонга, гоҳ бетизгин, бебош оломонга, гоҳ Мочалов ва миршабларнинг беларволигига қўяр эдилар.

— Тўтри, — деди қўш қўзойнакли мулла уста Мирсалим, — баъзан англашилмовчиликлар ҳам бўлиб туради. Чунки, ўтган йили Занги ота сайилида шундай бир воқеа бўлди: сумбуланинг ўрталари, жума куни эди. Ҳазрати пирим Занги отанинг сайилгоҳига Майманаю Майсарадан, Ироқу Бадаҳшондан, Эрону Турондан, Ҳиндию Рум, Чинимочиндан, яъни жумлайи жаҳондан зиёратчилар йигилган, Тошкантимизнинг эса бешикдаги боласигача кўчиб чиқкан. Одам боласи мўрмалаҳдек ер-кўкни босиб кетган.

Намоз жумага азон айтилиб қолди. Одамлар катта хона-қоҳнинг саҳнини ва унга қўшилган атроф майдонларни шамалоқдек эгаллаб, намозга тайёрланиб турибдилар.

Ҳамма имомга иқтидо қилиб “оллоху акбар” дейилиши билан намоздан кечикиbroқ қолган бир banda олдинги сафга ўтиб кета туриб ўртароқ сафдаги бир танишининг киссасидан ярмидан кўпи чиқиб, тушиб кетай деб турган бўз ҳамёнига кўзи тушиб қолади. Шу ҳамённи меҳрибончилик билан киссасига ичкарироқ солиб қўймоқ учун қўл уради. Буни қаторда турган яна бир мусулмон кўриб қолиб намозини бузиб: “Дод, мусулмонлар, хонақоҳга кисавур оралади”, – деб бақиради ва ҳалиги шўрликнинг ёқасига ёпишиб муштлай бошлайди. Мачитдаги имом бошлиқ ҳамма мусулмонлар ҳам намозларини бузиб, ҳалиги паррихтани дўппослай кетадилар.

“Ҳой, ҳой, тўхтанг, ўзи нима гап”, – деганга қулоқ соладиган одам йўқ. Ҳаш-паш дегунча ўлакса қилиб, мачитнинг саҳнига олиб чиқадилар, бу ерда ҳам кўзига қон тўлган оломон шўрликни ура кетади, ўлдириб хотиржам бўлгандан кейин:

– Ўзи нима гап, нима қилди, ким бошлаб урди, ким ушлади, кимнинг ҳамёни, – деган гаплар чиқа бошлайди.

Кейин ҳамён эгаси ўргага чиқиб:

– Биродарлар, бу менинг дўстим эди, ўгри одам эмас эди. У менга меҳрибонлик қўймоқчи, осилиб қолган ҳамёнимни киссамга солиб қўймоқчи бўлган эди, бечорада гуноҳ йўқ эди, – дегани билан бўлар иш бўлган, энди фойдасиз эди.

– Мана бу тикка жаннатга боради, – деди Ҳожи бобо, – ҳа, шунаقا, бесўроқ, беистоқ жаннатга тушиб кетаверади.

– Шариатимиздан айланай, мусулмончилигимиздан айланай, ҳимоятимиздан, ҳамиятимиздан айланай, оломондан айланай. Ана шундай мусулмон ҳамиятлик оломон бўлганда, ҳаммамиз ҳам эшигимизни баралла очиб ухлай берсак бўлади. Бирорта ўғри ёки қўли эгрининг ҳадди бормикин, бир мусулмоннинг мулкига, номусига таадди қилса. Оломондан ўргилай, – деди гиёҳвандлардан биттаси, – ёмонлар жазосини тортсан.

Энг охири ҳукм – замонанинг бузуқлигидан, подшоҳларнинг нотинчлигидан, фуқаронинг бузилиб, беҳаё бўлиб кетганилигидан, ор-номус барбод бўлиб, хотинлар, ёш болалар қулдан қўлга мол бўлиб сотилаётганидан, хуллас қалом, шариати Мустафонинг оёқости бўлиб, назардан қолаётганилигидан, охирзамон яқинлашиб қолганлигидан, ҳазрати Исо кўқдан тушиб вақти келаси ҳафтага қолганлигидан, Ҳалифаи Рум томонда Добатул арз чиққанлигидан, Хитой томонда якка

күзлик яъжуж-маъжужлар хуружга келганилигидан, Эроннинг ярмини ер ютганлигидан, ўзимизнинг Тошкентда, Тупроққурғондан “бачажиш” чиқсан эканлигига келиб тұхтади.

Сұзни келган ерида тұхтатиб, Ҳожи бобо имом бўлган ҳолда намозшом ўқишига кўзгалдилар. Мен унгача чойнакларга аччиқ қилиб чойни дамлаб, манқалдонга териб қўйдим. Чилимга тамаки босдим, ўртадаги чироқни ёқдим. Катта патнисга ҳар кимнинг ўз насибаси бўлган биттадан обинон, икки чақмоқдан қанд, бир капдан қора майиз қўйиб чиқдим.

Намозшомдан кейин мижозлар ўз ерларига тартиб билан ўтирилар. Мен ҳар қайсиларининг олдига бир чойнакдан чой, биттадан пиёла, нон, қанд, майизларни қўйиб чиқдим. Ҳожи бобо ҳар кишининг ўз моясига яраша қофозга ўралган “дори”сини кўлларига бериб чиқди.

Тўртта кўкнорининг олдига битта тоғорачада устига чит рўмол ёпилган эзилган кўкнорини олиб келиб қўйди. Уларга бир патнисда нон, майиз, чой қўйилди. Улфатчилик бошланиб кетди.

Бай-бай-бай, буларнинг гиёҳдан сўнгги хушчақчақ сухбатларига қулоқ солсангиз. Гиёҳдан илгари бир-бировларига тўнгиз қараш қилиб ўтирган, худо урган зиқна, битта майизнинг ярмини бировга раво кўрмайдиган, ўлганининг қунидан эриниб намоз ўқиган бу маҳлуқлар энди тамом очилиб кетгандар.

Биттаси хаёлидаги боғи бўстонини мақтайди, биттаси давлатини санаб ҳисобига етолмайди, бир-бирини уйига таклиф қиляпти: “Оёғингизнинг тагига қўй сўяман”, дейди. Бир-бirlарига чой узатишган, нон суриб қўйишган, қора доридан пашша қанотидайини узиб, бир-бirlарига узатишган. Шунчалар меҳрибон, шунчалар хушмуомала, шунчалар мулоим бўлиб кетишганки, асти қўяверасиз.

Мен пойи-пиёда хизмат қилиб турибман. Тиқ этган чойнак бежавоб қолмайди. Ўша замониёқ манқалдондан буруннинг қонидек қуюқ Кузнецов чойлар етказилиб турибди. Мендан, айниқса, ҳинди поччам хурсанд.

— Мошоолло, бачам, мошоолло. Бисёр мамнунам. Имрўз бозор буд, корам душвор, ҳисобам нотамом, ҳа майлаш, пардо, як қалён. (Бугун бозор эди, ишим қийин бўлди, ҳисоб қилолганим йўқ, эртага қиларман, чилим келтир.)

Сархонага учта чўғ қўйиб яхшилаб пишийтдим. Бозордан келтирганим қофозга ўроғлиқ носни ҳам олдим.

- Мана, соҳиб, қалён ҳам тайёр, се лаҳчайи гули нор.
- Боракалло, боракалло, бачам.

У чилимни “хурр-хурр” қилиб чукур-чукур икки-уч тортиди, ўзи ҳам зўр, Қаршининг тамакиси эди. Элитди шекилли, ранги ўчиб, кўзини олайтириб, зўрга:

- Об биёр, об биёр, — деди.

Бир пиёла муздек сув олиб келиб бердим. Қўллари қалтираб бир-икки қултум ичган бўлди. Бирпас тепасида турдим, ўзига келди. Қофозга ўроғлиқ носвойни бердим:

- Ба шумо носи Бухорий ҳам биёварда будам.
- Боракалло, бачам, боракалло!

У сарроф халтасини кавлаб, битта ярим сўмлик сўлкавой чиқарип берди.

- Ин мукофот, аз Ҳожи бобо пинҳон кун.
- Хўп.

Чилимни бошқаларга навбат билан тутиб чиқдим.

Икки хўroz қичқиргунгача сұхбат давом қилди. Ҳожи бобо дўконнинг измини мёнга топшириб, ичкарига кириб кетди. Гиёҳвандлар тарқалди.

Сарроф ҳинди билан қўш кўзойнакли мулла уста Мирсалим одати бўйича такяда ётиб қолишиди. Мен ҳам чироқни “пуф” этиб ўчириб, ўз жойимга чўзилдим.

Эртаси пайшанба эди. Бугун жума оқшоми, келувчилар кўп бўлади. Барваҳ турив, катта самоварга олов ташлаб юборганман. Ҳаммаёқ супурилган, сидирилган — озода. Мулла уста Мирсалим бир бурчакда якка ўзи бомдод намозини ўқиб олди. Узоқ вақт ўтган-кетганларнинг, ота-онасининг, энди ўладиганларнинг арвоҳига, шулар орасида ўзининг ҳам арвоҳига фотиҳа ўқиб бўлгандан кейин:

- Чойинг қурғур қайнадими? — деб сўради.
- Жагиллаб қолди.

Янги обинон олиб келишга чиқиш керак эди. Ҳожи бобо ластгоҳни ташлаб чиқиб кетишга ижозат бермайди. Уста Мирсалимни юборишга андиша қиласман. Ҳайтовур, Ҳожи бобонинг ўзи чиқиб қолди.

- Нонга борганинг йўқдир?
- Пул ташлаб кетмабсиз-ку.
- Ҳа, шунаقا.

У ёнчигини кавлаб, икки танга пул олиб берди.

— Орқа-ўнгини қараб ол, куйган, хомсиз бўлмасин. Озгин на ушатиб еб ҳам кўр, хамири ачиган бўлмасин. Нимани

Қўлингта тутқазсалар, кўзга ургандек кўтариб келаверма. Салмоқлаб кўр, чўфи оғирроғидан ол. Уруш бўлгани билан, нархнаво ошгани билан новвойхоналарни ер ютиб кетгани йўқ.

Рўмолчани елкага солиб, новвойликка қараб югурдим. Тонг аzon бўлишига қарамасдан, бир тўда оч ола-кура итларни эргаштириб, эски Каппон томондан Маллажинни жавраб келар эди.

— Туя биттангга — қани биттангга, туя минг танга — мана минг танга.

У битта лайча кучукни “Пошшоҳон” деб чақириб:

— Ҳамма подшолардан ўзинг дурустсан, ҳеч ким билан урушмайсан, урушган билан ишинг йўқ... — деб галира кетди.

Менга кўзи тушиб қолди.

— Ҳой, бола, бери кел, “Пошшоҳон” нинг думидан ўт!

Малла девонанинг қилиқларини томоша қиласман, деб анча йўлдан қолдим.

Мен нон олиб такяга қайтиб келганимда Ҳожи бобо аллақачон қайнаган самоварнинг тагида уймалашиб юрар, мени фижиниб кутар эди.

— Ҳа, ҳароми, нон учун Тўйтепага бориб келяпсанми, мунча ҳаялламасанг? Обке!

Такяда хўрандалар етти-саккиз кишига етиб қолган эди. Ҳаммасининг моясига яраша егулик-ичгулигини улашиб чиқдик. Ҳамма кайфини қилиб, чой ичишга овора бўлган вақтда мен секин чой, қанд турадиган қутичани очиб, ундан кеча олиб келган пашмак ҳолвани олдим, учга бўлдим. Катта бир бўлагини Ҳожи бобонинг олдига, бир бўлагини ҳинди саррофнинг олдига, бир бўлагини уста Мирсалимнинг олдига қўйдим. Ҳожи бобонинг кўзи ярқираб кетди.

— Буни қаердан олдинг, баччагар? — деди.

— Ўзингиз берган жума пулларни йиғиб юрган эдим, кеча олиб келдим.

— Баракалла, одам бўласан, болам. Ҳар бир нарсани тежаш, бугунингни эртага захира қилиб қўйиш яхши фазилат. Шундай қилган одам тез бой бўлиб кетади. Ҳа, шунаقا, бор, биринг ўн бўлсин.

Сарроф билан уста Мирсалим ҳам foят мамнун бўлдилар.

Кундузи одатдагича ўтди. Аммо пешиндан кейин намоз асрга яқин бирин-кетин кўп таниш, нотаниш мижоз хўрандалар йиғилишиди. Ичларидаги такяга янги қелган косиббачча-

лар ҳам бор эди. Булар солма ош қилиб, бир чилим, ярим чилим такбас қилиб кетувчи ёш-яланглар эди. Булар келганда менинг бозорим жуда чаққон бўлиб кетар эди. Булар бир тийин, икки тийин, беш тийиннинг юзига қарамай, чойга, нонга, ўтинга, туз, қалампирга ортиқча пул тўлаб кетар эдилар. Албатта, мен уларни ўз чўнтағимга қайириб олар эдим. Бундан ташқари, ошдан, шўрвадан қолган овқатлардан “чойхоначи болага”, яъни менга насиба атар эдилар.

Одми кунлар бундай ёғлиқ ош, ёғлиқ шўрвалар менга қаерда эди? Шундай жума оқшоми ва жума кунлари такянинг ҳақидан ташқари ўз чўнтағимга бир сўм, олти тангагача ишлаган вақтларим бўлган. Йигирматалаб қозон қайнағандан кейин, “бир калдан берса тўйғизади, бир муштдан берса ўлдиради”, дегандек, тўпланиб қолар экан-да.

Бугун такяда яхши савдо бўлган эди. Ҳожи бобонинг қўлига йигирма бир сўм қирқ тийин нақд пул топширдим. Ҳожи бобонинг оғзи қулоғида. Хуфтон намозини ўқиб бўлганларидан кейин ҳам такяда етти-саккиз ҷоғли одам қолган эди. Ҳожи бобо жуда ечилиб кетди. Кеча мен олиб келган шамлардан тўрттасини тўрт бурчакка ёқиб, ҳар қайсисининг тагида бир калимадан куръон ўқилган. Бир чеккада мулла уста Мирсалим қўш кўзойнагини бурнининг устига қўндириб, кир, бурама болиш устига “Жангномайи Абу Муслими соҳибқирон” деган мўътабар бир китобни қўйиб олган. Гумбурлатиб ўқиб турибди. Қолган гиёҳвандлар уни давра олиб Абу Муслимнинг қаҳрамонликлари тўғрисидаги ваҳималарни тингламоқдалар. Тасаннолар, оғаринлар айтмоқдалар. Ўқиш давом этарди:

“Алқисса, андин кейин Маймана томондан, Кўҳи даман этокидан гард пайдо бўлди. Гард аросидан етмиш икки парроколай алам, нишонаи етмиш икки минг байроқдори жаррояр, ҳаммалари ҳафт жўш пўш эрди ва Майсара томондан ҳазрати соҳибқирони Абу Муслими Хуросонийнинг паҳлавони гардан кошонлари мисоли садди Искандардек саф боғлаб турар эрдилар. Ҳазрати соҳибқироннинг олтин чопқон Зумрад тахтлари узра ливоий Муҳаммадий – байроқ Хуросоний парварафшон бўлиб турар эрди.

Ниқобдор ёғийлар сафидан бир ҳафт жўш кийган паҳлавон аргумоққа маҳмиз бериб майдонга жавлон уриб кирди. Отининг туяғи чачағигача ерга ботар эрди. Етмиш икки бот-

монлик гурзийи-гармонини бошидан чарх уриб айлантириб никәбни юзидан дарбар айлаб айтдиким:

— Эй Абу Муслими гүсолапарастан, эй биёбоний Хуросоний, билсанг билгил, билмасанг мендурман Насри Сайёри беорким, бугун бу маъракаи жангда димоғингдан димор чиқаргаймен.

Ва ҳазрати Абу Муслим ҳам гайратларига чидай олмай, Кўҳтоғ исмли бўз отларига сувора бўлиб, ул малъуннинг сади роҳини тўсдилар. Фазабларидан ҳар битта мўйлари кийимларидан ништари обдордай тешиб чиқиб кетган эрди.

Кела Насри Сайёрнинг камар бандидан “Ё Али” деб азот кўтариб, муборак бошларидан етти маротаба айлантириб-айлантириб осмонга отдилар. Ул нопокнинг вужуди бир ош пишгунга қадар кўздан гойиб бўлиб кетди. Баъдаз муборак кўлларини кўкка қилиб тутиб олдилар. Ерга омон қўйдилар ва десдиларким: “Эй Насри Сайёр, минбаъд Хуросонийлар шательнига бундай беодоблик қилмагайсан”.

Насри Сайёр у жанобнинг рикобларини ўпиб, тавба-тазаррулар қилди ва имон келтирди”.

Хулласи, бу жангнома шу хилдаги ваҳима гаплар билан тўла эди. Аммо эшитувчилар бу ваҳималарни фоят ҳаяжон билан тинглар эдилар.

Ҳикоят ушбу ерда тўхтаганда Тиконлимозор маҳаллалик Аҳмадали сўфи кўз ёшларини артиб:

— Киройи мардоналиқ бу бўлибдур. “Мард майдонда” дегани бу бўлур. Ҳозирги замоннинг урушлари маҳзи номардлик. Бехосдан турган кишини миљтиқ билан отмоқ, тинч аҳолининг хонадонига тўп кўймоқ, осмонга хайрипилон чиқармоқ — буларнинг бари номардлик — бу кофирнинг иши, — деди.

Бу гапларни ҳамма “балли-балли”, деб тасдиқлади. Ҳинди сарроф ҳам “мошоолло, мошоолло”, деб маъқуллади.

Нима дессангиз денг, бу ерда яна ойлаб туриб қолиш мени зериктирас эди. Уфқ кўк гумбази билан ўшишган ям-яшил қирларда бўкалақли бузоқдек шаталоқ отиб юрган бир бола келиб-келиб хумга қамалган юмрондай бўлиб қолса, албатта, зерикади-да. Бундан ташқари, биронта тенгқуринг бўлмаса, сирдошинг бўлмаса, эшитадиган гаплар сарроф ҳиндининг абоси — кийимидаи бўйи бошингдан бир газ ошиқ гаплар.

Зерикар эдим, эрмаклар қидирар эдим. Ҳожи бобонинг кузакда сақлаган туллаклари кеч кузак “чучут” чиқариб қолди.

Ҳожи дўппили Султон пучуқ тақяда боқиб юрган каклик фид-ғидлай бошлади, бироқ бу жониворлар ҳам менга ўхаш бириси оқ Тайтай тоғнинг баланд ёнбағридан, иккинчиси Қунғироқ тепанинг куюқ пичанзорларидан ажралган тутқунлар бўлиб, эрмакликка узоқ чидаш беролмас эдилар. Менга эса ҳеч кутилмагандан тўсатдан бўладиган ҳодисалар, чунончи: мўрчанинг қозони ёрилиб, бир-икки киши ўлгандай олам ҳодис воқеалар, ажойибхонанинг йўлбарси бўшаб кетиб, атторликдаги Вали ҳожи акага човут согландай саргузаштлар, ҳеч бўлмаса Ҳиндистон чангальзорларидағи саёҳатлар, арслон билан олишув, қирқ кўзли илонларнинг бўйинини чопиб ташлаш, ўргатилган ёввойи одам, каркидон-тимсоҳларни миниб юриш — мана шунақанги фавқулодда воқеалар ёқар эди.

Бу ерда нима бор: тонг аzonдан икки товуқ ўтгунча пинакка борган, мусичадан ҳам хароб гиёҳвандлар, уларнинг ўзаро минғир-синғир, пойма-пой, тасаввурдан узоқ ҳикоялари. Тағин ҳам ўз тоқатимга ўзим ҳайрон қоламан. Нима қилиб юрибман? Бу ердан тезроқ силжишга мўлжал қилиб қолдим. Аммо икки нарса қўнглимда “ҳали вақт эрта” дегандай бўлар эди. Биринчидан, Ҳиндистон саёҳатига етгудай пул жамғарганим йўқ. Ҳалигача ҳинди саррофнинг саховатидан, Ҳожи бобонинг қўли очиқлигидан, ошхўр косиб бойваччаларнинг муруватидан, унча-мунча янгилиш ҳисоб билан уриб қолганларимдан йиққаним учта беш сўмлик, биттга ўн сўмлик тилла, иккита сўлкавой, қолганлари танга, чақалардан иборат. Мен пулим бир меъёрга етиб, тиллага алишса бўладиган даражага етганда ҳинди саррофга топшириб йириклишириб олар эдим. Бу сирни у билар эди, мен билар эдим, худо билар эди. Жамулжами йигирма етти сўму икки танга пул эди. Олтинларимни яктак кўйлагимнинг ёқа баҳясининг орасига тиқиб яширганман. Қолганларини Ҳожи бобонинг сопол тупдонига солиб, такядан эллик қадамча нари — ариқ лабидаги қари тол тагига кўмганман. Ҳаммаси ҳам пешона тери.

Иккинчидан, Ҳожи бободан жавоб сўрасам, жўнликча бўшатиб юбормайди, чунки хизматларим унга ёқиб қолган, қўлинни совуқ сувга урдирмай кўйганман. Бинобарин, бирорта қилғилик қилиб ҳайдалишим керак. Мен ҳалигача чўл қурбақадай ювош. Ҳожи бобонинг ижозатисиз ўз кавагимдан бошимни чиқарганим йўқ.

Бу ҳафтани миям пишмаган режалар билан банд бўлгани учунми ёки маъюслик, етимлик, уйимни, ошна-оғайнила-римни соғинганим учунми жуда ювош, муте ва фармонбардор ўтказдим. Ҳар галгидек шўх-шатир “шум бола” бу ерда йўқ эди. Бу ҳолатимдан Ҳожи бобо анчагина ташвишга ҳам тушди шекилли, ҳинди бўлса, ундан бешбаттар.

Сешанба куни Ҳожи бобо мени меҳрибончилик билан чақириб:

— Болам, бу гап-ку икковимизнинг ўртамиизда қолсин, тагин худо уриб анави “қора”си қурғурдан тотиниб-потиниб юрганинг йўқми? — деди.

— Қораси нимаси?

— Биз ейдиган “қораҳон” бор-ку, ўшани айтяпман.

— Ўзим гиёҳвандларнинг аҳволини кўриб юрибман, Ҳожи бобо, мен бу заҳарни оғзимга олмайман, тепамда худо бор.

— Баракалла, болам, ҳа, шунаقا бўлсин.

Ҳожи бобо елкасидаги рўмол билан кўзини артиб, ёнчиғини кавлаб шапалоқдай битта бир сўмликни қўлимга тутқазди.

— Бу эртага бозорли пулинг, жуда хурсанд қилдинг, болам, ташвишда эдим, тагин бирорнинг тўтидек боласини нобуд қилиб қўйдимми, деб қўрққан эдим.

Пулни ёнчиққа яшира туриб:

— Бу томондан хавотир олманг, — деб қўйдим.

— Ўйнаб-кулиб, таралангни тортиб юравер. Сенга “чурқ” этадиганнинг боши ўнта.

Кечаги кайф-суҳбатлардан кейин сарроф ҳинди ҳам Ҳожи бобо сингари меҳрибончилик билан ёнига чақириди:

— Инжо биё, бачам, чи тавр ҳасти, бемор нести? (Бери кел, болам, аҳволинг қалай, касал эмасмисан?)

— Шукр, соғман.

— Ба чи паришон менамойи? (Нега паришон кўринасан?)

— Бо тараддути саёҳати Ҳиндистон паришонам (Ҳиндистонга саёҳат қилиш тараддути билан паришонман), — деб ҳазиллашдим.

Ҳар иккаламиз кулишдик.

— Мошоollo, сафари Ҳиндистон дори? (Ҳиндистонга сафар қилмоқчимисан?)

— Ҳа, шундай.

— Сафар бо машаққат. Ҳиндистон дур аст. (Ҳиндистон узоқ йўл, қийин.)

— Ҳимматим баланд.

— Офарин, мошоолло.

Ҳинддининг ҳам ҳиммати тутиб кетиб, сарроф халтадан битта беш сўмлик тилла олиб берди.

— Гир, гир, бачам. Мен оила ва бача надорамки, давлати маро сарф кунанд, ҳақ таоло садақаро дўст дорад. (Мана буни ол, болам, менинг оила, бола-чақам йўқки, шунчалик давлатимни харажат қилишса, худо садақани яхши кўради.)

Бугун ўнг ёнбошим билан турган эканман, олти сўмлик бўлиб қолдим. Ювошликнинг, маъюсликнинг фойдаси шунчалик катта эканлигини билганимда бошдан шунаقا қилас эдим. Ярим оқшомгача ўзимдан-ўзим ишшайиб, ичимда давлатларимни санаб, кувониб хизмат қилдим.

Чоршанба куни эрта билан Ҳожи бобо қўлимга икки танга бериб:

— Болам, гир этиб бориб, нон олиб келиб бер, хумларга сув тўлдириб қўй, беданаларнинг донидан, сувидан хабар ол. Кейин сенга жавоб, бозорни томоша қилиб, ўйнаб, таъбинг хоҳлаганда қайтиб кел. Лекин кечга қолма, болам. Ёмон кўп, замон ёмон.

Пулни олиб, югуриб бориб нон олиб келиб бердим. Хизматларини бажо келтирдим. Ҳожи бобо қистаб қўймади, бирга ўтириб чой ичишдик. Кейин бозорга қараб равона бўлдим.

Хасти Уккошанинг тагида қаймоқ бозор бўлгувчи эди. Бирор товоқ қаймоқ олиб, битта обинон билан еб олиш ҳавас бўлиб қолди. Қаймоқ бозорга кириб у косадан ялаб кўриб “аччиқ” деб, бу косадан ялаб кўриб “суюқ” деб юрсам, бир бурчакда икки хурма қатиини ерга қўйиб маҳалладаги оғайниларимдан тегирмончи Абдулла вавағнинг укаси, Иброҳим полвоннинг ўғли Убай ўтирибди. Тура қучоқлашиб кўришиб кетдик. Ўтган чоршанба Туроббой билан бўлган сұхбатдан, минг хил сўроқ-истаклардан кейин, ёлғон-яшиқ гаплар билан қутулдим. Эндиги масалага ўтдик.

Мен қаймоқни еб бўлгунча у қатиқни сотадиган бўлди. Кейин кўмир саройга тушиб томоша қиладиган бўлдик. Морожний еймиз, балиқ еймиз. Юпатовнинг от ўйинига кирамиз. Кажавага тушамиз. Дурбин сурат кўрамиз. Ялла қилиб ўйнайдиган бўлдик.

Убай қатиқнинг пулидан ишлатмайдиган бўлди. Ўзида уч мири бор экан. Қатиқни арzon-гаровга сотиб, тағин пулни ишлатиб қўйса, келинойисидан балога қолар экан. Етма-

ганини мен құшадиган бўлдим. Беш тийинга ярим қаймоқ-
дон қаймоқ, икки тийинга битта обинон олиб, бир чеккада
чүнқайиб қаймоқ ея бошладим. Убай ҳам қатиқларнинг икки
хурмасини биттангага сотиб юборди. Катта пул. Ёнимга ке-
либ, қолган қаймоқни у ҳам ейишиди.

Чорсунинг оғзига чиқиб Убайнинг хурмаларини Қора-
бой қассобнинг дўконига қўйдик. Ўзимиз тушови ечишган
тойчоқлардай озод эдик.

Бугун бозор куни. Вақт чошгоҳга яқинлашиб қолган.
Кўчалар ғоятда гавжум эди. Кўмир саройга киравериша
сомон, саксовул, кўмир ортилган туялар қатор бўлиб, бўйин-
ларида жаранг-журунг қўнгироқлари билан йўлни тўсиб ту-
рар эди. Туяларнинг бути орасидан ўтиб, баъзиларини чўчи-
тиб, маҳкама ариқнинг кўприги устига келдик. Бир томонда
олам-жаҳонни тутатиб, бир ифлос ошхонада балиқ қовурад
эдилар. Кир стол устида Сирдарёнинг белдан Йўғон лаққа
балиғи чўзилиб ётибди. Сузма халтадай очиқ кўзларини пашша
талаф ётибди. Бир томонда саҳтиёнфурушлар.

Биз булар орасидан ўтиб бордик. Кўмир сарой майдони-
нинг ўртасида кўку оқ брезентлардан қурилган Юпатов от
ўйинининг каттакон баҳайбат гумбази турар эди. Унинг ол-
дидаги тахтадан ясалган баланд сўрида карнайчи, сурнайчи,
дўмбирачи, бир неча масхарабозлар. Буларнинг орасида Рафиқ
масхарабоз ҳам бор. Улар турли ўйинларни кўрсатиб, оло-
монни от ўйининг чақирап эди.

— Аттагинанг, кўксултоннинг вақти эмас-да, Убай.

— Кўксултон нимага керак бўлиб қолди?

— Сурнайчиларнинг олдига бориб карсиллатиб есанг, оғзи
калава-калава сув очиб, сурнайини чалолмай қолар экан. Ўтган
ҳафта рўпарасига келиб анор еган эдим, худди шундай бўлди.

Иккаламиз қулишдик.

— От ўйинга кирамизми?

— Йўқ, кирмаймиз, — деди Убай.

— Нега?

— Биринчидан, қиммат, иккинчидан, Майрамхоп деган
яланғоч чиқармиш, мен яланғоч хотинлардан қўрқаман. От-
нинг ўйнашига қизиқмайман. Ўйимизда от бор, дадам ча-
вандоз. Ҳар қанча от ўйнатганда бизнинг улоқчилардек ўйна-
толмайди. Ўзим минг марта кўрган томошага биттангадан
тўлашга аҳмоқ пул йўқ.

— Мен ҳам бир марта кўрганман, бўлади, — дедим.

Рафиқ масхарабоз ёғоч сўрида оғзига арра қипиқ тўлдириб гутурт чақиб “оташ хўр-эй, оташ хўр”, деб олов пуркаб турса ҳам кирмайман. Чунки ичкарида ҳам шуни кўрсатади-да.

Морожний егани бордик. Мен қизил морожний олдим. Убай сарифидан. Тўқиз пулликдан олдик. Тарелкага солиб берди, ёғоч қошиқча билан маза қилиб еяётганимда тамом бўлиб қолди.

Кўмири саройидаги почтанинг ёнига дор қурилган экан. Дор ҳали бошланмаган. Лекин атрофда давра қуриб ўтирган одамлар кўп эди. Бу ерда ҳам карнайчи-сурнайчи, дўмбирачи. Иккита қизиқчи ёғоч оёқда алмойи-алжойи ўйинлар қилиб, айланиб юрибди. Шулардан биттасини кокиллик дўпписидан танийман. Ака Бухор.

Убай билан маҳаллага боргандан кейин биттадан ёғоч оёқ қилиб олишга аҳд қилишдик. Ёғоч оёқда юриш унча қийин эмас экан. Ундан кейин бошинг ҳаммадан баланд, девортомдан қараб қўни-қўшниларнинг хоҳлаган қизи, келин-кеватларини кўриб кетаверасан.

Убай:

— Қорнимизни тўйғазиб олмаймизми, нўхатшўрак емаймизми? — деди.

— Қўйсанг-чи, ҳозиргина қаймоқ нон едик-ку. Бунинг ўрнига дурбин сурат кўрамиз, — дедим.

Илҳом самоварчининг укаси кал Иброй дурбин сурат кўрсатар эди. Иккита сурат кўриш бир тийиндан. Бизни таниди. Қўшни маҳалла бўлганимиз учун ҳар бештасини бир пақирдан кўрсатишга рози бўлди.

Иккаламиз иккита дурбинни олиб кўра кетдик. Кал Иброй тепамизда мақтаб, тушунтириб турибди:

— Мана бу Фаранг подшоси Қайсари Рум, хотини билан кўча айланиб юргани, мана бу халифаи Рум Султон Абдул-ҳамид соний. Ана София масжидига намоз жума ўқигани келганлари. Извошнинг олдида гадойлар садақа сўраб ўраб олиб турибди. Мана бу Афғон амири Султон Абдураҳмон. Мана бу Ҳиндистон маликаси, Фаранг подшосининг қизи, фил саёҳатида чангали Мозандаронни айланиб юрибди. Мана бу Макатуллода ҳожиларнинг Арофатга чиқиши. Мана бу оқ пошшо ҳазратларининг энагалари — Валентина Фёдоровна. Бу киши яқинда ичбуруғидан вафот қилганлар. Эй, сартопо, сартопо, томоша қиласкеринг!

Икки пақирдан саккиз тийин тўлаб, ўнтадан йигирмата сурат кўрдик, дунёниг у чеккасидан-бу чеккасига бориб келгандек маза қилдик.

Кўмир саройидан ҳам ҳафсала пир бўлиб, мум бозорга чиққанимизда, маҳкама томондан қаландархонада тупроқ ялаб ётган Миттихон тўрамнинг қаландарлари безанжир айиқлардай, маст туялардай талқин ўқиб, растани бошларига кўтариб келар эдилар. Биз ҳам эргашиб кетавердик. Қаландарлар Мажжомига қараб кўтарилилар. Мажжомининг орқасида гўза бозорга тулаш ерда катта бир яланглик бор эди. Бугун шу ялангликда Тошкентнинг, Тошкентнингтина эмас, бутун Ўрта Осиё музофотининг воизи Кўса маддоҳи ваъз сўзлаши керак экан. Қаландарлар Кўса маддоҳнинг жарчилари экан.

Қаландарлар анчагина йиғилиб қолган халойиқнинг олдида саф бойладилар. Бирортаси ҳам ўтиргани йўқ. Ҳаммалари узун-қисқа ҳассаларига суюниб, “хув-хув-хув”, деб тебраниб тураг эдилар. Қаердандир ўрталиқقا бир курси олиб келиб, унинг устига бир пўстак ташланди. Курси ёнига табуретка келтирилди. Унга бир чойнак чой, пиёла, нон, қанд қўйилди.

Бир нафасдан кейин давра ўртасига малла тўнли, бошида катта оқ салла, жияк ёқа кўйлакли, паст бўйли, семиз, кўлида ҳасса тутган, оқ юзли, соқол-мўйловсиз юzlари буришган саксон ёшлар чамасидаги бир чол келиб чиқди. У қиблага қараб курсига қаландарларга рўпарама-рўпара ўтирди.

Қаландарларнинг олдида яна елкасига оқ ридо ташлаган, енгилгина яктақ кийган, шилинг поча кавуш кийган гирдак оқ саллали иккита муллабачча тақлид: бириси қора чўққи соқолли, бириси ёшроқ, икки киши келиб кирди. Улар Кўса маддоҳнинг “дўст торутвчи” шогирдлари эди.

Кўса маддоҳ бир пиёла чой қўйиб томогини ҳўллаб олгандан кейин ўрнидан туриб, ҳассасини белига қўйиб астасекин синчиклаб даврани айланиб чиқди.

Биз шу пайтда одамларни йириб-ёриб олдинга ўтиб олган эдик. Кўса маддоҳ қайтиб ўз ўрнига борди. Қўлини юқори кўтарди. Хириллоқ овоз билан давра атрофидагиларга мурожаат қилди:

— Халойиқ, ибтидоий аввал тикка турмай жой-жойларингизга ўлтиринглар. Тик турмоқлик, наузан билло бутпрастларнинг тошдан қилинган худоларига хос хислатдир!

Ҳамма гув этиб ўтири. Биз ҳам ялпайиб саватдек жойни эгалладик. Ҳалиги иккита муллабачча тақлид “дўст тортувчи” шогирдлар хипча овоз билан маддоҳнинг сўзини:

— Бале... — деб маъкулладилар.

Уларнинг овозини Шайхонтоҳурдан ҳам эшитса бўлар эди. Кўса маддоҳ сўзида давом қилди:

— Бояд маълум бўлгайки, бу ерда жам бўлган издиҳом ўргасида мусофири-мужобирлар, Самарқанду Бухоро, Каттақўрғону Ўратепа, Фаргонаю Хўжанд музофотларидан қадамранжида айлаб Тошкенти фирмавс монацимизга келган мусулмон биродарларимиз бисёрдурлар. Боядки, каминани таниб қўйгайлар. Аслим Бухоронинг Қўзагарон маҳалласиданурман. Исмим Ҳожи Нажмиддин ибн Салоҳиддин, падари бузрукворимиз ҳам амири Музаффар замонасининг забардаст воизларидан эрдилар. Ўн етти насаб билан Мавлоно Ҳусайн воиз Самарқандийга вобаста бўлурмиз. Падар бузрукворимиз олий Темурийлардан Ҳусайн Бойқаро замонасида нашъу намо топиб, умргузаронлик қилибдурлар. Зиҳи замонаи шаръий. Зиҳи замонаи шаърий. (Ажойиб амну омон ва шариат барқ урган замонлар эди у замонлар.)

Китоби “Ахлоқи муҳсинин” у жанобнинг таснифларидир. Камина ул ҳазратга ўн еттинчи набира бўлурман. Ҳар ким бунга шак келтирса, юзи қозондай қора бўлиб, дили тандурдай оташларга куйгай, омин!

Шогирдлар:

— Омин, куйгай!!! — дейишди.

— Энди масалага гузар қилайлик. Ҳудо ўз қаломида уч зотга итоат қилмоқликни бандаларига фарз қилибдур.

Бирламчи, ҳақ таоло ва таборакнинг ўз зотидурким, кули мавжудот унинг қудрати билан пайдо бўлибдур ва унинг амри билан жаҳонда барқарордир. Биз ҳақ субҳонаҳу ва таолога ҳар замон, ҳар соат, ҳар дам ва ҳар дақиқа итоат қилмоққа ўз имонимиз билан мажбурмиз.

Дўст тортувчилар:

— Ҳа, дўст, мажбурмиз, бале... — деб қичқирдилар.

Қаландарлар буларнинг сўзи орқасидан “ҳақ, ҳо, хув”, деб талқин үқидилар.

Кўса маддоҳ уларни бир ишора билан тўхтатиб, сўзида давом қилди:

— Иккиласмчи, пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам расули барҳақ, пайғамбари охир

замондурларким, биз у жанобнинг ҳар бир суннатларига ва ҳадисларига бешак-шубҳа амал қилмоғимиз керак. У кишининг руҳи покларига салавотлар бўлсин.

Дўст тортувчилар:

— Ҳай-ҳай, салавотлар бўлсин, омин! — дейишди.

Қаландарлар тақбир тушириб кетдилар:

— Салли ало сайидино Мұхаммад.

— Салаватино Мұхаммад.

Қўса маддоҳ яна кўл кўтариб қаландарларни тўхтатиб, хириллаган товуш билан ваъзни давом қилдириб кетди:

— Учламчи, бошимизда турган императори аъзамиимиз жаноби оқ пошшо Николай Соний Романов ҳазратларидирким, худо ўз қаломида “Ассултон зиллолоҳи фил арз”, яъни подшолар худонинг ердаги сояси, дебдурлар. Николай ҳазратлари худойи таолонинг ердаги кўланкасидурлар. Бошимиздан шафқатлар аrimасин.

Дўст тортувчилар:

— Кўланкасидурлар, омин, кўланкасидурлар, омин...

Қаландарлар:

Султон бидонад ҳоли ман,
Султон ба ман шафқат кунад.
Ху... ху... —

дердилар.

Қўса маддоҳ яна уларни тўхтатиб, сўзида давом қилди:

— Яна у подшоҳи аъзамиимиз Николайнинг хонадони олийлари, вазир-вузаролари, аршга қўйилган курсидай баланд тахтлари сиҳат-саломатликда минг йиллар барқарор бўлсин, омин!..

Дўст тортувчилар:

— Омин, омин...

— Акнун ушбу замонага мағриби замин томонидан олмон деган бир бадбаҳт дуниман подшо чиқиб, жаноби император ҳазратларининг таҳти салтанатларига, варост заминларига лаклак ҳафт жўш лашкар, тўпу замбарак, осмону вафур (самолёт) юбориб, кўп ерларни ғабс этиб, ҳалойиқни бесаранжом қилиб, кулфатлар солиб турмоқда эрурким, айниқса, ушбу замонада ҳар бир мусулмонга ўз подшоҳи аъзамиига итоат қилмоқ, ҳар бир амр-фармонига бўйин эгмоқ фарзи айндин. Худо ўз ка-

ломида уул амру минхўм, яъни подшоҳларингиз қайси динда бўлса ҳам унга мутъе бўлинглар, дебдур. Алҳамдуиллоҳ раббил оламинки, бизнинг оқ подшоҳимиз ва бутун вазирвузаро, амири лашкарларимиз китобий динда ҳазрати Масиҳ динидадирлар. Бизга Қуръон нозил бўлгандай, ҳазрати Исога ҳам “Инжил” нозил бўлибдир. “Инжил” ҳам қаломуллодир. Бас, маълумдирким, ҳазрати подшоҳимиз ва хонадони олийлари кофир эмас, аҳли китобдандирлар.

Маълум бўлурким, ҳазрати подшоҳимизга ўз фуқаролари мусулмонлар аз он жумла бизнинг Туркистон сартиялари ҳам фармонбардор бўлиб, хусусан, ана шу қаттол жанг кунларида ёрдам бермоқлари фарздор.

Ва яна бу ерда мавжуд издиҳомга огоҳлик учун айтурманким, ўз ичимида бўлган “хуфия”лар, воқеанавислар, мастеровойлар деган бихирад лайта лааллакларнинг, оёқяланг хона бардўшларнинг иғво-фасодларига учмасинлар. Ҳар қаердаким, шундай бузуқ фитнажўлар фуқароларни подшоҳимизнинг адолат йўлидан иғво йўлига судрамоқчи бўлганларни шаҳар бошлиқларимизга, жаноб полицамистремизга ва уларнинг садоқатли амалдорларига тутиб берсинглар, омин...

Худои таоло ва таборак душманимизни ер билан яксон қилсин, иғвогарларнинг, фитна-фасодчиларнинг оғзига тош!

Дўст тортувчилар:

— Омин, оғзига тош, омин, оғзига тош... — деб қичқирап эдилар.

Шундан кейин Кўса маддоҳ амри маъруф, наҳимункарга (шариат масалаларига) ўтди:

Мустаҳаб қилишда орқа томонни неча марта ювса савоб, неча марта ювса гуноҳ?

Эрта билан туриб кавушни ўнг оёқдан кийиш керакми, чап оёқдан кийиш керакми?

Ҳалога қайси ният билан кириш керак?

От минган киши эшак минганга салом бериши мумкини, йўқми?

Оқиб турган сувга ахлат тушса, неча марта ювса ҳалол бўлади?

Ўгри худонинг бандасими, йўқми?

Машиначилар билан сартарошлар ҳам жаннатга киралими, йўқми?

Картошка ҳалолми, ҳаромми?

Ўұрснинг ясси қозонила пиширилган овқатни еса бўладими, йўқми?

— Маддоҳнинг гапларидан музлаган тарракча маза то полганим йўқ. Кетамиз, — дедим Убайга.

У ҳам мени туртиб:

— Мен ҳам ҳеч нарса тушунмаяпман. Нуқул оқ пошшони мақтайди, пора-мора еғанми ўзи, — деди Убай. — Маддоҳларнинг ҳаммадан пул сўраши қизиқ бўлар эди. Пул сўрайдиган жойига етиб қолдими?

— Йўқ. Бу гапда пул сўрамайди. Пулни чўпчак айтганда сўрайди. Мен пул сўрашини жуда яхши биламан. Чунончи, у бир қизиқ эшитилмаган чўпчакни боштайди-да, бир кутилмаган ерга олиб келиб тўхтатади, одамлар ҳаяжонланиб ҳикоянинг бундан бу ёғида қандай воқеалар юз берар экан, деб, типирчилаб кутиб турганда, тўсатдан пул сўраб қолади.

Ҳозир ҳам Кўса маддоҳ шундай қилди. Эшитилмаган бир қизиқ, афсонавий ҳикояни бошлаб, қизиқ бир жойига келганда тўхтатиб қўиди. (Бу чўпчакни батафсил айтиб ўтириш кўп вақтни олади, шунинг учун уни гапириб ўтиришнинг ҳожати йўқ.)

— Ҳой, мусулмонлар, — деди Кўса маддоҳ, — биз ҳам аялманд мусулмонларданмиз. Бир неча жўжавурдек жонларнинг кафилини худо бизнинг елкамизга юклаб қўйибdir. Шу ерда ҳозир ва нозир ўтирганлар ҳикоямизнинг давомини тингламоқчи бўлган биродари шаръийларимиздан фарзанд талабдур, давлат талабдур, хотин талабдур, қарздордур, ҳар мақсадики кўнглида бўлса, худойи таоло тез фурсатда шу мақсадига ноил қилгай, деб етмиш азamatдан худо йўлига етмишта от сўрадим. Ҳай-ҳай, абас гапирдим, абас гапирдим. Мендек бир бечора етмиш отни на қилурман. Менинг ҳожатим учун бир саман от бўлса кифоя. Бир азamatдан бир от сўрадим. Қолган олтмиш тўққиз сахийдан ярим тиллодан олтмиш тўққизта ярим тиллолик сўрадим.

Ҳой, абас сўрадим, абас сўрадим. Шундай ғулгула, саросима замонда ҳамма муттасил ўз оила ташвиши билан банд бўлганда ярим тилло сўрамоқ абасдур. Қолган олтмиш тўққиз аҳли суннати валжамоадан бир сўлкавойдан олтмиш тўққиз сўлкавой сўрадим.

Ҳазрати Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам ўз муборак ҳадисларидан бирида “Ҳайрил умур авсатуҳо”, яъни ҳар бир ишнинг ўрта ҳолдагиси яхшидур. Бир сўм сўра-

моқ, демак, ўрта миқдордур, ашаддий мусулмонга бир танга садақа құлмоқдан озор етмагай.

Қани, мунтазир бўлмайлик, ҳикоя давом қилсин, деган-лар ёнчиқ кавласинлар.

“Дўст тортувчи” икки муллабачча иккита кепчик кўтариб даврани айланиб кетди. Қандайдир бир бойвачча ўртачагина бир отни даврага етаклаб кириб, Кўса маддоҳга юганини тутқазди.

— Тақсир, бефарзандман, дуо қилинг.

Кўса маддоҳ худди пайғамбарларга ўхшаган кўзининг ғўлагини оқартириб кўкка қараб қўл очди.

— Омин, ҳой, мусулмонлар, сизлар ҳам менга қўшилиб омин денглар, яна бир марта омин...

Ҳаммаёқдан бўғос-қисирчуввос “омин” овозлари кўтарилиди.

— Худоёш шу укамнинг кўнгилларида ўйлаган ҳамма ниятла-ри жаноби кибриёнинг даргоҳида қабул бўлсин. Ҳазрати шери яздон, йигитлар пири ҳазрати Али камарбандини боғласинлар, худойи таоло ва таборак тўққиз Ҳасан-Ҳусан ўғил, тўққиз Фотима-Зухро қизга ота қилсин, бошлари тўйдан чиқмасин, омин.

Овозлар ичиди “дўст тортувчи”ларнинг чинқирган “омин” овозлари мис баркашни пичоқнинг уни билан қиргандай чийиллаб ажралиб турар эди.

Бойвачча-ку, Кўса маддоҳга от садақа қилди, аммо бу отни Кўса маддоҳ авваллар ҳам миниб юрганини бир неча марта кўрганларини шивир-шивир айтгувчилар ҳам бор эди. Биз бироннинг устидан гап тарқатишни ёмон кўрамиз, гуноҳи айтвучиларнинг бўйнига.

Кепчик кўтариб пул йигувчилар давра айланиб, тузукроқ кийинган одамларнинг олдида узоқроқ тўхтаб садақа йигар эдилар. Қанча тушганлигини билмайман. Мен Кўса маддоҳга ҳисобчи бўлганимча йўқ.

Мен Кўса маддоҳнинг пул йигиш тўғрисидаги найрангларини Убайга тушунтириб бермоқда эдим. Бирдан Кўса маддоҳнинг кўзи биз томонга тушиб қолди шекилли:

— Ҳой, қаландарлар, ҳой, биродарони олий, ана шу икки беодоб баччаларни маъракадан олиб чиқинг, ҳалол ошга тушган пашша бўлмай ўлсинлар, — деб қолди.

Туртта йўғон қаландар келиб иккитаси менинг қўлимдан, иккитаси Убайнинг қўлтиғидан азот кўтариб, маъракадан чиқариб, бошнимизга биттадан муштлаб, қассоб бозорнинг даҳанасига улоқтириллар.

— Жұна-ә, итдан туққанлар!

Тағин нима балолар деб гапириб сүкишди.

Мен Убайга:

— Айтмабидим. Күса маддоқ ватызига ҳалақит бергандарни жуда беобрү қилади, деб.

— Бе! — деди Убай.— Сен билан менда обрү нима қилади. Юр.

Кета туриб ўйлаб қолдим. Бир-икки сүм харажат қилиб, бечора онам, укаларимга беш-үн қадоқ гуруч, мош, бир-икки қадоқ ёғ, бир оз гүшт, майда-чуйда қилиб Убайдан беріб юборсаммикин, қанақа бўларкин? Тағин онам бечора Убайдан мени қаерда кўрдинг, қани, юр, олиб бор, деб тикилинч қилиб қолса, қандай бўлар экан?..

Хулласи, минг хил хаёлларга бордим. Энг охири: “Ҳа, энди беш-олти ойдан бүён-ку, дом-дараксиз, санқиб юрибман. Нима, маҳалладагилар тирик юрганимни билишади. Улар ҳам, мен ҳам қирққа чидаган, қирқ бирига ҳам чидаб қолармиз. Баригири, келгуси ҳафтагача Ҳожи бобонинг тарбиясида қолмоқчи эмасман, ўшанда бира тўла топган-тутганимни харажат қилиб, ортиб-тортиб бора қоларман”, деб ўзимга тасалли бердим.

Кейин битта оқ тангани Убайнинг қўлига тутқазиб:

— Ма, ўртоқ, чойчақа қил, лекин мени кўрганингни ҳозирча ҳеч кимга айтма, ўзим бориб қоламан, — дедим.

Убай билан хайрлашиб ажрашдик.

Вақт охир пешин бўлиб қолган эди. Қорним очган. “Ўладиган дунёда бир гашт суриб қолай”, деб Илҳом самоварчининг самоварига кирдим. Кал Асрар аввал мени ҳайдаб юбормоқчи ҳам бўлди:

— Бор-бор, ишингни қил, ўт. Бу ерда бир чой, бир нон, нимчорак қанд — тўрт ярим пақир, сендайлар бу ерда чой ичолмайди. Ўт, ўт, кўрпачага битинг тўкилади.

— Кўя қолинг, жон Асрар ака, тўрт ярим пақир тугул бир сўмим ҳам бор, киргизаверинг, мана, ишонмасангиз, — битта сўлкавойни кўрсатиб қўйдим.

— Вой, баччагар-эй, тим урдингми, буни қаёқдан олдинг? Ҳа, майли, кира қол, — деди кал Асрар.

Ичкарига кириб сўрининг даҳанасига ўтирадим. Бир чойнак чой, бир обинон, нимчорак қанд олиб келиб қўйди. Тўгининг алмойи-алжойи гапларига қулоқ солиб, граммофондан Ҳамроқул Қорининг “Ё ҳаётаннабий”сини эшитиб, маза қилиб чой ича бошлидим.

Бозор қилгани даладан тушган бир ўзбекнинг граммофонни биринчи кўриши экан, ҳайратда қолди. Ичида одам борми, деса кичкинагина қутича, шайтон деса, худо оллонинг, Мұҳаммаднинг отини айтиб турибди. Ҳанг-манг бўлиб аллавақтгача туриб қолди. Граммафоннинг сирини унга тушуниришга ундан кўра илмисизроқ эдим.

Намозгар бўлиб қолди. Тезроқ такяга боришим керак. Шам олдим, бухор носи олдим, пашмак олдим. Ҳожи бобо билан ҳинди саррофга муносаб бозорликларни қилиб, қийшайиб кириб бордим. Аммо ростини айтиш керак, такядан жуда зериккан эдим. У ердагиларнинг дийдорини кўришга тоқатим қолмаган эди.

Кечаси биринчи ширава қор ёғиб чиқди.

Жуда совқотиб жавраб чиқдим. Аzonлаб туриб, еттинчи лампанинг ёруғида Ҳожи бободан телпак билан гуппи сўраб, “Кузнецов” чойдан бўшаган, Ҳожи бобо хуфия тарёклиларга афюн ўраб берадиган қозознинг орқасига ушбу қорхатни ёздим:

“Қорхат бу турур

Қорни ёғдирган худойимнинг ўзи,
Хат бориб тегсин, кийим-бошнинг сўзи.

Ҳожи бобо, биласиз, эгнимда йўқ,
Ўз пулимга олгали қўйнимда йўқ.

Гупписизлик, қўл-оёғим бўлди ланг,
Пилтасиз дўппи кийибман, бош яланг.

Хизматингиздан мудом айрилмадим,
Буйруғингиздан қиё қайрилмадим.

Тонг саҳардан кечгача изғийман,
Худди чўлтоқ бир шипирги — тўзгийман.

Жон бобо, раҳм айлангиз аҳволима,
Қолмангиз ўлсам қотиб, уволима.

Бир иложини қилинг, Ҳожи бобо,
Етти марта ҳаж ато қилсин худо, —

деб ёздим, етим шогирдингиз”.

Ҳожи бобо уйидан таяга чиққанды хатни унга бердим.

— Бунинг нимаси, болам?

— Билмадим, бир киши бериб кетди. Намангандан хат эмиш.

— Ҳа, шунақа, Маматризодандир. У бу йил кўкнори экмоқчи эди, — деди. Хатни мудраб ўтирган сариқ соқолли кўш кўзойнакли кишига берди.

— Буни ўқиб беринг-чи, мулла уста Мирсалим, дўстимдан экан. Тонг аzonда кўзим ўтавермайди.

Мулла уста Мирсалим хатни олиб ўқий бошлади:

“Қорхат бу турур”

— Ҳи, шунақа, — деди Ҳожи бобо кўзи қинидан чиқиб кетгундай бўлиб, — ҳой, ҳароми, буни сенга ким берди, шартта ушламайсанми, эшакка тескари миндириб, юзига қора суртиб Чорсу айлантиrmаймизми? Ия, муни қаранг-а, кексайган ҳолимда менга ҳазилкашлик қилиб зиёфат ютгувчи ким бўлди экан? Ҳу баққолнинг мушугтига ўхшаб сипоҳ бўлмай ўл. Қани, ўқийверинг энди, мулла уста Мирсалим, бўлар иш бўпти. — Уста Мирсалим, туртиниб-туртиниб, “Хўш-хўш”, деб ўқиб чиқди. Ҳожи бобо хатнинг юқориларини “ҳа, шунақа, ҳа, шундай бўлади”, деб тинглаб борган бўлса, “Етти марта ҳаж ато қилсин худо”ни эшитганда кўзига ёш олди. “Етим шогирдингиз” деган имзога келганда ийиб кетди.

— Буни сен ёзингми, баччағар, табъи назминг ҳам бор экан-ку, тўхта, эй, жигаримни эзib юбординг, — белбоққа қистирган рўмолчасини олиб кўзини артган ҳолда ўрнидан турди, уйга кириб кетди. У чиққунча мулла уста Мирсалим назм ишининг қийинчилигини, пири куч эканлигини айтиб мени мақтади. Ҳожи бобо чиқди, қулида кечаси киядиган, пахта солинган, нимдошгина, бинафша духоба қалпоқ бор эди.

— Мана буни кийиб ол, болам, қани, кўлингни оч, худоё худовандо сен ҳам мендай қариб-қартай! Каррукнинг боласи тухумдан чиқа кўрмасин, чиқди дегани қанот-қуйруқ битди дегани, жонинг соғ бўлса гулпи ҳам бўлиб қолар.

Ҳайтовур, Ҳожи бобонинг дуоси бекор кетмай, уч кундан сўнг, ҳинди сарроф ўзининг эски, кенг, енгиз ҳиндча тўнини совға қилди. Менга чоракам бир газча узун келгани учун этагидан қирқиб ташладим. Оёғимда опорка, бошимда “намозлик” қалпоқ, эгнимда устидан қайиш билан боғланган кенг ҳиндча тўн — або, ошқовоқ полизнинг гўнгварга

тегишидан қўрқиб ўтказилган қўриқчиси каби аҳли такя хизматини астойдил қила бошладим...

Бугун тўқсон тушади, деган кун биринчи ишни кўрсатдим: эрта билан аҳли такя йигилмасдан бурун манқалдоннинг остига қалин кул солиб, устига ўт ёқдим. Ўт тайёр бўлгач, носдан бўшаган битта шишага совуқ сув солиб, оғзини маҳкам ёпдимда, манқалдондаги кулга кўмдим, олиб бориб даврага қўйдим. Бирин-кетин мижозлар йигилиб, манқал атрофида нонушта бошланди. Кўш кўзойнакли мулла уста Мирсалимдан тортиб Султон пучуқ, сарроф ҳинди, Ҳожи бобогача даврада эдилар. Суҳбат яна қизиб бораётган уруш тўғрисида кетар эди.

— Гермон дегани балои азим экан, — деди уста Мирсалим.

— Баракалло, — деди сарроф.

“Шишадаги сувга иссиқ ўтиб қолгандир”, деб ўйладим мен.

— Осмонда учиб юрган эмиш, — деди Султон пучук.

— Мошоолло! — деди ҳинди.

“Сув қайнайтгандир”, деб ўйладим мен.

— Фарангнинг шаҳарига осмондан тўп ташлабди, — деди уста Мирсалим. Шу чоқ шишадаги сув мўрчанинг қозони ёрилгандай даҳшат билан манқалдонда портлади.

Такъонани ўт учқунлари билан кул тўзони қоплади. Тўзон пасайганда Ҳожи бобо билан Султон пучуқ аранг турт оёқлаб кўзғалиб ўринларидан турмокда эдилар. Сарроф билан уста Мирсалим беҳуш ётар эдилар. Мен эпчиллик билан беҳушларнинг юзларига сув сепдим. Ҳинди уйғонди. Ҳангум бўлган Ҳожи бобо гулдираб, Германни ҳам, Николайни ҳам қарғар эди. Уста Мирсалим ҳам ўзига келди, аранг ўрнидан туриб:

— Нима гап? — деди.

— Ўлинг! — деди Ҳожи бобо, — ҳамма иш сиздан бўлди, ҳукуматнинг ишига аралашманг, демаганимидим.

Султон пучуқ аллақачон такядан чиқиб кетган эди. Ҳаммалари ҳам бу ҳодисанинг нимадан эканини жўёлмас, манқалдондан икки-уч қулоч нарига бориб, бурчак-бурчакка тикилиб, рўмолча билан юзларидағи кулни артмоқда эдилар. Ҳамма хомуш эди, энг охир Ҳожи бобо менга қараб:

— Ҳу тустовуқقا ўҳшаб тумшаймай ўл, нимага қараб турибсан, бор, манқалдонни чиқариб ташла! — деди.

Мен манқалдонни олиб наматни супураётганимда иккита миршабни етаклаб Султон пучуқ кириб келди, қўлини бигиз қилиб кўрсатиб:

— Түп шу ерда отилди, — деди, тағин уста Мирсалимни күрсатиб, — мана шу отди, — деб ҳам құшди.

Текширув бошланди. Такяning ҳаммағини ахтардилар. Ҳожи бобо билан уста Мирсалимнинг чиллашир билан ўлган аммасини ҳам қолдирмай сурештириб чиқдилар. Паспорт күрдилар. Икки қадоқ наша, чорак қадоқ афюндан бошқа ҳеч нарса тополмадилар. Кексароқ миршаб нашадан муштумдайини ушатиб шими чүнтагига соганини күрсам ҳам индамадим. Энг охири кичик, хушмүйлов миршаб:

— Яхши, — деди, — бу ерда түп отилгани қонунан күрингемди. Бирорта бола мушак-пушак күмгандир.

Ҳамма менга ялт этиб қаради. Ҳожи бобо соқолини си-лаб яниб қўиди. Миршаб давом қилди:

— Аммо, Ҳожи бобо, сиз биз билан бирга бориб, мана бу афюн билан наша тўғрисида полицмейстер жанобларига қонунан тушунириб келасиз.

— Оллоҳ рози бўлсин, улуғлар, улуғлар, — деди Ҳожи бобо, — кексайган чоғимда маҳкамага судраманглар, бирорванинг омонати эди...

Мулла уста Мирсалим, сарроф, мен ўртага тушдим.

— Қўйинг, улуғ хизматингиз гарданимизга, оллоҳ рози бўлсин! Оқ пошшомизнинг умрлари узоқ бўлсин, — дейишдик. Ҳожи бобо ёнчиғини кавлаб қолди, бир ҳовуч танга-чақа олиб катта миршабга узатди:

— Ўргулайлар, оз бўлса ҳам қўтдай кўрасизлар, чойчақа.

Ҳар икки миршаб бир-бири билан қўз уриштириди.

— Яхши, — дейишдилар. — Бундан буён бу иш бўлмасин, бу галча сийладик. Кекса одам экансиз...

— Қуллуқ-қуллуқ, — деб таъзим қилди Ҳожи бобо, миршаблар “мол”ни топшириб кетдилар.

Ҳожи бобо чарчаган кишилардай уҳ тортиб, супа даҳана-сига ўтиреди:

— Уҳ, бир фалокатдан қутулдим, ҳай, шайтонбачча, кеча берган пулинг қанча эди?

— Етти сўм танга мири.

— Хайрият, арzon қутулибман! Қани, менга жавоб бергил, бу ҳунар сендан чиқдими?

— Ўлиб кетай!..

— Бола-мола такяға кирганмиди?

— Пайқаганим йўқ!..

— Ҳи, шунақа, — деди Ҳожи бобо, — устинг битиб, қорнинг тўйиб Эшонхон найрангбознинг такасидай ўйин чиқарип қолдингми, пайқаганим йўқ эмиш-а, ҳароми!

Ўрнидан туриб самовар ёнидаги оташкуракни кўтариб яғринимга бир-иккини туширди. Одамлар ажратиб қўйдилар. Мен бир бурчакда йиғлар эдим. Шу билан тинчлик ўрнашли. Сарроф бозорга кетди. Уста Мирсалим, аллақайси бойнинг ўғил тўйисига тортиқ қилиш учун ранго-ранг қофозлардан гул қилишга ўтирди. Ҳожи бобо уйга кириб кетди. Султон пучуқ шу-шу такяга қадам босмайдиган бўлди.

Тўғри, ҳамма иш ўрнига тушган, бироқ менинг устимдаги шубҳа кўтарилимаган эди. Мен эса яна зерикар эдим. Бир кун аҳли такя офтоб шувоқقا чорпоя кўйиб, сўзлашиб ўтирганда иккита мовмушук уришиб, бўғотдан ағанаб, уларнинг олдига тушди. Худди ажойибхонадан йўлбарс бўшаб човут қилгандай уларнинг ўтакаси ёрилди. Муни қарангки, шу ишни ҳам мендан кўрдилар. Гуноҳинг бўлмай туриб шубҳа остида яшашдан ортиқ азоб йўқ. Кетмоқчи, албатта, кетмоқчи бўлдим. Бироқ; “Ҳиндистон йўл харжи” ҳали мўлжалга етмаган эди.

Ҳар галгидай бу пайшанбани ҳам тантанали ўтказиш учун Ҳожи бобонинг ўзи яхши тайёргарлик кўриб қўйган эди. Наша, чой-пойлар туродиган, Ҳожи бобонинг фақат ўзи очалигига тепа пиromондаги кичкина ирвит қутичага ярим қадоқ “Кузнецов”нинг аъло нав оқлар чойи, бир қадоқ пашмак ҳолва, бир қадоқча Ургутнинг сариқ офтоби майизи ва бошқа нознеъматларни яшириб, қулфлаб, калитини Ҳожи бобо белбифидаги ҳужранинг калити, дарвозанинг калити, уйнинг калити, туясандиқнинг калити ва бошқа калитларга қўшиб қўйди.

Чехрасида мамнунлик бор эди. У ич-ичидан хурсанд бўлганда ҳисларини мингиллаб ашула айтиб ифодалар эди. У жуда эриб, “Антал ҳоди антал, ҳақ, лайсал ҳоди илол ҳу” деган, мен тушунмайдиган қўшиқни хиргойи қиласар эди.

Бу гап, энди чоршанба куни кечқурун бўлган эди. Одатдагича хуфтондан кейин қўш қўзойнакли уста мулла Мирсалим аравакаш отнинг тўқимидек катта китоби “Садди Боттол Фозий”дан китобхонлик қилиб берди. Яна ўша ҳиндистонинг “мошоолло”си. Навбатдаги сўлпи умрни ўтказиб, қоида бўйича ёта кетдик.

Бу тонгда Ҳожи бобо наврўздан буён ихлос қўйиб парвариши қилиб юрган, аммо сайрамаган, Ўратепадан совғага кел-

ган туллак каклик бирдан "ғид-ғидак" чиқарып қолди. Құчиб үйғониб кетдим. Бир нафас каклик товушини завқ билан эшитиб ётдим. Кейин дик этиб ўрнимдан туриб ташқарига чиқдим, бет-құлимни ювиб катта самоварни құйиб юбордим. Мулла уста Мирсалим билан сарроф ҳам үйғондилар. Құмғончада илик сув қилиб бердим. Юваниб келдилар. Чойнакларни артиб-суртиб самовар тагига тизиб қўйдим. Ҳаммаёқни супуриб-сириб, ёғ тушса ялагудай қилиб, Ҳожи бобонинг чиқишига мунтазир бўлиб турдик.

Ҳожи бобо узоқ куттирмай ичкаридан "Антал ҳоди" ларини минғиллаб, йўталиб-сўталиб чиқиб қолди.

— Ассалому алайкум, боракалло.

— Самовар қайнади, Ҳожи бобо, чой берсангиз дамлар эдим.

Ҳожи бобо қалитлар орасидан ирвит қутининг қалитини ажратиб пиромонга қаради. Пиромонда қутича йўқ эди.

— Ия, — деди Ҳожи бобо, — қутини бошингга қўйиб ётганимдинг? "Ўзингни эҳтиёт тут, қўшнингни ўгри тутма", деганлар. Боракалло, ўғлим, боракалло.

— Йўқ, Ҳожи бобо, мен бошимга қўйиб ётганим йўқ. Жойида турган эди.

— Нима, нима? — деди Ҳожи бобо. — Уста Мирсалим, сиз кўрганмидингиз?

— Аввал оқшом кўрган эдим, шу пиромонда турган эди.

— Йўқ-ку? — деди йиғламсираб Ҳожи бобо, менга қараб: — Ҳой, ҳароми кўча, яхши ўйлаб кўр, у ёқ-бу ёққа олиб қўйган-дирсан? — деб сўради.

— Ҳожи бобо жон, мен сизнинг нарсангизга тегмайман. Жойида турган эди.

— Қуш эмаски, қанот боғлаб, учиб кетган бўлса, қурбақа эмаски, бирор телик-тешикка кириб йўқолган бўлса. Топ, падарлаънат. Ўзидан катта одам билан ҳазиллашиш уят бўлади.

— Мен сизга бирор маҳал ҳазил қилиб юрганимдим, Ҳожи бобо?

— Мендан кейин бу ерга бирор киргани йўқми?

— Зоғ ҳам учгани йўқ.

Можаро бошланди. Ҳожи бобо такяниңг эшигини ёпиб келиб ҳаммаёқни титкилаб чиқди. Кўрпачанинг таги ҳам қолмади, самоварнинг ўтхонаси ҳам қолмади. Кейин, Ҳожи бобо деворга суюниб турган оташкуракни олиб, яғринимга иккенин туширди. Бу ишга уста Мирсалим ҳам аралашиб, савалашди.

Мен нимага икрор бўлишга ҳайрон эдим, йиглар эдим. Энг охири ҳаммалари чарчадилар. Ҳожи бобо ўз ўрнига ўтириб менга қаради:

— Ҳой, падарлаънат, мулойим шупурги. “Етим қўзи арасанг, оғзи-бурнинг мой этар, етим ўғлон асрасанг, оғзи-бурнинг қон этар”, деганлар. Сен ҳароми келгандан бўён дўйкон-дастгоҳимдан барака кўтарилиб, такъда бирор кун тинчим қолмади. Агар шу қутичани бирор ерга яширган бўлсанг, ҳали ҳам яхшиликча ўрнига қайтар, билиб-бilmасликка солиб кета қолайлик. Илло, бола, бўркингда билиб кўй, қозига чақириби, терингга сомон тиқтираман.

Йиғлаб туриб жавоб бердим:

— Йўқ, Ҳожи бобо, илгарироқ мен сизни қозига чақирираман. Салкам тўрт ой хизматингизни қилиб, топганим битта опорка билан эски қалпоқ бўлди. Бунинг устига етим деб сийлаб ўтирмай, икковлашиб тоза саваладингиз. Ҳақ бермадингиз. Бу қайси шариатга киради-ю, қайси законда бор. Оқ подшоҳимизнинг даргоҳларини бедарвоза деб биласизми? Йўқ, мен сизни қозига чақирираман!

Бу гапларимдан қўзи қинидан чиқиб кетай деган Ҳожи бобо ўрнидан ярим туриб:

— Ҳали шунақами? — деди. — Тузим кўр қилгур. Ҳали шу гапларни ҳам биламан дегин. Жўна, жўна. Ҳозироқ жўна! Ҳақинг қолган бўлса, қиёматда оласан. Худога солдим.

Жанжалнинг улғайиб кетишидан қўрқсан мулла уста Мирсалим:

— Қўйинг энди, Ҳожи бобо, битувчилик қилайлик, — деди. Кейин менга қараб: — Бола, сен ҳам тилингни тий. Ундан кўра гумонингни айт. Қутичани кечаси келиб ким олган бўлиши мумкин?

Мусоғир сарроф бўлса бир чеккага сиқилиб, менинг аҳволимга ачиниб, соқолини силаб йиғлар эди.

— Эй, баччаи бечора. Бадбаҳт ятим. Ҳожи бобо, ҳама кам будия ман тавон деҳам. Чанд пул мебошад? (Эй, бола бечора. Бахти қаро етим. Ҳамма йўқолган нарсаларнинг товонини мен бераман. Неча пул бўлади?)

— Бас қил-эй, шу мешават-пешаватингни! — деди Ҳожи бобо ҳиндини жеркиб, сўнгра менга юzlаниб, деди: — Айт, гумонинг кимда?

— Бирөвга түхмат қилиш қийин. Гүмоним тунов күн миршаб етаклаб келган пучуқда. У сиз билан уста Мирсалимга ўчакишиб қолган.

— Ҳм, шунақами, — деди Ҳожи бобо, — зимдан текшириб күрамиз, қочиб қутулолмайды.

Охири жанжал битувчилик билан тинди. Мен бугун кечкүрун ҳайдаладиган бўлдим. Уста Мирсалим мен яна бирор шикаст етказмаслигим учун шу ерда кўз-кулоқ бўлиб туралдиган бўлди. Ҳожи бобо хизмат ҳақларим учун ойига бир сўмдан тўрт сўм пул, унинг устига қуюқ дуо қиласидиган бўлди. Кутича ва унинг ичидаги моллар топилса топилгани, топилмаса худо етказадиган бўлди.

Кечгача одатдагича ихлос билан хизмат қилдим.

Кечкүрун кетишга тайёрлана бошладим. Шомдан кейин одатдаги ўзим ётиб-туралдиган ерда кўрпачам, ёстигим тагларини — хазинамни тозалаб, енгиз тўн ёқасига тика бошладим. Иккита ўн сўмлик, учта беш сўмлик тилла. Ҳожи бобо берган битта уч сўмлик қофоз пул, қолганлари бир сўмлик, ярим сўмлик сўлқавой, танга-чақа аралаш эди. Танга-чақаларни тикканим йўқ. Жамулжам қирқ икки сўм олтмиш икки тийин бўлган эди. Катта давлат. Уруш бўлмагандан ўнта кўй олса бўлар эди. Ҳа, майли.

“Семизликни кўй кўтаради”, дегандек шунча катта давлатдан ўзим ҳам кўрқар эдим. Пулни ёқа баҳясига тикиб битказай деганимда, уста Мирсалим тепамга келиб қолди.

— Нима қилиб ивирсияпсан, болам?

— Ҳайдалишга-ку ҳайдалдим, энди кўчага шу йиртиқ-ямоқ билан чиқаманми? Ҳеч бўлмаса, у ер-бу еримни чатиб олай.

— Паррехтагина бола, — деди уста Мирсалим, — ишқилиб, шу кўзи тор сарроф устингдан тўнингни тортиб олмаса бўлгани эди. Кўп зиқна одам-да. Бўлмаса, шунча пул-а? Битта сариқ чақани “манг, уста, чой ичинг”, деб олдимга ташлаганини билмайман. Эртага сен шўрликка варрак қилиб бермоқчи бўлиб дилимга туғиб қўйган эдим, Хитой қофоз билан қамиш ҳам савил қоладиган бўлди. Ҳа, майли, пешонанг экан.

Юрагим “шув” этиб кетди.

— Ўзи берган тўн-ку, қайтиб сўрармикан?

— Сўрайди у тўнг кўз. Сўрамаганда ҳам Ҳожи бобо берган иш ҳақингни кўлингдан қоқиб олади. (Саррофнинг менга нисбатан жўмардлигини уста Мирсалим билмасди. Сарроф

түнини ҳеч қаңон сўрамас, қайтанга ҳайдалганимни билиб яширинча икки сўлкавой баҳшиш берган эди.) – Уста Мирсалим сўзида давом этди: – Ҳозир ойдин кеча, шомдан эндиғина ўтди, ҳали ҳам гап-сўзничувалаштириб ўтирумай, хайр маъзурни насия қилиб кетавер. Кетаверишинг Ҳожи бобога ҳам маъқул тушади. У камчиқим одамларни ёқтиради.

Бу гап менга сариёғдек ёқсан эди.

Уста Мирсалимнинг бу гапининг тагида пиёзи бор. Мен билар эдимки, Илҳом самоварчи самоварга одамни кўпроқ чақириш учун тўти сақлагандай, Ҳожи бобо уста Мирсалимни тўти қилиб боқар эди. Уста Мирсалимнинг менга қилган “мехрибон”лиги менинг учун эмас. Ҳожи бободан яна бошка даъво қилиб ўтирумасин, тезгина кўздан йўқола қолсин, демоқчи эди. Шунинг учун мен унга:

– Сизга шу маслаҳат маъқул бўлса, майли, кетаман, – дедим.

Самовардан қумғонга сув қуйиб чапиштиридим, ташқарига чиқиб, шу ердан озод бўлиш шарафига бет-қўлимни, оёқларимни яхшилаб ювдим.

Қора-қурум босган сассиқ такяхонадан ташқарига чиқиб, кўкрагимни тўлдириб нафас олдим. Энди мен пок-покиза, қушдай енгил, кўнглим тонгдай тиниқ. Тўрт томоним қибла. Лекин қаёққа қараб йўл олсам экан?

ХИКОЯЛАР

ЧОРБОЗОРЧИ

Мен уни жуда ёш вақтларимдан бүён танийман. Ўлгунча юраксиз эканини ҳам биламан. Бир кун маҳалламизга ҳовли кўрадиган доктор келди. Аҳмад Седоб бу овозани эшиши билан юраги қинидан чиқиб, бехуш бўлиб қолибди. Бетига сув пуркаб ўзига келтирибдилар. Сабаби – уйда кир ўраси йўқ экан.

Аҳмад Седоб инқилобгача вофуруш эди. Сўнгти пайтларда дўкон-дастгохини йиғиштириб, чорбозорчи бўлди. У, қўл келган нарсанинг ҳаммаси билан савдо қиласи. Фойдагарлик қайси молнинг устида яхши бўлса, ўшантга қараб оғади. Бир вақтлар ширавор нарсаларнинг бозори чаққон бўлди. У дарров атторивор буюмларни йиғиштириб, дастмояга новвот, қанд, парварда харид қилди. Шираворликнинг бозори ўлган эди, тайёр кўйлак-иштон, пахталик шим, ёвлиқлар билан савдо қила бошлиди. Ҳамма нарсаларга ҳам харидор топилмаганда “Шароити иймон”, тасбех, хурмо ва дуо ёзилган қофозлар билан қишлоқма-қишлоқ юрди. Умрининг охирги пайтларида яна атторивор буюмлар сотиш билан кун кечирди.

У ўз қасбининг ҳар паллада ўзгариб туришига қарамай, харидорни ўзига оғдиришга эпчил. Ширавор нарсалар билан савдо қилаётганда:

— Лабингизни лабингизга пайванд қиласи. Тобингизни меъёрига келтирса пул беринг, қандаша хўр, азамат! — дейди.

Тайёр кийим-кечаклар билан олди-сотди қилганда, мабодо сиз биронта нарсанинг баҳосини сўраб қолсангиз, балога қоласиз. Масалан, бирорта дәҳқон келиб:

— Мана бу шиминг неча пул? — деб қолса бўлди. Харидорни ерга ўтқазали. Қўлидаги шимга иштонбоғ тақади. Сўровчининг оёғидан маҳсисини тортади. Шимни кийдиради. Агар жуссасига мос келса:

— Ўлманг, киройи мол олгандай бўласиз, сизга жуда ўтириди, чоклари ҳам икки қайтадан тикилган, пухта. Бир умр тепкилаб кийганда ҳам, асл мол-да, тамом бўлмайди. Хайр,

сизга насиб қилган экан, яхшиликка буюрсин, — дейди. Харидор нарх сўрайди. Аҳмад Седоб унга бир қараб олади-да:

— Энди гап пулда эмас. Моли ҳозирги моллардан эмас, янганизниң бисотидан, қадимдан қолган эди. Атайлаб ўзимга тикирган эдим, сал тор келди. Сиз ўзимизники — етти сўм берасиз, — дейди. Харидор чўчиб шимни еча бошласа, қўлини ушлаб тұхтатади-да:

— Хайр, хайр, қани шошманг, сиз қанча берасиз? — дейди. Хулласи, харидорнинг у ёғидан ўтиб, бу ёғидан ўтиб шимни сотади.

“Шариати имон”, тасбеҳ, дуо қоғозлари сотганда ҳам у жуда бийрон.

— Маккадан келган, атиги икки дона эди, биттасини ноиложликдан сотаман, — дейди тасбеҳни кўрсатиб. — Энди ҳам босилсин-чи, қадрига етган мусулмонга сотаман, — дейди “Шариати имон”ни сўралса. — Шамдони Шариф, чоруқи шариф, мисвоки шариф, — дейди палаҳса-палаҳса суратли дуо қоғоз сотганда.

Атторивор буюмларга харидор бўлсангиз, у битта ойнами, тароқми, сақичми — нима бўлса ҳам, сизга яхши мол эканини мақтай-мақтай нарх айтади. Сиз камга сўрасангиз, қўлингиздан молни тортиб олади-да, жаҳл билан:

— Юр, юр, ука, кооперативга бор. Кошки, у ердан бундоқ нарса топа олсанг. Сени одам деб жўялик нарх айтган эдим, — дейди.

Аҳмад Седоб кооператив билан ҳеч чиқиша олмайди. Юрагида кооперативга қарши рақобат ўти гуриллайди. Кундан-кунга қишлоқларда очилаётган кооперативларни, уларда қатор уймалашган деҳқонларни кўриб, одамлардан инсоф кетди, деб дилидан ўтказди. Агар бирор киши унинг олдида кооперативдан сўз очса:

— Эчкини ўз оёғидан, қўйни ҳам ўз оёғидан осадилар. Сенга икки йўл: биттаси ўнг, биттаси сўл. Ўнг йўл қолиб, сўл йўл билан кооперативдан савдо қилсанг, жазосини кўра берасан. Унинг бутун моли биздан олинган налогдан, — дейди.

Уни ҳар доим елкага кўтарган хуржуни билан атроф қишлоқларда бозор кунлари кўриш мумкин. Жума — Жумабозорда, шанба — Ярмаркада, якшанба — Эски Тошкент қишлоғида, душанба — Тўйтепада, сесланба — Қовунчидা, чоршанба — Чинозда, пайшанба — Теловда ва ҳоказо...

* * *

Биз Жумабозорга яқын бир қишлоқда Мұхаммаджон деган ўртогимизнинг ерига чиқдик. Атрофни айланиб зерик-канимиздан сүнг, ўртоқлар билан қишлоқ бозорини томоша қилгани чиқиши мәйқул күрдик. Бозор деҳқонлар билан тұла эди. Кооперативларда одам сигишмайди. Мұхаммаджон ака сигирға арқон олмоқ учун бизни бир самоварға ўтқазиб, ўзи кооперативга кетди. Орадан беш минутча вақт ўтгандан сүнг, кооперативлар олдидә түполон күтарылды. Одамлар ўша томонға қараб югурға бошладылар. Мұхаммаджон ака ўша тарафдан чопиб бизнинг олдимизга келди-да, ҳовлиқиб:

— Бизнинг құшни Күканни худо уриб қолибди. Кооперативдан гүгүрт оламан, деган экан, пулини кисавурға олдирибди, — деди.

Биз ҳаммамиз самовардан одамлар гужгон ўйнаган ерга югурдик, деҳқонлар Күканни ўртага олиб сурыштиromoқда әдилар. Бир хуржун күтарған, ўрта ёшли, чүққисоқол киши эмиш, кооперативнинг олдидә Күканни ёніга суркалиб турған эканмиш, бир айланиб қараса, пули йўқ эмиш... Одамлар Күкандан кайфиятни билгандан сүнг тарқала бошладылар.

Яна орадан беш минутлар ўтар-ўтмас мол бозорда түполон чиқиб қолди. Кисавур ушланди. Деҳқонлар отлиқми-яёв кисавурни ўртага олиб, оломон қилар әдилар. Биз ҳам югуриб бориб, орага суқилдик. Кисавур ўлим олдидә, ерда чўзилиб ётганди. Отларнинг оёқлари, атрофдан келған тош, гишт, кесаклар...

Бирдан қай кўзим билан кўрай: чорбозорчи Аҳмад Седоб!

Елкасидаги хуржуни ерга тушиб, ичидаги нарсалар атрофга сочилган, айниқса, икки-учта тароқ эгаси чорбозорчининг ҳолига тишиларини иржайтириб қулар эди.

“Энди шу қасбни топған экансан, жазонгни тортибсан”, деб кўнгилдан ўтказдим. Милициялар келиб, одамларни тарқатдилар, кисавурни ўлимдан қутқариб, шаҳар қасалхонасига жўнатдилар. Биз ҳам бафуржа Мұхаммаджон аканинг кўргонига қайтдик. Кечкурун Күкан бир тарвуз кўтариб чиқди. Шунда биз:

— Қанча, қанча пул олдирдингиз? — деб сўрасак:

— Айланайинлар, икки хурма сут сотган эдим, мири кам уч тенками, мири кам тўрт тенками, ҳайтовур, эсимда жўқ, — деб жавоб берди...

ФАРЗАНДИ СОЛИХ

Мулла Шошқол домланинг бешта бўйи етган, қадди баркамол, сайдовутдай-сайдовутдай қизлари бўлса ҳам, биттагина ўғилнинг гадойи эди. Эр-хотин ҳар кеч худо бир фарзанди солиҳ ато қилишини сўрар эдилар.

“Ўғил туғилса, Зангиотага қўчқор сўямиз”, – дедилар, бўлмади. “Ўғлимиз бўлса, оти “Худойберган” бўлсин”, – дедилар, бўлмади.

“Бир ўғил фарзанди солиҳ кўрсат, боши Баҳоваддин балогардонга назр”, – дедилар, бўлмади. Ахийри эр-хотин Абдумалик эшонга қўл бердилар. Хотин етти кеча-кундуз эшоннинг остонасини супурди, иннайкейин, эшоннинг “нафаси” билан бўйида бўлиб, тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат деганда, чеҳрасидан “нури имон” балқиб турган бир ўғил – фарзанд туғди. Эр-хотин эшонга ҳурматан боланинг исмини “Остонақул” қўйдилар.

Замонлар ўтди. Мулла Остонақул улғайди. Бола Шошқол домладан кўра Абдумалик эшонга ўхашаш, ланж ва тор пешона, яssi башара, чаман феъл эди.

Остонақул бешта опалари ўртасида арзанда эди. Шошқол домла ўғлини бошқа устозга берса, уриб-сўкишидан чўчиб, ўзи тарбия қила бошлади. Мулла Остонақулдаги зеҳн “бурролиги” етти йилда ҳам “Ҳафтияқ”нинг “сасси”сидан нари ўтишга йўл қўймади.

Яна йиллар ўтди. Остонақул йигит бўлди. Ҳар отанинг вазифаси бўлгани каби Шошқол домла ўз ўғлини бир касбга солиб қўйиши керак эди. Домла ўзи муллавачча бўлиб, домлагимом бўлиб, боёнлардай фароғатда умргузаронлик қила олмагани учун ўғлини савдогар қилишга ният қилиб қўйган эди. Опалари, эналари ҳам мулла Остонақулни эркалаганда: “Ўлмаса, магазинчи бўлади, кўпас қалъачи бўлади”, деб талтайтирас эдилар.

Кунларнинг саодатли бир фурсатида мулла Шошқол домла ўғли Остонақулни ёнига чақирди.

— Ўғлим, — деди у, — сиз эртадан бошлаб касб-корга тушасиз, мен сиз учун мана шу молни харид қилдим. Олиб бориб, бозорга сотинг, таннархи икки сўмдан, сиз икки ярим сўм, ўн бир-ўн икки тангадан сотсангиз ҳам майли, оздан кўпаяди. Худо күшойишингизни берсин, омин оллоҳу акбар.

Ўғлининг қўлига тўрт дона чачвон (чиммат) тутқазди.

Остонақул эртасига каллайи саҳарлаб яна қайтадан отаона, опаларидан фотиҳа олиб, бозорга жўнади.

У энг аввал ярмаркага чиқди, ундан каппонга кирди, ундан от бозорига, кўй бозорига, хулласи, кирмаган бозори қолмади. Вақт пешиндан оққан бўлса ҳам бирорта азамат: “Ука, нима кўтариб юрибсан, сотасанми, қанчадан?” — деб сўрамади. Мулла Остонакулнинг ҳаддан зиёд қорни очди. Намозгар ҳаддида бозор касодлигидан аразлаб, уйига қараб жўнали.

Толе агар ёр бўлса, шиша сандон синдурур,
Агар баҳт ёр бўлмаса, атала дандон синдурур.

Қоқ ёғоч бозорнинг олдига келганда, рўпарадан битта оқ намат кўтарган киши чиқиб қолди. Ўзи чўққисоқол, қирра бурун, кўзлари ичига ботган киши эди.

— Яхши йигит, — деди, — қўлтифингиздаги нима?

— Чиммат.

— Сотасизми, жонидан?

— Ҳовва.

— Қанчадан?

— Уч сўмдан.

— Қани кўрайлик-чи. — Харидор ҳар тўрт чимматни бирин-бирин кўриб чиқди. Мулла Остонакулга қаради — Энди, ука, — деди, — мен ҳам олибсотарман, мана шу қўлтиғимда кўрганингиз наматни сотмоқчи бўлиб юрибман. Бир неча харидор чиқса ҳам нархи келишмади, сотмадим. Эсизки, нақд пул бўлганда ҳаммасини айтганингизга бериб олар эдим.

Остонакул умидсизланди.

— Наматингизни неча пулга сотмадингиз?

— Ўн тўрт сўмга, — деди-да, хайрлашиб кета бошлади.

“Битта яхши намат эллик сўмга довур бор, буники жуда арzon, чимматга бир амаллаб айирбош қиласман, зоелик

тортмайман”, деган фикр Остонақулнинг миясидан яшин тезлигига ўтди.

- Ҳой, ака, — деди у, — бу ёққа қаранг.
- Нима дейсиз?
- Бўлмаса чачвон билан айирбош қиласиз.
Кетувчи киши орқасига қайтди.
- Унда сизнинг икки сўмингиз етмайди-ку, нима қиласиз? — деди. Остонақул ялинди, ёлворди:

— Бир кўрганда узилишиб кетармиз, — деди. Тўрт чачвонни бирдан “энг олий” наматга алишди. Ҳар иккови янги буюмни қўлтиқлаб, йўлга тушиб жўнадилар.

Остонақулнинг қадамлари гўё ўзиники эмас эди. У қандай бўлса ҳам уйга етиб, бу фаниматни ота-оналарига кўрсатиб хурсанд қилмоқчи эди. Йўл-йўлакай қўлтиғидаги наматга қараб севинар эди.

Остонақул маҳаллага кириб борганида бир тўда кишилар кўча бошида гурунглашиб ўтирган эканлар. Ҳаммалари Остонақулга қарадилар.

- Ҳа, маҳзум, бунчалик илдам, йўл бўлғай, қўлтиғингиздаги нима?
- Шундай, бозордан уйга, бу намат.
- Неча пулга олдингиз?
- Ўн икки сўм.
- Не миқдор арzon, бир қўлга туширибсиз-да, маҳзум, қани, бир кўрайлик-чи.

Остонақул фахр ва ақлилилк кўрсатиб, қўлтиғидаги наматни уларга берди, улар мақтай-мақтай наматнинг қатини оча бошладилар.

Остонақул ўзини унутаёзди. Ҳаммалари ҳам ҳайронликда қолдилар. Намат аллақайси бир мусоғир кўп қўнадиган чойхонадан чиқсан эски намат бўлиб, бутун бадани танчалар, устун ўринлари учун илма-тешик бўлган экан.

Маҳзуми тушмагур оларда кўрмай олган экан. Кўрувчилар ичаклари узилгунча кулдилар. Мулла Остонақулни мазах қилдилар. Тездан буни бўйинча бозорига элтиб сотмоғини маслаҳат бердилар. Остонақулнинг бутун умидлари бир пул бўлиб, бўйинча бозорига қараб жўнади.

Бўйинча бозорида наматга қайрилиб қарагувчи топилмади. Энг охири, Остонақул бир бўйинчачига ялиниб-ёлвориб, наматни битта ич бўйинчага алишди ва уйга қараб жўнади.

Йўлда Остонақулнинг жуда хурлиги келиб кетди. Кўзидан милт-милт ёшини оқизиб, эшикка келди. Ичкарига киришга кўркиб, дарвоза ёнидаги супачада бўйинчани бўйнига илиб, йиглаб ўтиради. Ўғли – мулла Остонақулнинг бунчалик кеч қолганидан хавотир олган Шошқол домла кўчадан хабар олиш учун чиқди. Қараса, йўлакда бўйнида бўйинча ўғилча йиглаб ўтиради.

– Баҳай, ўғил?

Остонақул бутун бўлган воқеани сўзлади. Шошқол домланинг кўзи қинидан чиқиб кетаёзди. Тутди – сўкди, тутди – сўкди. Бўйинчани қўлига олиб:

– Келтирган бўйинчанг ҳеч бўлмаса отники ҳам эмас, эшак бўйинча, кичикилигини қара, хўтиқ, – деб газаб қилди.

Эртасига “фарзанди солиҳ”ни ўз орқасига солиб етаклаб, бир жувозкашга шогирд бериб келди.

1930

ГУВОХЛИККА ЎТГАН ҲЎКИЗ

1979 йилнинг (биздан эллик йил сўнг) баҳор кезларидағи бир куни болалар уйининг ўқувчилари 1929 йилдаёқ Чирчиқ лабига солинган азот заводига экскурсияга чиқдилар.

Бу кеча ўша ердаги ишчиларнинг умумий ётоқхоналарида қунмоқчилар.

Болалардан бир туркуми келиб, ўз мураббияларидан тарихий бир ҳикоя эшишишни илтимос қилилар. Мураббия кўнди. Кечки машғулотдан сўнг болалар ётоқхоналарига кирдилар. Ҳаммалари гавжум бўлишиб, мураббиядан ҳикоя кутдилар. Мураббия ҳам ваъдага мувофиқ ҳикоя бошламоқчи бўлди.

— Укаларим, — деди мураббия, — ҳаммаларингиз ҳам чарчадингиз. Менинг сизга айтадиган ҳикоям ҳам ҳордиқни чиқарадиган ҳангомача тарзида бўлади.

Ўқувчилар маъқул топдилар.

— Бундан олтмиш йиллар илгари социализм қуриш учун жуда қизғин қурашлар борар эди. Ҳар тарафда синфий қураш аллангаланаар эди. Капиталистлар, бойлар, руҳонийлар ва уларнинг болалари бизнинг ҳаддан зиёда суръат билан ўсиб бормоқда бўлган оғир қурилишларимизни кўра олмас эдилар. Ҳар қандай тасодифдан фойдаланиб бизга зарба бермоқчи бўлар эдилар. Кўпинча улар, бизнинг ижтимоий ташкилотларимизга ҳам кириб олишга мұваффақ бўлиб, камбағал деҳқон, ишчиларнинг манфаатига зид бўлган ҳаракатларда бўлар эдилар.

Ўқувчилар мураббияларининг сўзини тинглаб, сукутдалар.

— Бундан роса эллик йил бурун “Ҳ” қишлоқлик камбағал бир деҳқон қишлоқнинг бозоридан ўтиб борар эди. Унинг йўли “Ҳ” қишлоқ чорвадорлар ширкатининг кооперативи ёнидан ўтди. Кооператив мудири Аширқул деган деҳқонни чақириб, тўсатдан:

— Қани, Аширқул ақа, уч сўм олтмиш тийин чиқаринг, — деди. Аширқул ҳайрон бўлиб сабабини сўрамоқчи бўлган эди, кооператив мудири оғзини қоқиб:

— Кўяверинг, биз сиздан бекорга пул олмаймиз. Сизга жуда ҳам қимматбаҳо бир буюм берамиз, — деди. Мудирнинг сўзига дўкон ёрдамчилари ҳам қўшилиб:

— Оббо содда одам-эй, сиз бераверинг, куйсангиз, биз кафил, — дедилар.

Аширқул иккиланиб уч сўм олтмиш тийин чиқазиб берди. Кооператив мудири пулни олгандан кейин маъноли қилиб:

— Энди, Аширқул ака, сизнинг пулингизга бир турли, сиз кўрмаган ем берамиз. Бу ем марказдан камбағал дехқонларнинг иш ҳайвонларига аталиб келган. Биз шу емни тажриба қилмоқчимиз. Олиб бориб ҳўқизингизга берасиз, мазза қиласди, — деди.

— Хайр, барака топинглар, укаларим, — деди Аширқул ака миннатдорлик билан. Қопни очди. Қайроқтошга ўхаш, оқ билан зангор аралаш олачалпоқ рангли, палахса-палахса нарсани тортиб қопга солдилар. Аширқул ака бу муаммо буюмни орқалаб ҳўқизини хурсанд қилиш учун овлуга борди.

Нима эканини суриштирмай, ҳўқизға солди. Фақат тेरингга сомон тиқилгур ҳўқиз тумшуғи билан бир-икки туртиб емакдан бош торти.

Мураббия ҳикоясини шу ерда тўхтатиб, болаларга қаради.

— Укаларим, — деди мураббия, — ҳикоянинг давомида бир талай сизга ёт бўлган сўзлар эшитилди, масалан: “Терингга сомон тиқилгур”, “ҳаром ўлгур”га ўхаша, бу сўз замонасиининг жумлалари бўлганидан мени кечирасизлар.

Болалар маъкул кўрдилар. Мураббия сўзида давом қилди:

— Аширқул ака ҳўқизнинг тепасида туриб, емнинг яхшилиги, тўқ тутадиган эканини мақтаса ҳам ҳўқиз унамас эди. На илож қилсин.

“Ёпирай, бу ўзи қандай мўъжиза ем бўлса экан, уч сўм олтмиш тийинга ўтдай қўймасам яхши эди”, деб бир юмалогини олиб текшира бошлади. Аширқул ака не кўзи билан кўрсин, бу мўъжиза ем ёмғирда қолиб, ивиган, хамир бўлган, могорлаб, қотиб, қайроқ тошдай бўлиб қолган ун экан. Аширқул ака гарангсиди.

“Кооператив улуғлари мен билан ҳазилкаш эмас эдиларку?” деб кўтарганича яна кооперативга борди.

— Ота-онанг тўйингни кўргулар, бу қандай ем эди, сизларнинг сўзингизга кириб, ҳўқизимга уятли бўлдим, пулни қайтаринг, шоввозлар, — деди Аширқул ака. Кооператив

мудири сирнинг ошкора бўлувидан қўрқиб. Аширқул акани кооперативнинг ичкарисига олиб кирди. Бу воқеани ҳеч кимга айтмасликни илтимос қилди. Очередсиз чой, совун, майдачуйдалар берди.

Дўкон мудири Аширқул акани дўкон эшигидан кузатиб қўйишда елкасига қоқиб:

— Энди, Аширқул ака, агар ҳўкиз бегона одамнинг ҳўкизи бўлганда, қорнига пичоқ урар эдим, қандай қилайки, сизники-да, — деди.

Аширқул ака ҳам соқолини серкиллатиб:

— Тўғри айтасиз, ҳайвони безабон-да, ҳаром ўлгур, олдига солингган буюм тошми, кесакми, заҳри маргми, суриштирумай ея берганда бунчалик гап-сўз бўлмас эди, — деб уйига жўнади.

Аширқул аканинг кооперативда бўлган бу воқеадан виждони сиқилди. Бу хиёнатни яшириб кетишига фазабланди. Тикка бориб жиноят қидирув шўъбасига хабар берди. Ўша куниёқ кооперативдаги бутун хизматчилар қамоқقا олиндилар.

Ўн беш кундан сўнг буларга қишлоқда намунали очиқ суд бўлди. Суднинг айбномасида шундай ёзилган эди:

“Ҳ” қишлоқ чорвалорлар кооперативига марказдан икки вагон — икки минг пуддан зиёдроқ унни деҳқонларга тарқатиш учун юборилган. Пуди икки сўм ўттиз тийиндан — беш минг сўмдан ошиқ бўлар эди. Бу уннинг келганига бир ойдан ортиқ вақт ўтган бўлса ҳам кооператив мудири ва хизматчилари бўшатиб олмаганлар. Ўн очиқ ҳавода ёмғир, қорлар остида қолиб кетган.

Энг охири, кооперативдагилар ўз жиноятларини яшириш учун бир сўм эллик тийиндан ўн етти нафар ишчи ёллаб, қайроқтошдай қотиб қолган бу унни ушаттира бошланлар ва деҳқонларга ем ўрнида тарқатмоқчи бўлганлар.

Деҳқонлар, кооперативда шунча ун нобуд бўлиб ётган ҳолда, хусусийлардан бир пуд унни беш сўмдан сотиб олганлар.

Кооператив хизматчиларининг бу қилмишлари мутлақо синфий душманлик ва қўра-била туриб, жинояткорликдир”.

Суд мажлисига Аширқул ака ва уннинг ҳўкизи гувоҳ қаторида чақирилган эди. Аширқул ака кооперативдан олган ўша уннинг намунасини келтирди. Тажриба учун ҳўкизниң олдига солдилар. Ҳўкиз ўз гувоҳлигида собит қолди. Унни емади.

ЖҮРАБҮЗА

Дарёларнинг ул юзида отим юргану,
Куюшқони сағрисига ботиб юргану...

Пайкалнинг сўнгги дамлари, чайлада яктакни қия қилиб ётмаган киши совуқ ейди.

Тонг. Қуёш Қўнгироқтепа орқасидан бўғриқиб қарайди. Унинг биринчи шульалари энг дароз теракларнинг учларигагина тушади. Остида қуюқ тўфон. Палак япроқлари шабнамли, марварид тақсан қизлардай. Қорақутир қирқма қовунларнинг юзлари терлаган, гўё шафақ латофатидан шармисор бўлибди. Чайла устига ишком бўлиб ёпирилиб тушган сувқовоқлар ана узилай-мана узилай деб, осилиб туради.

Полизнинг бир чеккасидаги баланд бир ёғочга ўтказилган тўрқовоқ бир қимирилаб қўйди. Илк саҳар нашъасидаёқ уйғонган хўroz ўз рафиқаларини қуқулаб уйғотди. Улар тўппат-тўппа ерга туша бошладилар.

Чайла аста тебранди. Қия қилиб ёпилган яктакнинг юқори тарафи очилди. Орасидан ўттизлардан ошар-ошмас бир дехқон йигити уйғониб турди. У бошига қўйган турли катта-кичик тугунчалар орасидан нос шишиасини пайпаслаб топиб олди ва кафтини тўлгазиб бир отди-да, пайкалнинг узоқ бурчакларига қараб ўйланиб қолди.

Аҳмадкул ўз оғайнилари ичидаги улуғи. Уч оғайнини қўлларида бўлган икки десат ерларини ҳамжиҳатлик билан ишлайдилар. Бу йил заводга ёзилиб пахта, қолганига бир оз жўхори билан кузги қирқма қовун экканлар. Умуман, унум яхши.

Аҳмадкул ўрин устида ўйланиб ўлтирар экан, яқин ўрталан бирор қичқириб чақира бошлади:

— Аҳмадкул, ҳой, Аҳмадкул!

Аҳмадкул “пўп” этиб носини ташлади-да, овоз келган тарафга қаради.

— Беш қадам жойдан ҳайқиригини қара-я... Келавер.
— Уйқуда бўлсанг, уйғотай, деган эдим-да.
— Қовунларни узсаммикин, деб ўйлаб ўтирибман.
— Бе... Заб эринмагансан-да... Уқаларинг ўлганми. “Шуни шундоқ қил”, деб бир оғиз айтсанг, оғзингнинг ели. Кечгача дунё тўла иш тайёр. Бугун Турватнинг бозори. Бориб сайил қилиб келамиз.

— Сен, ўртоқ Бўта, жуда вақтсиз жўжалайсан. Айни йигим-терим вақтида сайиллинг нимаси?

— Йигим-терим эмиш, — деди Бўта киноя билан, — отабободан иш қолганми, супрадай еринг бор-ку, ташвишинг мирига беш боғ. Мана мен, ишламасдан очимдан ўлганим йўқ-ку. Давр келганда тарапангни қилсанг-чи, лодон.

— Ўзинг боравер.

Бўта Аҳмадқулни қайтадан қистамади, йўлига қараб кетди.

Аҳмадқуллар қўргонининг торгина бир ҳужрасида милт-милт этиб чироқ ёнади. Теримдан қолган қўсакларни уч азамат оғайнин ўртага қўйиб чувиб ўлтирадилар. Бир тавақали тахта эшик “тийқ” этиб очилди. Уч оғайнин ялт этиб келувчига қарадилар.

— Ассаломалайкум, ҳорманглар, йигитлар.

— Келинг, Бўтака.

— Сизларники қачон қараса иш экан-да, бу йил кузларинг келиб, битиб қолдиларинг-ку.

— Ишламаса бўладими. Бўтака, ширкатдан, “Бўнакни қайтар”, деб дарвозанинг турмини бузиб ётириб, — деди Аҳмадқулнинг кичик укаси.

— Қарз қурсин, — деди Бўта шикоятли оҳант билан.

— Бемаҳалда нима қилиб юрибсан? — деди Аҳмадқул.

— Шундай гузарга чиққан эдим, самоварда ҳеч ким йўқ. Бари йигит-яланглар Мадиёрнинг қўргонига кириб, ўқиб ётганмиш. Кирмадим. Одам зернекади. Бу маҳтоби қургур дэҳқонларга бир бало бўлди. Ҳеч бўлмаса, қишида қўйса-чи...

— Сиз билан мени қишида ўқитмаса, ёзда қаердан топиб келади, мана мен ҳам ўқимоқчиман, — деди Аҳмадқулнинг ўртанча укаси.

Бўта маъноли қилиб Аҳмадқулга бир тикилди:

— Ҳаммаларинг мулла бўлиб кетаверсаларинг, подани ким боқади? Мен билан Аҳмадқулнинг ўқимаганимиз ҳам маъқул. Ора-сира омийи бенаволар ҳам бўлиб турсин. Бизнинг дийдамиз қотиб қолган, нима дейсан, Аҳмадқул?

Аҳмадқул индамади. Орани фақат “чирт-чирт” этган қўсак овозигина қоплади. Бир нафасга бўлган сўзсизликни яна Бўта бузди. У ҳамён топғанлардай ҳовлиқиш билан Аҳмадқулни бир туртиб:

— Ҳали, Аҳмадқул, хабаринг йўқ. Мен сенинг устингдан катталик қилиб қўйдим.

— Қандай катталик?

Йигитлар ҳаммаси ишдан тўхтаб, Бўтага қарадилар. Бўта мақтаниш аралаш гурур билан:

— Бешқўрғон йигитлари жўрабўза қилас эканлар. Аввал ўзим қўшилдим. Аҳмадқул ҳам йигит, у ҳам бир тан, дедим. Чиқимидан қочса, ўзим тўлайман, дедим. Сени ҳам улфат қилиб қўйдим. Маъқулми? Қиши бўйи ялла-да, жинни...

— Гап чиқимда эмас-ку... — деди Аҳмадқул.

— Акам бўзага жўра бўлмайди, — деди ўртганчаси.

— Биз ўқишга кетганда қўргонни пойтайди, — деди кичиги.

— Вой, лодонлар-эй, — деди Бўта, — акаларинг сенларнинг қоровуларингми? Ахир, ёз бўйи ишлади, қишида сал кўкрагига шамол тегсин. Ёри жўра орттирисин. Токай меҳнат...

— Бормайди.

— Борса, биз хафа бўламиз. Зерикса, курсга олиб чиқамиз.

Бўта ўспириналарнинг гапини эламасдан, улуғворлик билан кулди:

— Акаларинг сенларнинг сўзларингдан чиқмайдиган бўлса, бекорга белбоғ бойлаб юрган экан. Катта боши билан курсларинг нимаси, ҳар ким ўзига муносиб ишни қиладида, нима дейсан, Аҳмадқул?

— Кўрармиз, — деди Аҳмадқул.

* * *

Дарёларнинг ул юзида отим юргану, ёр-ёр,
Куюшқони-я сағрисига-я ботиб юргану, ёр-ёр.

Торгина палоссиз меҳмонхонанинг ўртасига катта-катта тўнкалардан гулхан ясалган. Бир тўда бадмаст қурама йигитлар гулхани гир айлантириб ўтириб олганлар. Пойма-пой

ашулалар. Орада бир чора сиғадиган заранг косалар айланиб юради.

Ташқарыда гурс-гурс от юргани эшитилди. Маст йигитлар бир нафасга жим бўлдилар.

— Вой, вой, шу, вой, менинг қўшним ўзи келди, — деди Бўта.

— Ўзими, ўзи-я, штрафни катта пичасан, ҳой сен бий, ҳезалакка, — деди учтаси.

Шу чоқда эшикдан тумогини қоқа-қоқа Аҳмадқул кириб келди.

— Ўртанглар тўлсин, йигитлар.

— Вой, сен жовраб қолибсан, иккита азамат уканг чўпчак терсин сени, вой, — деди Бўта бадмастлик билан.

— Чўпчаксиз ҳам ўтин кўп, — деди Аҳмадқул.

— Қани, ўзинг ҳам даврага кир, ҳой бебурд.

— Штрафингни айт, бий.

— Матькул, — деди бий, — бийлик — уч манак, ўнг оталик — дам олмас, икки заранг — дам олар¹.

— Кам, шунинг ўзи кам, вой, йигит кишига, — деди Бўта.

— Каммас, — деди бий.

Аҳмадқул кеч қолгани учун уч манак, икки заранг дам олмас, икки заранг дам олар бўза ичишга мажбур қилинди. Бўта айтганча, “Йигит киши” “ичмайман”, демади. Уч манакни осонлик билан ичди. Икки заранг дам олмаснинг бирини зўр билан ичди. Иккинчисининг ярмига боргандага қўнгли алланечук бўлиб кетди. Гулханга қараб ичганиларининг барисини ташлади. Маст йигитлар ўртасида чуввос кўтарилиди:

— Ҳезалак.

— Кўтара олмасанг улфатга қўшилма-да.

Бий ғазабланди. Аҳмадқулга дарра урдилар. Яна штраф, яна навбат коса, узлусиз ичмоқдалар. Нордон, тахир, бўтана оқишоқ зардоби қоринларни қаппайтироқда, бошларни қизитмоқда, ўртадаги катта чора бўшар-бўшамас, катта хўмдаи кир бўз белбоғлар орқали сузиб ўтказмоқдалар.

¹ Жўрабуза улфатчилик қондасида улфатлар ўртасида уч киши улуг сайланади. Булардан энг мартабалиси жўрабоши — бий бўлади. Қолган иккиси бийнинг назирлари — ўнг оталик, сўл оталик бўлади. Бутун улфатчилик муддатидаги ҳамма шуларнинг амрига итоат қилишга мажбур бўлади. (*Антор эскартиши*.)

Ташқаридә ҳеч кимдан ҳадиксиз яйдоқ изгириқ ҳукмрон.
Үз зўравонлигини яланғоч дараҳтларга кўрсатади.

Бир хўроz, икки хўроz, уч хўроz қичқириб ўтди.
Аллақайларда итларнинг қайгули хуришлари...

Сояси юпқароқ йигитлар учиб қолдилар. Қолганлари
ярим-ёрти ўтдан чўқилаб, бўтдан чўқилаб алёр айтмоқдилар.

Бўта Аҳмадқулнинг гарданига осилган, хўнг-хўнг йиглайди:
— Вой, ука, мен гарибман-а, сендан бошқа ҳеч кимим
йўқ-а...

— Обидийда қилма, ой йигит, — деб жеркади бий.

— Ҳеч кимим йўқ-а...

Бий яна тетик Бўтага қараб:

— Обидийда қилма, ой йигит, — деб жеркади.

Яна ичадилар, олам-жаҳон ачимсиқ ҳил. Бу ҳам етмаганидай,
бир сасиб, бир ёниб ётган гулхани пуфлаб қўядиган эсли
киши йўқ. Кўзларни ёшлатадиган аччиқ тугун бурқииди.

Аҳмадқул сузилиб бораётган кўзларини бир марта катта
қилиб очди. Бўтанинг қўлини елкасидан олиб ташлади,
сандироқлаб ўрнидан турди. Чорданада увишган оёгини уқалаб:

— Ҳой, бий, сен мени, сен бий бўладиган бўлсанг, топ
менинг ўнг оёгимни, топмайсанми-я, ол керак бўлса буни-
сини ҳам, менга оёқ керак эмас, ҳой бий... Мен кетдим,
— деди ва эшикка қараб йўл олди.

Аҳмадқулнинг баридан ҳеч ким ушламади. Фақат
орқасидан мастилик гўлдирашлари кўтарилди.

— Оти асов эди йигитнинг, — деди бириси.

Меҳмонхона орқасидан отнинг шаталоқ отиб қўзгалгани
билинди. Ичкарида яна бадмост завқ:

— Човига сава, азамат, ҳаром ўлгурни, — деб қолди.

Эрта билан кўргон дарвозасини Аҳмадқулнинг ўртапча
укаси очди. Не кўз билан кўрсин, тўриқ отнинг устида ҳеч
ким йўқ. Тизгини ерга тушган. Бўктарги ечиқ, айил бўшаган,
дарвоза турмидаги сувлиқ чайнаб туради. Юраги шув этиб кет-
ди. Отнинг юганидан тутди. Кичик укасини чақирди.

— Миса, бу ёққа қара, акам йўқ. Тўриқ яйдоқ келган...

Ака-ука совуқда яланг бош, яланг оёқ отни текилира
бошлидилар. Ўнг тарафдаги узангида Аҳмадқулнинг бир пой
этиги осилиб келибди.

Ўспириналар бир-биirlарига қараб, термилиб қолдилар.
Бўғизларига алланечук нарса қадалигандай, сўзсиз эдилар.

— Бу акамнинг этиги-ку, — деди Миса изтироб билан. Бараварига йиғлаб юбордилар. Атроф қүшни деҳқонларга югурдилар. Бир нафасда: “Аҳмадқулни от йикитган, ўзи йүқ”, довруғи оламни босди. Ўн-ўн бешлаб деҳқонлар түриқ от изидан отлиқми-яёв кета бошладилар. Булар Күнғироқ-тепанинг ёнбошига борғанларида, күпчиликнинг шарпасига бир нимага уймалашыб ётган бир гала қарғалар гурр этиб учди. Олдинги ўнг оёғи оқсоқ сариқ бир кўппак ҳадик олиб қир тепасига қочди.

Йиғилишиб, қарғалар уймалашган ерга бордилар. Үнда, от туёгига ичак рўдалари ағдарилган, афти ангори чўқилган, тимдалантган, боши мажақланган, чопонлари бурда-бурда, ўнг оёғи яланғоч Аҳмадқулнинг бадани — совиган мурдаси ётар эди.

Ёнида синиқ нос шиша, ерга сочилган иккита бир мирили чақа, битта уч мирили танга билан...

1929

ҲОЖИБОЙИ ГУЛФУРУШ

Ба ёрон гулфуруши мекунам, бо душманон хоро,
Мұхаббат ҳам ғазаб ду ранг чунин бозорхो дарад.

Мұнтазир

Менинг қүшларга ишқибоз бир дүстим бор. Ўтган жума
бир кекса дастпарвар булбули ўлганини эшлитиб, күнглини
сүрашга жазм қилдим...

Тешикқопқа гузаридан ўтиб, ҳали Қичқириққача етмаган
әдим. Бу күчани сукутга кетган мажнунтоллар ва маҳмадона
чинқириқ ариқ хиёбони деб аталса, яна яхшироқ бўларди.
Теварак-атрофи озода қилиб супурилган кичкина эшик олди.
Супачага супадан ҳам кичикроқ гиламчани ёзиб, олдиларига
бир сават ранг-баранг гулдасталарни қиёқ ўтдан камар
боғлатиб қўйиб, икки мўйсафид кичик жонон чойнакдан
ジョンон пиёлага нилуфар баргидай тиник кўк чойни қўйиб,
суҳбатда әдилар.

Аниқ саноқларга ҳушим йўқ. Олдида гулсават турган
биринчи мўйсафиднинг ёшини саксон ва ошиги билан таҳмин
қила қўйдим. Яқинлашлим, салом бердим, яна бир неча қадам
таъзим билан илгариладим.

— Тўхтанг, ўғлим, — деди кулимсираб биринчи мўйсафид, —
кўкламингиз муборак бўлсин.

— Сизники ҳам.

— Раҳмат.

Кўлимга оқ билан тўқ-қизилнинг ўртасида, музикадаги
авждай кўтарилиб боргувчи неча даражали ранг бўлса
ҳаммасидан тўпланган бир гулдаста тутқазди. Мен
тараддулланиб ёнимни қавлай бошладим. Яъни, бу гуллар
сотиладиган деб ўйлаган әдим. Иккинчи мўйсафид менга
қаттиқроқ тикилди:

— Нима қилмоқчисиз?

— Йўқ, ўзим шунчаки...
Биринчи мўйсафид кулди.
— Нима касбдасиз?
— Шоирман.

— Балли... Мен ҳам Ҳожибобойи гулфуруш эмасман. Бу гуллар ўз багимнинг маҳсулоти. Катта ўғлим инженер, кичиги ҳарбийда, қизим билан куёвим доктор, ўзим эккан гулларни таъбимга ёққан кишига бирор дастадан беришга менга ижозатдир деб ўйлайман... Пулнинг ҳожати йўқ, ўғлим. Бадалига жуда бирор нарса бергингиз келаётган бўлса айта қолинг...

Мен Мунтазирнинг юқоридаги шеърини ўқиб бердим.

1941

МЕНИНГ ЎГРИГИНА БОЛАМ

Воқеий ҳикоя

Отамизнинг ўлганига анчагина йил ўтиб кетди. Бу йил ўн еттинчи йилнинг кўкламида онамиздан ҳам ажралиб, шум етим бўлиб қолдик. Биз тўрт етимдан хабар олиб туришга катта онам — онамнинг оналари Рокия биби келиб турибдилар. Бу кишини биз эркалаб Қора буви деб атаймиз.

Оқшомлари бувим бошлиқ ҳаммамиз олди очиқ айвонда увинтӯда кўрпа-ёстиқларга ўралиб, биттагина Ўратепанинг кир ип шолчаси устида ухлаймиз.

Сентябрь ойларининг охири, илк куз оқшомларидан бири эди. Ҳаво анчагина салқин. Биз етимлар бир-биримизнинг пинжимизга тиқилиб, бир-биримизни иситиб уйқуга кетганмиз. Қаторда энг сўнгти бўлиб, она чумчуқдай Қора бувим ётардилар, у киши саксондан ошиб кетган, носкаш кампир эдилар.

Бу оқшом уч хўрозд ўтгандан кейин, Етти қароқчи юлдузи тик келганда гўнғир-ғўнғир овоздан уйгониб кетдим. Бувим ким биландир анчагина баланд овозда суҳбатлашмоқда эдилар. Ҳовлимиз ота-бувадан қолган, анчагина катта бўлиб, тўртбурчак таноби ҳовлилардан эди. Гир атрофи иморат, шимол томонда амакиваччаларимиз туришарди. Лекин улар ёзда боқقا кўчиб кетадилар. Ҳозир улар томон бўш.

Буни қаранг-а, бизнинг уйимизга ўри кепти. Бизни ҳам одам деб йўқлайдиган кишилар бор экан-да дунёда? Эртага ўртоқларимга тоза мақтанадиган бўлдим-да: “Бизнинг уйга ўри келди”. Ёурур билан айтилса бўлади. Лекин ишонишармикан?

Ўри ўша амакиваччаларнинг томидан секин юра келиб, бувимнинг тўгриларига келганда акса уриб юборибди. Бувим эса ёстиқни кўкракларига қўйиб, тил тагидаги нос билан ўйлаб ётар эканлар. Бувим “пуф” деб носни туфлаб, томга қараб:

— Ўгригина болам, ҳой, ўгригина болам, ҳойнаҳой бирор тирикликтининг кўйида томга чиққан кўринасан, ахир қасбинг

нозик, тумов-пумовингни ёзиб чиқсанг бўлмайдими? — дебдилар.

Ўгри томдан туриб:

— Ахир, бувижон, сиз ҳам бироргина кеча тинчингизни олиб ухласангиз бўлмайдими, бизниг тирикчилигимизнинг йўлини тўсаверасизми? — дебди.

Мен гап шу ерларга келганда уйгониб кетган бўлсам керак. Колган гапларни эшитганимча қилиб ёзаман.

— Ҳой, айланай, ўғригина болам, бошимда шундай мусибат турганда кўзимга уйку келадими? Мана, олти ой бўлди, бирор соат мижжа қоқиб ухлаганим йўқ. Кундуз кунлар гарангдай довдираб юраман. Бирор ерга ўтиб мизғигандай қуш уйқуси қиласман. Кечалари хаёл олиб қочиб кетади.

— Нималарни хаёл сурасиз, бувижон? — Бу гапдан кейин устидаги тўнини турмучлаб бўготнинг устига ёстиқ қилиб кўйиб, ўгри ҳам ёнбошлаб олди.

— Нималарнинг хаёlinи сурардим. Шу тўртта етимнинг эртасини ўйлайман-да, болам. Замонни ўзинг кўриб турибсан, тириклик тошдан қаттиқ, таянинг кўзидай нон анқога шапиг. Ҳали буларнинг кўлидан иш келмайди. Сўққабошина аравакаш тоғаларининг топгани ўзининг рўзгоридан ортиб, буларга қутлоямут бўлиши қийин. Рўзгорда бўлса: кўз куриб, кўл туттудай арзигулик буюм қолгани йўқ. Бир чекқадан сотиб еб турибмиз. “Туриб еганга турумтог чидамас”, деганлар. Эҳ-ҳа, бу болалар қачон улғаяди-ю, қачон ўзининг нонини топиб ейдиган бўлади! Чор-ночор хаёл сурасан, киши. Тағин бу етимларнинг биттагинаси ўғил, учтаси қиз. Энди ўн тўртдан ўн бешга ўтди. Қизлари қургур, қачон бир ерга элашиб кетади-ю. Ўзи ўраб, ўзи чирмаб оладиган жой чиқмаса, буларга кимнинг ҳам кўзи учиб туриди дейсан? Замон қаттиқ, ўғригина болам, замон қаттиқ!

— Тўғри айтасиз, бувижон, — деди ўгри, — менинг ҳам икки болам, хотиним, битта кампир онам бор, бир товуққа ҳам дон керак, ҳам сув керак, деганларидек, шуларни боқишим керак. Тўртта чавати нон топиш учун ўзимни ўтга-чўқقا, Алинингтигига ураман. Бўлмаса, ишлай десам, билагимда кувват бор, ақлу хушим жойида. Менга ҳозир шу қилиб турган ўғрилик қасби ёқади, дейсизми? Туппа-тузук аёлманд косибнинг боласи эдим. Замон чаппасига кетди. Керинска пошшо бўлгандан кейин уруш тўхтайди, деган эдилар. Ҳали-бери тўхтайдиган кўринмайди. Ҳали ҳам замон-замон ўша илиги тўқларники.

— Бирор бошқа касб қилсанг бўлмайдими, болам? — деди кампир.

— Нима касб қилай? Ҳамма касбларнинг ҳам бозори касод. Ота касбим кавушдўзликни қилайми? Аввало шуки, кавуш тикишга на чарм бор, на сирач, на мих, на лок. Масаллигининг ўзи битиб чиққан кавушдан уч баравар қиммат. Ҳаммоллик қилай десам, аввалгидек қоплаб галла, қоплаб сабзи-шолгом оладиган бадавлатларнинг тухуми қуриган. Тунов куни шу маҳалланинг девкор этикдўзларидан Бувамат ота бутун қолипу шону сўзан, бигизларини улгуржисига икки пуд жўхори унга мовоза қилди. Яхши қилди. Унинг этигини киядиган ўзбек, қозоқ, қирғиз дехқонлари қаёқда дейсиз, қолган эмас. Фақат уларнинг етимларигина шаҳримизни тўлдириб юрибди. Қайси бурчакка, қайси чордеворга бош суқманг, ўн бешта етим ювуқсиз кўлини чўзиб: “Амаки, нон беринг”. дейди. Нон-а, ўзимникига тополмайману! Битта ман эмас, буви, маҳалладаги ҳамма косибларнинг аҳволи шунақа. Пичоқчилар ҳам, бўзчилар ҳам, кўнчилар ҳам, борингки, мактаб домлалари ҳам, муллаваччаларнинг ҳам ранги пано. Бир қошиқ обиёвонга зор. Санқиб юрибди.

— Ҳув, худоё уруши бошига етсин. Қиёмат қойим дегани шудир-да, а, ўгригина болам-а. Ҳа, майли, шу етимларнинг ҳам пешонасига ёзгани бордир. Ҳўш, энди ўзингдан сўрай. Ахир ноиложликлан-ку шу ҳаром йўлга қадам босибсан, ўзига тўқроқ, бадавлатроқ одамларникига борсанг бўлмайдими? Мана шу маҳаллада Карим қори деган читфуруш бор. Одилхўжабой деган пудратчи бор. Матёқуббой деган кўнчи бор. Буларнинг давлати-ку мил-мил. Бешикдаги боласи ҳам четига байт ёзилган чинни косада ош ичади. Шуларнинг томини тешсанг бўлмайдими?

— Эй, бувим тушмагур, соддасиз, содда, — деди ўғри. — Боїларнинг уйига тушиб бўладими, уларнинг пахсаси саккиз қават, эшиклари темирдан, ҳар биттасининг қўрасида эшакдай-эшакдай иккита, учтадан итлар бор. Бу итлар ҳояли саҳнидан битта капалак ўтса бир ҳафта вовиллайди. Одилхўжабойнинг гуломгардишида-чи, милтиқушлаган городовой туради. Жонимдан кечибманми, ўлдирмагандা ҳам, Сибирь қилиб юборали.

— Бу гапинг ҳам тўғри, ўгригина болам. Аммо-лекин эҳтиёт бўл. Эл-юртнинг олдида тагин бадном бўлиб қолмагин, — деди бизнинг кампир.

— Гапингиз тўғри, буви, тұнов куни Ориф сассиқнинг отхонасидан тўртта товуқ, битта хўroz ўмарган эдим.

— Товуқ-хўroz дедингми? Ҳа, бу маҳтуқлари қурмағур қақақлаб сени шарманда қилмадими?

— Ҳамма ишнинг ҳам ўз мароми бўлар экан, буви, товуқ олгани борганда чўнтағимга бир шишага сув солиб оламан. Кейин қўндоқнинг тагига бориб, оғзимни сувга тўлдириб товуқларга пуркайман. Товуқдай аҳмоқ жонивор оламда йўқ. Ёмғир ёғяпти шекилли, деб ўйлаб, бошини ичига тиқиб, ҳап ётаверади, кейин битта-битта ҳиқилдоғидан тутиб ҳалтага соламан.

— Шунаقا дегин,вой тавба-еї. Ҳамма ҳунарнинг ҳам ўзининг мурти гардони бўлар экан-да.

— Шундай қилиб десангиз, бувихон, сиримнинг хашаги очилишига оз қолди. Йўқ, элликбошимиз Раҳмонхўжага хўрозни олиб бориб берган эдим, ишни босди-босди қилиб юборди. Раҳмонхўжа мен билан тузук, яхши одам. Бултур уни-буни сотиб, саксон уч сўм пул жамғарib: “Топганимиз шу, элликбоши ота”, деб пора берган эдим, рабочийга кетишдан олиб қолди.

— Ҳа, ишқилиб, бола-чақасининг эгилигини кўрсин. Энди бу ёққа қара, ўғри болам, ҳадемай, тонг ҳам ёришиб қолар. Ана, ёруғ юлдуз ҳам тикқага келиб қолди. Ошхонанинг ёнидаги тутдан сирғалиб пастга туш, ўтинимиз йўқ. Ошхонада бир замонлар боғдан келган бир-иккита ёнғоқ тўнка бор, болтани олиб, шунинг бир чеккасидан озгина учириб бер, қумғон қўяман. Кечак тоғанг бериб кетган зогорадан иккитасини олиб қўйганман, биргалашиб чой ичамиз.

— Йўғ-э, буви, — деди ўгри, — тўнка ёриб-ку берарман, аммо чой ичолмайман, чунки кун ёришиб қолса, мени таниб қоласиз. Жуда ҳам юзимни сидириб ташлаганим йўқ, андишам бор, уяламан.

— Вой ўлай, кутлуғ уйдан қуруқ кетасанми, болам? Бир нима олиб кет. Тўхта, нима олиб кетсанг экан, ҳа, дарвоҷе, ошхонада битта ярим пудлик қозон бор. Аллазамонлар уйимизда одамлар кўп эди, катта қозонда ош ичардик. Худонинг ғашига тегдик шекилли, шундоқ катта, гуркираган хонадондан мана шу тўрттагина етим қолиб турибди. Эҳ-ҳа, булар қаҷон катта қозонни қайнатар эди-ю... Шуни олиб кета қол. Сотиб бир кунингга яратарсан, ўғригина болам.

— Йүқ, йүр-э, буви, ёмон ният қилманг. Ҳа-хув дегунча бу кунлар ҳам унут бўлиб кетади. Яна катта оиласалар жам бўлади. Ҳатто бу қозон ҳам кичиклик қилиб қолади. Ўша етимларнинг ўзига буюрсин. Тўйларида ўйнаб-кулиб хизмат қиласайлик. Хайр энди, буви, мен кетяпман, тоғ томон ҳам ёришиб қолди.

— Хайр, ўғригина болам, келиб тур.
— Хўп, она, хўп.

* * *

Мен ўша ўғри кишини танир эдим. Ҳалигача ҳеч кимга кимлигини айтган эмасман.

1965

ҲАСАН ҚАЙФИЙ

(Халқимизнинг юмористик эртакларидан)

Бир бор экан, бир йўқ экан, бўри баковул экан, тулки ясовул экан, қарға қақимчи, чумчук чақимчи экан, деганларидек, осмон тогорасининг остида, ер тарвузининг устида бир подшоҳи азим яшар экан. Ери шунчалик кўп эканки, унга қарам қишлоқлардан биттадан гувалак йигтанды ҳам бутун сарой аҳлига сагана куришга етар экан. Унга қарам фуқаролар шунчалик кўп эканки, агар ҳар биттасидан биттадан кўноқ олинса ҳам, тўққиз хўмда бўза солса бўлар экан. Лекин подшо киши бошига биттадан қўноқ эмас, бир қопдан ўлпон солишни яхши кўрар экан. Подшо кулолларга битта сопол тогора ясатиб, катта мачитнинг эшигига қўйиб қўйган экан. Фуқаролар навбат билан келиб шу тогорага ўлтирад эканлар.

“Сол тогорага кетингни, сифса ҳам бир танга, сифмаса ҳам бир танга”, деган солиқ шу подшонинг замонасида расм бўлган экан. Ана шу подшо, десангиз, эртадан-кечгача таҳтда ўлтиравериб жуда зерикар экан. Бекорчиликка эрмак, деб одамларни осиб кўрар экан, сўйиб кўрар экан, қиши кунларида совуқ сувга пишиб кўрар экан, тирноқларининг тагига гаров юргизиб кўрар экан, бари бир, кўнгли очилмас экан. Кейинчалик бориб эрта билан, тушда, кечқурун бир чиннидан ичиб турадиган кўкнориси ҳам кайф қилмай қўйибди. Сайроқи қушлар, уришқоқ ит, хўроздар ҳам кўзига ёмон кўриниб қопти. Уришқоқ маст нортуюларга этик тикириб кийгизиш, тошбақа пойгалар ҳам шунинг замонасида қоидага кирган экан. Кейин, бosh вазирнинг маслаҳати билан кечалари шаҳар айланиб, фуқароларнинг сиру асрорига, гапирадиган гапларига айғоқчилик қилиб юрадиган бўлиб қолибди.

У устига малла тўн кияр экан, энгагига от тўрвадек катта оппоқ соқол боғлар экан, бошига лайлак уядай салла ўрар экан, қўлига узун яшил таёқ ушлаб олар экан, сарпойчан оёғига уни қайрилган баланд ўқчали сағри кавушни илиб,

куча айланар экан. Уни бу суратда күрган кишилар: “Ёпирај. бу киши Хизрмикан, Илёсмикан, қайси пайғамбар экан, ё худоимизнинг амакиваччаларидан биттасимикан?” деб гумон қилишар экан.

Кунлардан бир куни аввал оқшомда куча айланиб юрган подшо, шаҳарнинг утта чеккасида бир бўйра-икки бўйра эни экин-тикинлар ўртасида қаққайиб қолган бир чалдивор уйга кўзи тушибди. Катта ҳовуз ўртасида бир палла ёнгоқ пўчоқдай турган бу лой томти кулба тўрт томондан тирговичлар билан тириалиб, қари байталдай аранг туар, эски эшиги юзига ёпиқ, ойна ўрнига ёғланган қофоз ёпиширилган дарчасига ичкарида ёқилган сўник шамнинг қизгиш, бемадор шуъласи тушиб турарди. Кулба ичида кимнингдир ранда емаган, дўриллаган овози хиргойи қиласр эди. Подшо эшик тирқишидан мўралаб қулоқ солди. Қандайдир ўрта ёшли бир киши шоир Ҳофизнинг:

Киши шикастагонем, э боди шурта, барҳез,
Бояд ки боз бинем он ёру ошноро. —

“Кемамиз синиб, дарё ўртасида қолганлармиз, э ёқимли шамол, тезроқ эсиб бизга қирғоққа чиқишга ёрдам бер. Кошки ўша ошналаримизни қайтадан кўролсак”, деган байтини куйлар эди-да, ҳар дам олганда: “Ишқилиб, ақл билан меҳнатим бор бўлсин”, деб кўяр эди. Таажжубда қолган подшо эшикни тақиилатди. Ичкаридан:

— Марҳамат, кираверинг, бу эшикнинг қулфу занжири йўқ, марҳамат, — деган овоз келди.

Подшо ичкарига кирди. Уй эгаси ҳангуманг бўлиб, тавозе билан салом бериб кутиб олди. Подшонинг савлати уни довдиратиб қўйди шекилли, қандай илтифот қилишини ҳам билмай эловсираб:

— Хизмат, тақсир, хизмат? — дер эди.
— Мен сенга қўноққа келдим, — деди унга подшо.
— Ҳай, ҳай, — деди уй эгаси, — ўзи келган қўноқ атойи худо.

Югуриб бориб кўхна бир сандиқ устига тахлаб қўйилган эски ўрин-бошдан бир кўрпачани олиб тўрга ёзди, ёнбошига бир бўз лўлабурма болиш қўйди.

— Қани, марҳамат, ўз уйларидек bemalol ўлтирсинглар...

Подшо кавушини ечиб, таёгиии деворга суюб, күрсатилган жойга ўтириди. Ўй эгаси ўртага бир кир дастурхон ёзи, фотиҳа ўқишидилар. Ўй эгаси шу фотиҳага ҳам: “Ҳақ илоҳим, ақлимиз билан меҳнатимиз бор бўлсин”, деб қушиб қўйди.

— Хўш, — деди подшо, — сиз кимсиз, нима тириклик қиласиз?

— Аввал ўзларидан сўрасак бўларди, тақсир? — деди мезбон.

— Мен ҳазрати Ҳизр бўламан, жаҳон кезиб, худонинг яқин бандаларидан хабар олиб юраман. Эрта намозни Қудуси шарифда ўқиган эдим, пешинни Истамбулда ўқидим, намозгарни Машҳадда, шомни Төхронда, хуфтонни Бухорода ўқидим-да, сизнинг шаҳрингизга келдим.

— Ҳай, ҳай, — ёқа ушлаб, кўксига тупурди мезбон, — чақмоқдан ҳам тез юаркансиз-да, тақсир. Авалиёга икки дупё бир қадам, деганлари шудир-да.

Подшо мийигида кулди:

— Худди шундай. Шак келтирмай, ишона беринг. Қани, хўш, энди ўзингиз...

— Менинг исмим Ҳасанбой, мусаллас ичишни яхши кўраман. Шунинг учун ҳалойиқ менга Ҳасан Кайфий деган лақаб қўйган. Катта Чорсуда ямоқчилик қиласман. Менга кунига битта танга етади. Шунинг учун битта тангани топгуича ишлайман. Кейин сўзан, бигизни йигиштириб, иш кутимни ёпаман. Ортиқчасининг кераги йўқ. Ундан у ёғига маликанинг пошнаси узилган бўлса ҳам ямайдиган аҳмоқ йўқ. Ишқилиб, тақсир, ақл билан меҳнат омон бўлса бўлгани...

— Шунақа дeng, — деди подшо ўсмоқчилаб. — Хўш, бу мамлакатнинг подшоси ким, адолатли подшоларданми?

— Тўгри, тўгри, бир хотинининг исми Адолат эмиш, деб эшитганим бор. Лекин менинг катта даргоҳлар билан ишим йўқ. Мен ўз меҳнатимни биламан. Топган бир тангамга иккита нон олиб, бирисини оқшом, бирисини эрта билан ейман. Ярим қадоқ гўшт, бир боб ўтин, бир шиша шароб, бигта анор, битта шам олиб ҳужрамга қайтаман. Шўрва қайнатаман. — Ҳужра бурчагидаги девор ўчоқда қайнаб турган кичкина тош қозонни кўрсатди. — Анорни мана бу косачага эзиз, ўртасига шамни ўтказаман. Анор сувининг қизил шуъласи менга ёқади, тақсиргинам. Мана, бизга кўноқ бўлдингиз, бирғалашив шўрва ичамиз. Тақво қилмасангиз, қиттай-қиттай шароб totinamiz, — деб кулиб “Ҳизр”га қаради.

— Биз ҳам андак тотинсак бўлаверади, чунки шаробнинг ўзи ҳаром эмас, унинг бадмастилиги ҳаром, — деди подшо.

Ўртага нон синдирилди, икки сопол товоқда шўрва сузилди. Бир шиша шаробни икковлашиб сипқардилар. Ширип суҳбатда, чала, қуён уйқусида тонг ёришиб борар эди. Сўз орасида подшо сўради:

— Сиз, Ҳасан Кайфий, ҳадеб: “Ақлим билан меҳнатим бор бўлсин”, деяверасиз, бирон мarta на худо, на подшоҳингизни эсламайсиз. ...Подшоҳимиз омон бўлсин, бошимизга соябон бўлсин, худо ёр бўлсин, деган дуоларни ҳам гапингизга қўшиб қўйсангиз бўлмайдими?

— Бе-е, — деди Ҳасан Кайфий, — шу кичкина рўзгоримга уларни аралаштириб нима қиласман? Худо ҳам текинга иш қилмайди, унга қурбонлик, закот — ушр керак, мен буларни қдердан оламан? Подшо билан худонинг тили бир, бир-бирини суюиди. Фуқаро билан қанчалик иши бор? Подшога бўлса турли-туман ўлпон, солиқ, даҳяқ, у-бу керак. Иннайкейин, подшо деган маҳлуққа доим бўйин эгиш хуш ёқади. Менинг солиқ тўлашга бисоти-багалим йўқ. Сиз, тақсир, бизнинг подшонинг тогора солигини эшитмаган кўринасиз, — деб ҳиринглаб кулиб қўйди. — Шунинг учун менинг сигинадиган нарсам — ўз ақлим, ўз меҳнатим, тақсир. Бошқасидан ҳеч қандай илинжим йўқ.

— Аввало шуки, одоб керак: ўз подшоҳингизни маҳлуқ деманг, подшо деган худонинг ердаги сояси бўлади-я!

— Мен ҳам шундай деяпман-да, тақсир, соядан бирон нарса умид қилган киши аҳмоқ бўлади, — деди Ҳасан Кайфий.

— Астагфирулло, — деди “Хизр”, — борди-ю, шу бугуннинг ўзидаёқ подшоҳингиз: “Менинг мамлакатимда ямоқчилик қилиш ман этилади, кимда-ким ямоқчилик қилса дорга осилади”, деган буйруқ чиқазиб қўйса, нима бўлади?

— Ўшанда ҳам ақл билан меҳнат саломат бўлса, бир эви топилиб кетади, тақсир, — деди Ҳасан Кайфий.

— Кўрамиз, қачонгача шу эътиқодда тура олар экансиз, — деб пичинг қилди подшо. Унинг нияти Ҳасан Кайфийнинг оғзидан: “Подшо саломат бўлсин”, деган сўзни юлиб олиш эди. Аммо у бу суҳбатда ниятига етмади.

Тонг хўроzi қичқира бошлагандан кейин меҳмон кўзгалди:

— Энди мен борай. Эрта намозни шаҳрингиз жомеида ўқишга ният қилганман.

— Бу оқшом ҳам мәхмөн бўладиларми? — сўради Ҳасан Кайфий.

— Нега сўрадилар?

— Чунки бу оқшомда сиз менинг насибамга шерик бўлдингиз. Бугун оқшом ҳам менинг кулбамда қўнмоқчи бўлсангиз, икки танга ишлашта ҳаракат қиласман, нон тўртта, шам иккита, гўшт бир қадоқ, шароб икки шиша бўлади, тақсир. — деди Ҳасан Кайфий.

— Бўлмаса, албатта келаман, — деди кулиб подшо.

Ҳасан Кайфий подшони кузатиб қўйиб ҳужрасига қайтди, қолган-кутган нонлар билан нонушта қилди. Ҳужрасини йиғиштириди, қуёш терак бошига келганда ҳар гагидан барвақроқ иш кутисини кўтариб, Катта Чорсуға йўл олди. Чунки бу оқшом ҳам унинг қўноғи бор, икки танга ишлаши керак.

Энди шинни бозорни босиб чала қассобликка етганда Катта Чорсу томондан иш кутисини қўлтиқлаб, ҳовлиқиб, энтикиб келаётган бир-иккита дўсти — ямоқчиларни кўриб қолди.

— Ҳасанбой, орқангта қайт, Ҳасанбой, иш расво, Ҳасанбой, орқангга қайт!

— Кайфий, хонаи мо сўхт, фармойиши олий ҳазрат, фармойиши подшоҳий...

— Ўзи нима гап, ўзи нима гап, тушунтирсаларинг-чи, ўзи нима гап?

— Подшомиздан буйруқ чиқиб қолди. “Менинг мамлакатимда ямоқчилик уят, — дебди, — ким ямоқчилик қилса, дорга осаман”, дебди, — деди касбдошларидан бири Мамашариф чокдўз.

— Ҳм, — деди Ҳасан Кайфий, — падар лаънат Хизрнинг айтгани бўпти-да: йўқ, қўлга туширолмайди, ҳали ҳам меҳнат саломат бўлсин...

Югуриб уйига қайтди. Бувасидан қолган бир эски арра билан олчин тўқмоқ бўлгувчи эди. Артиб-суртиб шуни қўтарди. Кўшнисининг катта табар болтасини қарз олиб, ўтин бозорига бориб ёлловчи кутиб турли. Омадига бир йигит келиб, олтига тўнкани ёриб беришни ундан сўради. Йигитнинг мўлжали бир сўм бўлса ҳам Ҳасан Кайфий хизматига икки танга сўради. Йигит арzon мардикор топилганига қувониб, Ҳасанбойни уйига олиб кетди.

Ҳасанбой демаганингиз ўқ еган арслондай ихраб-сиҳраб тушга ҳам қолдирмай ўтиналарни ёриб, икки танга иш ҳақини

олди. Бозорга қараб югурди. Ўринлатиб харажат қилди: түртта сүлқилдоқ, седана сепилган обинон, икки шиша шароб, бир қадоқ гүшт, иккита шам, иккита анор, иккита боғ оқ ўтин...

Кулбасига қайтиб, шұрвага уннаб кетди, тош қозоннинг тағига ўт қўйди. Кеч оқшомдан аллавақт ўтганда Хизр қиёфасидаги подшо Ҳасан Кайфийнинг эшигига қулоқ солар эди, ичкаридан Ҳасан Кайфийнинг одатдаги, хумга ари қамалгандай ғүнгирлаган ялласи эшитилар эди:

“Кишли шикастагонем, э боди шурта, барҳез,
Боял ки боз бинем он ёру ошкоро...”

Ҳа, ишқилиб, ақл билан меҳнат саломат болсин.

Хизр эшикни тақиллатди. Ҳасан Кайфий:

— Марҳамат, пиrim, марҳамат, бу эшикнинг занжиру кулфи йўқ, ўз уйларидек бемалол кираверсинглар.

Яна кечагидан зиёда тақаллуфотлар билан: “Салому алайкум, алайкум салом”дан кейин, меҳмонни тўрга ўтқазди.

Бу оқшом икки анорнинг сиқилган суви ўртасига ўтқазилган бир қўша шамнинг қизғиш шуъласи кулбага айрим бир файз бериб турар эди.

Сопол косаларга шўрва қўйилиб, нонлар ушатилиб, икки пиёладан шароб ичилгандан кейин:

— Хўш, ҳазратим, шахримиз жанобларига манзур бўлдими, қаерларни саёҳат қилдилар? — деб сўради Ҳасан Кайфий.

— Бай-бай-бай, — деди “ҳазрати Хизр”, — гарчанд, икки олам оралигини минг бор саёҳат қилган бўлсан ҳам бундай шахри азимни учратмаган эдим. Қўча-қўйларини, мачиту мадрасаларини айтинг, аҳли фуқаросини айтинг, одамлари ўз подшоларига итоатли, ҳамма ерда унинг омонлигини тилайдилар. Кеча сиз айтган мачит олдидаги подшолик тогорага мен ҳам ўтириб кўрдим. Гарчанд, кетим тогорага сифмаган бўлса ҳам бир танга солигини туладим. Кошки эди, ер юзи подшолари ҳам шундай адолатли бўлсалар, бай-бай. — деди. — Қани, хўш, ўзларидан сўрайлик.

— Бе, тақсири, — деди Ҳасан Кайфий, — кечаги нафасингизга фаришта омин деган экан. Катта Чорсуга етар-етмас “ямоқчиларни осаман”, деган подшонинг буйруги чиқиб қолди. Жуфтакни тўгрилаб уйимга қайтдим.

— Хүш-хүш? — деди “Хизр”.

— Кейин арра, болта күтариб ўтинчилек құлдым. Ишқытиб, ақп билан меңнат саломат бўлсин экан. Икки танга пул ишлаб, мана, жанобингиз келишингизга қозонни қайнатиб қўйдим.

— Боракалло, боракалло. — деди “ҳазрати Хизр”. — Мабодо, эртага подшо ўтинчилекни ҳам ман қилиб қўйса, нима бўлади?

— Ўшандада ҳам ақп билан меңнат саломат бўлса, бир эви топилиб қолар, тақсирим, — деди Ҳасан Кайфий.

Аллавақтгача чақчақлашиб, шаробнинг кайфини сурисиб кайф ўртасида қуш уйқуси қитиб мудрашиб ўлтирилар. Тонг ёришай деганда меҳмон:

— Мен бугун тонг намозини Ҳасти имомда ўқишга ният қилганман, менга жавоб, — дея ўрнидан қўзғалди. Ҳасан Кайфий уни кузатиб, ҳужрасига қайтди. Қумғон қайнатиб, қолган-қутганлар билан нонушта қилди. Кейин арра, болталарни күтариб, ўтин бозорига қараб равона бўлди.

Ҳасан Кайфий Кўмир саройга ҳали етгани ҳам йўқ эди-ки, кеча ўтин бозорда кўрган бир неча ўтинчилар нафаслари оғизларига тиқилиб:

— Ҳасан ака, қоч-чи, қоч! Бошингни панага ол! Пошшо-ликдан, ўтинчилар осилсин, деган буйруқ чиқиб қолди, — дедилар.

— Уйгаму жўнайверсингилар, охун кишим Кайфий! — деди Содир полвон деган бир уйгур аракаш.

— Ҳм, — деди Ҳасан Кайфий, — оббо хотинталоқ Хизр-эй, айтганча, кечада нафас қилган эди. Хизр деганча бор экан-а...

Шошилиб кулбасига қайтди. Ҳужранинг шифтида, тоқилар орасига қистириб қўйилган бир эски меш бор эди. Уни олиб бориб булоқ суви билан тоза ишқаб юмшатди. Ичини булоқ сувига тўлдирди. Мешни күтариб, шўрва ичадиган иккита сопол косани олиб, чоршанба куни бўлгани учун қўй бозорга жўнади.

Орқасида бир меш муздек булоқ суви, қўлида коса, бозор оралаб иссиқ кунда чанқаб қолган бозорчиларга оби худойи улаша бошлади.

— Оби худойи, оби худойи, текин сув, ҳазрати Уккоша булогининг суви, табаррук сув, муздай сув!..

Чанқоқтар коса-коса сув ичиб, баъзилар ҳеч нарса бермас, баъзилар косага бир тийин, икки тийин, беш тийин ташлаб кетар эдилар. Ҳаш-паш дегунча, мешдаги сув ярим ҳам

бўлмасдан Ҳасан Кайфийнинг мўлжалидаги икки танга нақдгина қўлга кирди. Қанчадан-қанча сувсовларнинг илтимосига ҳам қулоқ солмай, қолган сувни тўкиб ташлаб, мешни буқлаб қўлтиққа урди, бозорга қараб югурди...

Тун оқшомла қиёфасини ўзgartирган подшо эшик қоқиб келганда Ҳасан Кайфий ўзининг қадрдон “Кишти шикастагонем” и билан машғул ва ора-чора хўрсиниб: “Ҳа, ишқилиб, ақл билан меҳнат саломат бўлсин”, сўзини айтиб шўрва шопириб ўтирап эди.

Яна кечаги оқшомдагидек суҳбат давом этди, кайф қилдилар. Ўтирган жойда унча-мунча от уйқуси ҳам қилиб олдилар. Бир-бирлари билан ҳоли аҳвол сўрашилар. Ҳасти Хизр Тиллашихбой мачитини мақтаб кетди... Кейин Ҳасан Кайфийдан ҳол сўради. Ҳасан Кайфий мешкобчилик қилганини айтди. “Хизр” подшо буйруқларидан қаҳ-қаҳ уриб кулган бўлди.

— Ҳай-ҳай, кўп адолатли буйруқ чиқибди, подшоҳингиз саломат бўлсин, худо унга ёр бўлсин. Дарҳақиқат, шундай кўркам шаҳарнинг ҳуснига ямоқчи, ўтинчи, мешкобчига ўҳшаган паст кишилар дое бўлади. Манга қолса ҳаммасининг осилгани маъқул, — деди у.

— Ҳм, ҳов, маъқул, тақсир, нафасингиздан ўргилай! — деди энсаси қотиб Ҳасан Кайфий.

Бу бедард меҳмонни ўлгудай дўппослаб, оч биқинига тепиб ҳайдаб чиқаришга Ҳасан Кайфийга хос меҳмондўстлик одоби йўл қўймас эди. Тонгга яқин, яна кечқурун келишга ваъда бериб, хайр-хўшлашиб меҳмон жўнади. Бу тонг Ҳасан Кайфий нонушта ҳам қилмади. Меҳмоннинг қораси кўздан ўчгандан кейин тикка булоқбошига жўнади. Бу ердан шаҳар мешкоблари сув олардилар. Битта-битта келган мешкобларга сув олдирмай тўхтатиб турди. Мешкоблар йигирма кишига етгандан кейин:

— Биродарлар,— деб сўз бошлиди Ҳасан Кайфий, — шу йигирма киши икки тийиндан икки танга йигиб берсаларинг, сизларга бир хушхабар айтаман. Икки тийинларингга арзиди.

Мешкоблар бир-бирларига қарашиб, ҳамён ковлаб икки танга йигиб Ҳасан Кайфийга беришли. Ҳасан Кайфий бафуржалик билан икки тангани киссасига солиб:

— Энди, биродарлар, хушхабар шуки, уйларингга тарқай-вурларинг. Ҳали замон пошшоликдан “Мешкоблар дорга

осилади” деган буйруқ чиқади, — деб сўзини тугатмаган ҳам эдики, пошшоликнинг жарчиси от ўйнатиб, овоз қўйиб келди:

— Пошшоликнинг фармойиши: шаҳарда мешкоблик ман қилинади. Кимда-ким буйруққа қулоқ солмай мешкоблик қилса, дорга осилади!!!

Ўз бошининг ташвишида қолган шўрлик мешкоблар чилнинг боласидай тумтарақай тарқалиб кетдилар. Ҳасан Кайфий бозорга қараб чопди...

Ҳасан Кайфий ҳужрасидаги бу оқшомги суҳбат ҳам ўтган оқшомлардагидай серчақчақлик билан давом этди.

Яна ҳар галгидай бир-бировларининг кундуз кунлик саргузаштларини суриштирилар. “Ҳазрати Хизр” бугунги намозларини Зангиотада адо қилғанилигини баён қилди. Айниқса,adolatli подшонинг мешкобларни дорга осиш ҳақидаги фармойишидан гоитда мамнун бўлғанилигини айтди.

— Қани энди, ер юзида мингта подшо бўлмасдан биттагина шундайadolatli подшонинг ёлгиз ўзи бўла қолса, — деган эзгу орзуни баён қилди. Кейин Ҳасан Кайфийдан бугунги булоқбошида қилган ишларини айтиб беришини сўради.

— Э, тақсири олам, — деди Ҳасан Кайфий, — ақл билан меҳнат саломат бўлса, киши лол қолмас экан. Мен бугун нима иш қилганимни жони дилим билан сизга айтиб беришим мумкин. Лекин нафасингиздан чўчиб қолдим. Бошида мен сизнинг Хизрлигингизга ҳам унча ишонмаган эдим. “Мен Хизрман”, деганингизда, ҳа, энди шунчаки гиёхванд, мияси айниган чолдир-да, деб қўя қолган эдим. Лекин қилган нафасларингиз кетма-кет ўринлайверганидан Хизр эканлингизга энди ишондим. Шунинг учун ҳам бугун қилган ишларимни сизга айтмайман. Айтсам, тагини биронта совук нафас қиласиз-да, ишимнинг пачавасини чиқарасиз.

— Йўқ, йўқ, худо ҳаққи, ёмон нафас қилмайман, айтаверинг, на яхши, на ёмон нафас қилмайман...

— Бўлмаса, айта қолай. Бугун мен қизиқ иш қилдим. Кеча оқшом сиз: “Пошшолик мешкобликни бекор қилса нима қиласан?” деган эдингиз. Икки-уч тажрибадан ўтказганим учун, ол-ҳа, мешкобларга ҳам нафас кетди-ку, деб ўйладим. Сизнинг кетингизданоқ булоқбошига юргурдим. Мешкобчиларга, бир хушхабар айтаман, деб икки тийин-икки тийиндан йигиб беришларини сўрадим. “Ҳозир

ҳамманг тарқал, пошшонинг буйруги чиқади”, дедим. Айтганимдай бўлди. Еб ўтирган зиёфатингиз ақлининг каромати, мешкобчиларни огоҳлантирилганлик эвазига йигилган икки танганинг зиёфати. Яна тўгриси, жанобингизнинг қутлуғ нафасларининг зиёфати. Бемалол еб-ичаверинг, тақсир, ишқилиб, бугун тинч ўтирайлик, нафас қилманг.

— Қойилман, — деди “Хизр”, — айтган гапингизда туродиган ўжар эътиқодли одам экансиз. Шундай зеҳн билан...

— Э, бас қилинг, тақсир, бас! Бу ёгига ўтман!

— Йўқ, йўқ, — деди “Хизр”, — ёмон ният қилмоқчи эмасман, бир эҳтимолни айтмоқчиман, яхши эҳтимол...

— Яхшиси ҳам керак эмас.

— Йўқ, демоқчиманки, шундай зеҳн билан подшоҳга навкар бўладиган йигит экансиз, эҳтимол...

— Ана холос, — деди Ҳасан Кайфий, — бундан ҳам расво нафас бўладими, тагин бу эҳтимол эмиш, мен аҳмоқ бўлмасам, биринчи куниёқ сизни ҳужрага таклиф қиласмидим, эҳ, аттанг, аттанг!

Ҳасан Кайфий бу нафасдан жуда ранжиди. Тонг отди. “Хизр” жўнагунча палағда тухум ютгандай миқ этмай, жим ўтираверди, уни кузатиб ҳам кўймади.

“Хизр” жўнагандан кейин, ярим соат ўтар-ўтмас бир отни миниб, яна бир отни етаклаган бир сипоҳи йигит қамчи даста билан эшикни тақиллатиб қолди.

— Ҳасан Кайфий, Ҳасан ака деган киши шу ерда туродими?

— Шу ерда, шу ерда, — деб Ҳасан ака ташқарига чиқди. Қараса, бошлан-оёқ қуролланган, мўйлови шогидай бир ҳарбий йигит. Бошида дубулга, эгнида совуг, билагида қалқон, қўлида найза, елкасида камон, бир ёнбошида садоқ, бир ёнбошида қилич.

— Ҳасан ака сизми?

— Мен, мен бўламан.

— Сиз подшонинг хос навкари бўлиб тайинландингиз. Мана бу ярог-аслаҳаларни кийинг, тақининг! От ҳам сизники. Тез бўлинг, мен билан саройга юринг!

Ҳасан ака баднафас Хизрни сўка-сўка уч пуд келадиган темир-терсакларни кийиниб, тақиниб, бояги сипоҳи ёрдамида отга аранг миниб, саройга жўнадилар. От ўлгур ҳуркович экан, йўлда бир замбилғалтак думалатиб кетаётган кишидан

хуркиб Ҳасан Кайфийни олиб қочишига, күтариб уришига оз қолди.

Саройда уларни бош мирохур билан навкарбоши кутиб олди. Ҳасан акага вазифасини тушунтира бошладилар.

— Сиз подшонинг хос навкарисиз, — деди навкарбоши. — Бир құлингиз қилич дастасида, подшо ўтирган таҳтнинг орқасида уни қўриқлаб тик турасиз. Мабодо подшонинг ҳаётига бирор ҳавф туғилса, ким бўлмасин, бошини шартта чопиб ташлайсиз. Моянангиз қирқ саккиз танга. Ойнинг уттизида оласиз. От таги билан ўзингизники, ем-хашаги ҳам сиздан. Эрта билан соат саккизда келиб, кечқурун бешда кетасиз. Кундузлари от пошшолик охурида бўлади. Туш вақтида сарой аҳдолариға бир марта шулон қайнатилади, бирор кося ичишингиз мумкин. Шулон ҳақи ичсангиз-ичмасангиз, моянангиздан ушлаб қолинади. Шу қоидаларга итоат қилмасангиз, бўйнингиз чопилади. Мана бу ҳужжатга бармоқ босинг (Ҳасан Кайфий ичиди Ҳизрни сўка-сўка бармоқ босди). Омин облоҳу акбар. Сизга худо ва худонинг ердаги сояси бўлган адолатли подшоҳимиз ёр бўлсин.

Ҳасан Кайфий таҳт орқасида қилич қабзасини ушлаб кўзини юммай, уч пуд темир-терсак елкасидан босиб қотиб турар эди. Ичиди: “Ёпирай-эй, бу баччағар Ҳизр менинг ўз ишончимдан айнатмоқ пайига тушди шекилли. Бугун қоидадаги дастурхонни ёзиш учун икки тангани қаердан оламан? Шарманда бўладиган бўлдим. Ё ақлим, ё меҳнатим, ўзларинг менга мададкор бўлларинг!” деяр эди.

Соат тўртлардан ошганда подшо ҳарамга кириб кетди. Ҳамма сипоҳиларга, шу қатори, Ҳасан Кайфийга ҳам жавоб бўлди. Царров бориб оғилдан отни ечди. Бошқа навкарлар ёрдамида отга миниб, пичноқ бозор томон йўртиб кетди. Унинг бошига ялтироқ бир фикр келган эди. Унинг бир пичноқчи дўсти бўлиб, шунинг дўконига борди. Пичноқчи Ҳасанни бу қиёфада кўриб, ранги ўчиб, даф-даф қалтираб, ҳангуманг бўлиб қолган эди.

— Кўрқма, кўрқма! Усти бошим бошқа бўлгани билан мен ўша ўзингнинг Ҳасанингман. Мана шу қиличимнинг тифи Исфаҳоннинг байзо пўлатидан бўлган. Шуни синдириб сотсан оласанми?

— Жоним билан оламан.

Ҳасан қилични суғуриб, пичноқчига узатди. Пичноқчи тифни обдан текшириб, эговга солиб кўрди.

- Яхши экан, асл экан.
- Қанча берасан?
- Олтмиш танга.
- Чиқаз пуллингни!

Ҳасан қилични бўғзидан тўрт энли қолдириб, қолганини сумбага қўйиб синдириб пичоқчига узатди. Пичоқчи тигни олиб, пўстак тагига яширди. Нақдина олтмиш тангани Ҳасанга санаб берди.

Ҳасан қоидадаги икки тангали бозор-ўчарни қилиб, кулбасига қайтди. Ечинди, отнинг ҳам устидаги аслаҳа, эгаржабдуқларини олди. Боғдор қўшнисини чақириб чиқди.

— Ўртоқ, — деди, — мана шу от кечкурун соат бешдан эрта билан саккизгача сеники. Ер сурасанми, мойжувоз ҳайдайсанми, аравага қўшасанми, ихтиёргингда. Аммо ҳар куни эрта билан яхшилаб тўйдириб, қашилаб, совутиб менга топширасан. Бу ҳаром ўлгур кундуз пошшолик охурида бокувда ётади.

Бу таклифга қўшниси жон-жон деб кўнди, отни етаклаб олиб кетди.

... Кеч оқшомда “ҳазрати Хизр” келганида Ҳасан Кайфий ҳеч нима бўлмагандай қадрдон ялласини айтиб, шўрва шопирар эди.

Навбатдагидай бемалол, хушкайф, серчақчақ сұхбат давом этар эди.

“Хизр” бугун қаерда намоз ўқиганини айтди. Ҳасан Кайфийдан аҳвол сўради.

— Овора бўласиз, айтилмайди, тақсир. Нафасингизни шамол учирсин, бўлди-е!

— Ҳудойи таолонинг бирлиги ҳурмати, подшоҳимизнинг шафқат ва меҳрибонликлари ҳурмати, чурқ этган нафас қилмайман. Фақат менга мана бу қозиқларда осиғлиқ қалқон, қилич, дубулғаларнинг эгаси кимлигини айтсангиз.

- Қасам ичинг, ҳазрати Хизр!
- Нафас қилсам, қаломулло урсин!
- Бўлмаса айта қолай, бу аслаҳалар кеча қилган нафасингиз натижаси. Мен подшога навкар бўлиб қолдим.
- Қутлуғ бўлсин, муборак бўлсин, хўш, бу кунги зиёфатнинг харажати қаердан бўлди, моянани нақд берар эканларми?

Ҳасан Кайфий қилич воқеасини яширмай айтди. Кейин қилични қозиқдан олиб:

— Эндиги қолган эллик саккиз тангани шифтга қистириб қўйдим. Мояна чиққунча ҳар оқшом зиёфат, тақсир. Қиличга бўлса тахтадан тиф йўниб улаб қўйдим. Мана кўринг...

Қилични суғуриб кўрсатди. Дарҳақиқат, тифнинг синган қисмига тахтадан тиф қилиб, ҳунармандлик билан уланган эди.

— Тасанно, — деди Хизр, — аммо...

— Сўз қила кўрманг, сўз қила кўрманг, қасам ичгансиз.

— Сўз ҳам қилмайман, нафас ҳам қилмайман, аммо ёхтимолимни айтаман.

— Ёхтимолингиз қурсин, қани айтинг-чи?

— Мабодо, эртага подшоҳ бировга ғазаб қилиб, сизга: “Ҳасан, бу гуноҳкорнинг калласини чоп!” деса, унда нима бўлади?

— Минг лаънат, ишнинг аталаси чиқди. Хизр бўлмай хинзир бўлинг! Тағин қасам ичган эди-я бу хумса. Ҳа, майли, бўлар иш бўлди, ўшандা ҳам ақл билан меҳнат саломат бўлсин. Бир иложи топилиб қолар.

Бугун ҳам Ҳасан Кайфий тахт орқасида қўли қиличнинг дастасида қаққайиб турар эди.

Шулон вақти яқинлашиб қолганида подшо билан вазир ўртасида жаңжал чиқиб қолди. Бош вазир Олабайтал қишлоғига тушган ўлпон ҳаддан ташқари ортиқ бўлганлигини, камайтириш зарурлигини айттар эди. Ўжар подшо қайтага қайсарлик қилиб ўлпоннинг икки баравар оширилишини буюар эди. Вазир билан подшо ўртасида олди-берди гап кучайиб кетди. Фазабига чидолмаган подшо орқасига қараб:

— Ҳасан, вазирнинг, бу аблажнинг бошини чоп! — деб амр қилди.

Ҳасан югуриб бориб вазирнинг икки қўлини орқасига боғлади. Подшонинг олдига тиз чўқтириди.

— Подшоҳим, бир эмас, ўн вазирнинг бошини оёғингиз тагида садақадай юмалатишга тайёрман. Аммо бу шўрликнинг бола-чақаси қўп. Иннайкейин, Олабайтал қишлоғида менинг аммам бор. Қўп бориб турман. Вазирнинг гапи тўғри, қишлоқларнинг аҳволи noctor, халқ оч, яланғоч. Асли ўлпон олинмаса ҳам бўлади.

— Падарлаънат, навкар, — деди бақириб подшо. — Ўз подшоингта маслаҳат беришга сенга ким ҳуқуқ берди? Вазирнинг бошини ҳозир чоп! Бўлмаса ўзингнинг бошингни кестираман!

— Менинг учун битта вазирнинг бошини чопиш чумчук сўйишдан ҳам осон. Аммо худо билан маслаҳат қилиб олай. — Ҳасан Кайфий кўкка юзини тутди, қўлини муножотга кўтарди: — Эй, бор худоё! Ўзинг кўриб турибсан, ҳукм сенинг ҳукминг. Мен ҳозир вазирнинг бошини чопишим керак. Агар подшо ҳақ бўлса, қиличим қиличлигича қолсин. Агар вазир ҳақ бўлса, қиличимнинг тифини пўлат эмас, тахта қилиб қўй! Оллоҳу акбар, — деб қилич сугурди.

Қиличнинг тифи гўё тахтага айланиб қолган эди.

Ҳасан Кайфий қиличини кўтариб:

— Адолатли худойимдан айланай, вазир ҳақ экан, мана, подшоҳим, ўзингиз кўринг.

Ҳасан Кайфий таҳт томонга ўгирилиб қараса, таҳтда подшо эмас, “Хизр” ўтирибди (Подшо ясама оқ соқолини иягига боғлаб олган эди).

— Э, ҳа, — деди Ҳасан Кайфий, — Хизр ҳам ўзим, подшо ҳам ўзимман, десангиз-чи, тилимиз битта денг, қўша-қўша кароматлардан сезинқираган эдим-а, тақсир...

Шундай қилиб, подшо Ҳасан Кайфийни ўз ишончидан айнита олмади. Ҳасанга ўз хоҳишини ўтказолмади. Уни саройдан ҳайдаб чиқардилар. Мана энди Ҳасан Кайфий ҳам умрининг охиригача ўз ақли, ўз меҳнати соясида фарогатда ҳаёт кечирмоқда.

1965

ЧОРАСИ КЎРИЛДИ

(Apparatini тозалаши муносабати билан)

Ҳаммага маълум ва машҳурдирки, солиқ идоралари ўз ишларини нечоғлиқ пухта ва пишиқлик билан бажарадилар. Ҳар қандай англашилмовчилик ва саргардонликларга йўл кўймаслик учун ўз аппаратларини ихчамлаганлар. Уларнинг энг кичик шўйбаларида ҳам бир неча ўнлаб хизматчилар – мудирлар, котиблар, агентлар ишлайди. Токи, иши тушиб келган киши ўз ишини қанчалик тезлик ва пухталик билан бажарганлигини билиб қойил бўлиб кетсин.

Аппаратдаги пухталиклардан бир неча намуналар. Масалан: қишлоқларга солиқ рўйхати учун чиққан агентлардан бири Раҳмат Ҳикмат ўғлининг хўжалигини рўйхатга олди. Қаламнинг куртлиги, пичноқ йўқлиги, ишнинг тифизлиги, қофознинг фудурлиги, қишлоқларда ҳадеганда стол-стул топилтмай, ёзиладиган нарса патнис орқасида ёзилганлиги ва буларнинг устига бир қанча ўзидан бўлмаган сабаблар орқасида Раҳмат Ҳикмат деган сўзи аникроқ ёзилмади, ўқишга қийинлик келтириди. Бундай ҳодисаларда бош идорадаги ихчамланганлар иккиланиб ўтиrmай, уларда мавжудиятлар бўлмаса ҳам, ҳар эҳтимолга қарши, бир неча кишиларнинг номларига солиқ варақалари ёза бошладилар. Масалан: Аҳмад Суннат ўғли, Зиннат Раҳмат ўғли, Ҳикмат Неъмат ўғли, Баракат Фалакат ўғли, Аҳмад Савлат ўғли ва ҳоказо...

Шунинг сингари бир солиқ рўйхатларини тузувчи агент қишлоқнинг оти бўлган “Кўшқўргон” сўзини аникроқ ёзмади. Солиқ идоралари яна иккиланиб ўтиrmай, бир неча қишлоқларга солиқ варақалари ёза бошладилар. Масалан: Кўшқўргон, Гўштқўргон, Эсхирмон, Мискумғон, Бўштўғон, Мушйўғон ва бошқа қишлоқлар.

Бу тажриба ғоят маъқул бўлгани каби, солиқларнинг биридан бўлмаса биридан унишига имконият туддиради.

Бекобод қишлоғига чиққан солиқ рўйхатчиларидан бири муштумзўр Ибай Зафаровга индивидуал солиқ солинмоқни

лозим топиб рўйхатга олди. Юқорида айтилганлардай бир қанча ўзидан бўлмаган сабаблар орқасида, солиқ варақаси Бешработ қишлоқлик янги рўзгор Убай Зуфаров номига келди.

Албатта, Убай қараб ўтирадими? Қишлоқ батракларидан бир нечаларини гувоҳ қилиб, ўзининг якка рўзгор эканини, хўжалиги якка ҳолда солиқ тўлаш қобилиятига эга бўлмаганини, солиқ варақаси унинг номига янглиш ёзилганини бирма-бир баён қилиб ариза ёздириб туман ижроқўмига топширди. Замонлар ўтди, солиқ ундирувчилар тиқилинчдан тўхтамадилар.

Убай сўнгти гўл туман ижроқўмига борганда, “Аризангили текшириб, чорасини кўриш учун Бешработ қишлоқ шўросига юбордик”, деб жавоб қайтардилар. Убай “чора кўрилишини” кутиб яна бир неча замон сабр қилди.

Бешработ қишлоқ шўросига Убайнинг аризаси устига қизил сиёҳ билан “Чораси кўрилсин” деган резолюция қўйган ҳолда ҳавола қилинган эди.

Бешработ қишлоқ шўросида ҳам иш ҳалкумдан. Аризанинг ҳаммасини ўқиб чиқишга вақт йўқ. Бинобарин, фақат резолюциягине ўқилди ва туман ижроқўмидан бўлган буйруққа асосан иш кўришга мажбур бўлдилар. Қишлоқ шўроси ўз ёнига икки нафар йигитни (милиция ўрнида) олиб, тикка Убайнинг қўргонига босиб бордилар. Ва ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, қўргонга кириб тинтуб бошладилар.

Убай воқеадан хабарсиз. “Бирор гуноҳ қилган бўлсан керак”, деб ҳайрон эди.

Тинтубчиларнинг кўзига ҳеч қандай чора кўрилмаган эди шекилли, қайтиб кетдилар ва туман шўросидан келган аризанинг устига зангор сиёҳ билан “Ижро қилинди ва ҳеч қандай чораси йўқлиги аниқланди, ахборотингиз учун”, деб резолюция қўйдилар. Ариза туман шўросига қайтиб борди ва ишга тикилди.

Шу чоққача дом-дараксиз қолиб кетган аризаси тўғрисида Убай анча ранжиган эди. Қайтадан ариза ёздириб, туман шўросига борди. Унда Убайга қараб:

— Сиз солиқни тўлайсиз, қишлоқ шўросининг берган маълумотига қараганда чора йўқ экан, — дедилар. Убай ялинди-ёлворди. Қишлоқнинг ўн-ўн беш батраклари тарафидан камбагаллиги, янги рўзгорлиги, солиқ тўлай олмаслиги учун қўйилган қўлларни кўрсатди. Туман ижроқўмидагилар ҳайрон қолдилар. Яна “Биздан нима кетаётир”, деб ариза устига

янгидан: “Сизга қатъий таклиф қилинади, тездан Убай Зуфаровнинг чораси кўрилсин”. деб резолюция қўйдилар ва қишлоқ шўросига юбордилар.

Бешработ қишлоқ шўросидагилар, туман шўросидагиларнинг тўралигидан, қуйи аппаратнинг иши билан ҳисоблашмаганларидан койинди, яна шундай бўлса ҳам “Сазалари ўлмасин” деб, йигитлари билан Убайнинг кўргонига бордилар. Бу гал жуда диққат билан текширидилар. Ҳатто, товуқ катагигача қолмади. Ярим соатларга чўзилган текширишдан сўнг, бир йигит оғилхонадан туриб қичқира бошлади:

— Ўртоқлар, ҳой ўртоқлар, бу ёққа қаранглар, чора бу ерда экан, мана!

Ҳаммалари югуриб бордилар. Ўртага чорани олиб текшира бошладилар.

Қишлоқ шўроси йигитларга қараб:

— Йигитлар, — деди, — отга ўнгариб олингиз.

Убай: “Бу ташландиқ буюм-ку, буларга нимага керак бўлди экан?” деб ҳайрон эди. Йигитлар чорани отга ўнгариб, қишлоқ шўросига келтиридилар. Яна қайта бошдан текширидилар ва туман ижроқўмидан келган қофознинг устига: “Ижро қилинди, Убай Зуфаровнинг чораси кўрилди. Чора айтатурган яхши чоралардан эмас. Бир пут, бир ярим пут оқшоқ элтатурган, кунжарадан бўлган эски чора экан, ахборотингиз учун бизда сақланади”, деб резолюция қўйдилар ва туман шўросига юбордилар.

Тасодиф кўп ёмон нарса, қишлоқ шўросининг шунчалик жонкуярлик билан қилган ҳаракатлари ҳавога учди. Убайнинг аризаси устига бекасам тўн кийган резолюциялари билан туман шўросини текширишга келган ишчилар бригадасининг қўлига тушди. Улар ариза юзасидан бошқачароқ чора кўра бошладилар. Шундайки, туман шўросидан тортиб, қишлоқ шўросигача, туман солиқ идорасидан тортиб, айрим солиқ рўйхатчиларигача чоралари кўрилди. Натижада туман шўросининг иш бошқарувчисига “ҳайф сенга” берилди, қишлоқ шўросининг раиси ётлардан бўлгани аниқланиб, ишдан олинди. Солиқ идорасининг котиби судга берилди. Убай Зуфаров солиқдан озод қилиниб, варақанинг ҳақиқий эгаси Ибай Зафаровдан солиқ ундирилди ва кунжарадан бўлган чора бўлса, эгасининг розилиги билан сансалорлик кўргазмасига хотира учун олинди.

АФАНДИ ЎЛМАЙДИГАН БҮЛДИ

Афанди даладан бир эшак ўгин териб, шаҳар бозорига олиб тушиб, уч мирига сотди. Қишлоққа қайта туриб йўл-йўлакай эшак қадамидан зерикib ўша уч мирилик кумуш тангани ўйнаб келар эди: тангани ўнг бош бармогининг устига қўйиб чертиб юборар, чап қўлининг кафтида илиб олар, яна чап бош бармоги тирногига қўйиб чертиб юборар, ўнг кафти билан илиб олар эди. Танганинг бир томонида пошшолик муҳр, иккинчи томонида “Хоқон ибни Хоқон Султон Сулфиддинхон Фозий” деб ёзилган тамғаси бор эди. Афанди танганинг ўнг-терсига истеҳзо билан қараб:

— Эй, тавба, бир мисқол келар-келмас қалай аралашган кумуш бўлса, икки томонида ажи-бужи хатлари бўлса, на санъати, на қадр-қиймати бўлса, ана шу бир бурда тангага не-не кишилар мұхтож бўлса, не-не барно аёллар, не-не азамат давангирдай йигитлар саккиз нўхат оғирлигидаги шу темирга эртадан қаро кечгача ишласа. Шу танганг бўлмаса, обрўйинг бир пул, ақду фаросатинг, илминг ҳемири, қавму қариндош бегона, дўсту ошно сендан узоқ, ҳамма эшиклар бетингта ёпиқ, бозор-ўчардан қадаминг қирқилган, бола-чақа оч, ўзинг ялангоч. Ажаб замон экан-да.

Ажаб замонада қолдик, яқолар бўлди этак,
Бўз пайтава бўлди, бошга чиқди патак.

Бунга сен нима дейсан, ҳанги ҳофизи майда қадам?

Эшак Афандининг сўзига “маъқул” дегандай бошини силкитиб, қулоқларини бир-бирига уриштириб, бедана юриш қилиб кетиб борарди. Афанди танга ўйнашда давом этар эди.

Кеч кириб қолган. Учкўприк деган ерга еттанида рўпарасидан бир оқсоқ ит чиқиб ҳура бошлати. Афанди ҳам, эшак ҳам шунга алақсий кетиб, танга ичқиниб ерга тушди, ердаги қайсилир тошга

жиринг этиб урилиб, қайгадир йўқолди. Афанди топаман, деган хаёл билан эшакдан бафуржа тушиб, тангани қидира кетди. Кўтариб қарамаган бирор тоши қолмади. Танга ер ютгандай ном-нишонсиз эди. Қош қорайиб, шом тушди. Тополмаслигига кўзи этиб, танга йўқолган жойига атрофдаги катта-кичик тоштарни йиғиб келиб қўйди. Эрта билан барвақт келиб яна қидираман, деган ўй билан қишлоғига жўнали.

Эрта билан тонг саҳарда келиб яна қидиреди. Тангадан ном-нишон топилмади. Шунда Афандининг хаёлига бир гап келиб қолди:

— Ия, нега мен аввал ўйламабман? Кеча оқшом ҳам мендан бошқа кишилар шу ердан ўтганнадир ёки бугун мендан олдин бир неча киши шаҳар томон тушгандир. Наҳотки шулардан биронтаси менинг тангамни топиб олмаган бўлса? Шулардан суриштириш керак!

Шу пайт белини боғлаган, хачир мингган бир йигитча шаҳар томон зудлик билан ўтиб қолди. Афанди шошилиб унинг жиловидан ушлади:

— Қаёққа кетаётиссан?

— Амаким вафот қилиб қолдилар, жанозага айтиб юрибман.

— Бу ердан кеча ҳам ўтганмидинг?

— Ҳа, кечкурун табиб олиб ўтган эдим.

— Ҳа, баракалла! Тангани чўз! — деди Афанди.

— Қанақа танга? — деди йиғламсираб йигитча.

— Муғамбирлик қилма! Қанақа танга бўларди, уч мирилик бухор тангаси, сандан бошқа ит олармиди, бу ёққа чўз!

— Ман танга-панга кўрганим йўқ, қўйворинг, мулла ака! Ўлик мунтазир бўлиб қолади.

— Ўлигинг билан ишим йўқ, тангани чўз! Бўлмаса хачирдан ағдариб, дўппослайман.

Жанозага одам айтишдан кечикаётган йигитча ади-бали айтиб ўлтиришнинг фойдасизлигини англагач, ёнчиғини ковлаб уч мири чиқариб берди-да, шошилиб жўнаб кетди. Афанди тангани кафтига солиб ўнг-терсини синчилаб кўрди:

— Йўқ, бу менинг тангам эмас. Менинг тангамда “Султон Сулфиддинхон” дегани қийшиқроқ ёзилган эди. Ўзимники топилмагунча қидираман. Аммо бу ҳам ортиқчалик қилмайди, — деб ёнчиғига солиб қўйди. Харсангга ўлтириб йўл кузатди. Бу навбат шаҳардан саккизта хурмача, катта

сүт челак күтартган ўрта яшар бир қатиқфуруш обкаш күтариб яёв келар эди. Унга:

— Бир нафас түхтант, жонидан акаси! Шу йўлдан қачон ўтган эдингиз? — деди юмшоқлик билан Афанди.

— Илк тонгда, Чўлпон юлдузи кўтарилиганда.

— Баракалла, — деди Афанди, — қани, тангамни чўзинг!

— Қанақа танга?

— Ўсмоқчиламанг, ука. Шу ерда кеча битта бухор тангаси йўқолган. Уни сиздан бошқа ҳеч ким топиб олмаган, албатта. Шу пулни чўзинг!

— Бўлмаган гап!

Гап можарога айланди. Можаро муштлашувга. Бир хурмача синиб, сүт челакнинг қорни пачоқ бўлди. Афандига кучи етмаслигига кўзи етган қатиқфуруш битта уч мириликни бошидан етти марта айлантириб, Афандига узатди:

— Ма, ол, йўлтусар, аблаҳ! Бола-чақангга ош бўлмасин, юғучингга буюрсин. — У сўкина-сўкина синган хурмачасига, ноўрин кетган уч мирисига ачиниб, йўлига равона бўлди. Афанди ундан қоқиб қолган тангани ҳам текшириб:

— Йўқ, бу менинг тангам эмас. Бу танганинг кунгураси сийқаланиб кетибди. Менини зарбдан янги чиққан эди... Ҳай, майли, бу ҳам бир кунга яраб қолар, — деб киссага урибди.

Бугун Афанди ўтган-кетганлардан беш-ўн танга олиб қолган бўлса ҳам, бу тангалар йўқотган тангасига ўхшамас эди.

Ҳазил-ҳазил бора-бора касбга айланиб, Афанди Учқўприк бошида беш йилу уч ой қолиб кетди. Ҳар куни ўтган-кетгандан ўз тангасини сўроқлаб, баъзилар билан яхшиликча, баъзилар билан муштлашиб, уч миридан олиб қоладиган бўлиб қолди. Кунига ўн-ўн беш танга тушиб турса ҳам, лекин бу тангалар йўқотган тангасига ўхшамас эди. Афанди, ўз тангамни топмай қўймайман, деб қасам ичиб қўйғанлиги учун ўз аҳдидан қайтмас эди. Даладан шаҳарга, шаҳардан далага ўтувчи йўловчилар Афандининг бу тиқилинчига кўниккан эдилар.

— Назармамат, қайси йўлдан кетамиз, уч мири жинни томонданми ёки узокроқ бўлса ҳам Фирвон ошиб кетамизми? — деса, бошқа бирори:

— Менда танга бор, яқингина Учқўприкдан кетаверамиз, — дерди кулиб.

... Аммо тепада худо бор. Афандининг қилиғига ҳамма кўникса ҳам худо кўникмас эди. Беш йилу уч ойдан бери

битта оқ булатта ёнбошлаб, узун резинка найли чилимда такбас чекиб кайф қилиб, чўзилиб ётган худо Афандининг қилиқларига ғаши келиб, уни қузатар эди. Охири чидолмади. Битта югурдак фариштани зингиллатиб Азоилни чақиртириди. Вазифаси кишилар жонини олиш бўлган қўрқинчли Азоил қўлтиғига бир катта китобни қисиб, худонинг олдига келиб таъзим қилди. Худо Афандини қўрсатиб:

— Бор! Анов банданинг йўқотган уч мирисини топиб бер, кейин жонини ол! У менинг ҳам, бошқа бандаларимнинг ҳам жонига тегди, — деди.

Азоил пастга қараб:

— Ия, бу мулла Насриддин Афанди-ку, — деди.

— Ҳа, ўшанинг жонини ол!

Азоил қўлтиғидаги рўйхат китобининг “Н” ҳарфидан Насриддин Афандини топиб, худога мурожаат этди:

— Соқолингга садақа бўлай, художоним, ўзинг ёзган мана бу тақдир китобида Афандининг ўлишига ҳали йигирма бир йил бор, ажали етмаган. Агар ҳозироқ жонини олсан, ердагилар орасида жанжал кўтарилади. “Ваъдасида турмайдиган бебурд худо”, дейишади, сенга ишонмай қўйишади.

— Бўлмаса, қўрқит, чўчит, бу ҳунарини қилмасин. Бошқа енгилроқ ҳунар ўргатиб чиқ.

— Хўп, — деди-ю, битта чиккабел фариштани етаклаб ерга тушди.

Азоил эшак арава минган ҳандалакфуруш дехқон сиёқида Афандига рўбарў бўлди.

— Бу ердан қачон ўтган эдинг? — деди Афанди унга дўқ аралаш.

— Бугун эрталаб.

— Бу ерда уч мирилик битта танга йўқолган. Ўшани сендан бўлак ит ҳам олмаган. Шу тангани эгасига, яъни менга қайтар-да, йўлингга кетавер.

— Бўлмаган гап, — деди Азоил. — Сен беш йилу уч ойдан бўён уч мирингни баҳона қилиб, худойим бандаларидан неча ўн минг танга ундириб олдинг. Бўлди қил! Бўлмаса, ҳозир жонингни оламан!

— Жонингни оламан?! Сен Азоилмидинг?

— Бўлмасам-чи! — Азоил шу заҳотиёқ ўз даҳшатли қиёфасига, эшаги эса чиройли бир фариштага айланди. Афандининг юраги шув этиб кетган бўлса ҳам, сир бой бермади.

— Битта эмас, етти Азроил бирдан келганингда ҳам жонимни олиб бўпсан, гапни айлантиrmай тангани чўз!

Азроил билан фаришта Афанди шунча йиллардан бери пўстак солиб ўлтирадиган китта харсангни ағдариб ташладиларда, тагидаги қуму тупроқларни тирноқлари билан тирмалаб, кўкариб, занглаб кетган тангани Афандига олиб бердилар:

— Ма, ол, тўймагур! Бу, ўша, сен йўқотган танга.

Афанди зиҳларидан ўзи йўқотган тангасини таниган бўлса ҳам, тан олмади:

— Бу меники эмас. Менинг тангам янги эди. Ўзимники топилмагунча шу ерда ўлтирганим-ўлтирган.

— Энди ўтирумайсан, — деди Азроил. — Биз сенга осон, даромадли касб ўргатамиз, кунинг етиб ўлгунингча бемалол бола-чақангни боқасан.

— Қанақа ҳунар экан? Ўзимницидақа мўмай касбни топиб бўлармиди, — деди Афанди.

— Биз сенга табибликни ўргатамиз, — деди Азроил...

— Табибчиликка илм керак, мен эсам фирт саводсизман, алифни калтак дея олмайман, қизамиқ билан чипқонни бир- бироридан ажратолмайман, тақсир, — деди Афанди.

— Табибчиликка илмнинг ҳожати йўқ. Худди сендақа авомлардан табибининг зўри чиқади, — деди Азроил. — Хотинингга элликта халта тикирасан. Халталарга ҳар хил ўтларни куритиб, уқалаб соласан. Беш-олти шишада ҳар хил ранго-ранг сувлар тайёрлайсан. Маҳаллангта бориб, тушибда ҳазрати Лўқмон оғзимга тупуриб кетди, табиб бўлдим, дейсан. Сал кунда довругинг оламни босиб кетади. Қолганига мен ёрдам бераман.

— Сен қандай ёрдам берардинг?

— Ия, айтдим-ку, ахир, мен Азроил — ўлим фариштасиман. Кимнинг ажали етганини мендан олдин биладиган кимса йўқ. Ким ўлади, ким қолади, мен сенга ишоратлар билан маълум қилиб тураман, яъни бир одам касал бўлди, сени табиб деб чақиртирадилар, сен билан қўшилишиб мен ҳам бораман. Сен мени кўрасану ҳалойиқ мени кўрмайди. Агар мен бориб касалнинг оёқ томонида ўлтирсам, билгинки, ўша касал ўлади. Агар бош томонида ўлтирсам, ҳар қандай оғир касал бўлса ҳам соғайиб кетади.

Афанди гоҳ ишониб, гоҳ ишонмай, бу муомалага кўнди. Маҳаллага қайтиб, ўзини табиб деб эълон қилди. Кўпчилик Афандини майна қилиб кулди, кўпчилик жиннига чиқарди.

Бир қисм киши ишонди ҳам. Аста-секин Афандининг шуҳрати кутарилтиб, ихтисомандлари орта борди. Чунки унинг ишларига, биласизки, Азроил шерик эди. Ҳа-ҳу дегунча, ҳакими ҳозиқ мулла Насридиннинг овозаси элу юртга тарқаб кетди. Кимни қолади деса қолади, ўлади деса, ўлади. Табиғарчилликдан келадиган даромад катта. Ички-ташқилик тунука том, хўроз карнайли иморатлар, қўш хотин, тўрт келин, егани олдида, емагани кетида, бисоту бағал ҳаддан зиёд. эту юрт ўртасида обрўси башант, босар-тусарини билмай, кеккайиб кетган...

Ана шу зайлда йигирма бир йил ўтиб кетди. Осмондаги худонинг катта китоби ҳисобида Афандининг ўлим куни етиб келди. Бу гаплардан бехабар Афанди ўзининг касал қабул қиласидан меҳмонхонасида шериги Азроилни кутиб ўтираси эди. Соат ўндан ҳам ошиб кетди. Азроилдан дарак йўқ. Эшикда одамлар кутар, Афанди меҳмонхонанинг у ёғидан-бу ёғига юриб сўкинар эди:

— Бу нима деган гап! Шерик бўлгандан кейин хизматга ўз вақтида келиш керак-да!

Кута-кута чарчали шекилли, баҳмал кўрпача тўшалган парку ёстиқли сўрига бориб ястанди. Шу топда десангиз, Азроил кўқдан иниб тушиб, тўғри Афандининг оёғи тагига ўлтириди. Афанди кўрқиб кетса ҳам билиб билмасликка олиб, оёғини йигиштириди. Азроилни койиган бўлди. Ён чўнтагидан йўғон занжирли, қўнгироқли тилла соатини олиб:

— Мана, қара, соат ҳам салкам ўн бир бўлибди. Эшикда қирқ ҷоғли касал кутиб ўлтирибди. Сен бўлсанг арши аълода қайси ҳур қиз билан бекинмачоқ ўйнаб юрганикинсан...

— Шунақамикин, — деди табассум билан Азроил. — Аммо бугун сизнинг навбатингиз. Худонинг осмонидаги катта китобида сизнинг навбатингиз бутун соат ўн биру ўттиз етти минутга тайин қилинган. Мен йигирма бир йиллик қадрдонлик юзасидан қирқ минутча олдин тушдим. Бола-чақаларингизни, ёр-ошноларингизни чақиринг, васият қилинг. Кейин мен оғритмай аввал эсингизни, кейин жонингизни оламан.

— Бўлмаган гапларни қўйинг, — деди Афанди, довдирағанидан сансирашини ҳам эсдан чиқариб. — Эндиғина табиблик ҳунарининг магзига етиб, оғзимиз ошга етганда ўлимдан гапирманг! Яна бирон ўн-ўн беш йил тотувлашиб иш қиласилик.

— Иложи йўқ, — деди Азроил. — Қазои қадарни ўзгартиролмайман. Тайёргарликни кўринг! Гап билан бўлиб, мана, яна тўрт минут ўтиб кетди.

Афанди яна анов-манов деб гап чўзаётган эди, Азроил шиф этиб Афандининг ярим белигача жонини олиб қўйди. Афанди жуда кўрқиб кетди.

— Ҳой-ҳой, тўхтанг-тўхтанг, бу нима қўполлик!

— Ҳали вақтим бор, мана энди бу гап бўпти, — деб кулди-да, Азроил жоннинг танобини бўшатиб ўз жойига қўйди. — Васиятни бошланг, Афандим!

— Васият шуки, — деди Афанди, — мен ўз умримда худойимга кўп гуноҳ қилган бандаман. Худонинг бандаларига йўқолган тангам важдидан беш йиллаб озор берганман. Энди худойимга йиғлаб, тавба қилишим керак. Икки ракаат намоз ўқиб, илтижо қилишим керак. Даргоҳи кенг худойим зора гуноҳларимдан кечса. Сиз ҳам қасам ичинг. Шу икки ракаат намозимни ўқиб бўлгунимча жонимни олмай турасиз.

Азроил маслаҳат сўрагандай осмонга қаради. Худо ҳали ҳам ўша оқ булатга ёнбошлаб такбас қилиб, қайф сурар эди. Азроилнинг савол назарига: “Майли, Афандига ижозат бера қол, икки ракаат тавба намозини ўқиса ўқий қолсин”, дегандай чап қўзини қисиб, ижозат берди. Шундан кейин Азроил Афандига қараб:

— Ҳўп, майли, намозингизни ўқинг, ўқиб бўлгунингизча жонингизни олмайман, — деди.

— Қасам ич!

— Үн саккиз минг оламни яратган якка-ягона худойимнинг номига қасам бўлсинки, икки ракаат намозингизни ўқиб бўлгунингизча жонингизни олмайман.

— Баракалла, — деди Афанди. Сўнг хотиржам носқовоғини олиб ўзи кафтини тўлдириб битта отди. — Ма, сен ҳам отасанми? Жуда зўр. Қорақишлоқнинг толқонидан.

Азроил ҳўмрайиб қараб, индамади. Афанди ташқарига чиқиб таҳорат қилиб келди. Макканинг сурати солинган жойнамозини ёзиб, қиблага қараб имирсилаб намоз бошлади. Азроил жон оладиган асбобларини тайёр қилиб кузатиб туради. Афанди бир ракаатгина намоз ўқиб ўтириди. Салом бериб, юзига фотиҳа тортди. Бу дегани, намоз тамом бўлди. Дегани эди. Ҳовлиқиб қолган Азроил:

— Ия, Афандим, намозингиз чала қолди-ку, қолган бир ракаатини ўқимайсизми?

— Вақтим йўқ, — деди илжайиб Афанди. — Эшикда беморлар кутиб қолишли. Қолган бир ракаатини дунёдан зерикканимда ўқийман. Ҳаёт жуда ширин нарса, ҳунаринг жон олиш бўлгандан кейин сен буни тушунармидинг, абрах!

Ана шу-шу бўлди-ю, Афанди ўлмайдиган бўлди, у бизнинг ҳаётий оламимиизда ҳамма ишларимизга аралашиб, кулириб, хушнуд қилиб юрибди. Азроил бўлса унинг орқасидан бир ракаат намозини қистаб неча юз йиллардан бери овора...

1965

БИСОТДАГИ ГАПЛАР

Икки драматург учрашганда

- Хўш, йўл бўлсин, мунча шошилавермасанг?
- Кўён билан Наманган театрусига асаримни сотдим, энди Бухоро область районларига кетаётиран. Хўш, ўзинга йўл бўлсин? Асарингни бирор театргуга ўтказолмадингми?
- Бир-иккита театргу олиб борган эдим, коллективда гиларга асарим ёқмади. Асарнинг номини ўзгартириб, Андіжон томонга ўтсаммикан, деб турибман.

Ботирлик

Юқори маҳаллали активларимиздан ўртоқ Кўшқулогиз ўз шахсий ихтиёри билан Ўзбекистон радиокомитети адабий бўлими томонидан уюштирилган бир адабий монтажни охиригача эшлишишга туриш берди.

Йўқолган баракалла

22- ва 6-трамвайнинг чаман отдай сурлигидан энсаси қотган бир йўловчи “Баракалла”, деган экан, шу гап Тоштрамда “Мақтов тахта”га ёзилган эмиш. Ҳозир шу баракалани эгаси қидириб юрибди.

Икки бўлинган “қ” ҳарфи

Қичқириб турган хўрознинг бўйни шартта узилса, “қиқриқ”даги охирги “қ”нинг ярми бошида, ярми бўйнида эшитилади.

Геология янгилиги

Навоий кўчасининг қоқ ўртасида бир метрча лой, тупроқ қазиб олингандан сўнг, тагидан асфальт чиқибди, запас катта, деб айтадилар.

Баб-баравар

Иккита маст бир-бирини “нодон-нодон” деб сўкиб муштлашмоқда эди. Хулиганликка қарши жазо қонунига мувофиқ бир йилдан кесилдилар. Дарҳақиқат, “нодон” сўзини иста чапдан ўнгга, иста ўнгдан чапга ўқи Баб-баравар.

Суҳбат

- Навоийнинг нонвойлик қилганини ким қўрибди? Бу унга ҳурматсизлик.
- Навоийнинг нонини еб туриб шунаقا дейсизми?
- Муқимийни ўз устида муқим ишлагани учун Муқимий дейдилар-да, а?
- Шуни айт. Ҳамза тирик бўлганда “Холисхон” шу кунларга тушармиди-я!

Афандининг мулзам бўлинни

Афанди Октябрь райпишчеторгининг Маҳкамадаги ошхонасига кириб шўрва олибди. Шўрвага қошиқ солса ичидан битта эски сочиқ чиқибди. Фазабланган Афанди шефповарни чақириб:

- Бу нима деган гап, шўрвангиzinинг ичидан эски латта чиқса? — деб гап бошлаган экан, повар уни тўхтатиб:
- Нима демоқчи бўласиз, ўртоқ Афанди, — дебди, — олганингиз уч сўмлик шўрва-ю, сизга энди латта чиқмай, бир атрез баҳмал чиқармиди! Батзи одамлар тоза ҳам хуло-саҳур бўлиб кетган-да...

Бу гапдан сўнг Афанди чурқ этолмай, мулзам бўлиб чиқиб кетибди.

Тўти билан шоир

Бўлмагур бир поэмасини дўстига ўқиб бераётган шоирни кўрган тўти заҳарханда билан:

- Валақлашга-ку валақлади-я, барибир учолмайди, — дебди-да, ўзи учиб кетибди.

Икки маст ўртасида

- Бугун ичганимни хўқиз исча қорни ёрилар эди.
- Ҳафа бўлма, хўқиз ичмасдан ҳам тўрт оёқлаб юради.

Ўз-ўзыча

Қочган қуённинг орқасидан қувлаб етолмагани учун овчи ўз итидан койинганда, ит:

— Нафс учун қувлаш билан ҳаёт учун қочишнинг ўртасида етиб бўлмас узоқлик бор, — деб жавоб берган экан.

Орзусига стадиган бўлди

Кудратиллахўжа деган бир киши: “Қўлимга мўмайроқ пул тушса, иккита олти газлик гилам, битта галанский сигир, битта яхши радио, ўзимга шивиётдан костюм, хотинимга марварид олиб берар эдим”, деб орзу қилар эди. Яқинда шу одам бир американкага мудир бўлди, демак, орзусига етади.

Тарихий парчалар

Пашша талаб ўтирган бир гадойдан Искандар:

— Сўра сўраганингни! — деса, гадой:

— Қўлингдан келса пашшаларга буюр, мени чақмасинлар, — деган экан.

* * *

Маъдалихон бир шоирга шаҳардаги аҳмоқларни рўйхат қилишга буорибди. Шоир ҳам рўйхатнинг бошига биринчи қилиб “Маъдалихон Умархон ўғли” деб ёзибди. Иккинчи қилиб ўзини ёзибди. Буни кўрган Маъдалихон ғазаб билан сабабини сўраганда:

— Сиз бош аҳмоқ бўлмасангиз, шу ишни буюрмас эдингиз, мен аҳмоқ бўлмасам, шу ишни бошламас эдим, — дебди...

* * *

Тошкент ҳокими генерал Апрелов: “Мен кўчага чиқсанда, фуқаро юзини деворга ўгириб, кўзини юмиб турсин, шу иш менга таъзим билан баробар”, деб буйруқ чиқарган эди, сабабини сўрабдилар:

— Чунки мен кўпинча ичиб, файтонда қайт қилиб ўтаман, — деб жавоб берибди.

ХАЛҚ ИЖОДИ БОЙЛИГИДАН

Эллик тўрт қиротли “Терешкова”¹ бриллиантидай ҳар қиррасида етти ранг офтоб товланиб турган халқимиз ижоди энига, бўйига, юксаклигига, чўнқирлигига, ўнгига, чапига унча-мунча кишининг зеҳни етмайдиган даражада бойдир.

Биз ёш бола чоғимизда отам раҳматлик онамизни эркалааб:

— Тошхон, мен сени минг йилдан бери севаман, сен ҳам ҳеч бўлмаса уч юз йил қадримга ет, — деб қўярдилар. Биз ёш бўлганимиз учун минг йиллар нонушталан оқшомгача туюларди.

Араблар бизнинг Ўрта Осиёмизни истило қила бошлаганларида йўлдаги биринчи шаҳар Марв (Мари) экан. Шунда Кутайбанинг голиб қўшинлари бир улкан ва кўркам ёнгоқ тагида толон дастурхони устида маст-аласт ўтирар эканлар. Албатта, энди бу дастурхонда жайрон кабобдан тортиб Аму лаққасигача, Ашхобод аноридан тортиб Қаҳқа узумигача, Чоржўй, Бешўғизнинг қовуну тарвузларигача бор эди. Шунда бир араб саркардасининг бошига “қарс” этиб битта хон ёнгоқ тушибди. (Олмахонми, қарғами ўйнаган бўлса керак.) Кайфи учган саркардаи фурра бош шу ёнгоқни қўлига олиб айлантириб кўра бошлабди. Қарасаки, дастурхонда сўйилмаган тарвуз ҳам шунга ўхшайди. Шунда шеър билан айтган экан:

Дарахти гўз агар ҳам чун баланди,
Дарахти харбўза оллоҳу акбар.

Яъни:

Ёнгоқ дарахти-ку шунчалик баланд,
Тарвуз дарахтидан худо асрасин.
(Таржимасини ўзгинам ясад ташладим.)

¹ Ёкутистон конларидан яқинда топилган бир йирик олмосга Терешкова номи берилган. (Автор эскретиши.)

Айтганки: шу ёнғоқ ўрнига дарахтдан тарвуз узилиб түшса чилпарчин бўлардим...

Халқимизда муболага – гипербола, яъни лоф жанри ҳамма сўзда ва сухбатда ош тузидай зарурий.

Бай, бай, бай... Куёв йигитнинг мақтовини совчилардан эшитсангиз:

– Эралижон тушмагур, бу йил балиқ йили бўлса, роппапоса ўн тўққизга киради. Тўйга атаб битта жун қопдаги ўн тўққиз пуд буғдойни битта ўзи кўтариб кирди. Раисимиз: “Кўй, белингга шикаст етади”, деса ҳам “Бе!” дебди-да, лиммо-лим ўғит ортилган грузовойни ботқоқдан елкалаб, тош йўлга чиқазиб қўйибди.

Келин бола таърифида:

– Шафоғатойни айтинг... Ким тикилса киприги қайрилиб кетади. Санамараста, оғзи билан бели борми, йўқми, биз ҳалигача билмаймиз... Чумчуқча овқат ейди... Сув ичса томоғидан, сабзи еса биқинидан кўринади... Шунақдаям пазандаки, йўқ ердан бунёд қилади. Сувдан ҳолвайтар, тариқ ёрмадан палов пиширади, барака топгр.

Ростини айтганда, Эралижон ўттиз ёшдаги чўтири йигит, Шафоғат бўлса – бир кўзига оқ тушган, ёшлигига сандалда бир ёнбоши куйган қари қиз...

Ҳамма халқлардагидек, бизнинг классик адабиётимиз ҳам, замон адабиётимиз ҳам лофлардан, гиперболалардан холи эмасdir.

Биз халқимиз лофларидан баъзи нусхаларни кўчирмоқчимиз.

Дошқозон ва қизилча

Ҳалилча Ҳалол деган наманганлик бир лофчи билан оҳангаронлик Сандонқул Тангатопган деган довонда учрашиб қолишибди. Ҳол-аҳвол сўрашгандан кейин:

– Хўш, Оҳангаронларда нима янгилик бор? – деб сўрабди Ҳалилча Ҳалол.

– Ҳе, нима бўларди, олам ҳодис, яъни биз яшаб турган олам ҳодисалардан иборат деганларидек, бизнинг Оҳангарон чилангарлари бир мингу уч юз қирқ қулоқли битта дошқозон ясашияпти. Бир қулогида туриб ўн қадоқли болға билан эрталаб ургандаги чиққан овозини иккинчи қулоқдаги чилангар тушдан кейин эшитади.

— Баракалла, бу киройи дегча бўлибди, — дебди наманганлик **Халилча Ҳалол**. Кейин Сандонқул сўрабди:

— Хўш, Наманганда нима янгиликлар бор?

— Наманган дехқонларининг қўли гул таърифилиги бу томони Чин-Мочин, бу томон қайсари Румгача маълум. Фирвон дехқонлари бу йил лавлаги — қизилча эккан эдилар. Айниқса, Шоди Сўтакнинг лавлагиси бўлиб берди. Юқори даштда шундай бир туп лавлаги ўсдики, баргларининг соясида ўн минг отлиқ аскар салқинласа бўлади.

— Вой, аҳмоқ, — деди Сандонқул, — лоф ҳам эви биланда, лавлаги ҳам шунаقا бўладими?

— Мен аҳмоқми, сенми? — деди **Халилча Ҳалол**. — Сен айтган ҳалиги қозончада ўша лавлаги қайнамаса, нима қайнайди?

Калта гап икки дўст

Саратоннинг жазирама кунларидан бирида андижонлик Лом-мимбек сұхбатдош тополмай қўқонқишлоқлик Али Жимжит деган дўстининг уйига борибди.

— Хуш келинг, — дебди Али Жимжит — ўбдан меҳмон қиласар эдиму вақтим зикроқ. Тез-товор гапингни айта қол.

— Беш оғиз гаплашиб кетай, деб келувдим, — дебди Лом-мимбек.

— Ҳа-ҳа, — дебди Али Жимжит, — бўлмаса сен ўтириб тур, мен уйга кириб чиқай.

Лом-мимбек яланг сайҳондаги супачада, кун тигида терлаб-пишиб Али Жимжитни кутиб ўтирибди.

Бир маҳал дессангиз, Али Жимжит кўй теридан қилинган катта қирғиз пўстин, белида шол белбоғ, оёғида айиқ тери этик, бошида тулки теридан телпак-тумоқ, қўлида қўлқоп, қўлтиғида икки бойлам қарағай ўтин, қўлида бир хокандоз чўф — ичкаридан чиқиб келибди.

Буни қўрган Лом-мимбек ҳайратда қолиб:

— Буларинг нимаси? — деб сўрабди.

— Сен-ку беш оғиз сўзлашамиз, дединг. Сену менинг беш оғиз сўзимиз ўзимизга маълум. Сўз бора-бора тортишувга, тортишув — баҳсга, баҳс — жанжалга, жанжал — кекирдакбозликка айланиб кетиб, сұхбат бир оз чўзилиши мумкин. Ёз ўтар, куз ўтар, қиличини кўтариб қишиш келар,

гапимиз тутамас, муддао айтилиб бўлмас, ўзим совуққа ожиз, сояси юпқа одамларданман, тағин қиши чиллада тумов-пумов бўлиб юрмай. Ёз ёпинчигингни қўйма, қиши ўзинг биласан, деган мақоллар бор. Сен ҳам калта сўзлик бобида онангдан қолишмайсан. Уларни худо раҳмат қилсин, элакка чиққан хотиннинг эллик оғиз гапи бор, дейишади. Барака топтур, Лом-мимбек ука, қани, рўпарамага ўтири-чи... – деб сўзини тамом қилганда, нариги муюлишда қўчани чангитиб қочиб кетаётган Лом-мимбекнинг шарпасини аранг илғаб қолди.

Ёпқичга ямоғлиқ

Қўқонлик Худоёрхон замонасининг машҳур қизиқчи ва лоғчиларидан Зокир Гов тошкентлик лоғчилардан Жўра Нилгарнинг уйига меҳмонга келмоқчи бўлибди. Бу саёҳатдан мақсад – Жўра Нилгарни лофда енгмоқлик экан. Тошкентга келиб унинг эшигини қоқибди. Эшик орқасидан аввалига “Хув-в-в” деган хипча овоз эшитилиб, орқасидан эшикнинг зулфи тушиб саккиз-тўқиз ёшлардаги жамалакжинни бир қиз кўринибди.

- Аччаломалайтум, телинг, амати?
- Сан кимнинг қизисан?
- Жўявойнинг.
- Даданг қаерда?
- Самарқандда тетғанлар.
- Нима ишга?
- Шарифжон аматим билан гаплашгани.

– Э аттанг, аттанг, – дебди Зокир Гов, – бўлмаса аянгга кириб айт: мен дадангнинг ўртоғи қўқонлик Зокир Гов бўла-ман. Сизларни кўргали келиб эдим, қўлим қуруқ эмас. Сизларга бир гилам совға қилмоқчи эдим. Гиламнинг бир боши Тошканнинг Ўқчи дарвозасига кириб келди, этагини Кўқонда йиғиштиришяпти. Ана шунаقا, қизим...

Шунда қизгина Зокир Говнинг бўйнидан ачомлаб:

– Вой аматидинамдан айланай! Яқинда тандир ёпқичимизга чўғ тушиб ўйилиб қолган эди. Сизнинг совға гила-мингиз шу жойга ямоққа етар экан, – дебди.

Шунда Зокир Гов: “Э-ҳа, қизининг лофи шу бўлса, дадаси билан гаплашиб бўпман”, деб Кўқонга қайтиб кетибди.

АТОҚЛИ ҚИЗИҚЧИЛАРИМIZ МЕРОСИДАН

ИСАХОН АСКИЯ

Исаҳон Аския 1896 йилда түқсон ёшларида вафот қилған. Қасби мұхрқан — мұхр ўйишилкән зди. Умрининг бошларидан Құқонда, кейинчалик Тошкентда яшаган. Исаҳон Аскиянинг табиатида ўтқир юмор, сатира руҳи бор зди. Бирор мушкүл сүз олдидә довдирағ қолмай, ҳозиржавоблик билан рад сўзи айта олар зди.

Эскича илми мұкаммал, мадраса күрган ўтқир муллалардан, адабиёт, хусусан, шеъриятдан гојтада баҳраманд киши зди. Замонасидаги диний хурофот, феодализм зўравонлигига жонидан зид киши зди. Унинг ҳазилларидан намуна.

АННАҚУЛБЕК ҚОЗИ

Аския уйида иш билан машғул зди. Эшик тақиллаб қолди. Устида жомакор билан құча эшикка чиқди. Эшикда отлиқ, басавлат, шоп мүйловли, кетмөн соқолли, эллик ёшлардаги бир киши турар зди. Бошида лайлак уядай салла, эгнида банорас түн, түн ичидан белидаги кумуш камар күриниб турибди. Бўйнида кумуш занжирли бут¹.

- Хизмат? — деди Исаҳон Аския.
- Мұхр ўядиган уста Аския ким бўлади?
- Каминалари, биз бўламиз.
- Камина-паминангни билмайман. Менга аз рўйи шариат мұхр ўйиб берасан. Ҳукм шу! — деди муйсафидни сансира.
- Жуда ҳам ҳукм эмасдир-э, тақсир. Илтимос, денг, илтимос... — деди мулойим табассум билан Аския.
- Ҳа, хўп. Ана, сен айтганча илтимос бўла қолсин. Эртага тайёр бўлиши керак.
- Қандай мұхр?

¹ Ўрта Осиё қозилари ҳар бир чиқарған ҳукмларини подшо номидан ўқир здилар. Ҳукм вақтида бут тақиши мажбурий зди. Лекин Аннақулбек улгунча мақтанчоқ киши булғани учун бегим ғақтларида ҳам бутни тақиб юра берар зди. (Автор экскертшиши.)

— Мен Оққурғонга қози сайландим. Соққа менинг отимга чиқди. Энди қозилик мұхри керак.

— Хүп, ўйиб берамиз, отингиз, отанғизнинг исм-шарифлари нима?

— Мұхрға отамнинг отини ўймайсан, отамдан айнаганман, у мени оқ қылған. Отам ўрнига қайнотамнинг отини ўясан. У кишини яхши күраман, отлари Хушмуборак. Менинг отим Аннақулбек. Иннайкейин, аз рўйи шариат “Куръон”дан иккита суврани ҳам шу мұхрға қўшиб қўясан.

— Ия, — деди Асқия, — бу мұхр бирор сопол лаганча бўлар экан-да?

— Йўқ, — деди Аннақулбек, — катталиги бир миридан катта бўлмасин. Агар шу ишни эртага битказиб беришга ваъда қилсанг, мана шу миниб келган отим сеники, ҳозирданоқ юганини қўлингга бераман.

Аннақулбек отдан тушишга ҳаракат қилди.

— Тушманг, тушманг, — деди Асқия, — мұхр эртага, албатта, тайёр бўлади.

— Эртага қай маҳалда келай?

— Тўпдан кейин...

Эртасига қиёмдан кейин бир отни миниб, бир отни етов қилиб қози келди. Мұхр тайёр бўлган эди.

Беш тайинликдай доира мұхрда шу бир байт ўйиб ёзилган эди:

Куръондан икки сувра: “Ёсин” билан “Таборак”.

Қозиси Аннақулбек, қайнота — Хушмуборак.

Аннақулбек Асқиянинг ҳунарига ғоятда қойил қолди. Мамнун бўлди. Етов отнинг жиловини тутқазди, боз устига банорас тўнини ҳам ечиб берди...

Асқия, елкасида тўн, қўлида отнинг жилови, кулиб қола берди.

АБДУЛЛА ФОНУСЧИ

Халқимиз ғоят севган, ҳурмат қылған, ардоқлаган қизиқчилардан бириси тошкентлик Абдулла Фонусчидир. У 1914 йилда саксон олти ёшда вафот қылған, унинг асқиялари, қизиқчиллари, бойлар, эшонлар, бойваччалар, майхўрлар, хотинбозлар,

амалдорлар устидан қылган ҳажв-ҳәнгамалари ҳали-ҳали халқ ўртасида завқ билан такрор қилинади, тан бериб эсга олинади.

Бу зот овоз тақлидида ғоят машхур эди. Истаса, ёш қиз бўлиб, истаса, кампир бўлиб, истаса, бола бўлиб, чол бўлиб сўзлай оларди, қуш бўлиб сайрап, той бўлиб кишнар эди.

Паст бўйли, кичик қолигдаги оёғи, хипча жуссаси паранжи ёпиниб бузуқи бойваччаларни аҳмоқ қитолишига ёрдам берар эди.

1912–1914 йилларда Илҳом самоварчи билан Тўйчи Хоғизлар ўзбек ашулалари, мақомларини граммофон пластиналарига ёздира бошлаган эдилар. Шунда Абдулла Фонусчининг ҳам бир қатор юмористик, сатирик ҳикоялари, ҳангомалари пластиналага ёздирилган.

Пластиналардан биттасида тахминан қуйидаги мазмунда бир юмористик ҳикоя ёзилганлиги фира-шира ёдимда.

ХАСИС

Бизнинг қўшни Миркамол чорбозорчини Тошкенти азимда танимайдиган киши камдан-кам топилади. “Қиссан ул-анбиё” китобида Ҳотамтой деган киши мардликда катта шуҳрат топгани ёзилган. Аммо бизнинг Миркамол баҳилликда ном чиқарган.

Эр-хотин подачидан ош, гадойдан нон сўраб кун ўтказадилар. Фарзандлари йўқ. Ҳамсоялардан чиқадиган қўшни ош тамаида ҳовлиларининг уч томон деворидан туйнук очганлар.

Кунлардан бир кун хотини Замира-тоқи қабзият бўлганда эмчи кампир унга:

— Қатиқ ичинг, болам, — деган экан. Шунда бир стаканда қатиқ олинган эди. Шу қатиқ ачиб кетган бўлса-да, ҳали ҳам бор. Чунки Замира-тоқи стаканнинг сиртидан ялаб юрган.

Миркамол-қуруқ ҳафтанинг олти куни қишлоқ бозорларида сангиб, “ўсма кет, сурма кет” қилиб юради. Шанба куни Кўктеракда, якшанба куни Турватда, душанба куни Тўйтепада, сешанба куни Ўртасаройда, чоршанба куни Тошкентда, пайшанба куни Паркентда, жума куни Жумабозорда бўлади. Унинг бисотида ҳамма нарса бор. Лампа пилик, ўлдирилган симоб, ошиқни маъшуққа, маъшуқни ошиққа иситма-совутма дуо, игна, сақич, Маккай сано, ҳар хил тумор, хун дори, эзибичкилар, мози, тишқоли, бурга дори ва ҳоказолар...

Деҳқонлар ўртасида ўз кўнглича табибгарчилик ҳам қила-ди. Зулук солади, қортиқ қўяди, қон олади, малҳам беради, сурги ичиради, симоб ютқизади. Ҳулласи, у “боққан” касал-лар иккили: ё ўлади, ё қолади.

Шундай қилиб, у ҳафтада бир кун, атиги чоршанба ку-нигина уйида бўлади. Хотини Замира ҳафтанинг олти куни тор уйида ёлғиз қолади.

Кунлардан бир куни Замира-тоқи эрига йиглаб шикоят қилди:

— Ҳой, эр, сиз ахир эрмисиз, қора ермисиз, бу қуриган-қақшаган уйда ёлғиз қолавериб, жинни бўлай, дедим-ку. Нима қилади, менга раҳмингиз келиб, бирор қўйми, танами олиб келсангиз? Ахир у ҳам тирик жон-ку. Ёлғизлигимда шуни бо-қиб, шу билан овуниб, йўқлигингизни оз бўлса ҳам унутсам.

Миркамол-қуруқقا бу гап маъқул тушди.

— Дуруст, — деди у тиржайиб, — қолган-қутганларни, қўни-қўшнидан чиққан қовун пўчоқларни еб семирса, хий-ла даромад ҳам бўлар экан.

Миркамол-қуруқ гапида турди. Эндиgi чоршанба ориқ бир шишак қўйни етти тангага олиб, хотинига келтириб берди.

Хотини foятда қувонди. Қўйни якка қозиқ қилиб, жа-зира маҳалланинг ўртасига боғладилар. Миркамол-қуруқ қилган ишидан қувониб, чорбозорга қараб йўртиб қолди.

Замиранинг баҳтига бу қўй ҳаром ўлгур тинимсиз маърар, ўқчиб-ўқчиб йўталар эди. Ҳумдаги қотган нон, кепаклар ҳаде-май тамом бўлди. Қўни-қўшнилардан чиқадиган нишхўрлар ҳам товсиллади. Қўй тинимсиз маърар, йўталар эди.

Бу бедаво тирик жондан Замиранинг ҳолига маймунлар йиғлайдиган бўлди. Келаси чоршанба эри келганда салом-алиқдан ҳам илгари:

— Ҳой, эр, сиз бу ҳайвонни мени ўлимимдан беш кун бурун гўрга тиқиши учун олиб берган экансиз, ҳозироқ йўқо-тинг, бўлмаса ажрашамиз, отамникига кетаман, — деди.

— Сабр қил, — деди Миркамол-қуруқ, — бир иложини топармиз.

Ўша куни Миркамол-қуруқ йўл-йўлакай отасига қуръон ўқиши учун Шиҳзиддинбува мозорига кириб, бунда белбог бўйи ўсган ўтларни кўрган эди. Шуни эслади ю хаёли тез ишлади. Қўйни қозиқдан ечиб, мозорга етаклади. Тўғри гурковга учрашли.

— Ассалом алайкум!

— Ваалайкум ассалом!

— Ука, — деди Миркамол-қуруқ гүрковга, — мен бефарзанд кишиман. Қарыб қолдим. Ўлсам-нетсам, иншоолло, ўзинг кўмарсан. Илло, мендан хабар олиб, гўрков ҳақи тўлайдиган ворисларим йўқ. Мана шу қўйни менга қазийдиган гўр ва кўмиш харажатлари ҳақи учун ҳозирдан нақд олиб қўй.

Бу гўрковга маъқул тушди. Фотиха ўқиб, рози бўлишилар.

Орадан икки ойча ўтди. Яна бир фалокат билан мозорга йўли тушган Миркамол-қуруқ ўз қўйини кўриб қолди. Катта бўрдоқига айланиб кетибди. Оз деганда бир ярим пуд ёғи бор. Миркамол-қуруқнинг хаёли яна тез ишлаб кетди. “Ия, — деди у, — шундай қўйни текиндан-текин ўлмаган жонимга қасд қилиб бирорвга бериб қўяманми, ажратиб олиш керак”. Шошилиб бориб, гўрковнинг эшигини тақиллатди. Гўрков чиқди.

— Ассалом алайкум!

— Ваалайкум ассалом!

— Хизмат, келинг, Миркамол ака, тинчликми?

— Тинчлик бўлмай ўлсин, — деди Миркамол-қуруқ, — Қоплонбек қишлоғида бир қизамиқ чиқсан болага ярим қошиққина симоб ичирган эдим, ўлиб қолибди. Шунга оқ пошшонинг ҳокимлари мени Тошкентдан Ўратепага бадарга қуладиган бўлиб қолишиди. Бир сиким тупроғим ўша ерда қоладиган кўринади. Мазам йўқ, қарип қолдим. Беш кунлигим борми, йўқми, қани юр, ука, юкингни танги, бирга кетамиз.

— Қаерга, мен нима қиласман?

— Қаерга бўларди? Бадаргага, Ўратепага-да. Сен ахир, мени кўмишнинг удда-кафилини олиб, хизмат ҳақингга қўй олгансан. Қаерда ўлсан, ўша ерга бориб кўмиб келасан.

— Вой-бў, қўйинг бошингни есин, кўтарил-э...

— Бўлмаса қўйни қайтар!

Гўрков семиз қўйни етаклаб чиқиб Миркамол-қуруқса берди. Миркамол-қуруқ фоятда мамнун. Ўз ақлига ўзи тасанно ўқир эди.

Миркамол-қуруқ қўйни сўйиб едими, сотдими, буниси бизга маълум эмас.

ЛАТИФАЛАР

ШОИР ВА ШЕҮР ҲАҚИДА

МАҢНО ВА МАЗМУНИ ЎФИРЛАНГАН ШЕҮР

Алишер Навоийнинг замондошларидан қайсидир бир шоир унинг ҳузурига келиб, шикоят бошлади:

— Қачон бирор шеър ёзар бўлсан, бошқа шоирлар менинг шеъримдаги маңно ва мазмунларни ўғирлаб, ўзлариники қилиб оладилар, ҳайронман...

— Мен ҳам сизнинг шеърларингиздан ҳеч қандай маңно ва мазмун тополмай, ҳайронликда эдим, сабаби бор экан, — дебди Навоий.

ЮЗ БАЙТИ БИР ПУЛЛИК ШЕҮР

Яна бир шоир мушоира мажлисида узун бир шеърни ўқигандан сўнг, Навоий олдида мақтана бошлади:

— Бир пуллик шам ёниб бўлгунча юз байт шеър ёза оламан. Бугун ўқиган шу икки юз байтлик қасидамни икки пуллик шам ёниб ўчгунча ёзганман.

— Кўриниб турибди, — дебди Навоий, — кўриниб турибди. Шунинг учун ҳам ҳар юз байтингизнинг қиммати бир пул экан.

ҚАНДОЛАТ ШЕҮР

Бир ёш шоир бир баркашчага писта, новвот, пашмак, ҳар хил қандолатлар тўлдириб, устига иккита шеърни қўйиб, Афандига юборибди.

“Хурматли мулла Насриддин амаки, иккита шеър юбордим. Ўқиб, ўз фикрингизни айтсангиз, хатолари бўлса кўрсатсангиз...” деган битта илтимоснома ҳам ёзиб қўшибди.

Узоқ вақт Афандидан жавоб ололмаган шоирча яна хат ёзибди:

“Устод мулла Насриддин амаки, бундан уч ой бурун иккита шеъримни сизнинг фикрингизни олишга юборган эдим. ҳали ҳам жавоб ололмадим...” деган мазмунда сўров қилиб-

ди. Бу хатга Афандидан тезда жавоб келибди. Афанди шундай жавоб ёзган экан:

“Шогирдимиз мулла фалончи. Ширинликлар орасида келган ҳар икки шеърингизни мазза қилиб новвот шимиб ўтириб ўқиб чиқдим. Эндиғи гал шеър қўшиб юбормай, қандолатларнинг ўзинигина юборсангиз ҳам шеърдай қабул қила берамиз. Хурмат билан: Мулла Насриддин”.

ЎТА РЕАЛИСТИК ШЕЪР

Бухоро амирларидан Абдуллахон бир куни Мушфиқийга:

— Шоирларнинг куракда турмайдиган тумтароқли, ақл бовар қилмайдиган муболағали шеърларидан жуда зерикдим. Наҳотки, сиз шоирлар одам ишонса бўладиган ҳақиқат ҳолларни узолмайсизлар, оқни — оқ, қорани — қора, деб ёзса бўлмайдими? — дебди.

— Жуда бўлади-да, жаноби олий, мана, қулоқ солинг:

Дар Бухоро ғурба ях нахўрад,
Дар Самарқанд хурӯз — мурғи нар аст.
(Бухорода мушуклар музни емайди,
Самарқандда товуқнинг эрқаги хўroz.)

Шундай ёзсак, сизга ёқадими? — дебди Мушфиқий.

“ОХУРГА КЕТЯПМАН...”

Қон тўкишлардан, зулму бедодлардан, биродаркушликлардан, хулласи, ёмонлик қиласверишдан лаззатланмай қолган хон, шоирликни ҳавас қилиб, газал машқ қила бошлабди. Неча кунлар овора бўлиб, пойма-пой қофияли, мазмунсиз бир шеър ёзибди. Уни атёндаги вазиру вузароларга ўқиб берибди. Ҳаммалари таҳсин ўқибдилар, ҳатто шайхулисломнинг жазаваси тутиб, оғиздан оқ кўпиклар чиқариб, ўзидан кетибди. Бош вазир бўлса:

— Калом ул-мулук — мулук ул-калом, яъни пошшонинг сўзи — сўзларнинг пошшоси, бу ғазалдан кейин бошқа шоирлар қаламларини синдирсалар ҳам бўлади. Сўз бундан юқори бўлолмайди, — деган холосани айтибди.

Лекин бу мақтovларга хон унча ишонқирамабди:

“Бу кишиларнинг ҳаммаси хушомадгўй, суйканчик одамлар, буларнинг сўзларида тўғрилик йўқ, ҳали ҳам Мулла Насриддин ҳақ гапни айтар...” деган ўй билан:

— Мулла Насриддин Афандини чақириб келтиринглар, — деб буюриби. Афанди келгач, шеърни узатиб, ўз фикрини айтишни сўрабди. Афанди шеърни ўқиб, хонга айтиби:

— Аввало шуки, хон деган аблаҳ ҳамма ишни ҳавас қила бермасин. Қўлидан келмайдиган ишга уринмасин, сен ҳам ўз чалакам-чатти хонлигингни қиласавер. Шеър ёзишдай та-баррук ишни ҳаром қилма. Бу нима, бу газал эмас, тентак одамнинг вадирашидай расво, аҳмоқона сўзлар йигиндиси.

Қоғозни хоннинг олдига улоқтириби.

Афандининг ҳақ гапларидан ғазабланган хон жаллод чақириби.

— Жаллод, бу шаккокни олиб бориб, отхонага боғлаб қўй, охурда овқат бер, — деб буюриби.

Афанди аллақанча фурсат от, ҳачирлар билан бир қаторда устунга боғланиб, пошиболик охуридан овқат ейдиган бўлиб қопти. Бу орада хоннинг шоирлик ҳаваси совимабди. Бир ҳафтача уннаб, ўн тўрт йўллик бир газал ёзибди. Саройдаги-ларга ўқиб берган экан, ҳаммаёқдан: “Оху уҳ, тасанно, оғарин!” деган мақтовлар эшитилиб, ҳатто шайхулисломнинг юраги ёрилиб ўлибди. Бош вазир эса:

— Агар худодан қўрқмаганимда бу ғазалдаги сўзлар қуръондаги сўзлардан ҳам юқори туради, деяр эдим, — деган хулоса чиқариби.

Лекин хон бу мақтовларга ишонмай, ичида: “Падарлаънат хушомадгўйлар, ҳали ҳам Афанди рост гапиради”, деб ўйлаб:

— Афандини охурдан ечиб келтиринглар, — деб буюриби. Афанди ҳозир бўлгач, хон унга:

— Мулла Насриддин, ўтган галги шеърим ҳақиқатдан бир оз хомроқ экан, кейин бир неча бор ўқиб, ўзим ҳам тан бердим. Мана энди бу ғазални ўқинг, бунинг ўн тўрт сатрини ўн тўрт кунда ёздим. Бутун ақлимнинг мағзини сиқиб шу ғазалга солғанман, — деб ғазални Афандига узатиби.

Афанди ғазални ичида ўқиб чиқиб, қайтариб хонга топширибида-да, орқасига ўгирилиб кета бошлабди. Хон Афандини тўхтатмоқчи бўлиб:

— Тўхтанг, Мулла Насриддин, қаерга кетяпсиз? Ахир ғазал тўғрисида фикрингизни айтиб кетинг, — дебди.

— Қаерга кетар эдим? Ем-хўрак вақти бўлди. Охурга кетяпман, — деб жавоб бериби Афанди.

ЁНДАФТАРДАН

Замон -- бекорчиларнинг энг ёмон душманидир.

Ахлоқ билан адабиёт бир-бирининг давоми.

Бир халқнинг ахлоқини билмоқ учун адабиёти билан таниш.

Баъзи сукутлар -- сўзлангандай балоғатлайди.

Бир ишни ҳамма бошлай олади, аммо кам одам тугаллайди.

Ўздаги фазилатларни шикастсиз саломат сақламоқ учун нафсингга қарши уруш ҳолати эълон қил.

Ўзини бадавлат кўрсатишга уринган киши чинакам камбағалдир.

Муболага -- ёлғоннинг йўлагидир.

Халқни даволамаса касал бўлиб қоладиган табиблар ҳам бор.

Умиди тўғри бўлганларнинг иши ҳам тўғри бўлади; ахир, кўзгуда бор нарсанинг акси кўринади-да.

Мастлиги ёзилди-ю, бош оғриғи кетмаётибди.

Иложини топсанг, ҳеч кимга қайғургулик хабар етказма.

Чинакам севгувчи киши учун васл шарт эмас.

Ҳар бир қатранинг тўфондан жабри бўлгани билан қулрат баёни йўқ.

Зарранинг тақдири -- қуёшдан эскироқдир.

Кеча билан кундузнинг ўртасини тонг дейдилар.

1965

МУНДАРИЖА

Қиссалар

Ёдгор	6
Шум бола	51

Хикоялар

Чорбозорчи	182
Фарзанди солиҳ	185
Гувоҳликка ўтган ҳўқиз	189
Жўрабўза	192
Ҳожибобойи гулфуруш	198
Менинг ўғригина болам	200
Ҳасан Кайфий	205
Чораси кўрилди	219
Афанди ўлмайдиган бўлди	222
Бисотдаги гаплар	230
Халқ ижоди бойлигидан	233
Атоқли қизиқчиларимиз меросидан	237
Латифалар	242
Ёндафтардан	245

Адабий-бадиий нашр

ҒАФУР ФУЛОМ

ШУМ БОЛА

Қиссалар ва ҳикоялар

Ижодий гурӯҳ:

Лазиз Тангриев (*гурӯҳ раҳбари*), Илҳом Зойиров,
Минҳожиддин Мирзо, Луқмон Бўрихон, Сирожиддин Рауф

Муҳаррир *Ўткир Йўлдошев*
Бадиий муҳаррир *Шухрат Мирфаёзов*
Техник муҳаррир *Екатерина Корягина*
Мусаҳҳид Доно Тўйчиева
Компьютерда саҳифаловчи *Ҳилола Шарипова*

Нашр. лиц. АI № 154.14.08.09.

2016 йил 20 январда босишига рухсат этилди.

Бичими 84x108¹/₃₂. Таймс гарнитураси. Офсет босма.

13,02 шартли босма тобоқ. 13,4 нашр тобоги.

Адади 500 нусха. 114 рақамли буюртма.

Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигигининг

Ғафур Гулом иомилаги пашриёт-матбаа

ижодий уйида чоп этилди.

100128. Тошкент. Лабзак кўчаси, 86.

Бизнинг интернет манзил: www.gglit.uz

E-mail: info@gglit.uz

ШУМ БОЛА

ҒАФУР ГУЛОМ

Азиз дўстлар!

XX аср ўрталаридан бошлаб мумтоз адабий меросимиз, ўзбек ва жаҳон адабиётининг энг сара дурдоналари илк маротаба нашриётимиз томонидан чоп этилиб, китобсеварларга армуғон этилган эди. 2016 йилдан кўп сонли китобхонлар талаб ва истакларини ҳисобга олган ҳолда, нашриётимиз хазинасидаги ҳалқимиз маънавий мулкининг ажралмас қисмига айланган ушбу дурдоналарни янги кўринишида – замонавий дизайн ва матбаачиликнинг сўнгги ютуқлари асосида нашр этишга киришдик. Ўйлаймизки, ушбу тухфамиз сизларга манзур бўлади.

ISBN 978-9943-03-672-7

9 789943 036727